Ali Husein Kerim

Balkan Yarımadasında Kürtler

İnceleme - Araştırma

EVRENSEL BASIM YAYIN

هەوالنامەی کتێب

EVRENSEL
BASIM YAYIN

هەواڵنامەی کتێب

هەوالنامەی کتێب

Ali Husein Kerim

BALKAN YARIMADASINDA KÜRTLER

İnceleme - Araştırma

هەواڵنامەی کتێب

DOĞA BASIN YAYIN
Dağıtım Ticaret Limited Şirketi
Tarlabaşı Blv. Kamerhatun Mah. Alhatun Sk. No: 25 Beyoğlu / İstanbul
T: 0212 255 25 46 F: 0212 255 25 87
www.evrenselbasim.com - info@evrenselbasim.com

Evrensel Basım Yayın **440**

Balkan Yarımadasında Kürtler: Ali Husein Kerim

هەوالنامەی کتێب

Genel Kapak Tasarım: **Savaş Çekiç**

Kapak Uygulama: **Devrim Koçlan**

ISBN 978-605-4156-80-1

© Evrensel Basım Yayın **2011** - Sertifika No **11015**

Birinci Basım: Ağustos 2011

Baskı: Ezgi Matbaası
Sanayi Caddesi **Altay Sokak No: 10 Çobançeşme** - Yenibosna / İstanbul
T: 0212 452 23 02 - 654 94 18 - ezgimatbaa@mynet.com - www.ezgimatbaa.net

Balkan Yarımadasında Kürtler

هەواڵنامەی کتێب

هەوالنامەی کتێب

İÇİNDEKİLER

Birinci Önsöz **11**
İkinci Önsöz **13**

Birinci Bölüm
Giriş **17**
Aryenlerin menşesi üzerin birkaç söz 25
Diyarbakır'da Kuzey Avrasya'nın en önemli arkeolojik kentleri 27
Kendini tanımlama hâlâ en önemli sorun 28
Hint-Avrupa kültüründen sadece iki halk kaldı 29
Kendini korumayı başaran halk 30

İkinci Bölüm
Gutiler, Getler ve Gotlar **32**
Gutiler 32
İskitler 44
Apa Saka 46
Budini 46
Dahae 47
Gargari 48
Getler 59
Balkan ve Karadeniz Medleri 66
Mitanni Devleti 68
Medya Atropatan 70
Magna Medya 70

هەولێر کتێب

Kapadoki Mat-ieni 70
Palus Maeotis 70
İxametler 71
Sindiler 71
Budini 72
Sauro-Matea 74
Yazıgiler 77
Urgiler 78
Şahane İskitler 78
Roxalanlar 78
Maediler/Mediler 78
Moesia/Mysia 80
Sigini 81
Gotlar 85

Üçüncü Bölüm

Guti, Get, Got Ve Benzerliği **88**

Dava -deva -para -dina -diza -bria ile biten yer isimleri 119
Eski Trak halk ve aşiretleriyle günümüzde Kürdistan'da aynı adı taşıyan aşiretler 121
Trakça bir mısra 128

Dördüncü Bölüm

Alanlar **132**

Alan isminin etimolojisi 145
Alan adına denk düşen toponomik yer adları 147
Kürt Alanları Destanları 147
Alan Kürt aşiretinin bulunduğu bölgeler 148
Kumanlar 150
Kuman ve Balkan halkları kaynaşması 165
Kürt -Gyarmatlar 172

Macaristan, Slovakya ve Romanya'da Gyarmat köyleri 178
Eyaletler 181

Beşinci Bölüm
Doğu Roma İmparatorluğu ve Balkan Sürgünü Kürtler 182
Manicilik 183
Hıristiyanlığın Kürdistan'a Girişi 198
Nesturilik 208
İssauralı Tasvir Karşıtı Kürtler 215
Pavlikan Kürtler ve Balkanlar'a Sürgün 221

Altıncı Bölüm
Osmanlı Döneminde Balkanlar'da Kürtler 236
Osmanlı Devletinin Kuruluş Aşamasında Kürtlerin Rolü 237
Osmanlı Devletinin Balkan Fethi ve Kürtler 249
Osmanlı Zamanında Balkanlar'da Kürtler 256
Misyonerlik Amacıyla 260
Balkanlar'a Giden Kürtler 260
Babailik ve Kürtler 264
Babailik ve Din 265
Kalenderiler 269
Abdal Dervişler 277

Yedinci Bölüm
Rumeli'ye Tehcir Edilen Kürt Oymak, Aşiret, Cemaat ve Önemli Şahsiyetler 278
Sığırtmaç Evliya Türbesi ve efsanesi 281
Kürtlerin Sürgünüyle İlgili Birkaç Örnek 283
Balkanlar'a Asker olarak Gönderilen Kürtler 302
Deli Hasan Paşa (...-1606) 305
Canpoladzade Ali Paşa (...-1608) 307

Sekizinci Bölüm

Günümüzde Var Olan Benzerlikler **317**
Romanya'da Kürtçe Şehir ve Kasaba Adları 318
Sırbistan'da bulunan etnik yapılar 321
Makedonya 323
Bulgaristan 323
İki aynı Destan Pira Delalê-Meşterul Manole 334
Müzik ve Folklor Benzerliği 336
Bayram ve gelenek benzerlikleri 338
Buka Baranê ve Paparuda benzerliği 339

Kitapta olan bazı isim ve kelimelerin anlamı 341
Genel Kaynakça 349
I. Bölüm 349
Kaynakça II. Bölüm 349
Gotlarla İlgili Kaynakça 352
Üçüncü Bölüm İçin Kaynakça 352
Alanlar için Kaynakça 353
Kumanlar için Kaynakça 354
Kürt-Gyarmatlar İçin Kaynakça 356
Bizans Dönemi için Kaynakça 356
Osmanlı Dönemi Kaynakça 359
Sonuç Bölümü İçin Kaynakça 362
Genel Bibliografia 363
Bibliography Adibiane 367
Yararlanılan İnternet Siteleri 368
Sözlükler 368
Ansiklopediler 368

هەوالنامەی کتێب

Birinci Önsöz

Bu araştırmayı yapmaya karar verdiğim zaman belgesel düzeyde bu kadar çok benzerliğe rastlayacağımı tahmin etmemiştim. Söz konusu araştırma sadece bir başlangıçtan ibarettir. Bu kitap sanırım bilime bir nebze de olsa katkıda bulunmaya elverişli bir araştırma olacaktır. Soruna disiplinli akademik çerçevede yaklaşıldığında daha güvenilir bilgilere ulaşılacağı kesindir. Aynı zamanda dilbilimci, tarihçi, sosyolog, felsefeci, edebiyat ve folklor araştırmacılarından oluşan bir ekiple ancak başa çıkılır.

Bazıları tarihsel gelişmeleri Kürt merkezli yapmakla eleştirebilir. Böyle bir iddiamın olmadığı kitabı dikkatlice okuyanlar anlar. Hem zaten kendi tarihlerini tam anlamıyla araştıramamış olan Kürtlerin öyle bir iddiası olamaz. Bunun bilincinden hareketle sınırlı olanaklar çerçevesinde yaptığım bu incelemeyi meraklı okurlara sunuyorum.

Yanlış olan eski görüş ve gelenekler, yeni ve doğru olanların çıkışıyla ortadan kalkar. Bu yüzden yeniyi ve doğruyu bulmak için sürekli ve yorulmadan araştırmak entelektüel görevlerin en başta gelenidir.

Kitapta birçok kelime Kürtçe ve Romence alfabe kurallarına göre yazılmıştır. Buna göre Kürtçe alfabesinde bulunan bazı özgün harfler şunlardır:

هەوالنامەی کتێب

Kürtçe	Romence	Türkçe
î	i	i
ê	ie	ie
w	W	w
x	X	ıxe
i	Ă	ı
c	G	c
ç	Ce	ç
çi	ci	çi

İkinci Önsöz

Sonsuzluğun var olduğu, ekolojik bir denge içerisinde birçok şeyin en bâkir ve en temiz yaşandığı, özgürlüğü acılarla harmanlanmış Kürdistan dağlarından son kez bakıyorum; engin ovaların rengini ve vadilerin keskinliğini gözlerime hapsederek...

Sevdiklerim! Dağlarım! Ovalarım! Vadilerim! Hiç unutamayacaklarım ve kokusuna doyamadıklarım...

1994 yılının bir yaz günüydü, ben'imi kaplayan hüznün verdiği yeisle yönüm Avrupa olmak üzere yola koyuldum; menzil belli değil fakat kıta Avrupa...

Güney Kürdistan'dan başlayıp Doğu Kürdistan'a oradan İran, Azerbaycan, Rusya, Ukrayna, Moldovya ve nihayetinde Romanya'ya varmıştım.

Binlerce kilometre süren yolculuğum boyunca düşünmediğim tek şey kalmıştı; o da tarih boyunca bu yolculuğu yapan sadece ben miydim?

Neden sonra bu soruyu henüz ilk kez duyduğum Romence dili sordurmuştu! Çünkü daha önce bu kadar yakından duymadığım bu dil bana tanıdık gelmişti. Çünkü Romence Kürtçeye çok benziyordu. O andan itibaren, aklıma tarihin şafak vaktinde insanların büyük bir sabır ve özveriyle zor koşullar altında yaptığı göçler geldi.

Öteden beri İngilizce, Fransızca, Yunanca, Slavca ve Latincenin Kürtçeye benzerliklerini biliyorduk. Çünkü aynı dil grubuna mensupturlar. Fakat Romencenin Kürtçeye bu kadar çok benze-

mesi çok farklı merak konusuydu. Üstelik bir veya iki sene önce oraya yerleşen Kürtler bu dili diğer yabancılara göre çok çabuk öğreniyorlardı. Hatta kısa süre de kalmalarına rağmen Kürtçe konuşurken bazı Romence kelimeleri de katıyorlardı. Kelime vurguları, fonetik ve ortak sözcükler dikkate şayandır. Daha sonraları anlaşıldı ki, Kürtçenin bütün Balkan halklarının dilleriyle benzer yanları varmış. Üstelik Balkan isminin kendisi kulağımda Kürtçe çınlamaya başlamıştı. Aklıma Kürdistan'da bulunan Balik dağı, Balkanî, Balekani vb. Kürt aşiretleri geliyordu. Bunlar acaba tesadüften ibaret olan şeyler miydi? Araştırmaya değer mi diye düşünürken, her geçen gün daha çok öğrendiğim isimler ve olaylar beni böyle bir araştırma yapmaya teşvik etti.

Uzun bir süre hep bunları düşündüm ve bunun böyle kalmaması gerektiğine karar verdim; binlerce hatta belki de onbinlerce yıllık sırları çözmeliydim. En azından sırlarla dolu insanlık tarihinin kapısını aralayarak onu hissetmeliydim. İşte bu kez geçmişe doğru bir yolculuğa çıktım ve birçok alanda araştırmalar yürüttüm. Hissettiklerimden yola çıkarak, rastladığım gerçek tarihi olguları derleyerek ve buna günümüz Kürt gerçeklikleriyle karşılaştırarak bu kitapta sunmaya karar verdim.

Merak uyandıran bu ortak yanları araştırmak için ilk önce Balkan halklarının tarihini, ardından Kürt tarihini daha detaylı inceledim. Osmanlı tarihini de bu çerçevede ele aldım. Ama arada bir kopukluk söz konusuydu. Bir türlü kesin ve önemli bağlantılar kuramıyordum. Sonunda incelemeyi unuttuğum bazı şeylerin olduğu kanaatine vardım. Evet, hem de en önemli şeyi anımsamamıştım. O da Antik ve Ortaçağ tarihinde Balkanlar'da yaşayan halklar, Hıristiyanlık ve Bizans tarihiydi. Nedense, biz Kürtler yıllarca bu tarihi iyice araştıramamışız. Balkanlar ile olan tarihi ilişkilerimizi gün yüzüne çıkaramamışız. Aynı şey Balkan tarihçileri için de denilebilir. Öyle ya, XX. yüzyıl boyunca adı sanı belli olmayan Kürtler kimin umurunda!

Bilhassa Bizans tarihini kendimizin dışında, onları dışarıdan bizlere saldıran Rumlar olarak algılamışız. Sürekli olarak aklı-

mızda iki husus yer etmiş. Sanki Kürtler eskiden sadece Zerdüşt dinini, daha sonraları ise İslamiyeti seçmişler gibi şartlanmıştık. Halbuki sonradan anlaşıldı ki Yahudi Kürtler bile varmış. Hıristiyanlığa gelince, Hıristiyan Kürtleri sadece çok cılız bir kesimle sınırlı bilirdik. Oysa, Hz. İsa henüz sağ iken Hıristiyanlık inancı Kürdistan coğrafyasında devlet dini olmuştu. Kürtlerin herkesten önce Hıristiyanlıktan etkilenmemeleri mümkün değildi. Çünkü bu inanç Kürtlerin hemen yanı başında zuhur etmekteydi. Burada söz konusu olan sorun, onların hangi tarihlerde ve hangi yörelerde bu inancı seçtikleri değildir. Henüz Hz. İsa hayattayken onun inancı Kürdistan'da yer ettiyse, peki bu Hıristiyan Kürtlere ne oldu? Aslında Hıristiyanlık ve buna bağlı olarak Bizans tarihini incelediğimizde bu sorunun cevabını verebiliriz.

İnsan bazen karşılaştığı şeyleri merakla araştırır. Hele bazı konular vardır ki âdeta araştırmayı bekleyen gizemli kapalı kutular gibidirler. Sanki binlerce yıldan beri paslı zincirleri çözülmeyi bekler. İşte bu konulardan biri de Kürtlerdir. Kürtlerin tarihi, sosyal, siyasal, kültürel ve demografik dağılımları henüz tam olarak ortaya çıkmamıştır. Bence, Kürt gerçekliği, tarihçiler, antropologlar, etimologlar, sosyolog ve insan toplumlarıyla ilgilenen uzman kişilerin önünde devasa bir konu olarak bütün bilinmezliğiyle olduğu gibi duruyor. Kürtleri ve Kürdistan'ı incelemek bir bakıma doğu ile batı arasındaki filtreye takılan tarih ve uygarlık kalıntılarına ulaşmak anlamına gelir.

Kürtlerin kendisi bunu şimdiye kadar halledemediler. Çünkü büyük bir inkâr ve asimilasyonla karşı karşıya kaldılar. Kürdistan'ı egemenlikleri altına alan devletler, ilk olarak tek ulus oluşturmayı hedeflediler. Bunun için resmî tarih tezleri hazırladılar. Bu tezlerin hemen hemen hepsi uydurmadan ibaretti. Çünkü var olan objektif durumla çelişiyordu, onların bütün hesaplarını altüst eden büyük bir sorun vardı. O da, Kürt gerçekliğiydi ve uydurma resmî tarih tezlerini geçersiz kılıyordu. Bu içinden çıkılmaz durum onların bütün planlarını altüst ediyordu. Kendi resmî tezlerini benimsetmek için çıplak zora başvurdular. Kürtlerin tarihini ve toplumsal varlığını

inkâr etmenin yanı sıra, araştırmacı Kürtlere karşı da zalimce davrandılar. Bundan dolayı Kürt aydınları, yakın zamana kadar kendi tarihlerini yeterlice araştıramadılar. Bu işe soyunan yabancılar ise ya hazır bilgilerle yetindiler ya da daha çok siyasal statükoya uyumlu araştırmalar yaptılar. Sorunu olduğu gibi algılamak yerine, istedikleri biçimde algılayıp yayınladılar. Dolayısıyla Kürtlerin tarihi gerçekliği henüz tam olarak kesinleşmemiştir.

Bazı konular kimi insanlar tarafından ilgiyle okunacak, yine bazıları tarafından abartı olarak değerlendirilecek. Hatta bu kitaptaki araştırmalar, şimdiye kadar ileri sürdükleri yanlış tezlerini çürüttüğü için birçok yazarı da kızdıracak. Doğanın kanunu böyledir. Yeni ileri sürülen tezler, eskinin yanlışlığını, yetersizliğini hissettirdiği için, eskinin güvenilirliğine gölge düşürdüğü için ortaya atılır ve tartışma konusu yapılır.

Ben bir tarihçi değilim, ama tarihin dışında da değilim. Bilindiği gibi Ortadoğulu aydınların tarihe olan ilgileri büyüktür. Ama bu ilgi çoğu zaman resmî tarih çerçevesini aşamıyor. Kim çok kılıç sallamış ve kim daha çok başkalarını köleleştirmiş, işte budur resmî tarih anlayışı. Ulusal bilinç ve ideal çerçevesinde çocukluktan beri insanlar böyle bir yapılanma içerisinde büyütülür. Bir nevi yanlış tarih büyüsü ile her şey toz pembe olarak gösterilir. İyi olan onlarındır. Kötü olan başkalarına, yani düşmana aittir.

Kürtlerin resmî tarih tezi diye bir şansları bile olmamıştır. Çünkü tarih bilinci ortadan kaldırılmıştır. Kürtler, çok eski bir tarihte ve tarihi olayların merkezinde yer aldıkları için, onları bundan uzaklaştırma çabaları esas amaçlarına ulaşamamıştır. Çünkü dünyanın birçok yerinde ve tüm zamanlarda onlar hakkındaki tarihi belgeler ve detaylar âdeta havada uçuşuyor. Bunları görmek ve bir gün derleyip insanlığa sunmak elbette kaçınılmaz olacaktır.

Birinci Bölüm

Giriş

Kürdistan, medeniyetin beşiği olması itibarıyla çağlar boyunca değişim ve dönüşüm sahası olmuştur. İnsanlığın en büyük ve en önemli hareketi olan Neolitik Devrim Kürdistan topraklarında gerçekleşmiştir. İnsanlık bu topraklar üzerinde gerçekleşen devrimle kendi yaşamını yenilemiştir. Bu yüzden Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika halkları bu topraklar üzerinde kendilerinden bir şeyler bulabilirler. Bunun için herhangi bir bilimsel disiplin konusunda uzman olmaya bile gerek yoktur. Aslında Kürt aydınlarının konumu böyle bir araştırma için çok elverişlidir. Çünkü sıradan bir Kürt aydını henüz çocuk yaştan başlayarak çok dilli ve çok kültürlü olarak yetişir. Herhangi bir Kürt, çocukluktan itibaren anadili olan Kürtçeden başka Türkçe, Arapça, Farsça, Ermenice, Gürcüce, Asurice, Rusça ve Batı dillerinden herhangi birisini öğrenir. Bazen bunların çoğunu konuşur.

Kürtçeyi konuşmak; Hint-Avrupa dil grubundan köklü bir dili bilmek, Türkçeyi konuşmak; Ural-Altay dil grubunu, Arapçayı konuşmak; Sami dil grubunu bilmek demektir. Ayrıca ekstradan başka dilleri konuşmak da genel kültürü daha seviyeli ve yaratıcı hale getirir. Böylesine bir meziyete sahip milyonlarca Kürt mevcuttur. Çünkü *"dil basit bir yardımcı değil, düşüncenin vazgeçilmez ortağıdır*[1]*."* Ayrıca başka dilleri konuşmak başka yaşam biçimlerini de keşfetmek demektir. Her şeyden önce insan kendi gerçekliğini keşfeder. Hatta daha açıkça ifade edersek, şöyle diyebiliriz: *"Her sözlük bir uygarlığı dile getirir.*[2]*"* Çünkü herhangi bir dilin doğal süreci izlendiğinde doğru olana ulaşılır. Bu doğruları dikkate aldığımızda, birçok şeyde olduğu gibi, resmî tarih tezlerinde de yanılgıya uğratıldığımızı fark ederiz. Ya da tarihin esas ve önemli kısmının henüz bir sır olarak kaldığının farkına

1 J. Vendryes, Le langage et la vie mentale, Conferans de l'İnstitut de linguistique de l'Université de Paris, XI, Paris, Klincsieck, 1954, s. 14.

2 A. Meillet, 'Preface', O. Bloch-W. Von Watburg, Dictionnarie étymologique de la langgu francaise, Paris, P.U.F, 1960 s. XI.

varırız. Bu yüzden olanaklar elverişli olduğunda Kürtlerden büyük tarihçi ve etimologlar çıkabilir. *"Bir ulusun yaşayış biçimleri, inançları, gelenekleri, dünya görüşü, çeşitli nitelikleri ve hatta tarih boyunca bu toplumda meydana gelen çeşitli olaylar üzerinde hiçbir bilgimiz olmazsa, yalnız dilbilim incelemeleriyle, bu dilin söz varlığının derinliğine inerek bütün bu konularda çok değerli bilgiler ve güvenilir ipuçları elde edebiliriz.*[3]"

Tarihi sırları çözmek önemlidir. Düşünsel alanda geriye doğru, yani tarihin derinliklerine doğru yolculuk yapmak, aslında çok heyecanlı bir iştir. Bazen insanı gerçekleri keşfedecek alanlara götürürken, daha çok da masalımsı diyarlara sürükler. Gerçekler zorunlu olarak bilmemiz gereken şeylerdir. Masallar ise çocukların düşünme kapasitesini arttırıcıdır. Sonuçta her ikisi de insana hizmet eder. Ama biri gerçek, diğeri ise fantezidir. Esas amaç gerçekleri gün yüzüne çıkarmaktır. Bunu yaparken oldukça hassas, *"ince eleyip sık dokuyanlar"* tarzında bir araştırma yapılması gerektiğine inanıyoruz.

Bu kitabın konusu tarihte ve günümüzde Balkanlar'daki Kürtleri araştırmaktır. Balkanlar çok geniş bir alandır ve orada çok sayıda farklı halklar vardır. Amacım Balkanlar'ın veya herhangi bir halkın tarihini yeniden yazmak değildir. Çünkü ben iddialı bir tarihçi değilim. Ama tarih öteden beri ilgimi çekmiş ve nihayet bu ilgi beni Balkanlar'daki Kürtleri araştırmaya sevk etmiştir. Bundan dolayı sadece dikkatimi çeken bazı bariz durumları inceledim. Umarım bu durum tarihçilerin de ilgisini çeker ve daha derin araştırmalar yaparlar. Başta da belirttiğim gibi, dil ve kültür benzerliği, geçmişte müşterek bir tarihin göstergesidir. En azından bildiğimiz, sezinlediğimiz veya hissettiğimiz gerçekleri dile getirmek olumlu bir meziyettir.

Kürdistan kıtalararası geçiş alanıdır. Kuzey Mezopotamya coğrafyasında oluşu, onun stratejik önemini arttırmaktadır. Kuzey-güney ve doğu-batı arası bir köprüdür. İlk çağlardan beri önemli göç dalgaları bu saha üzerinden geçmiştir. Bu yüzden insanlığın soyut ve somut tecrübeleri burada uygarlığın doğuşu biçiminde

3 D. Aksan, Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim, I, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1977, s. 65.

yansımıştır. Andrew Collins, *Meleklerin Küllerinden* adlı eserine başlarken; *"Bu kitap, uygarlığın temellerini atan Kürdistan halkına adanmıştır"*[4] diye yazmıştır. Şüphesiz bu durum tarihte o coğrafya üzerinde olup bitenlerle ilgilidir.

Arkeolojik kazılar sonucu elde edilen bilgilere göre, Mezopotamya ile Avrupa kıtası arasında daha ilk çağlardan itibaren göç olayları yaşanmıştır. Üstelik bu göçler Neanderthal döneminden beri vardır. Çünkü daha çok Avrupa kıtasında rastlanan Neanderthal türüne Kürdistan'da da rastlanmıştır. 1957 yılında Güney Kürdistan'daki Şanidar mağarasında yapılan kazılarda bunun en bariz örneği ortaya çıkmıştır.

"Altmış bin yıl önce, Kuzey Irak'taki sarp Zagros Dağları'nda yaşlı bir adam ölmüştü; ama sıradan biri değildi bu adam. Halkıyla öte dünya, ruhlar dünyası arasında bağ kuran bir Şamandı. Kabilelerinin saygın bir üyesini yitirmenin yasını tutan Şanidar halkı onun için özel bir gömme töreni düzenledi.

Bağlı oldukları dinsel, töre sel uygulamaları ve trans yöntemlerini öğrenmeleri durumunda kendileri de birer Şaman olacak genç Şanidarlılar, tören için aralarında civanperçemi, St Barnaby dikeni, kanarya otu, mor sümbül, gül hatmi, peygamber çiçeği, ebegümeci ve atkuyruğu gibi –pek albenili olmayanları da bulunan– renk renk çiçekler toplamak üzere kırlara dağıldılar. İlkyaz sonlarıydı. (...) Gençler toplayıp getirdikleri çiçek demetlerini atkuyruğu dallarına bağlayarak Şamanın mağarada sonsuza dek dinleneceği bir yatak yaptılar. (...) Cenaze töreninde bir başka Şaman da Şanidar halkının yaratılış öyküsünü, onların yeryüzündeki özel konumunu, eski Şanidar ruhlarınca kurulmuş sonsuz bir döngü olan yaşamla ölümün kaçınılmazlığını gizemli bir biçimde anlatan ağıtlar yaktılar; böylesine önemli birinin ruhunu kabul etmeleri için Şanidar atalarının ruhlarını çağırdılar.[5]"

Şanidar mağarasında kazıları yapan Ralp Solecki yaşlı bir adama ait olduğu sanılan bir iskelet bulmuştu. Cesedin yattığı yerden

4 Andrew Colins, Meleklerin Küllerinden, s. 7.

5 Modern İnsanın Kökeni, Roger Lewin, Giriş, s. 2.

alınan toprak örneğinde yukarıda sayılan çiçek polenlerine rastlandı ve Solecki daha sonra kitabında şöyle yazıyordu: "*Birdenbire görüyoruz ki, insan ve güzellik sevgisinin evrenselliği bizim kendi türümüzün dışına taşmaktadır. İlk insanlarda insancıl duyguların, deneyimlerin bulunmadığını söyleyemeyiz.*" Arkeolog, özellikle "*kendi türümüzün dışına taşmaktadır*" terimini kullanıyor. Kendi türümüz Homo sapienstir. Ama Şanidar mağarasında bambaşka bir tür keşfedilmişti. Fiziksel anlamda Homo sapiense göre farklı olmasına rağmen, duygusal ve estetik anlamda benzerlik vardı. O zamana kadar Neanderthal türünün Avrupa kıtasında yaşadığı biliniyordu, ama onların insani duygulara sahip oldukları bilinmiyordu. Şanidar mağarasında keşfedilen Neanderthal türü de, aynen insanlar gibi sanat anlayışına sahipti. Resim yapıyor, müzik eşliğinde dans edebiliyor ve ölülerini törenle gömüyordu.

Neanderthal türünün Kürdistan'ın Şanidar mağarasında bulunması sadece bu türün gelişim evresini ifade etmekle sınırlı değildir. Aynı zamanda ilk çağ göçlerini de yansıtmaktadır. Şüphesiz onların Avrupa ile Mezopotamya arasında gidip gelmesi, kendilerine uygun yaşam alanları bulması amacına yönelikti. Daha sonraları bu türün Homo sapiensle birleştiği ve onlar tarafından değişikliğe uğratıldığı tezi bilim adamları tarafından dile getirilmektedir. Böylece daha ilk çağlardan itibaren Avrupa ve Kuzey Mezopotamya insanları arasında ortak özelliklerin koşulları doğmuştur.

İlk göçler sadece bununla sınırlı değildir. Batı Avrupa'da ilk insanlar tarafından yapıldığı bilinen mağara resimleri vardır. Bu resim serisi Kuzey Avrupa, Sibirya, Orta Asya, Kafkaslar, Kürdistan ve Filistin sahasına kadar uzanır. Dikkat edilirse, kaya ve mağara resimleri güzergâhı birbirinden kopuk değildir. Sanki uzun bir zaman süreci içerisinde, hayli bir yol kateden insanların macerası söz konusudur. Kürdistan'a kadar süren yolculuğun daha sonra hangi meçhule doğru gittiği bilinmiyor.

Tarihin şafak vaktinden günümüze kadar kıtalararası en kolay göç yolu Asya ile Avrupa arasında olmuştur. Çünkü diğer kıtalar gibi, Asya ile Avrupa okyanuslarla birbirinden ayrı değildir. Avru-

pa âdeta Asya'nın uzantısı olan bir yarımada şeklindedir. Avrupa adı Hurricedir. *"Behurib"*, yani güneşin gittiği yön dikkate alınarak Avrupa adını almıştır. Yine Asya kıtasının adı da *"Aso"*dan türemiştir. *Aso*, ufuktaki gün doğumu anlamındadır. Günümüz Kürtçesinde aynı kelimeler var ve aynı anlamlarda da kullanılır. Kürtçe Hurri dillerinin devamıdır. Bu yüzden Avrupa ve Asya kıtalarının adı da büyük bir ihtimalle Hurricedir. Bazı araştırmacılar Kürtçeyi bilmedikleri için, Avrupa ve Asya adlarının Fenike kökenli olduğunu söyler ve işin içinden çıkarlar. Halbuki bu adlar Fenikelilerden önce vardır ve onlara da Hurriceden geçmiştir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Kürdistan Asya ile Avrupa arasında bir geçiş alanıdır. Burada belirleyici olansa, birinci güzergâh Kürdistan, Anadolu yarımadasından geçersek Balkanlar ve Karpatlar bölgesine kadar uzanmasıdır. İkinci güzergâh ise Kürdistan'dan Kafkaslara oradan Karadeniz stepleri üzerinden Tuna boylarına, Orta Avrupa'ya ve giderek daha da batı ve kuzeye doğru seyretmiştir. Bu göçlerin en çok yoğunlaştığı alanların başında Balkanlar gelir.

Anadolu yarımadası Asya ile Avrupa arasında bir köprü olarak kabul edilir. O halde, Kürdistan da onun doğu tarafındaki köprübaşıdır. Asya-Avrupa ve kısmen de Afrika'nın karşılıklı ilişkilerinde Eski Dünyanın köprübaşısı konumundadır. Balkanlar ise bu köprünün batı tarafındaki girişidir. Bir köprüyü de ilk önce başında bulunanlar geçer.

Kuzey Mezopotamya tarihte hem Güney Mezopotamya'nın hem de Anadolu'nun sosyal, kültürel, politik ve ekonomik hayatını derinden etkilemiştir. Aynı etki Balkanlar'a da yansımıştır. Bu özelliğiyle, bölgeler ve kıtalar arası bağlayıcılık rolü vardır. Bu durum eskiden daha çok doğu-batı yönünde önem kazanmış olup, günümüzde ise daha çok batı-doğu yönünden gelişmelere yerini bırakmıştır. Kürdistan coğrafyası kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasal önemini yitirmesine rağmen coğrafik önemi hâlâ dikkat çekicidir. Çünkü Kürdistan'ın coğrafik yapısı doğu-batı doğrultusunda geçişleri kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle de tarih boyunca Doğu Avrupa'yla, Ak-

deniz ve Afrika arasındaki bağlantı, Ön Asya ve Avrupa arasındaki karşılıklı ilişkilere göre son derece zayıf kalmıştır. Genellikle ticari ilişkiler şeklinde süregelen bu bağlantılar zaman zaman savaşlar şeklinde de cereyan etmiştir. Karşılıklı bu akınlar bir yandan Doğu-Batı Dünyaları arasındaki kültürel alışverişi sağlarken, bir yandan da bu farklı kökenli kültürlerin Kuzey Mezopotamya, Anadolu ve Balkanlar'da karışıp kaynaşmasına yol açmıştır. Böylece Kürdistan'da değişik kültür ve uygarlıklar farklı ölçülerde birbirini etkileyerek gelişmiş ve kökenlerini tarihin derinliklerinden alan orijinal Mezopotamya kültür ve uygarlığını doğurmuştur. Gerçekten bu topraklar üzerinden gelip geçen ve konaklayan her millet kendi kültür ve medeniyetinin izlerini bırakmışlardır. Ama en önemlisi de onların Kürdistan kültürü ve medeniyetinden çok şeyler almış olmalarıdır.

Kürdistanlılarla Balkan halklarının fiziksel özellikleri de benzemektedir. Balkan halklarında olduğu gibi, tek tip Kürt oluşumu da yoktur. Genel olarak çevresinde bulunan komşu halklara benzemektedirler. Ama Kürtler, Ortadoğu bölgesinde hem fiziksel, hem de psikolojik karakter olarak Avrupai ve Lavantani özellikler gösteren bir halktır. Hurri ve Hint-Avrupai bileşim Kürtlerin ilk etnogenetik oluşumunu ifade eder. Bunlar antropolojik disiplinde ikiye ayrılır. Birincisi: Koyu esmer, mescephaloid yerlisi, ikincisi; Mesocepholoi Alpli tip ve yer yer dolichocephaloid kuzeyli tipleridir. Kürtlerin sarışın ve mavi gözlü, hatta siyah saçlı mavi gözlü oluşları onların dolichocephaloid kuzeylilerine benzerliğinden dolayıdır. Ama genel olarak Akdeniz ırkları arasında kabul edilirler.[6]

1952 yılında Henry Field, Güney Kürdistan'da 598 Kürt üzerinde ırksal araştırma yapmıştır. Bu araştırmanın sonucunu M. İzady şöyle aktarıyor: *"598 Kürdün yaklaşık olarak üçte birinde (siyah saç ile mavi veya açık renkli gözler) sarışınlık veya koyu sarışınlık tespit edilmiştir."*[7] Kürdistan'da ırksal değişimlere paralel olarak, kan

6 Meherdad R.İzady, Bir El Kitabı Kürtler, DOZ Yayınları, Ocak 2007, İstanbul, s. 155.

7 Field 1952, ak. M. İzady, a.g.e., s. 155.

grupları da farklılık arz eder. En yaygın olan kan grubu 'B'dir. Bunu sırasıyla 'A', 'AB' ve onları '0' grubu izler. M. İzady'nin araştırmalarına göre bunun bazı sağlık nedenleri var. B grubunun çokluğu kolera salgınına karşı, A grubu ise burbon vebasına karşı dirençli olmasından dolayı yaygındır[8].

Kürdistan toprakları tarihin ilk çağlarından beri sürekli olarak göç vermiş ve almış olan bir coğrafyadadır. Bu durumu eski kültür biçimlerinde rahatlıkla görüyoruz. Tel Halaf kültüründen daha farklı kültürlere geçişler bunun kanıtıdır. Kültür değişiklikleri mimari ve dinsel inançların da farklılaşmasına neden olmuştur. Bu topraklara M.Ö. 3000'li yıllara kadar kitlesel yoğun göçler olmamıştır. O dönemler Hurrilerin egemenlik dönemidir. Ancak çok sonraları Aryen göçleri başlamıştır. Aryen göçleri M.Ö. 2000'li yıllarda başlar. Bu göçler sadece bir tek yönden olmamıştır. Kuzeyden, kuzeydoğu, kuzeybatı olmak üzere çok yönlüdür. Medlerin hâkimiyeti ile birlikte Aryenleşme de artış görülmüştür. M.Ö. 612 yılında Medlerin Asur egemenliğine son vermeleriyle birlikte Kürdistan'ın birçok alanına daha çok Aryen asıllının yerleştirilmesi söz konusudur. Bu durum Pers egemenliği döneminde de devam etmiştir. Daha sonraları Makedonya Kralı büyük İskender döneminde kısmi bir Grek ve Makedon yerleşmesi de görülmüştür. Yunan kültürü o dönemde daha çok Kürdistan'ın elit tabakaları üzerinde kısmen etkili olmuştur. Grek ve Makedonlar kitlesel yerleşimden daha ziyade yerli üst tabaka ile kaynaşarak yaşamak istemişler. Süreç içerisinde yerli halkların kültürü içerisinde eridikleri kesindir. Ama bu bileşime bazı Grek âdetlerini kattıkları da kesindir. Mesela Büyük İskender Pers kralı Daryus'u yakalamak için takip ettiği sıralarda, daha önceki savaşlarda Perslere esir düşen Yunanlı askerlerle karşılaşır. Makedonyalı İskender onları vatanlarına geri göndermek ister ama onlar gitmek istemezler. *"Geri gitmemek için sayısız sebepleri vardı. Yolculuktan korkuyor ve yorulmaktan çekiniyorlardı. Ülkede bırak-*

8 Arilns Kappers, C. U. "Yakın Doğu Antropolojisine Katkılar, V. Kürtler, Çerkezler ve Farslar." Field Henry, İran Antropolojisi, Chicago Museum Press, 1939, Field Henry, Irak Antropolojisi, Cambridge: Harward Peabody Museum of Antropolojy, 1952.

tıkları eşleri ve çocukları onları çoktan unutmuştu ve kendi durumları hiç de hoş değildi (çünkü Persler çoğunu tanınmaz hale getirmişti. Y.N.) Bu yüzden orada evlendikleri yerli kadınlarla ve onlardan doğan çocuklarıyla kalmanın daha doğru olacağını ileri sürdüler... Bunun üzerine İskender onlara ziraat için toprak, hayvancılık yapmaları için sığır, ticaret için para vb. şeyler verdi ve onları orada bıraktı.[9]" Diodor ve Iustin bunların sayısının 800, Quintus Curtius ise bu sayının 4000 olduğunu yazar. Q. Curtius'un daha gerçekçi olabilir. Çünkü olayın geçtiği dönemin tarihçisidir. Şüphesiz bizzat İskender'in kendisi orada iki prensesle evlendi. Biri Bersena, diğeri de Roxana'dır. Krallar askerlerine örnek olurlar.

Büyük İskender'in ölümünden sonra Selefkuslar döneminde kaynaşma devam etmiştir. Bunun en bariz örneği Kürdistan'daki Komagene Devletidir. Orada Yunan tanrıları Med giysileri içerisinde gösterilmiştir. Bütün bunlara rağmen, kalıcı bir Yunan kültürü hâkim olamamıştır.

Kürt Hıristiyanların göçü, Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde başlamıştır. Bunlar en çok Lübnan'ın Baalbek ve Suriye'deki Latakiye şehrine yerleşmişlerdi. Çünkü bu şehirlerde Hıristiyanlık inancı hâkimdi. VIII. yüzyılda Müslümanlar bu şehirleri ele geçirdiğinde bu Hıristiyan Kürtler, Bizans sınırları içerisinde bulunan Antakya ve Tarsus şehirlerine göç etmek zorunda kaldılar. Bizans sınırları daraldıkça onlar da Batı Anadolu'ya doğru kaydılar. Batıya doğru kayan Hıristiyan Kürt göçü günümüze kadar devam etmektedir.

Tarihte kendisinden çok bahsedilen Zelani Kürtleri vardır. Bunlar Hıristiyanlıktan önce Komana ve Tyana'daki tapınak şehirlerin bekçiliğini yapmışlar ve rahip yetiştirmişler. Hıristiyanlığın ortaya çıkmasıyla birlikte bu dini ilk benimseyenler onlar oldular. Öyle görünüyor ki Zelani Kürtleri Güney Karadeniz'den kuzeye oradan batıya doğru yayılmışlar.[10]

Asya ve Avrupa kıtaları birbirinin devamı olan iki anakara parçasıdır. Aralarındaki bu bağlantıdan dolayı göçler daha tari-

9 Arthur Weigall, **Alexandru Macedon**, Editura Artemis, Bucreşti, s. 244.

10 Meherdad R. İzady, **Bir El Kitabı Kürtler**, DOZ, s. 85.

hin şafak vaktinden itibaren başladı. Kesin olarak hangi tarihte neyin nasıl başladığı bilinmemesine rağmen, çok eski zamanlarda olduğu tahmin edilmektedir. Göçlerin sadece Asya'dan değil, aynı zamanda Avrupa'dan Asya'ya doğru olduğu kesindir. Fakat toplumların yaşamına ve ırksal rotasyona en büyük etkiyi yapan göçler Asya'dan Avrupa'ya doğru olmuştur. Kavimler göçü olarak bilinen olay, Kürdistan topraklarında da gerçekleşti. Kürdistan'dan Avrupa'ya doğru olan göçlerin çok uzun bir tarihi süreç içerisinde olduğu kesindir. Bundan dolayı, göç hareketlerini farklı evrelerde ele almakta yarar var.

Birinci Evre, Avrupa'dan Neanderthal türünün Kürdistan'a gelişi ve Homo sapiens ile birleşerek yeni nesillerin ortaya çıkışıdır. İkinci evre, Antik çağlardaki göçlerle ilgilidir. Üçüncü evre, milattan sonra başlayan ve kavimler göçü olarak tarihe geçen evredir. Dördüncü evre Hıristiyan Kürtlerin batıya sürüldüğü Bizans dönemi, beşincisi ise Osmanlı döneminde Balkanlar'a sürülen Kürt aşiretleri ile ilgilidir. XX. yüzyıl göçlerini ise ayrı bir kitap olarak hazırlamak gerektiğinden bu kitapta yer almayacak.

Aryenlerin menşesi üzerin birkaç söz

Kürtler Hint-Avrupa menşesinin Aryani bölümüne bağlı bir halktır. Göçlerden bahsederken, en başta Aryenlerden bahsetmekte yarar var.

Aryenlerin nereden geldikleri hakkında birçok görüş vardır. Çünkü halen puzzlenin bazı parçaları eksiktir. Bu yüzden birden fazla görüş ileri sürülmektedir. Bunlardan en çok taraftar toplayanı, Aryenlerin Orta Asya steplerinden Avrupa ve Mezopotamya'ya yayıldıklarına dair olan tezdir.

Diğer bir görüş ise, onların ilk önce Kuzey Avrupa'da ortaya çıktığını ve oradan doğuya doğru göç ettiklerini ileri sürer. Yine başka bir görüş ise onların ilk önce Mezopotamya'da ortaya çıktığını ve Mezopotamya uygarlığını tesis ettiklerini söyler. Hatta bu görüşün sahipleri bütün Aryenlerin Mezopotamya'dan dünyaya yayıldıklarını savunur. Bunun yanı sıra, son dönemlerde Japonya, Hindistan

ve Rusya'da yapılan bazı yeni arkeolojik kazılar, Aryenlerin göçü konusunu yeniden gündeme getirmiştir. Aryenlerin varlığını M.Ö. 6000 yıllarına kadar eskilere bağlamak zorunda kalındı. Onların Orta Asya göçebeleri olmadığı, tam tersine orada yerleşik bir yaşam sürdürdükleri ileri sürüldü. Hatta bazı Rus arkeolog ve dilbilimci Aryenlerin Rus steplerinden dünyaya göç etmediklerini, tam tersine onların Ermenistan ve Gürcistan üzerinden Rusya'ya geldikleri tezini ortaya attı.[11]

Rusya'daki Chelyabinsk şehrinin yakınlarında bulunan dünyanın sır dolu yerlerinden biri olan Arkaim adlı eski bir yerleşim alanı vardır. 16 Haziran 2005'te Pravda gazetesinin bildirdiğine göre, Arkaim harabeleri çok eski bir Hint-Avrupa uygarlığını yansıtmakta ve en az 4000 yıllık geçmişi bulunmaktadır. Oysa daha önceki teorilere göre Aryenlerin göçebe oldukları ve uygarlığı temsil edecek herhangi bir özellikleri olmadığı ileri sürülmüştü. Arkaim harabeleri bu görüşü altüst etmişti. Yapılan kazılar sonucu, Arkaim vadisinde keşfedilen uygarlığın Mısır ve Babil uygarlıklarından farkı olmadığı anlaşıldı. Çünkü arkeologların anlattığına göre Hint-Avrupa uygarlığını temsil eden Arkaim'in sıradan bir şehir olmadığı, orada mabetlerin yanı sıra astronomik gözetleme kulelerinin de olduğu ortaya çıkmıştı. Kazılara başkanlık eden Prof. Gennady Zdanovich, *"Biz şimdiye kadar mümkünü zor olan bir işi başardık... İnanılmaz bir tekniğin bu şehri kuranlar tarafından kullanıldığına şahit olduk ki henüz günümüzde bile aynı tekniğin kullanılması zor bir iştir.*[12]"

Havadan bakıldığında Arkaim'in ve ona bağlı yerlerin çember şeklinde sarıldıklarını iddia eden araştırmacı Rus profesör Vadim Chernobrovy ise aynı beyanatta, *"Biz bu çemberlerin neden yapıldıklarını henüz bilmiyoruz. Bunların savunma, bilimsel, eğitimsel veya ayinsel olduklarına dair kesin bir bilgiye sahip değiliz. Hatta bazı araştırmacılar buranın eski bir uzay istasyonu olduğunu bile ileri sürmektedirler,*[13]" demektedir.

11 http/www.ivarta.com/columns/OL 051212.htm

12 Prof. Gennady Zdanovich, Pravda 16 Iulie 2005.

13 A.g.e.

Burada hemen insanın aklma Medlerin başkenti olan Ekbata'na gelmektedir. Bilindiği gibi bu şehrin etrafı da yedi adet sur ile çevrilmişti ve her bir surun rengi ise farklıydı. Bunun savunma maksatlı olduğu biliniyor. Ama Arkaim'deki son keşiflerden yola çıkarak bu durumun geleneksel olduğu ileri sürülebilir. Bu çemberlerin tek bir amacı olmadığını, yani asıl amaç savunma olmak üzere, içinde bazı sosyal ve ayinsel özellikleri de barındırdığını söyleyebiliriz. Arkaim'de sel ve yangın felaketlerine karşı özel su kanalları oluşturulmuştu. Yani daha o çağda insanların yaşam koşullarını düzeltmeye büyük önem verilmişti.

Ural-Rus akademisine bağlı, Arkeoloji ve Tarih Enstitüsü profesörü Grigoryev'e göre; *"Steplerde böyle bir kültürün benzeri yoktur. Hatta İran, Hint ve Avesta'nın Rig Vedalarına kelime veren Fino-Ugrice'de de bu kültüre rastlanmaz."*[14] Ona göre Aryeniler Suriye, Anadolu, Ermenistan ve İran üzerinden Rusya'ya gelmişler.

Tarih Enstitüsü eğitim görevlisi olan Stanislav Grigoriev, *"Diyarbakır yöresinde Kuzey Avrasya'nın en önemli arkeolojik kentleri bulunuyor. Buradaki Arkaim kent dünyanın en büyük ve en eski kentleri arasında sayılır,"*[15] dedi. Daha önceleri en eski Arkaim kentlerinin Urallar'da olduğu tezi de böylece ortadan kalkmış oluyor. Çünkü Rus araştırmacıya göre Diyarbakır ve Urfa'da bulunan Arkaim kentleri ile Urallar'dakiler benzerlik arz ediyor ve üstellik onlar Urallar'dakilerden daha eskidir.

Bu konuyla ilgili Fırat Haber Ajansı ANF'nin 02 Kasım 2009'da yayınladığı Rahmi Yağmur imzalı yazıyı aşağıda sunuyoruz.

Diyarbakır'da Kuzey Avrasya'nın en önemli arkeolojik kentleri

MOSKOVA - Rusya'nın Ural Arkeoloji ve Tarih Enstitüsü öğretim görevlilerinden Stanislav Grigoriyev, Ural bölgelerindeki tarihi kalıntılar ile Diyarbakır ve Urfa'daki arkeolojik kalıntıların büyük benzerlikler gösterdiğini söyledi. Grigoriyev, "Diyarbakır yöresinde Kuzey Av-

14 A.g.e.

15 Stanislav Grigoriev, Fırat Haber Ajansı, 02 Kasım 2009.

rasya'nın en önemli arkeolojik kentleri bulunuyor. Buradaki Arkaim kent dünyanın en büyük ve en eski kentleri arasında sayılıyor" dedi.

1987 yılında Urallar'da bulunan Arkaim kentlerinden sonra Ari kültürünün buradan yayıldığı yolundaki tezlerin mümkün olmadığını belirten Rus araştırmacı, Diyarbakır ve Urfa'da bulunan Arkaim kale kentlerinin Urallar'da bulunanlarla büyük benzerlikler arz ettiğini, ancak Kürdistan'dakilerin daha eski olduğunu kaydetti.

Ural arkeoloji laboratuvarı ve Ural Arkeoloji ve Tarih Enstitüsü araştırmacılarından olan Stanislav Grigoriyev, Ural, Kazakistan ve Ukrayna'da arkeolojik kazılarında yer aldı.

Uygarlığın bugünkü temellerini teşkil eden Hint-Avrupa uygarlığının ve dilinin kaynağının Mezopotamya'nın Diyarbakır ve Urfa bölgeleri olduğunu vurgulayan Grigoriyev görüşlerini ANF'ye yazdı.

Kendini tanımlama hâlâ en önemli sorun

Grigoriyev'in "Kürdistan'daki Arkeolojik Çalışmalar" başlıklı makalesi şöyle: "Halklar için kendi tarihsel geçmişlerini tam olarak aydınlatmak ve geçmişleri ile kimliklerini tanımlama sorunu (İndintifikasyon) ciddi bir sorun olarak günümüze kadar devam ediyor. Tesadüf değildir ki Rusya'nın bazı televizyon kanalları son dönemlerde 'Nereden Geliyoruz' adlı programlar yapmaya başladı. Bunun cevabı daha çok Rusya'nın karmaşık tarihinde aranıyor.

Bu sorun aynı şekilde Kürtler için de böyledir. Kürtlerin parçalanması ve bir kısmının da diasporalaştırılması yanlış tarihi değerlendirilmeler üzerinden dayatıldı. Oysa Kürtler Ortadoğu'nun kadim halkı olmasına rağmen tarihte hak ettiği yeri almamıştır. Bu böyle olunca kendisini tanımlamak daha da önemli bir hal alıyor. Dünya medyası ise Kürtlerin sadece silahlı mücadele yönüne dikkat çekiyor, bu da bazen onların yanlış anlaşılmasına ve yer yer negatif imajın oluşmasına yol açıyor. Ama Kürtleri anlamanın gerçek yolu tarihle yüzleşmekten geçiyor. Bu yüzden de tesadüf değil ki Abdullah Öcalan, savunmaları için kaleme aldığı 'Sümer Rahip Devletinden Demokratik Cumhuriyete' kitabında sürekli olarak tarihi olgulara ve sorunlara dikkat çekiyor. Hint-Avrupa kültürünün gelişip serpildiği

yerin Kürt coğrafyası olduğunu söyleyerek tarihe ışık tutuyor. Şüphesiz ki Sayın Öcalan bir tarihçi değil bir siyasetçi. Bu yüzden de görüşleri bazı çevreler tarafından milliyetçi olarak da değerlendirildi. Oysa bu fikirler çok derin bilimsel araştırmaları gerektiriyor. Çünkü Hint-Avrupa dilini konuşan halkların ortaya çıkışının tam aydınlatılması, tarihin ve güncel sosyal bilimlerin önemli problemlerinden biridir. Unutmayalım ki bu halklar bugün dünyanın önemli kısmını kapsamaktadır."

Hint-Avrupa kültüründen sadece iki halk kaldı

Hint-Avrupa kültürü Kürdistan'dan göç yoluyla diğer alanlara yayıldı. Araştırmacıların bazıları bu kültürün ana yurdunun Avrupa'nın güneyinde bulunduğunu düşünüyor. Ama bu konuda T.V. Gankrelidzi ve V.V. İvanov yaptıkları araştırmalarda bu toplumların ana yurdunun Ortadoğu olduğunu gösterdiler. Yine bu teoriler S.A. Grogriyev'in çalışmalarında bu toplulukların Kürdistan topraklarında erken Neolitik dönemde ortaya çıktığını kanıtlıyor. Yani temel uygarlıklar tam da bu coğrafyada ortaya çıktı. Artık tarihi bulgular şaşmaz biçimde toprağın işlenmesi, hayvancılık, çanak-çömlek zanaatı ve demirin üretim aracı olarak işlenmesinin burada olduğunu gösteriyor. Bu muazzam gelişme devletin temellerinin atıldığı yerdir aynı zamanda. Hint-Avrupa buradan göç yoluyla diğer tüm taraflara yayıldı. Bugün aynı coğrafyada Hint-Avrupa kültüründen sadece iki halk kalmıştır, Kürtler ve Ermeniler. Arkeolojik verilere bakıldığında bu halkların ana yurdunun Mezopotamya olduğu görülüyor. Örneğin Diyarbakır yöresinde Kuzey Avrasya'nın en önemli arkeolojik kentleri bulunuyor. Buradaki Arkaim kent dünyanın en büyük ve en eski kentleri arasında sayılıyor.

Bronz çağına ait kale kentler olan Arkaimler ilk antik kentler olarak bilinir. Urallar'ın Amor ve Çelyabinski bölgesinde, 1987 yılında 8000 km² büyüklüğünde kentlere rastlandı ve bunun ancak yarısı üzerinde yapılan çalışmalardan sonra M.Ö. 3000-3800 yıllarına ait olduğu tahminleri yürütüldü. Yine daha küçük Arkaim kültürlerine Başkurdistan Uremburg ve Kazakistan'da rastlandı.

Arkaim kentlerinin Andranov kent kültürlerinden farkı yuvarlak yapılanmalarıdır. Bazı bilim adamlarına göre ise Andanovski yine Urallar'daki bir kültürdür ve Sintaj (Sintajş nehri üzerindeki) kültürüne ait olduğu iddia edilir.

Kendini korumayı başaran halk

Tarihsel gelişmelerle birlikte iki kadim ari halkı kaldı. Diğerlerinden bazıları da bu yapıya ait, ancak bu yine son derece tartışmalı. Her iki alanda bulunan Arkaim kentlerin yuvarlak iç yapılanması ile birçok sefer birbirlerine benzetildi. Tarihçilerden bazıları sanki Urallar'dakilerin daha eski olduğunu göstermeye hatta bazı Rus bilim adamaları daha ileri giderek Zerdüştlüğün ve Hint-İrani kültürünün buradan yayıldığı iddiasında bulundu. Ancak bulgular ve arkeoloji gerçeği Ortadoğu'da daha eski benzerliklerinin bulunduğunu gösteriyor. Özellikle de Kürt bölgelerindekiler.

Bugün orijinal olarak bu uygarlığın kendi çıkışına teşkil eden bu topraklarda iki Ari halkı kaldı, Ermeniler ve Kürtler. Diğer bazı halklar da geçmişlerine ilişkin görüşler sunsalar da bunlar çoğunca tartışmaya ve araştırılmaya açık kaldı. Bu arkeolojik araştırmalar yapılırken her iki bölgedeki kalıntılar arasındaki benzerlikler oldukça ilginçtir (çizimlerde görüldüğü gibi). Tarihçiler için en büyük hedef bu gösterilen bölgede benzer anıtların aranmasıdır. Onun için bu araştırmalar Hint-Avrupalıların ana yurdunun bulunması ve en önemlisi de Kürt halkının tarihinin daha iyi ortaya konması için önemlidir. Çünkü Kürtler Hint-İrani dil grubuna aittir. Böylece bu çalışma sadece dünya bilimi ve tüm insanlığın eski tarihini anlamak için de önemli katkılar sunacaktır. Ki bu halkın Hint-Avrupa ana yurdunda kendini koruması önemlidir. Nitekim uygarlığın dünyaya yayıldığı topraklarda kendini koruyan tek halktır."[16]

16 Anf News Agency.

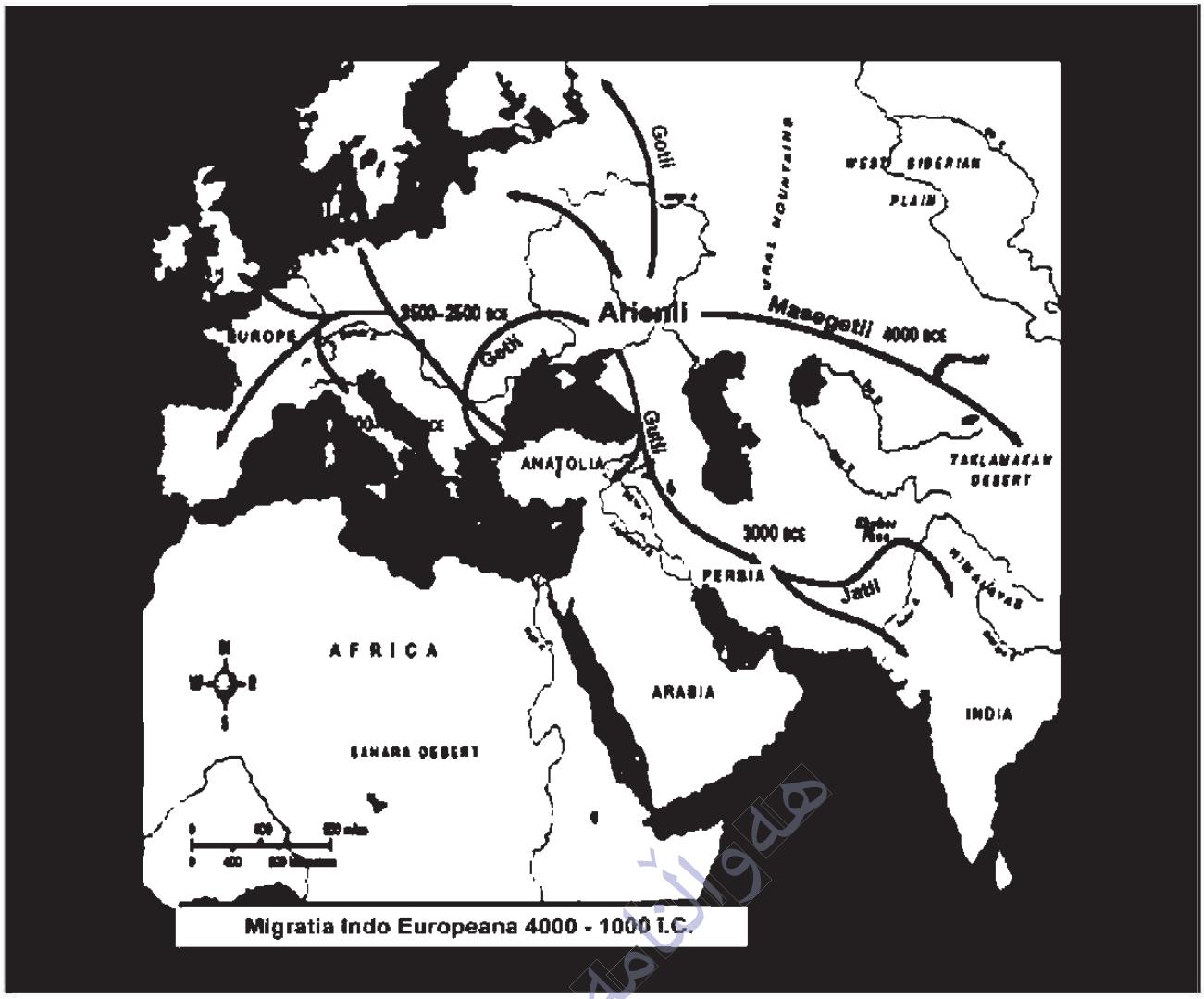

Hint-Avrupalı Göçü

هلوالئامه‌ی کتێب

İkinci Bölüm

Gutiler, Getler ve Gotlar

Üç benzer isim, tarihin üç ayrı zamanında, üç ayrı bölgede yaşamış üç halk. Bunlar Guti, Get ve Got halklarıdır. Gutiler Kürdistan'da, Getler Balkanlar'da yaşamışlar; Gotlar ise Kuzey Avrupa, Orta Avrupa ve giderek Balkanlar ile İberik yarımadasına kadar yayılmışlar. Gutiler Kürtlerin, Gotlar bir kısım Batı ve Kuzey Avrupalının, Getler de Romenlerin atalarıdır. Bunların tarihlerini kısaca ele almada yarar vardır.

Gutiler

Bugünkü Kürdistan sınırları eski Kuzey Mezopotamya ile aynıdır. M.Ö. 5000 yıllarında buralarda proto Kürt kavimler yaşamaktaydı. Aşağı Mezopotamya'da ise Sümer şehir devletleri vardı. Birçok tarihçinin iddiasına göre Sümerler Kuzeydeki dağlık alanlardan göç etmiş ve daha sonraları büyük bir uygarlığın temellerini atmıştır.[17]

M.Ö. 4000 yılının sonlarına doğru Sümerlilik yapısı güneyden gelen Akadlar tarafından yavaş yavaş değişikliğe uğratılmıştır. Böylece M.Ö. 2700 yıllarında Güney Mezopotamya'da yani Sümer ülkesinde tamamen Akad egemenliği ortaya çıkmıştır. Akadların meşhur kralı Sargon bunu başlatmış ve onun ardılı olan Naram-Sin ise egemenlik sınırlarını daha da genişletmiştir. Ancak Akadların egemenliği de sonsuza kadar sürmemiştir. Çünkü yaklaşık iki yüz yıl sonra Doğu Toroslardan ve Kuzeydeki Zagroslardan Güney Mezopotamya'ya yönelik akınlar başlamıştır. Aryen kökenli halkların başlattığı bu akınların başını Gutiler çekmiştir. Uzun süren savaşlar sonunda M.Ö. 2500 yılında Gutiler bütün Mezopotamya'yı ele geçirerek Akadların hâkimiyetine son vermişlerdir.

Gutiler ilk devletlerini Zagroslar'da kurmuşlardı ve başkentlerine Gutium denilirdi. Güney Mezopotamya'yı ele geçirdiklerinde Ker-

17 Arya Uygarlıklarından **Kürtlere**, Selahaddin Mıhotuli, Koral Yayınları, İstanbul 1992, s. 78.

kük yakınlarında Arafe adlı yeni bir şehir kurarak burayı başkent yaptılar. Çünkü artık Gutium şehri geniş alana yayılmış olan devleti sevk ve idare etmeye elverişli değildi. Yani uzak kalıyordu. Sümer şehir devletleri, daha önceleri merkezi devlete dönüşmüştü. Ama şehir yöneticiliği halen vardı. Gutiler aynı sistemi devam ettirmiş, hatta kendi tanrıları dışında bazı Sümer tanrılarını da benimsemişlerdi.

Gutilerin yönetimini diğer halklardan ayıran en önemli özellikleri, imparatorluk döneminde bile aşiretlerarası konfederal sistemlerini devam ettirmeleridir. Bunu en iyi kralların egemenlik dönemlerinde görüyoruz. Bu halkın 21 kralının isimleri biliniyor. Onların krallık süreçlerine bakıldığında kısa süreli oldukları ve sanki her birkaç yılda sırayla hüküm sürdükleri anlaşılmaktadır. Gutilerin egemenliği iki asır sürmüştür. Daha sonra ise Ur şehrindeki Sümerli yöneticiler tarafından sona erdirilmiştir.

Sümerlerin tekrar egemenliği ele geçirmesinden sonra Gutilerin tarih sahnesinden çekildikleri ileri sürülmektedir. Bu durum pek de mantıklı değildir. En geçerli tez, Guti oluşumunu sağlayan aşiretlerin bu sefer kendi adlarıyla ortaya çıkmalarıdır. Etimolojik veriler, bu konuda bazı ipuçları vermektedir.

Gutilerin Sümer ülkesini ele geçirmesini Sümerolog Samuel Noah Kramer, *"Tarih Sümer'le Başlar"* adlı kitabında *"Agadenin Lanetlenmesi: Ekur'un Öç Alışı"* adlı kitâbede şöyle yazmaktadır: *"...Agade Hanedanlığının dördüncü kralı Naram-Sin Nippur'u yağmalamış ve Enlil'in yüce tapınağı Enkur'a karşı her türlü saygısızlığı yapmıştır. Bunun üzerine Enlil, sevgili tapınağının intikamını almaları ve Agade'yi yerle bir etmeleri için Gutilere dönmüş ve onları dağlardan aşağılara indirmiştir. Dahası, Sümer panteonunun en önemli tanrılarından sekizi hükümdarları Enlil'in ruhu yatışsın diye, Agade'yi sonsuza dek ıssız kalmakla lanetlemişlerdir. Ve, diye ekler yazar eserinin sonunda, gerçekten de böyle oldu: Agade gerçekten de ıssızlığa terk edilmiştir."*

Kitâbeye göre sekiz tanrı "yüzlerini kente dönüp, Agade'nin yıkılması üzerine (bir lanet) söylerler":

"Ekur'a saldırmaya cüret eden, Enlil'e (karşı gelen) kent,

Ekur'a saldırmaya cüret eden, Enlil'e (karşı gelen) Agade,
Korulukların toz gibi yerle bir olsun, (...)
Balçığın (tuğla) dipsiz derinliklerine dönsün,
Ağaçların ormanlarına dönsün,
Ağaçların Ninildu'nun lanetlediklerine dönsün.
Boğazlanan öküzlerin yerine kendi kadınlarını boğazlayasın,
Boğazlanan koyunların yerine, çocuklarını kesesin....
(...)
Agade, sevinçli yürekle inşa edilen sarayın, keder verici bir harabeye dönüşsün..."[18]

Sümer kralı Gudea

Mavi gözlü Sümer heykeli

18 Samuel Noah Kramer, **Tarih Sümer'le** Başlar, s. 436, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1998.

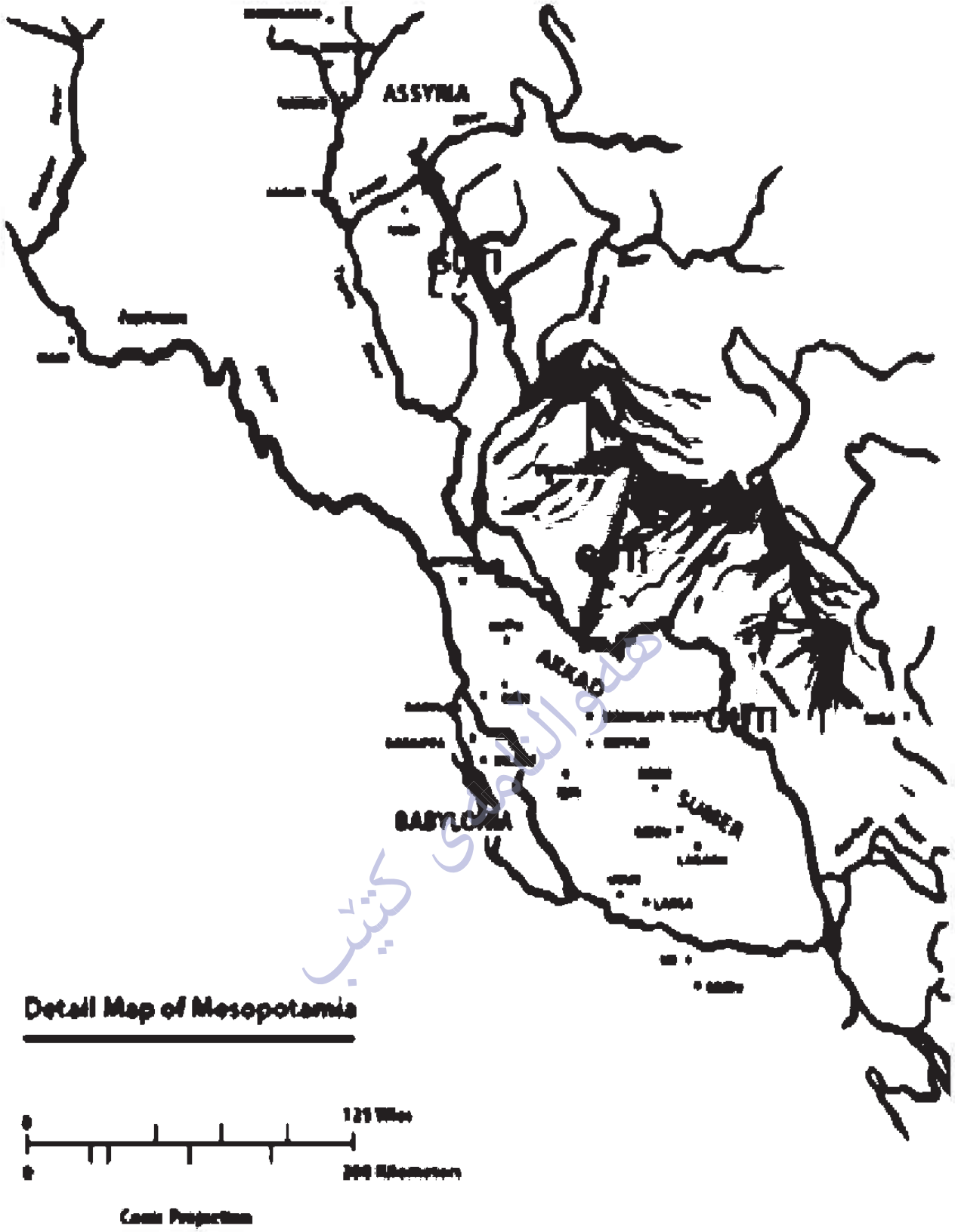

Zagros Dağlarından Mezopotamya ovalarına doğru Guti yayılması.

Gutlerin başarısı aynı zamanda Hurri dil ve kültürünün egemen olmasını sağlamıştır. Hatta Kürt halkının ilk homojenleşme evresi Gutilerin egemenliği döneminde gerçekleşmiştir. Çünkü o zamana kadar şehir devletleri biçiminde örgütlenen birçok Hurri klanı, Guti adı altında birleşerek muazzam bir siyasi ve askerî güç oluşturmuşlardır. Ancak daha sonraları bölgeye yayılan Hint-Avrupalı halkların göçleri karşılıklı etkileşime neden olmuştur. Bilhassa Mitanni, Med, İskit, Sarmat ve Alan göç ve istilaları uzun süreli egemenliğe dönüşerek başta Hurri kökenli olan Kürt dili Hint-Avrupalılığa dönüştü. Bundan dolayı; *Hurrilik artı Hint-Avrupailik eşittir Kürtlük*'tür diyebiliriz. Yani her iki kesimin entegresi sonucu Kürt dili ve büyük oranda Kürt homojenleşmesi gerçekleşmiştir.

Birçok tarihçi, antropolog vd. birçok araştırmacı Gutileri Kürtlerin ataları olarak değerlendirirler. Eric Jensen (1996) *States* adlı eserinde: *"Otuz milyon Kürt daha Ortadoğu'da modern devlet muhafaza edilmemişken Kürdistan'da yaşıyorlardı. İlk olarak M.Ö. 3000 yıllarında Sümer tarihinde isimleri Gutium olarak geçer. Daha sonraları M.Ö. 800 yıllarında Hint-Avrupalı bir halk olan Med aşiretleri, Zagroslardaki dağlık bölgede bulunan Gutilerle birleşerek Aryen dillerinden (Morris) olan modern Kürt dilinin oluşumunu sağladılar."*[19]

Aslında Kurd kelimesi, Guti kelimesinin değişikliğe uğraması sonucu ortaya çıkmıştır. Guti ayrı halklar tarafından, ayrı zamanlarda Kuti, Gurti, Kurti ve Kurdi biçimine dönüşmüştür. Ortadoğu'da yaşayan halklar kendi fonetik sistemlerine göre Kürt kelimesini telaffuz ederler. Günümüzde bile aynı durum söz konusudur. Örneğin Kürtler kendilerine Kurd derler. Türkler Kürt, Araplar Kırdi, Farslar ise Kord derler. Eski çağlarda da öyleydi. Sümer, Elam, Akad, Babil, Asur vd. halklar kendi fonetik yapılarına göre Gutileri adlandırmışlardır. Gutilerin kendileri için hangi adı kullandıkları bilinmiyor. Ancak günümüzde halen aynı adı taşıyan, eskiden hanedan anlamına gelen, fakat günümüzde ise sadece kü-

19 Eric Jensen, History Of Turkish Occupation Of Northern Kurdistan, 1996, Eric Jensen, Poli. Sci. Third World Politics.

çük bir aşiret olarak varlığını sürdüren *Qoti/Kuti* aşireti onlardan kalmadır. Büyük bir ihtimalle bu isim dağlı anlamına gelen *"koti"* kelimesinden türemiş bir aidiyeti ifade ediyor.

Hatta ilk dönemlerde onlara *Gurti* demekteydiler. Bu ad, daha çok sıfat niteliğindedir. *Gurti,* Kurt gibi saldıran demektir. Bilindiği gibi birçok Aryen halkları bazı hayvanları kendilerine sembol olarak seçerlerdi. Bunların içerisinde aslan, kurt, kartal ve geyik başlıcalarıdır. Aslan güç ve kudretin, kurt saldırının, kartal ise erişmezliğin sembolüdür. Gutilere bu ismin verilmesi saldırı geleneğine sahip olmalarından kaynaklanmıştır.

Aynı geleneğin, yani kurtlarla özdeşleşmenin birçok Hint-Avrupa halkında da olduğu biliniyor. Hem arkaik dönemde, hem de günümüzde Kürtler sosyal ve kültürel yaşamlarında özgün hayvan motifleri kullanırlar. Bunlardan geyik, yaban keçisi, yılan, koç, boğa, keklik, tavus Hurrilerden; aslan, kurt ve kartal ise Hint-Avrupa geleneklerinden kalmadır. Ancak yirminci yüzyıldan itibaren Kürtler kurt motifi geleneğini terk ettiler. Bunun nedeni ise Türkiye'deki Turancı akımların *"kurt"* motifini ırkçılığın sembolü haline getirmesidir.

Getler ve onların ayrı bir kolu olan Dakialıların sembolü de kurt ve yılandır. Aynı sembol birçok Hint-Avrupalı halk gibi Etrüsklerde de görülür. Her ne kadar aynı sembol Türki bazı halklarda görülse de, bu durum daha çok Hint-Avrupa halklarına mahsustur. Hatta, Ergenekon destanındaki dişi kurt Asena adı Kafkasyalı bazı Hint-Avrupa halklarından alınmış olabilir.

Bu durum *"Asena"* adından bile anlaşılıyor. Bir kere *"Asena"* Altayik bir isim değildir. Türki dillerde, hatta Moğolcada bile karşılığı yoktur. Ergenekon destanında demirden bir dağdan bahsedilir. Bu dağı aşmak için onlara *Asena* adlı dişi bir kurt yol göstermiş. Sorun burada yani *"demirden dağ"* ve *"Asena"*da açığa çıkar. Demir, İrani dillerde; *asen, asin, ahen* ve *hesin* olarak bilinir. Demir minerali ilk ortaya çıktığında güç ve egemenlik aracı olmuştur. Bu yüzden eskiden, hatta günümüzde birçok insan çocuklarına Demir adını takar. Meşhur Timur'un ismi de demir demektir. Türkçe dilinde dişilik

belirtilmez. Bu yüzden kız ve erkek adları yabancılar tarafından ilk etapta bilinmez. Ama Hint-Avrupai dillerde dişil adlar kolayca anlaşılır. Erkeklerin adı *Asen, Asin, Hesin* olur. Kız adlarıysa *Asena, Asina* ve *Hesina*'ya dönüşür. Bundan dolayı, Ergenekon Destanı *Guti, Got, Jat, Med* veya *İskitler*den alınmış olabilir.

Asen veya Asena; bu ismin Hint-Avrupa çıkışlı olduğu şüphe götürmez. İskandinav tanrılarına Asen, tanrıçalarına ise Asena denilirdi. Bu durum onların birçok dua ve ilahilerinde dile getirilmiştir. Bunlardan biri şöyledir:

"Sizi selamlarız Asenler!

Sizi selamlarız Asenalar!

Seni de selamlarız, bereketli toprak!"[20]

Tarihte bazı halkların sembolü kurt ile yılan karışımıdır. Kurt saldırı ruhunu, yılan ise ölümsüzlüğü temsil etmektedir. Yılan, sürekli kabuk değiştirdiği için her seferinde gençleştiğine inanılmıştır. Bu durum, eski insanlar tarafından ölümsüzlüğün nedeni olarak sayılmıştır. Bütün Kürt mitolojileri, yılanı kutsal ve sonsuz güç sahibi olarak gösterir. Mesela, meşhur Şahmaran destanı bilinir. Bu destanda yılanların bile, sahte ve kötü karakterli insanlardan daha iyi olduğu yansıtılır. Bütün Kürtlerde, bilhassa Yezidilerde yılanı ellerinde tutanlara olan saygı da bunun ifadesidir. Hatta bu inancın kurucusu olduğu söylenen Şeyh Adi'nin türbesinin hemen sağında kabartma bir kara yılan resmi vardır. Türbeyi ziyaret edenler o kabartma yılan resmini öperek içeri girerler. *"Türbeye giren kişi bu kara yılanı öpmek için dururdu, sanki onların kişisel inancında bunun çok özel bir yeri vardı."*[21]

Hayvanların sembol olarak gösterilmesi aynı zamanda totemik yaklaşımlardan da kaynaklanmaktadır. Bu yüzden kurtlar ile insanlar arasında da hayali ilişkiler kurulmuştur. Bu durum Kürtlerde bilhassa dişi kurtla âdeta taçlandırılmıştır. Anneliğin koruma güdüsünün sembolü olarak dişi kurt seçilmiştir. *"Dêlegur/dişi kurt"*

20 Regis Boyer, Islanda Medievale, Vikingii mari civilizatii. s. 136.

21 Empson, The Cult of the Peacock Angel, s. 85, aktaran Andrew Collins, Meleklerin Küllerinden, Avesta Yayınları, s. 218.

Kürtlerde yavrularını koruyan ana sembolüdür. Kurtlar içerisinde dişi kurt şef olarak bilinir. Kurtlar, çoban aşiretler nezdinde sürülere zarar veren bir hayvan olduğu için, ziyankâr hayvan olarak değerlendirilir. Ama bu Kürt çoban aşiretinin kurtlara olan saygısını azaltmamıştır. Kurtların doğadaki üstün özelliklerini yansıtmak için çocuklarına kurt sıfatı yakıştırırlar. Erkek çocuklara Guro, kız çocuklarına ise Gurê adlarını takarlar. Hatta daha ileri giderek, dişi kurdu bereketle özdeşleştirirler. Halk arasında çok yaygın olan bir görüşe göre; her kim ki, dişi kurdun cinsel organını tereyağı yayığına bağlarsa, katbekat yağ elde eder. Bu yüzden ölü bir *dêlegur* bulduklarında, onun cinsel organını köylüler keserek aralarında paylaşırlar. Ayrıca kurtların Tanrı tarafından ayrıcalıklı bir hayvan olarak yaratıldığı varsayılır. Hatta kışın, yağan karla birlikte tanrının onlara şeker şeklinde yiyecek gönderdiğine inanılır. Aslan, kartal, yılan, dağ keçisi gibi kurt motifli halk oyunları da vardır. Peski Guro, Mamê Gur vb. oyunlar bunların başlıcalarıdır. Hatta kurtların ölümü bile çok büyük bir olay olarak değerlendirilir ve bir Kürt atasözünde, herhangi bir gelişme karşısında hayret belirtmek için *"Gelo! gurê Kîjan Çîyayî miriye/Acaba hangi dağın kurdu öldü"* denilir. Öyle anlaşılıyor ki Roma'nın dişi kurt efsanesi de Kuzey Mezopotamya kökenlidir. Etrüsklerin kökeni de oralıdır. Bu iddiayı, Kürdistan'da halen var olan benzer isimlerle güçlendirebiliriz. Avrupalılar onlara *Etrusk* demezler. *Etrusci, Etrusçi, Etruşi* vb. derler. Aynı adla günümüzde Kürdistan'da *Ertuşi* adlı bir aşiret konfederasyonu vardır. Ayrıca Güney Kürdistan'da *Etruş* adlı bir de mıntıka vardır.

Ertuş konfederasyonu Ertuşi ve Artuş olarak da bilinir. (Van Gölü'nün güneyi ile Zaho ve Duhok arasında yaşarlar) Bu konfederasyonun başlıca üye aşiretleri şunlardır: *Alan, Êzdinan, Gewdan, Hewiştan, Graviyan, Mamxuran, Xuleylan, Qeşuran, Piran, Şerefan, Şidan, Zewkan, Ziriqi, Zeydan, Zilan.*[22]

Görüldüğü gibi İtalya yarımadasında Roma şehrinin kurucuları olan Etrüskler Van gölü dolaylarında Ertuşi adıyla varlıklarını ha-

22 www.kurdıstantime.com/kurtasıretleri

len devam etmektedirler. Bu konfederasyonun üyesi olan ve tarihte kendilerinden çok bahsedilen Alanlara ayrıca değineceğiz.

Etrüsklerin nereden geldikleri hakkında tarihin babası Herodot da yazmıştır. Kıtlık esnasında kura çekme sonucu ülkesini bir kısım halkıyla birlikte terk eden Lidyalı bir prense bağlar onları. Bu tür hikâyeler halen anlatılır. Herhangi bir aşiret mensubuna nereden ve niçin geldikleri sorulduğunda, ya kıtlık, ya savaş veya yer darlığından dolayı yurtlarını terk eden kardeş olduklarını anlatırlar. Bu yüzden Herodot'un anlattıkları da, duyduğu geleneksel kalıp söylentilerdir. Etruria'nm kurucusu olarak Tyrenos adından bahsedilir. Gutilerin bilinen son kral adı Trigan'dır. Bunu eski Grekçeye çevirirsek, tyrenos olur. Tyrenos veya Tyriganes ,ne kadar benzer değil mi?

1928 yılında İtalyan bilim adamı Alfredo Trombetti, Etrüsk dilindeki *"thaclthi"* kelimesi hakkında bazı açıklamalarda bulunmuştur. Bu kelime yerelde *"thaca"* olarak telaffuz edilmektedir. Latincede en yakın kelime olan *tego* kapak, Yunancada ise *stega* dam olarak biliniyor. Yine Sanskritçe *sthagati* dam demektir. Bütün dünya dillerinde bunun karşılığı aranmış, nedense kimse onun Kürtçesini araştırmamış. Bunun nedeni ise bildiğimiz siyasi statü olsa gerek. *Thaka* kelimesi Kürtçedeki *teqa* kelimesinin karşılığıdır. Bu kelime Kürtçede, damda açılan küçük pencerelerin kapakları için söylenir.

Etrüsk dili günümüzde ölü diller sınıfına konulmuştur. Çünkü çok sınırlı sayıda sözcük bırakarak Latin egemenliğiyle birlikte süreç içerisinde yok olmuştur. Etrüsklerden kalan önemli bir şey ise *Maglina*'daki plakadır. Onların bu kutsal yazıtında bazı tanrı isimleri yazılıdır. Bunlar sırasıyla *Cautha, Maris* ve *Tiu*'dur.[23] Aslında dikkatli bir göz tarafından incelendiğinde Kürtçe tanrı adlarına benzedikleri ortaya çıkar. *Cautha* Kürtçede Xweda-khuda, *Maris* Kürtçede Mar, (Yezidi Kürtler halen Meleke Tavus'a Merik derler) *Tiu*, Sümercede yaşatan demektir ve Guti isminin arkasındaki *ti* ekini anımsayalım. Günümüz Kürtçesinde yaşayan *jî/jîyan* demektir. Etrüsklerin tanrısı *Tiu* yaşatana özdeştir. Ayrıca antik tarihte Kürdistan'da yaşamış halklardan biri olan *Marları* hatırlamakta yarar vardır. *Maris*, aynı zamanda Marların tanrısı demektir. Ta-

23 Misterele Etrusci, Jan Burian, Bohomila Mauchova, s. 122.

rihin sayfaları bir bir karıştırıldığında, Hindistan'dan İberik yarımadasına kadar *Mar* ile başlayan birçok tanrı ismine rastlanır. Bunlar sırasıyla *Mitra, Mar, Marte, Maris* vb. isimler biçiminde karşımıza çıkarlar. Bunların hepsinin kökeni *Mar*'dır ve Kuzey Mezopotamya kökenlidir. Yani Kürdistan çıkışlıdır. İlk insanların *Mar*'a/yılana olan ilgileri biliniyor. Hurri ve Elam inançlarına göre *mar/yılan* ölümsüzlüğün sembolü olarak bilinirdi ve her seferinde kabuk değiştirme yeniden gençleşme olarak algılanırdı. Aynı durum Ariyenler için de geçerlidir. Yılan, Samilerde daha değişik yorumlandığı için kötülükle, yani iblisle özdeşleştirilmiştir.

Mar/yılan kültünün kalıntılarına Kürdistan'da hâlâ rastlanır. Mar/yılan kabuğunun iyileştirici ve bereket verici olduğu inancından hareketle, bol ürün elde etmek için belli yerlere konulur. Hatta bazı insanlar yılan kabuğunu para keseleri içinde saklardı. En çok da tereyağı elde etmek için meşke/yayığa bağlanırdı.

Mar/yılan Kürtler nezdinde aslında dualizmin sembolüdür desek daha yerindedir. Çünkü iyi yanları dışında, öldürücü ve zehirleyici yanları da vardır; bu yüzden mar'ın/yılanın şahsında iyilik ile kötülüğün, karanlık ile aydınlığın ebedi mücadelesi, ona olan yaklaşımda kendisini gösterir. Kürt millî mitolojisi olan *Newroz*'da mar/yılan dolaylı olarak kötülüğün sembolü olarak tanıtılmıştır. Çünkü doğrudan halkı rahatsız etmiyor ve kral *Dehak*'a acı verdiği için, mar'ı/yılanı kötülüğe sevk edenlerin kötü insanlar olduğu anlatılmaya çalışılıyor. Başka bir Kürt efsanesi olan *Şahmaran*'da mar/yılan iyiliği, zalimler ise kötülüğü temsil etmektedir.

Ayrıca Etrüsklerden bazı sayı isimleri kalmıştır ve bunlar da önemli oranda Kürtçe rakamlarla benzerlik göstermektedir. Bunlar; *Mach, thu, zal, huth, ci, sa, zathrum, cialch.*[24] *Thu* 1, *zal* 2, *ci* 3, *huth* bilinmiyor, *sa* bilinmiyor. Şimdi de aynı sayıları günümüz Kürtçesindeki sayılarla karşılaştıralım: *Thu*=ju (Dımılı lehçesinde ju,1 demektir), *zal*=dwal-du 2, *ci*=sise 3, *sa*=shar ve sonunda çar 4, *huth*=heft 7. Benzerlikler oldukça çoktur. Etrüskçe, Latincenin etkisi altında kalarak ölü diller arasına karışmıştır. Fakat bu durum, Latince içerisinde Etrüskçe kelimelerin olmadığı anlamına gelmez.

24 Misteriosi Etrusci s. 124.

Roma şehrinin kurucuları olan *Remus* ve *Romulus* kardeşlerin bir dişi kurt tarafından emzirilmesi de Aryen kökenlidir. Etrüsklerin doğudan geldikleri ileri sürülüyor. *"En çok konuşulan görüş, Etrüsklerin doğudan İtalya'ya geldiklerine dair olanıdır. Daha sonraları Küçük Asya'daki isimlerle Etrüsklerin birbirine benzerlikleri şaşkınlık yaratmıştır. Ayrıca onların plastik sanat anlayışı ile doğudakilerin benzerlikleri de biliniyor."* [25]

Keldanicede sığıra *Gud* denildiği biliniyor. Bu kelime modern Kürtçede *Ga* olarak telaffuz edilir. Hatta kimi araştırmacıların, sığır besicisi oldukları için Kürtlerin atalarına Guti adını verdikleri de söylenir. Başka bir tez ise, onları Tanrının insanları olarak gördüklerinden dolayı (kimileri cin, kimileri şeytan, kimileri ise melek olarak görürlerdi.) Guti demişlerdir. *God* veya *Got* bilindiği gibi Hint-Avrupa dillerinde tanrı anlamında kullanılır. Kürtçe dilinde de buna benzerdir. Şöyle bir seyir izleyerek: *Ghuda, Khuda*, modern Kürtçedeki *Xweda* olmuştur. Zaten Sümerler dağları kutsal sayarlardı. Onları tanrılarla kendileri arasındaki iletişimi sağlayan yer olarak bilirlerdi. Hatta bunun için kentlerin ortasında yapay tepeler oluşturur ve üstüne de tapınak inşa ederlerdi. Fakat, en büyük tehlikenin kendilerini çevreleyen Zagros dağlarından geldiğine ilişkin belge bırakmışlardır. Bu tehlikenin en büyüğü olarak da Guti Hanedanlığından bahsederler. *"Dağların Ejderhası, Tanrıların düşmanı Gutiler, hükümdarlığı elimizden alıp dağ başına götürdüler..."* [26]

Gutilerin Zagroslar'daki varlığı Sümerleri egemenlikleri altına almalarından çok öncedir. Hatta Gutilerden önce Sümer ülkesini Akad hanedanlığı ele geçirmiş ve şehir devletleri yerine imparatorluğun temellerini atmıştır. Gutiler Sümer ülkesini onlardan devralmıştır. Guti adının da ilk defa Sümerler tarafından kayıtlara geçtiği bilinmektedir. Gu, günümüz Kürtçesinde (Sorani ve Dimilî lehçesinde) ko dağ anlamında kullanılır. Ti Sümercede, "yaşatmak"

25 Misterioşi Etrusci, Jan Burian, Bohomila Mouchova, Editura Meridiene, Bucureşti, 1973.

26 Cegerxwîn, Tarixa Kurdistan, cilt 1, Mezopotamya Siyasal Tarihi, Suat Gökalp, Belge Uluslararası Yayıncılık, s. 133.

anlamında kullanılmıştır. Bu durumda Guti kelimesi "dağların yaşattığı halk" anlamını veriyor. Sümerce *ti* sözcüğü aynı zamanda 'yaşatmak' anlamına gelir. Bundan dolayı *Ninti* adı hem *"yaşatan hatun"* hem de *"kaburga kemiğinin hanımı"* anlamına gelebilir.[27]

Mezopotamya tarihinin en önemli uzmanlarından birisi şüphesiz Pennsilvanya Üniversitesi Doğu Bilimleri Başkanı *Prof. Eprahim Avigdor Speiser*'dir. Speiser'e göre tarihte Kürtlerden ilk defa Gutilerle birlikte bahsedilir. *"Gutium halkı Hint-Avrupa dili konuşuyordu."*[28] Ayrıca *Prof. Henry Howert*'te göre, Kürdistan adı *Gutium* kelimesinden türemiştir. Babilonyalıların kullandığı *Khuradi* veya *Quradu* kelimesini Guti adıyla bağdaştırmaktadır.[29]

Dünyadaki belli başlı önemli tarihçiler, Gutileri Kürtlerin ataları olarak değerlendirirler. Dağların doruklarından, Mezopotamya ovalarına kadar sokulan Gutiler, herkesin korku nedeni olmuşlar. Bu yüzden onlar insanların en çok korktuğu nesnelerle izah edilmişlerdir. Tanrı, melek, cin, şeytan, canavar vb. Bütün bunların dışında Gutilerin sarışın ve mavi gözlü oldukları söylenmektedir. O dönem Mezopotamya'da sarışın ve mavi gözlü olmak başlıbaşına bir sorundu. Geleneksel esmer ve siyah gözlü insanların arasına sarışın ve mavi gözlülerin karışması, onları hem ürkütmüş ve hem de düşündürmüş olabilir. Bundan dolayı onlara çeşitli sıfatlar takmışlar. Mesela bunlardan en ilginç olanı Kürtleri soy olarak cinlere bağlayan Kürt asıllı Yahudilerin görüşüdür.

Bir rivayete göre, Süleyman Peygamber, bir gün beş yüz cini huzuruna çağırarak, kendisine dünyadaki en güzel beş yüz bakireyi bularak getirmelerini emreder. Cinler bunun üzerine Avrupa'ya giderler ve oradan beş yüz güzel bakire alıp getirirler. Tam Kürdistan üzerinden geçerlerken, Süleyman Peygamberin öldüğünü öğrenirler. Bunun üzerine Yaruşelim'e gitmezler ve getirdikleri bakirelerle evlenmek üzere Kürdistan'a yerleşirler. İşte Kürtler onların torunlarıdır.

27 S. Kramer, Tarih Sümer'le Başlar, s. 181.

28 E. A. Speiser, philadelphia/ london. p.101 f.: elucidates the indo-european origin of gutians.

29 The Early History of Babylonia, Henry H. Howorth, The English Historical Review, Vol. 16, No. 61, Jan. 1901, p.1-34.

Kürtlerin sarışın ve mavi gözlerine anlam vermeye çalışanlar yukarıdaki efsaneyle Kürt varlığını bağdaştırmışlar.[30] Bu rivayetlerden dolayı komşuları sık sık Kürtlere *"cinlerin çocukları"* demişlerdir.[31] Fars, Kürt ve Belucilerin sahip çıktıkları Zal Oğlu Rüstem destanını hemen hemen bilmeyen yoktur. Firdevsi'nin *Şahname* adlı eserinde Sam'ın oğlu Zal'ın hayat hikâyesi çok ilginçtir. Zal sarışın ve mavi gözlüdür. Bu destan aslında Gutilerin diğer halklarla kaynaşma sürecini dile getirmektedir.

Gutilerin nereden geldikleri kesin olarak bilinmiyor. Ancak, birçok bilim adamının onların İskandinavya'dan geldiğini iddia etmelerinin yanısıra, Hindikuş dağlarından Mezopotamya, Kuzey ve Orta Avrupa ve hatta bir kolunun Hindistan'a göç ettikleri de iddia edilmektedir. Gutiler nereden gelirse gelsinler, hatta isterse Ortadoğu'dan oraya gitmiş olsunlar, İskandinavya ile bir ilişkileri olduğu kesindir.

İskitler

"Yakıcı bir rüzgâr gibi yüksek tepelerden... o bulutlardan gelecek... Tıpkı bir fırtına gibi... Atları kartallardan da süratli..."[32] Bu sözler M.Ö. 627 yılında yaşadığı sanılan Peygamber Ieremia'ya aittir. Zaten o sıralarda tam da M.Ö. 625'te Asurların İskhuza, Yunanlıların Skythos dedikleri atlı bir kavim Suriye ve Filistin'i istila etmişti ve oradaki yerli halkları daha güneye yani Mısır'a doğru sürmüştüler. Medler onlara Sakoi, Persler ise Saka adını vermişlerdi.[33] Burada dikkat edilirse bu isim onlara başkaları tarafından verilmiştir. Persler zamanında Sakalar, Siriderya'dan Karadeniz'e ve Balkanlar'a, güneyde ise Mısır'a kadar uzanan bir coğrafyaya yayılmışlardı. İran'da ise Sistan ve Belucistan, Medya içlerinde, Kuzeydoğu Anadolu'da yaşarlardı.[34]

Balkanlar'daki Kürt izlerini tarihsel doku içerisinde araştırırken, İskitlerden bahsetmemek olamaz.

30 Sabar, The Folk Literature of Kurdistani jews. Al. Antology. s.15, Minorsky alıntısı s. 1134.

31 İzady, The Kurds, A Concise Handbook. s. 241.

32 Ieremia, IV, 11-13.

33 Herodot Tarihi, I:201.

34 Th. Hausma, et al, eds. Vol. IV, London, LUZAC & co. 1934, s. 456-461.

Çünkü İskitler Balkanlar'a kuşaklar halinde göç etmiş ve orada derin izler bırakmıştır. Rusya ve Karadeniz stepleri, Balkan ve Karpat dağları, Panonia, Bulgaria ve Transilvanya'da İskitlere ait sayısız arkeolojik bulgular mevcuttur. *"Şimdiye kadar yapılan araştırmalara göre, üç ayrı bölgede kesin İran kalıntılarının var olduğu bölgeler: Kuzey Ungaria, Güney Transilvanya ve Muntenia Ovası'dır."*[35] Hatta Trak halklarına demiri ilk defa götürenlerin de onlar olduğu söylenmektedir.[36] İskitler veya Kürtçede söylendiği gibi *Sakoyiler*in Balkanlar'a gelen önemli bir kolu ile birlikte, Herodot'un kendilerinden *Med* halkı olarak bahsettiği Siginiler de o zaman gelmiş olabilirler. Bilindiği gibi *Siginiler*, Tuna sahillerinden Adriyatik denizi sahillerine kadar yayıldılar.

Sakaların isim etimolojisi hakkında şimdiye kadar çok farklı söylentiler mevcuttur. *Daryus* döneminde Sakalar iki biçimde izah edilmişti. *Naqşi Rüstem*'de bulunan Daryus'un türbesi üzerinde üstten 14. sırada *Saka Haumavarga*, 15. sırada ise *Saka Tigraxauda* diye resmedilmişler. Sakalara ait *Haumavarga* ismini *Homa* adlı bir bitki veya içkiyi kullanmalarından dolayı verdikleri sanılmaktadır. *Varga* veya *varka*, içmek anlamında kullanılır. Günümüz Kürtçesinde bu kelime *wexwar* veya *werd* olmuştur. Buna göre, Kürtçe içkili yere *wexwarge*, yemek yenen yere ise *xwaringe* denilir. Günümüz Kürtçesinde bu isim *Saka Homawexwarge* veya *Saka Homawerdge* olur. *Avesta*'ya göre *Homa* tıbbi ve ruhani etkisi olan bir bitkidir. Kimilerine göre ise *Oxus/Siriderya*'nın kuzeyinde yetişen ve halüsinatif etkisi olan bir mantardır. Bazı araştırmalara göre ise *Ephedra* ile bazı başka bitkilerin karışımı olduğu da söylenmektedir.[37]

Haumavarga'yı sadece *Hauma* adlı içkiyi tüketenler olarak adlandırmak yetersizdir. *Haumavarga* ile *Tigraxauda* yan yana getirildiğinde gerçek anlamını kazanır. *Tigraxauda*, Kürtçedeki Tîra Xwada, Tireja Xwada anlamına gelen, Tanrının Oku veya Tanrının Işını demektir. *Haumavarga* aynı dilin farklı bir lehçesindeki anlatımıdır.

35 Vasile Parvan, DACIA, Editura Ştiinfica, Bucureşti, 1967,s. 61.

36 Parvan Vasıle, a.g.e. s. 66.

37 Mallory & Mair, s. 138- 262.

Tanrıya Kürtçenin Kurmanci lehçesinde *Xwada*, Zazaca lehçesinde ise *Homa* denilir. Bu yüzden *Haumavarga*'yı, günümüz Kürtçesinde olduğu gibi *Homawer*, yani Tanrısı olan, Tanrıya inanan olarak algılamalıyız. Bu durum, ya o dönemlerdeki Zerdüştlüğün ayrı mezheplerine, ya da Sakaların iki ayrı lehçesine tekabül etmesinden dolayı ortaya çıkmıştır. Tıpkı günümüzde Kuzeydeki Kürtlerin Kurmanc ve Zaza gibi iki lehçeye sahip olmaları gibi, Sakalarda Tanrı farklı biçimlerde isimlendirilmiş olabilir, ki zaten günümüzde bile aynı etnisiteye sahip olanlar farklı inançlara sahip olabilmektedir.

Tigraxauda, büyük bir ihtimal Sakaların ortak bir atasının adıdır. Günümüz Kürtçesinde bu kavramdan etimolojik üç ayrı anlam çıkarılabilir. Birincisi, Tîra Xweda/Tanrının Oku, ikincisi, Digre Xweda/Tanrı seven, üçüncüsü ise Girê Xweda/Tanrının büyüğü olur. Başka bir anlam daha yaparsak; Digre Xweda/Tanrı tarafını tutan, ondan yana olan anlamı verir. Yukarıda sıralanan tüm anlamların ortak yanı Xwedaya yani Tanrıya olan yakınlığı dile getirmesidir. Eğer çok yönlü etimolojik araştırmalar yapılmazsa ve Kürt dilinin bütün lehçeleri temel alınarak incelemeler yapılmazsa, bazı tarihçilerin yaptığı gibi Tigraxauda'yı, sivri külâhlı Sakalar olarak adlandırmak gibi zayıf kavramlarla karşı karşıya kalınır.

Şüphesiz, iki büyük kıtaya yayılmış olan İskitleri sadece iki bölüme ayırmak doğru değildir. Çok aşiretli ve otonom yönetimleri olan bir halktı. Sırasıyla İskit aşiretleri şunlardır:

Apa Saka:

Çok az tanınan bir İskit aşiretidir. Aral Gölünün Güneydoğusuna yerleşmişlerdi. Quintus Certius, onlardan Abian İskitleri diye bahsetmiştir. *Apa Saka*, su Sakaları demektir.

Budini:

Bu aşiret Karadeniz'in kuzey sahillerine yerleşmişti. Büyük bir ihtimal, Medlerin ***Budi*** aşireti ile aynıdır. Bazı Med aşiretlerin Karadeniz'in kuzeyine yerleştikleri biliniyor. Hatta bunların Trakya aşiretleri arasında olan ***Busailer***le de bağlantısı olabilir. Bilindiği

gibi Herodot'un saydığı altı Med aşiretinden biri de *Budiler*dir. Modern Kürdistan'ın güneyinde *Badîn* adlı bir mıntıka vardır ve orada bulunan halka da *Badînîler* denir. *Badîn* ile Zerdüştlük arasında büyük bir yakınlık vardır, zira Zerdüşt'ün kendisi bile taraftarlarına Badîn adını vermekteydi. Badîn iyi din, gerçek din, Badînî ise bu dine bağlı olanlara denir.

İbn Haldun, yazdığı *Berberiler Tarihi*'nde orada Badîn ve Lawbîn adlı iki Kürt aşiretinden bahsediyor. Bu aşiretlerin Moğol istilası döneminde vatanlarını terk ederek Cezayir'e yerleştiği söyleniyor.[38]

Dahae:

Diğer bir adları da Daha'dır. Bu aşiretin adı Avesta'da da geçer ve onlardan *Saki* olarak bahsedilir. Hatta Zerdüşt peygamberin onlar tarafından öldürüldüğü rivayet edilir. Burada Sakaların adlarının etimolojisi de ortaya çıkmaktadır. "*Şaki*" kelimesi Mezopotamya'da eşkıya ve yol kesen anlamında kullanılır. Kürtçede soygunculuğa "*şêlandin, şekandin*" denilir. Bu kelimeden türeyen Şaki bütün Mezopotamya'da kullanılır. Sami dillerine daha çok uyum sağlamış olan Şaki'nin çoğul hali Eşkıyadır. Eski İran dini olan Zerdüştlüğün kurucusu olan Zerdüşt'ün *Dahae* aşireti tarafından öldürülmesi, şüphesiz bu dinin izleyicilerinin hafızasında negatif izlenim bırakır.

Dahae aşiretinin izlerine Balkan yarımadasında da rastlamak mümkündür. Bilindiği gibi Trak halkları içerisinde kendilerinden en çok bahsedilen halk Getler ve onların diğer bir kolu olan *Dakia*'dır. Dakialıların diğer bir adı ise *Dahi* veya *Daha* olarak söylenir (Getler bölümüne bakınız). İşte bu *Dahae* aşireti onların ataları olabilir. Zaten birçok antik tarihçi Getler ile İskitlerin aynı olduklarını savunuyor. Hakeza Gotlar için de bu durum geçerlidir. "*İskitlerin en büyük bölümüne Hazar denizinden başlamak üzere onlara Daai, daha doğudakilerine ise Massageti ve Saki, yine diğer hepsine ortak ad gereği İskit denir...*"[39] Strabon zamanında bile Dakialıların benzeri *Daai*ler Hazar Denizi boylarında vardı.

38 Mehmed Emzin Zeki, Diroka Kurd û Kurdistan, Avesta, s. 231.

39 Strabon, Coğrafya, XI.8.2.

Gargari:

Strabo'nun coğrafyasında yazıldığına göre, Başkenti Themiscyra olan Amazonların ülkesi Thermodon yakınlarında bir yerde yaşarlardı. Gargari erkeklerinin Amazonların yılda bir kez yaptıkları çiftleşme ayinine katıldıkları rivayet edilir. Rivayete göre onlardan doğan kız çocukları Amazonlara, erkek çocuklar ise Gargarilere kalırmış.[40] Söylenenler sadece bir rivayet veya herhangi bir gerçeğin abartılmış biçimidir. Ama İskitlerin Amazonlar ile ilişkide oldukları kesindir. Çünkü Amazonların yurdu Karadeniz boylarında bir yerdeymiş. İskitlerin tarihleri ve bulundukları coğrafya buna uygundur.

Gargari adı Kürtlere yabancı bir ad değildir. Bugün Güney ve Kuzey Kürdistan'da aynı adla *Gergerî* ve *Gargeî* adlı aşiretler mevcuttur. Hatta bu aşirete ait coğrafik isimler bile vardır. İsmi Adıyaman olarak değiştirilen Samsur ve Samsat dolaylarında halen Gerger kazası vardır. Bunun dışında hem Güney ve hem de Kuzey Kürdistan'da Gergerî aşiretine mensup Gerger soyadlı birçok insan mevcuttur. Doğu Kürdistan'da Gargeî aşireti vardır ve Gergerî olarak da bilinirler. Bunların Adıyaman dolaylarındaki Gergerliler ile aynı aşirete bağlı oldukları sanılıyor.

Akhamenidlerin egemenliği sona erdiğinde, *Dahae* aşireti de *Xathians* ve *Pissyri* diye ikiye ayrıldı. Bunların dışında bazı alt kollara da bölündü. Bunlardan birisi *Parni* aşiretidir ve bu aşiretin Partların ataları olduğu rivayet edilir. *Suren* adlı bir alt kolları da Kuzeybatı Hindistan'ın büyük bir bölümüne yerleşmişti. Soran Kürtleriyle aynı ismi taşımaları ilginçtir. Dahae'den gelen başka bir kolun ise *Sakae* olduğu, Baxteriya ve Afganistan'da hüküm sürdüğü söyleniyor. Yine bunlardan *Mathura* Orta Asya ve Hindistan'da M.Ö. bin yıllarının sonu ile M.S. bin yıllarının başında hüküm sürdüler.

Saka veya İskit adı birçok tarihçi ve etimolog tarafından çeşitli biçimlerde yorumlanmıştır. Kimileri onların iyi okçu olduklarını tarif etmek için, kimisi onları Medlerin dilindeki dişi köpek olan

40 Strabo, Cografia, XI. 5. 1,3; Diod. II. 45, § C.

spaka ile[41] özdeşleştirmiş ve kimisi de başlarındaki uzun ve dik külâhtan dolayı onları Sakoi veya İskit olarak adlandırmıştır. Bu sonuncusu daha gerçekçidir. Saka'nın Kürtçedeki karşılığı da bunu doğrulamaktadır. *"Ser/sere, katıke, qaf, qafıke"* Kürtçede kafa anlamındadır. *"Koy"* ise dağ demektir. Böylece *Sarkoyi/Serkoyi* adı, dağ kafalı demektir. Bundan yarım asır önce bile Kürtlerde ucu sivrilerek yükselen Külâhlar vardı ve bunlara *"kumê koloz"* denilirdi.

Diğer önemli bir şey ise *"saki"* kavramıdır. Mezopotamya dillerinde, bilhassa literatüründe *"ölümsüzlük iksirini sunan"*, daha sonraları ise *"aşk şerbetini sunan"* son çağlarda ise içki sunan kimselere *saki* denilir. İskitler veya Kürtlerin deyimiyle Sakoilerin üzüm şarabı ile bir bitkiyi karıştırarak kutsal bir içki yaptıklarını Herodot anlatmaktadır.[42]

Sakalar ile Kürtler arasında dolaylı değil, doğrudan bağlantı vardır. Kürt oluşumunda Guti ve Medlerin etkisi neyse Sakaların da öyledir. Medlerle Sakaların savaştıkları bir gerçektir. Ama buna rağmen uzun süre iç içe yaşadıkları da o kadar gerçektir. Dikkat edilirse, Saka yani İskit kralı *Madias* bile Medlere atfen verilmiş bir isimdir ve bazı tarihi kaynaklarda Med kralları arasında onun da adı geçer. Hatta günümüzde Kürdistan'da *Sakî/Sakoyî* adlı bir aşiret Doğubeyazıt, Van ve Kars dolaylarında yaşamaktadır. Bu aşiretin şu anda yaşadığı yerler ile eskiden Sakaların yaşadıkları alan hemen hemen aynıdır.

Massagetaelerin birçok kolu mevcuttur ve bunlardan biri de İskitlerdir. Massagetae, Büyük Getea demektir. Massagetae, Kürtçede *Mezın Getoyi* olur. Herhangi bir Kürtçe sözlükte bu tür kelimeler mevcuttur. Bazı araştırmacılar bunu kabul etmezler. Nedeni ise Farsçada büyük anlamında Buzurg kelimesinin kullanılması gerektiğini ileri sürerler ve bunun yerine *mas* kelimesinin *mah* yani "ay" olabileceğini açıklarlar.[43] İrani kavram ve deyimleri, sosyal izahları sadece Farsçaya göre ele almak yanlıştır.

41 Szemerenyi, 40-41.

42 Herodot, IV. Kitap.

43 D.N. Mackenzie A Cocise Dictionary Pahlavi, Londra, Oxford University Press, 1971.

Massagetae ile Haumavarga Sakaları'nın diğer önemli bir bağlantı ise Herodot'un deyimiyle İskitlerin *"en önemli içkileri süttür"* demesidir.[44] Bilindiği gibi Homa denilen kutsal içkiyi hazırlamada süt kullanırlardı.[45]

Massagetae'nın başka bir etimolojik çözülürlüğü daha vardır. O da *Med Getaları* olabilir. *Massa = Madalar, Getea = Getan*, Kürtçesi *Getên Medan* veya *Medê Getean* olur. Dikkat edelim, Getlerde ve Sakacada çoğul eki *s* veya *z* harfiyle dile getirilir. Örneğin Romencede Medler *Mezi* olur. İngilizce *Mede's*, Gotça dilinde ise *Medyzs* olmaktadır. Aslında en mantıklı etimolojik yaklaşım da budur. Romence ve Gotçayı örnek göstermenin nedeni, İskitler, Getler ve Gotların bir zamanlar Romanya topraklarına yerleşmelerinden dolayıdır. Bugünkü Romanya'nın Dobruca bölgesine eskiden Küçük İskitya denilirdi. Ayrıca birçok tarihçinin İskitlerle Getailerin uzun süre beraber yaşadıkları ve birbirlerini etkiledikleri üzerine açıklamaları vardır.

İskitler, daha sonraları başta Getler olmak üzere Trak halkları tarafından asimile edildiler. Bunun nedeni açıktır. İskitler Karpat-Tuna boylarına demiri getirerek bronz çağındaki yerli halklara yeni bir katkı sağlamıştır. Ama ne var ki, çoktan beri tarımcılık yapan ve yerleşik hayata geçen Getler tarafından asimile olmaktan kurtulamadılar, ama süreç içerisinde ortak Geto-İskit karakter, sanat ve kültürü adı altında var oldular.[46]

Her bakımdan Kürtçe ile uyum sağlayan yukarıdaki kavramlar bile İskitler, Getler ve Kürtlerin yakınlığını ortaya çıkarmaktadır. Hem Herodot'un anlatımlarından[47] hem de Akhamenianların yazıtlarından anlaşılıyor ki, Massagetaeler ile bir İskit kolu olan Haumavargalar aynıdır. Hazar denizinin doğusu ile Aral gölünün batısında yaşarlardı. Eski tarihlerde o bölgenin coğrafik yapısı farklıydı.[48]

44 Herodot, I, 216.

45 Avesta, Hom Yaşt, Yasna 10:13.

46 Vasile Parvan, Dacia, Editura Ştiintifica, Bucureşti, 1967, s. 75, 76.

47 Herodot, I, 201, 204.

48 J.M. Dent & Sons, London 1950, p.25.

Herodot'un yazdıklarına göre İskitler *Lipoxais, Kolaxais* ve *Arpoxais* adlı üç kardeşin soyundan gelmişler. Bunlardan büyük kardeş Lipoxais, *Auchatai*'nin, ortanca kardeş Arpoxais, *Katiaroi* ve *Tarspies*'in, küçük kardeş Kolaxais ise kralları temsil eden *Paralatai*'nin ataları ve kurucularıdır.[49] Söz konusu isimlere ilişkin çeşitli etimolojik belirlemeler mevcuttur. Kimileri bunların ayrı sosyal kategorilere sahip İskitlerin adları olduğunu savunur ki bunlardan birisi *Grandtovskij*'dir. Ona göre: *Katiroi/Traspeis, Acuchatai* ve *Paralati* isimleri sıradan insanlar, rahipler ve savaşçılar diye üç ayrı kategoriyi temsil eder. Fakat *George Dumezil* bu iddiayı reddeder ve İskitlerin Hint Brahmanları gibi rahipler kastına sahip olmadığını ileri sürer.[50] Şimdiye kadar, İskitlerden kalma isim ve gelenekler ya Osetçe, ya da Farsçadan yararlanarak açıklanmaya çalışılmıştır. Fakat bu konuda daha fazla veriye sahip olan Kürtçenin dikkate alınmaması bilim adına büyük bir kayıptır. Yukarıda sayılan isimlerin Kürtçeye göre etimolojik açıklamasını yaparsak, *Arpoxais, Lipoxais* ve *Kolaxais*: Bu isimler ***kais*** ile oluşan bileşik bir isimdir. *Arpo* veya *Harpo*, tıpkı Medyalı general *Harpogos*'un adı gibi geleneksel Med isimlerini yansıtır. *Arpo*, kral veya üst sorumlu olduğu için *Xais* sıfatını almıştır. Bu da tıpkı *Keyaskar, Keyxusrev* ve *Keykavus* gibi geleneksel Med yöneticilerinin sıfatı olan "*kay*" veya "*key*" ile aynıdır. Sadece sıfat ekinin arkaya alınması farkı söz konusudur. Bugün hâlâ Kürdistan'da *key* mertebesi vardır, sorumlu veya muhtar olarak bilinenlere *kaya* veya *keya* denilir. Hatta, bazılarının kendi işine karışmaması için Kürtçede şöyle derler: *"Qey tu keyayê minî?"/ "Sanki sen benim kâhyam mısın?"* derler. Bu Kürtçe kelime Türkçe ve Farsçaya da geçmiştir.

Herodot bu isimleri İskitlerin ataları hakkında söyledikleri rivayetlere göre yazmıştır. Söz konusu rivayet aynen Kürt masallarına özgüdür. Kürt masallarında krallar çoğu zaman kendi çocuklarının sadakatini sınarlar. Kral ölmeden önce en sadakatli ve başarılı oğlunu

49 Herodot IV. Kitap, 4, 5, 7.

50 Georges Dumezil, Zeii, Suverani Ai İndo-europenilor/Les dieux souverains indo-europeens, Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1997; Payot, Romans de Scythie et d'alentour, Paris, 1966.

tahtın varisi olarak ilan eder. Ekseriyetle küçük oğul en sadakatli ve en başarılı olarak seçilir ve tahta o çıkar. Dikkat edilirse Herodot'un belirtmiş olduğu Lipoxais, Arpoxais ve Kolaxais adlı İskit prenslerinden en küçüğü olan Kolaxais kral olarak atanmıştır. Aslında Herodot'un duydukları da bir Kürt masalının dilden dile dolaşımından başka bir şey değildir. Bu masal türü aslında giderek Avrupa'da da benimsenmiştir. Ama çıkış kaynağı Kuzey Mezopotamya'dır. Aynı rivayet biçiminin İskitlerde olması pek şaşırtıcı değildir. Çünkü onlar uzun süre orada hüküm sürmüşler. Hatta bugün Kürdistan'da onları anımsatan birçok yerleşim alanı vardır. Bunlardan biri Doğu Kürdistan'daki *Sakiz* şehri ile Dersim'deki *Sakasen* alanıdır. Bu şehrin ismi Sakalardan kalmıştır.[51] Filistin'de de Scythopolis diye bir şehirleri olduğu söyleniyor.[52] Bir de Loristan eyaletinde onların adını taşıyan bazı yerler kalmıştır. Eğer derin bir araştırma yapılırsa Kürdistan'da *saka, sak* vb. birçok toponomik isimlerin olduğu görülür.

Herodot İskitçe bir kelimeyi de kullanıyor ve diyor ki, *"...Kutsal altına bekçilik yapan Girrifonlar varmış, bunları yalnız İssedonlardan öğreniyoruz; Skyhitler, onların anlattıklarını tekrar ederler, o kadar; bize de bu inanç Skyhitlerden gelmiştir ve birincilere Arimaspes demekle bir Skyhit sözcüğü kullanmış oluyorum, zira 'arima', Skyhit dilinde tek, 'spu' ise göz anlamına gelir."*[53] Herodot'un kullandığı bu Skyhitçe sözcüğün Kürtçe ile yakın benzerlikleri vardır. İskitçede göz anlamına gelen *"Spu"*, Kürtçede *sîpûka çev/sipîya çim* gözbebeği anlamında aynen kullanılmaktadır.

Stephan Byzantin, Arimaspukları Hiperboreilere bağlar.[54] Homer döneminde yaşamış olan *Proconnesli Aristea* Arimaspukları şöyle izah eder: *"Savaşçı ve çok güçlüler; at, sığır ve koyun sürüleri var; erkekleri uzun saçlı ve oldukça gösterişli, bütün insanların en irileri, güzel alınları üstünde birer göz vardır."*[55] Arimaspuk adının menşesinde bazı yönleriyle eski Kürt dinleri olan Mitracılık ile Zerdüştlük inancının izleri

51 Strabon, XI. 8. 4.

52 Polyhist. ap. Eureseb. Prceb. Ev. IX. 39.

53 Herodot, IV, 27.

54 Stephani Byz. v. Akt, Nikolea Densuşianu, Dacia Preistorica, Mentor, 2001, s. 482.

55 Sitzungsb. d.k. Akad, d. Wiss, Phil-Hist, CL., CXVI Band, s. 758, ak. N. Densuşianu, a.g.e., s. 82.

de okunabilir. İskitler, ya da Kürtlerin deyimiyle Sakalar bu dinlerden etkilendiler veya bir kesimi bu inanca bağlıydılar. Kim bilir belki de eski inançlara göre Ehriman ya da Ariman tek gözlü olarak tasavvur edilirdi. Sakaların bu kolu geleneksel olarak almlarına tek göz çizmiş olabilirler. Bundan dolayı çevredekiler onlara *Arimaspuk* adını verdi. Yani İblis Gözlü demektir. Bilindiği gibi Zerdüştlük de *Ehriman/ahriman*, iyiliğin sembolü olan *Ahura Mazda*'nın karşıtıdır. İyiliğin karşıtı kötülüktür ve bütün inançlarda kötülük ise iblis tarafından dayatılır. Bazı Kürt dinlerinde iyilik tanrısına ibadet etmeye gerek yoktur, çünkü iyilik tanrısından zarar gelmeyeceğine inanılır. Ama kötülüğün tanrısı veya meleği çok tehlikelidir ve ona iyi davranarak zararlarından kurtulmayı düşünürler.

Medlerin İskitleri Kafkaslar'a sürmeden önce, İskitler, *Zariane* veya *Zarinaea* adlı bir kraliçe tarafından yönetiliyordu. Kraliçe Zariane, *Roxanece* adlı bir de şehir kurmuştu.[56] Bugün bile Kürdistan'da *Zerî* geleneği vardır. Güzel kadınlar Zerilerle eşdeğer sayılmaktadır. Birçok şarkı ve destanda Zerî ya da çoğul biçimi olan Zeriyanlardan bahsedilir. Kürtlerdeki Zerî geleneği ile Saka kraliçesi Zariane'nin anısı arasında bağlantı olabilir. Kraliçe Zariane'nin görkemli bir anıt mezarı olduğu yazılıdır ve bu anıt sayesinde hafızalarda çağlar boyunca efsaneye dönüştü. Tarihçilerin yazdıklarına göre üçgen bir piramit şeklinde olan bu anıt mezarın eni 18,2, uzunluğu ise 160,9 metreydi. Ayrıca bu anıt mezar som altından yapılmış kraliçe Zariane'nin bir figürü ile süslenmiştir.[57] Kraliçe Zariane'nin kurmuş olduğu Roxanece şehrinin ismi bile Kürtçedir. *Ro* güneş, *xan* Kürtçede hanım kelimesinin kısaltılmışı, *ce* ise küçük anlamında kullanılır. Roxanece, "Roxanacık'ın yeri" yani "güneş hanımcığın yeri", olur. Roxanece şehri ile birlikte, bir kez daha Kürtlerin ataları tarafından başlatılan ve günümüze kadar sürdürülen güneş kültünün sadece bir tekerrürünü görmekteyiz.

Tarihçiler, İskitlerin Ortadoğu ve Medya'dan, Medlerin başlattığı bir fırtına harekâtı sonucu sökülüp atıldığını anlatır. Bu tez, Saka

56 Prof. George Rawilson, Medya Krallığı, Doz, s.168, 2006, İstanbul.

57 Diod, Sic. II. § 5, akt. George Rawlinson, Medya Krallığı, s. 168; Nicolas Damascus, Fr. 12.

egemenliğinin sona erdirilmesi bakımından doğru olsa da, onların tamamen sökülüp atıldıkları pek mantıklı değildir. Çünkü Sakalar, daha önceden Azerbaycan'da Mannalarla kaynaşmışlardı. Mannalar ise daha sonraları Medlerle kaynaşıp tek halk oldular. Buna göre Medya'da kalan Sakaların da Medlerle kaynaştığı söylenebilir.

Kürdistan'dan Balkanlar'a kadar nesiller boyu büyük dalgalar halinde sürekli olarak gidip gelen İskitler, eski Kürt dil, kültür ve uygarlığını da taşımışlardır. Aynı şekilde Balkanlar'dan edindiklerini de Kürdistan'a taşıdılar. Bu halk âdeta uygarlıklar arası bir köprü rolü üstlenmişti. Doğu kültürünü Batıya taşımada âdeta katalizör rolü oynadılar. Onlardan arta kalan halk ve aşiretler de aynı geleneği sürdürdü. Bu bakımdan, günümüzde Balkanlar ve Orta Avrupa'da Kürt dili, kültürü ve mitolojisinin izlerine rastlamak daha çok İskit yayılmacılığı dönemine rastlar. Aşırı benzerlikler tesadüflerle açıklanamaz. Benzerlikler, bizzat Kürdistan'dan oralara yapılan göçlerden dolayıdır ve belirginliğini halen koruyor. Hiç şüphesiz, benzerlikler sadece Kürdistan'dan batıya doğru olan göçlerden dolayı olmamıştır. Batıdan, yani Balkan yarımadasından Anadolu'ya, oradan da Kürdistan'a doğru toplumsal göçlerin olduğu da yadsınamaz.

Turancı tarihçiler, nerede bir Kürt izi bulsalar hemen orada tahrifatlara başvururlar. Kürt adının etimolojik açıklamasında çok gülünç durumlara düşerler. Kürtlerin izini kaybettirmek için onlara bir de Türklük yaftası takarlar. Bütün bunlara rağmen, Kürtler o kadar uzun bir tarihe sahiptirler ki, on binlerce tarihi belgelde onların adını kazımak neredeyse imkânsızdır. Aslında ırkçı tutumlarıyla sadece bilimsel gerçeklere değil, aynı zamanda insani karaktere de ters düşmektedirler. Hatta Kürtleri, Türklük kılıfı içerisinde o kadar acemice saklıyorlar ki, çoğu zaman Türk tarihi diye anlattıkları aslında Kürtlerin tarihinden başka bir şey değildir. İskitlerin Türk olduğu tezlerinde bunu görmek mümkündür.

Fahrettin Kırzıoğlu, Türk tarih, dil, antropoloji, etnografya ve etnoloji araştırmalarında bu konuda hayli çaba sarf edenlerden birisidir. Nereye el atmışsa orada Kürt tarihi, gelenekleri, dili ve kültürüyle karşılaşmıştır ve inkâr edilemeyecek derecede olduğunu

hissettiğinde ise, sorunu *Kürttürkleri* diye geçiştirmeye çalışmıştır. Bir konferansta Saka Kürtleri hakkında şöyle söyler: *"Sakaların Arşaklar kolundan Behram Çopin'in kardeşine Kürdi, kızkardeşine de Kürdiyye denilirdi."*[58] Bu açıklamalar İslam tarihçisi Taberiye aittir ve Taberi 915 yılında yazdığı eserinde bu bilgileri eski İran kaynaklarından elde ettiğini yazmaktadır. Zaten büyük Kürt tarihçisi Şerefhan da *Şerefname* adlı eserinde İran şahı Behram Çopin'nin Kürt olduğuna değinmiştir. Sakoyî Kürt aşiretinin halen var olduğu bilinen bir gerçektir ve tarihte de çok büyük roller oynadığı her geçen gün daha çok açığa çıkıyor.[59]

Kırzıoğlu şöyle devam ediyor: *"M.Ö. VII. yüzyılda, Kafkasların kuzeyinden gelen Sakaların hükümdarlarının mensup bulunduğu en soylu uruğu, Saka sen/Saka sunlar yaşıyordu. Bunların Bala sakan (Küçük Sakalar) denilen boyu, Kürtler adıyla tanınmıştır."*[60] Yazar, *Bala Sakan* izahını yanlış yapmıştır. Doğrusu Küçük Sakalar değil, Yukarı Sakalar olarak bilinir. Çünkü Kürtçede *bala* kelimesi yukarı, üst anlamında kullanılır. Bu kelime Azericeye geçerken öz anlamını yitirmemesine rağmen ilk bakışta küçük, yavru anlamında söylendiği izlenimini yaratır. Oysa Azericede bile, yavru ailenin en yüksek mertebesi sayılmış ve bu yüzden yavruya bala denmiştir; yani onu küçültme değil yüceltme durumu söz konusudur. Tıpkı Soranice erkek çocuğa *role*/güneş, Kurmancide ise *kur*/zirve denmesi gibi.

İslam bilgini Belazuri'nin *Futuhatu'l Buldan* adlı eserinde Arap orduları her tarafı kolayca ele geçirmelerine rağmen, sadece Bala Sakan Kürtlerinin Araplara karşı savaştığını yazmaktadır.[61]

İskitler, özellikle Avrupa tarihçi ve araştırmacılarının ilgisini hayli çekmiş bir halktır. Üç kıtaya yayılmış olan bu halk geçtiği ve kaynaştığı yerli halklar ile birlikte yeni kavimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yüzden hem Doğulu ve hem de Batılı

58 Prof Dr. Fahrettin Kırzıoğlu, Tarih, Dil, Antropoloji, Etnografya, Etnoloji, Millî Destanlar, Gelenekler ve Folklor bakımından incelemeler 1995 İstanbul.

59 et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, Tarih er-Rusul ve el-Mulûk, Kahire 1358.

60 Kırzıoğlu a.g.e.

61 Ebu'l Hasan El-Belazûrî, Futûh el Buldan, ak. F. Kırzıoğlu, 1995, İstanbul.

tarihçiler kendi menşelerinin izlerini sürmektedirler. Herkes İskit destan ve mitolojilerinden kendisine pay çıkarmak istiyor; ki bunda haklıdırlar. Çünkü Çin'den Kuzey Afrika'ya kadar onların izlerini sürmek mümkündür. Bu konudaki arkeolojik bulgular *İskit kurganları* denilen anıt mezarlarda ortaya çıkarıldı. Burada *Kurgan* kelimesi üzerine de birkaç şey söylemekte yarar vardır. Kürtçe mezara *Gor*, mezarlığa ise *Goristan* denilir. Buna kurumsal veya ayinsel bir nitelik verildiğinde ise *Gorgeh* (telaffuzda h harfi düşer), bunun çoğul biçimi de *Gorgan* olur. Bazı şive ve lehçelerde *g* harfi yumuşak okunduğunda Gorgan, Kurgan olarak söylenmiştir.

İskitler gittikleri her yerde birçok iz bırakmışlar. Bunlar insan ve hayvan figürleri vb. sayısız şeylerden oluşur. İnsan figürlerindeki giyim tarzı ile daha 17. yüzyıldaki Kürt giyim tarzları hemen hemen aynıdır. Bilhassa savaşçı figürleri çok benzer.

İskit savaşçıları

1780 ve 1896 yılında Kürt savaşçıları

İskit kadın motifi ve günümüzde bir Kürt kadını

Sakız şehrinde bulunan İskit yazıtı

İskitlere ait yazıt, Doğu Kürdistan'da Sakız şehrinde bulunmuştur. Bu yazıt Hitit hiyeroglifi biçiminde yazılmıştır. Bilindiği gibi Sakız şehri İskitlerin önemli yerleşim alanlarından birisi idi ve ismi de zaten Saka'dan gelmedir. Aşağıdaki yazıtı oluşturulan kelimeler tek tek incelendiğinde, Kürtçe oldukları ortaya çıkıyor. Söz konusu yazıt belki de şimdiye kadar keşfedilmiş en eski Kürtçe yazılardan biridir.

Latin harflerine göre text şöyledir: ***"patinasana tapa. vasnam: 40 vasaka 30 arzatam šikar. UTA harsta XŠAYAL. | Partitava xšaya DAHYUupati xva|ipašyam"***[62]

Macar Bilim Akademisi profesörlerinden, dilbilimci **János Harmatta** (1917-2004) bu yazıtı tercüme etmiştir. İngilizcesi şöyledir: ***"Delivered dish. Value: 40 calves 30 silver šiqlu. And it was presented to the king. | King Partitavas, the masters of the land property."***

Türkçe tercümesi: ***"Yemek teslim edildi, tutarı: 40 dana, 30 gümüş. Krala sunuldu. | Kral Partitavas, ülkenin efendisi."***

Şimdi bunun önce tek tek kelimeler halinde Kürtçe karşılığını verelim. Ardından da Kürtçe ve Türkçe cümleler halinde yazalım.

Patinasana: Petinasinan, petînasîn: pişirilmişler, ekmek ve çörekler.

Tapa: Teba kirin: teba etmek, ait etmek, vermek.

Vasnam: Vaşname, gişname: Tutarı, ederi, faturası.

Vasaka: Vaska, meshika, moz, mozika: dana, duge.

Arzatam: Zîv, sîm, erdatam, erdêtêm: Gümüş, seçkin toprak.

Šiqlu: Şiqilu, şikilî, şikiyayena: şekilli, işlenmiş, yapılmış, nakit.

UTA: Û dê, û wê: ve.

harsta : Heriş da, her ji da: sunuldu, verildi.

XŠAYAL: Xwaşhal: efendi, mutlu adam.

Partitava: Partîava,Pirtîava, Berdîava: Pırtiava, Berdiava adlı şehir veya köy, taş yapı, saray.

62 J. Harmatta, "Herodotus, historian of the Cimmerians and the Scythians", in: Hérodote et les peuples non grecs, Vandœuvres-Genève 1990, pp. 115-130.

Xšaya: Xwaş: güzel.

DAHYU: Xwdahî, dahyî, xwedayî: sahip, şef, tanrı.

Upati: Yê patî, ê patî: pişiren, fırıncı, aşçı.

Xva : Xwe: Kendisi, kendisine.

Ipašyam: Û pêşyam, o pêşya, wî pêş, pêş o, pêş wî: onun önünde, onun huzurunda.

Bunu Kürtçeye çevirdiğimizde şöyle olur:

"Petinayî hat tebakirin. Gişnameya wê 40 mozik û 30 erdêtam ên (zîvên) şikilî, dê li Berdîava ya xwaşik pêş xwedayan herin bidin patiyê xwaşhal bi xwe."

Bunu Türkçeye çevirdiğimizde şöyle olur: ***Ekmekler teslim edildi. Toplam fiyatı olan 40 dana ve 30 resimli gümüş (resimli tam toprak) güzel Pırtiava'daki değerli sahibine tanrılar huzurunda verilecektir.***

Sonuç olarak şöyle denilebilir, tarihte Kürdistan'dan batıya doğru en köklü kitlesel göç ve diyasporayı İskitler gerçekleştirdi.

Getler

Gutiler ile isim benzerliği olan bu antik halk hakkında doğrudan bilgiler Herodot tarafından verilmektedir. Herodot zamanında Balkan ve Karpat dağları dolaylarında oturan halklara Trakyalılar denmekteydi.

Balkanlar'ın tarihini bilmek için Trak halklarının tarihini araştırmak gerekir. Çünkü gezegenimizin bu bölgesinde tarihte çok sayıda halk yaşamıştır. Avrupa kıtasının doğu yakası olması itibarıyla, eskiden daha çok Grek ve Roma uygarlıklarının arka bahçeleri şeklinde biliniyordu. Eskiden genelde Avrupa uygarlığının başlangıç ve gelişiminin sadece Yunan ve Roma merkezli olduğuna dair görüşler hâkimdi. Fakat son elli yıldan beri Avrupa'da yeni bir tarihçi akımı olan Trakologlar ortaya çıktı ve ilk Avrupa uygarlığını başlatanların *Traklar* olduğunu savundular.

Özellikle, geçmişte bugünkü Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Arnavutluk ve Eski Yugoslavya sınırları içerisinde yaşayan

halklar ve onlardan kalan miras geniş araştırma konusu olmuştur. Hatta kimi araştırmacılar, Avrupa uygarlığının kaynağı olarak dikkatlerini Tuna boyları ve havzasına çevirdiler.

Yeni arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkan tarihi eserlerden de anlaşıldı ki, durum pek de Yunan ve Roma kaynaklarındaki "barbarlar" yakıştırması gibi değildir. Çünkü Balkanlar'daki eski halklar kendi orijinal kültür ve uygarlıklarını yaratmışlardı. Bu uygarlık ve kültürün Fransız, Alman, Slav vd. kültürlerin oluşmasında rolü büyüktür. Hatta bazı Trakologlara göre (tabii fantastiğin etkisinde olanları ayrı tutarsak) Grek uygarlığı bile Trak kültürünün etkisi sonucu ortaya çıkmış. Hatta *Ares, Dyonis, Artemis, Hermes* ve *Apollo* gibi Yunan tanrılarının da Trak orijinli oldukları daha antik çağdan beri bilindiği iddia edilmektedir.

Moesia ve *Dakia* sınırları dışında kalan antik Balkan halklarının tanrıları ve dinsel kültürlerinin Yunan tanrılarına benzediği biliniyor. Bu konuda birçok yazılı Grek kaynakları mevcuttur. Ama Dakia ve Moesia'da durum daha farklıdır. Oralarda *Zamolxis* dini ve doktrini diye ayrı bir oluşum söz konusudur. Dakialılar veya diğer adıyla Getler Trak halkları içerisinde kendilerinden en çok söz edilen kesimdir.

Herodot Getleri Trakya halkları arasında saymıştır. *"Yeryüzünde, Hintlilerden sonra en kalabalık olanlar Trakyalılardır; bir tek adamın komutasında ya da tek iradeyle hareket etseler, hiç yenilmez ve bence, ulusların en güçlüsü ve en kalabalığı olurlardı. Ama onlar için imkânsızlık buradaydı ve bu birlik hiçbir zaman kurulmadı... Oturdukları yere göre birçok adlar alırlar, ama bütün bu ulusların görenekleri aynıdır, yalnız Getailer ve Trausilerle Kreston'un kuzeyinde oturanlar bunun dışında kalırlar."*[63]

Tarihte bilinen belli başlı eski Trak halkları şunlardır: Agriani, Alboceni, Aletoi, Ansamensi, Appirensi, Apuli, Apsinthioi, Aesietai, Artaci, Asti, Ausdecenti (Usdecensi), Bebrici, Beni, Berecynti, Bessi, Bettegeri, Biefi, Bisalti, Bistoni, Bitinbottiai, Britani (priantti), Brigi, Brisi, Buri, Caeni, Carpi, Carpadoki, Caukoensi,

63 Herodot Tarihi, Remzi Kitabevi, üçüncü basım 1991 İstanbul, V. Kitap, s. 247.

Ceiagisi, Celegerri, Ciconi, Coilatea, Coralli, Corpili, Costoboci, Cotensi, Crestoni, Crobizi, Crusaei, Daki (Geto-Daki), Danthelati, Darsi (Darsai), Derroni, Digerri, Dimensi, Diobessi, Dioi, Dolonsi (Dolongi), Drosi, Drugeri, Edoni, Geti (Getae), Harpi, Hypsalti, Maedobityni, Moesi (Mysi), Mygdoni, Napei, Nipsaioi (Tranipsoi), Obulensi, Odomanti, Odrisi, Oinensi, Oitensi, Olizoni, Orresci, Paipoli, Paiti, Panaioi, Piarensi, Piefigi, Piengeti, Pieri, Pirogeri, Pliasti, Potulatensi, Pradavensi, Ratacensi (Racateni), Rondaloi, Saboci, Saci, Sapei, Sargeti, Satri, Serdi, Siensi, Sigini, Trib, Singi, Sithoni, Suci, Tagri, Terizi, Thunati, Tilati, Tini, Trausi, Treri, Tribali, Tynteni, Tyrageti, Uti, Zaieli, Zbaleoni, Zerani[64]

Bunlardan Crestonlar Makedonya sınırında, Trausiler Rodop dağları bölgesinde, Getler ise Haimos dağının (Balkan) ve Tuna nehrinin yukarısında oturuyorlardı. Getler hakkında yazılı bilgileri Pers kralı Daryus'un İskitleri kovalarken Balkanlar'a girişi sırasında öğreniyoruz. Pers ordusu Balkanlar'a ve Tuna nehri havzasına ulaştığında Trak halkları ile karşılaşıyor. Oralardaki birçok halk savaşmadan teslim oluyor veya anlaşma yapıyor. Ama bunların içerisinde Perslere karşı savaşan Getailer olmuştur. *"Traklar Daryus'a, savaşmadan teslim olmuşlardır; ona karşı durmak çılgınlığına kapılan Getailer hemen köleleştirilmişlerdir; oysa bunlar Trakların en yiğit ve en doğru olanlarıydılar."*[65]

Balkan yarımadasının batısındaki Getlere Dak denilirdi. Yunanlılar, bunlara Get, Latinler ise Dac demişlerdir. Her ikisi de Tuna nehrinin kuzey tarafında oturmaktaydılar. Ünlü coğrafyacı Strabon'a göre Getler ile Dakialılar aynı dili konuşurdu. *"Dakialılar ile Getler aynı dili konuşur."*[66]

Getler Trak halkları içerisinde direnişçileriyle bilinirler. M.Ö. 514'te Dobruca bölgesinde Pers İmparatorluğuna karşı, M.Ö. 339'da Grek kolonileriyle birlikte İskitlere karşı, M.Ö. 335 yılında Tuna nehrinin kuzeyine sefer düzenleyen Makedonyalı Büyük İsken-

64 Magazin istoric, nr. 8/ august/ 1977.

65 Herodot, Tarih.

66 Strabon, Geografia VII. kitap, 3, 12.

der'e karşı direndiler. Yine onların Kuzey kanadı olan Dakialılar ise Roma İmparatorluğuna karşı direnmişler. Geto-Dakların Roma İmparatorluğuna karşı direnişleri daha M.Ö. 10 yılında başlamıştır. *"Getler ve Dakialılara gelince, savaşa iki yüz bin kişi gönderecek kadar hayli çoğalmıştı. Fakat bu sayı günümüze kadar giderek azalmış ve bu sayı kırk bin kişiye düşmüştür; şimdi ise Romalılara boyun eğme aşamasındadırlar."*[67] Şüphesiz, Strabon'un verdiği rakamlar gerçek olmayabilir. Ama verdiği bilgilere göre Geto-Daklar, Balkan yarımadası ve Orta Avrupa'nın o dönemin en güçlü halkıdır. Getler ile Dakların aynı halk olmasıyla beraber, farklı süreçlerde, farklı kültürlerin etkisinde kaldıkları da bir gerçektir. Güneybatı kesimde yaşayanlar İlirialılarla sürekli ilişki kuruyorlardı ve haliyle İliria kültüründen etkilenmişlerdir. O alanlarda İlir-Trak kültürü ortaya çıkmıştır. Özgün Geto-Dak kültürü ise daha çok dağlık alanlarda izole olmuş ve uzun süre direnişçi özelliklerini korumuştur.

Eski kaynaklarda belirtildiğine göre Modern Romanya'nın büyük bölümünde Geto-Daklar yaşardı. Get ve Dak adları değişik olsa da, köken, dil ve kültür olarak aynıydılar ve Tuna-Karpat hattında geniş bir coğrafyaya yayılmışlardı. Getler ile Daklar arasındaki tek fark bölgeseldi. Getler, aşağı Tuna dolayları ile Karpat dağlarının güneyi ve doğusundaki ovalarda; Daklar ise, dağlık Transilvanya sahasında bulunurdu. Antik dönemde Yunanlılar onlardan bahsettiğinde daha çok Get isminden bahsederlerdi; çünkü Euxin Pontun'da bulunan Yunan siteleri Getlere yakındı ve bu yüzden onları daha iyi tanırlardı. Romalılar ise en çok batıya doğru seferler düzenledikleri ve sık sık Daklar ile karşılaşıp savaştıkları için Dak ismini kullandı. Modern tarihçiler bölgesel farklılıklara da atıfta bulunmak amacıyla, bu hususta her iki ismi birlikte yani *Geto-Dak* veya *Dako-Get* olarak yazdılar.[68]

Herodot'un belirttiği gibi Traklar çok sayıda aşiret veya aşiret konfederasyonları biçimindeydiler ve aralarında birlik olmadı-

67 Strabon, Geografia, VII, 3, 13.

68 İstoria Poporului Român, sub redaktia Akad. Andrei Otetita, Editura Ştiintificâ, Bucureşti, 1970, s.40.

ğı için güç sahibi değillerdi ve bağımsız devletler halinde yaşama şansları fazla yoktu. Sadece bunlardan birkaçı siyasi birlik başarısı gösterebildi.

Bütün Trak aşiretlerinin yapısına göz atıldığında farklı gelişme evreleri, ekonomik, tarihsel, kültürel ve coğrafik farka göre üç esas grupta ortaya çıkar. Bunlardan Myssieni ve Frigieni Küçük Asya'da bulunurdu ve oranın özgün koşullarına adapte olmuşlardı. İkincisi, Balkan yarımadasında kendilerine Traklar denilen kesimdir ve üçüncüsü ise Geto-Daklardır ve Kuzey Trak aşiretleri de bunlarla kaynaştı. Söz konusu üç temel grup arasında, tarihsel süreç içerisinde lehçesel, dinsel ve kültürel farklar baş göstermişti. Getler hakkında en eski yazılı belgeler M.Ö. VI. yüzyıla, Daklar hakkında ise III. yüzyılın sonlarına aittir.

Getler hakkında ilk defa Herodot yazdı. M.Ö. 514 yılında Pers kralı Daryus İskitlere karşı sefer düzenlediğinde, Euxin Pontu dolaylarını kendi egemenliği altına almak için geniş bir harekât düzenledi. Trakya'nın güney sahilleri boyunca ilerleyen Pers ordularına karşı hiçbir Trak aşireti direnemeyip onun egemenliği altına girdiler. Fakat Balkan dağlarını geçtikten sonra Tuna boylarına ulaştığında Getlerin şiddetli direnişiyle karşılaştılar. Sonunda Getler yenildi ve Perslerin egemenliği altına girdiler. Bu konuda Herodot Getler için *"Traklar içinde en cesur, en dürüst olanlar"* diye bahsetmiştir.

Aslında Getlerin Balkanlar'a nereden geldikleri ve menşeleri hakkında tartışmalar günümüzde bile sürmektedir. Bu görüşleri üçe ayırabiliriz. *Birinci görüş,* onların Balkan ve Karpat orijinli olduklarını ileri sürer. *İkinci görüş,* İskandinav kökenli olduklarını ve Gotlarla ilişkileri olduğunu ileri sürer. *Üçüncü görüş* ise, Getlerin İrani olduklarını ve onların İskit ve Massagetaelerle aynı kökene sahip olduklarını savunur. Gutiler gibi Hindikuş dağlarından güneye ve batıya doğru yayıldıkları Hint ve İran tarihçiler tarafından belirtilmektedir.

Böyle bir tarihin gerçek veya gerçeğe çok yakın olması için bazı karakteristik benzerliklerin olması gerekir. Bunların en başında yazılı eski belgeler gelir. Benzer olaylar ve adların olması, bir yerden başka yere geçerken bıraktıkları izler de kanıt sayılır. Benzer yaşam,

din ve dil biçimleri; en önemlisi de ayrı yerlerde aynı isimlere sahip olmalarıdır. *"Antik tarihçilik sahte görüş ve efsanelerle doludur."*[69] Gerçekten birçok devletin resmî tarih tezleri aynen Mircea Eliade'nin belirttiği gibidir. Ulusal birliği sağlamak veya başka milletleri asimile etmek adına uyduruk tarihlere başvururlar. Bu yüzden birçok tarihi gelişme saptırılır ve onlara farklı anlamlar yüklenir. Buna rağmen gerçekler saklı kalamaz ve bir gün açığa çıkar. Yani gerçek ta ki açığa çıkana kadar, her zaman saklı olarak durur. Kitabın başında da belirtildiği gibi egemen güçlerin çok yönlü çarpıtmalarına rağmen Kürt tarihi henüz tam olarak açığa çıkmamıştır. Kürt tarihi hakkındaki gerçekler toplumdan gizleniyor. Bu açıdan bilhassa Ortadoğu tarihi ilk oluşumdan başlamak üzere yeniden yazılmalıdır. Kürt halk önderi Abdullah Öcalan şöyle dile getirmektedir: *"Tarih günümüzde gizli ve biz tarihin başlangıcında gizliyiz."*[70]

Get ve Dakialıların gerek isimleri, gerekse yaşam biçimleri ve dilleri onların İrani olduklarını yansıtmaktadır. İrani terimi sadece günümüzdeki Fars halkıyla sınırlı değildir. İranilik terimi, geçmişte ve günümüzde birçok halkları bağrında taşıyan coğrafya ve genel aidiyeti izah etmek için kullanılır.

Getlerin İraniliğini birçok antik ve çağdaş yazar yazmıştır: *"... Böylece, yukarıda isimleri belirtilen yer ve aşiretlerden başka, öyle gösteriyor ki Get ve Dakialıların isimleri bile İskitçedir. Getae, çok iyi tanınan İskit halkı ismidir. Yine Getae, Massagetae'den türemiş."*[71] Daha sonra Plinus şöyle devam eder; *"Agaththyrşii, Dahae, Dagea, Davi, Dai, Daki ya da Getae bunların hepsi İskitlerin çok iyi tanınan isimleridir."*[72] Getlerin İraniliğini savunanlar oldukça fazladır. Bunlardan önemli birisi de Romen tarihçi ve siyaset adamı Mihail Kogalniceanu'dur (1817-1891). M. Kogalniceanu *"Historie de Valachie (1837)"* adlı eserinde Getlerin menşesinin Persia'da bulunan Jasebas

69 Mircea Eliade, Jurnal II, s. 52.

70 Abdullah Öcalan, Serxwebûn Gazetesi 85, Haziran 19; Abdullah Öcalan, Tarih günümüzde gizli ve biz tarihin başlangıcında gizliyiz Yaşam Perspektifleri Dizisi-5, Aram Yayınları 2000, İstanbul .

71 Plinus, 17, 191-50.

72 Plinus N. IV, 12.

veya Merziana'da olduğunu belirtmektedir. Oradaki isimleri Daes, Derbices ve Daces idi. *"Daxes ve Daces ismi savaşçı anlamındaydı... Onlar yabancı egemenlik yerine ölümü tercih ediyorlardı."*[73] Kogalniceanu burada Geto/Dakların savaşçı geleneklerini yansıtmaktadır. Tarihçilerin belirttiklerine göre savaşta yenilgi alıp sağ kalan Geto/Daklar intihar ederlerdi. Merziyana denilen yer, Medlerin başkenti olan Ekbatana'nın yakınlarında olan tarihi bir Kürt şehridir.

Profesör Maria Crişan'a göre, Getlere komşuları *Geih* (şaşkın, göçer) derlerdi.[74] Onların M.Ö. 200 yıllarında şehirleşmeye geçtiklerini ifade etmektedir. Zaten bu iddiayı Mihai Kogalniceanu'ya dayanarak ileri sürmektedir. *"Daklar, Tuna nehri boylarında yaşayan Getlere benzerler, aynı dili konuşur ve aynı geleneklere sahiptirler. Hatta etnik bakımdan da aynıdırlar. Bu benzerlik Oxsus/Amuderya nehri boylarında yaşadıkları zamandan beri böyledir. Araplar onlara Geihou derlerdi. O sıralarda bu halka Geihou veya Gete denilirdi."*[75]

Geih, modern Kürtçeye *gêj* olarak geçmiş ve şaşkın şaşkın dolaşan anlamında kullanılmaktadır. Günümüzde bile Kürtler gezici topluluklara *Gewende* derler. Gewende terimi, daha çok müzik ve küçük el sanatlarıyla uğraşan gezginlere denilir. Bugün Kürdistan'da, Van gölü ile Duhok ve Zaho arasında yaşayan *Gewdan*, *Mendalî* ile *Tengî Sûmer* arasında yaşayan *Karolûs* aşiret konfederasyonuna bağlı Gew, Serdeşt, Sakız ve Mahabad arasında yaşayan *Gewrik*, Horasan ve Türkmenistan'ın doğusunda Zafranli konfederasyonu içinde *Gewliyan* adlı aşiretler Getlerin Gew adına denk düşmektedir. Kürdistan'da aynı adla doğuda *Gewerdat*, Kuzeyde ise *Gewer* adlı iki bölge vardır.

Getlerin menşeleri hakkında Hindistanlı tarihçilerin bazı tezleri de vardır. Jatlar hakkında en belirgin görüşü Hintli tarihçi Dehiya vermektedir. Dehiya Jatlarla Gutilerin aynı halk olduklarını ve bunlardan Jat kolunun Hindistan'a göç ettiğini yazmaktadır. *"Jat-*

73 Mihai Kogalniceanu, Historie de Valachie 1837.

74 Maria Crişan, Ubicuitate Geto-Dacilor, Sarmisagetuza 2000, primul Congres International de Dacologie, www.dacia.org

75 Maria Crişan, Ubicuitate Geto-Dacilor, Sarmisagetuza 2000, primul Congres International de Dacologie, www.dacia.org

lar ve Orta Asya'daki soydaşları Hindistan'a geldiklerinde Maurian İmparatorluğuna yerleştiler."[76] Aynı eserde Dehiya, Çin belgelerine de atıfta bulunur; Çinlilerin *Hung-nu* dedikleri *Yue-Che*'nin bir parçasıydılar. (Yue-Che, Gutinin Çince formüle edilişidir.) Çinliler, Gutileri *Ta-Yue-Che* ve *Siao-Yue-Che* olmak üzere iki kola ayırmaktadırlar. Bu adlar tam da Herodot'un yazmış olduğu Massagetae ve Thyssagetae (Küçük Getler ile Büyük Getler) adlarına denk düşmektedir. Hemen hemen bütün Ortadoğulu ve Orta Asyalı bütün antik kabileleri günümüz Hindistan'dakilerle aynılık arz etmektedir. Bu durum Jatlardan kalmadır. [77]

Araştırmacı Hewit ise Gotlarla Jatlar arasındaki ilişkiye değinir ve *"Jatların Gazne ve Kandahar'da bıraktığı izlerden de anlaşıldığı kadarıyla Trakya'daki Getlerin isimleriyle benzerlikleri vardır. Daha da ötede aynı benzerlik Baltık denizinin güneyinde bulunan Gattonlar ve Gothland'daki Gotlarla ilişkilidirler"* der.[78] Bu konuda birçok araştırmacının hemfikir olduğu biliniyor. *"Jat aşiretlerinin sayısı hayli kalabalıktır. Onlar Gotça konuşur ve bu dil Sanskritçenin içinde Gotra olarak adlandırılır."*[79] Bu aşiretlerin adları da totemik karakterde hayvan isimlerine göredir.

İranik aşiretlerden birisi de Guti veya Got adını taşıyordu. Wadell'e göre[80] bu savaşçı aşiretin bir kolu Hindistan'a göç etti ve daha sonraları Jat diye adlandırıldılar.

Balkan ve Karadeniz Medleri

Medler, Batı Asya'nın en büyük antik milletlerinden biridir. Medya Devleti, doğudan batıya doğru ilk yayılmayı gerçekleştiren ve bu temelde imparatorluk kuranlardır. İlk önceleri Med aşireti öncülüğünde ve daha sonraları ise farklı öncülüklerle varlığını Kürt etnisitesiyle devam ettirmiştir. Kürt halkının oluşumunda

76 Jat Dehiya 1979, s.131-132.

77 Dehiya 1980, s.23, aktaran Dhillon, s.10.

78 Hewitt, 1894, s.481-482.

79 Dahiya, Origins and history of Jats and other Allied Nomadic Tribes of İndia.

80 Wadell, 1929, s. 114.

Med gerçekliği temel rol oynamıştır. Bu yüzden Medler için Kürtlerin ataları denilmektedir.

Medlerin Medya'ya nereden ve ne zaman geldikleri aslında çok karışıktır. Bu hususta tarihi belgelere bakıldığında farklı versiyonlarla karşılaşılır. Bunlardan *birincisi*, Zend Avesta'daki ari göçleri ve ülkeleri hakkındaki coğrafik anlatımlardır. Söz konusu kitap Medlerden veya Medya'dan bahsetmiyor, ama onların dışında bir şey olduğu da iddia edilemez. Bunun nedenleri açıktır. Ya doğrudan Medlerin ülkesi merkez alınarak diğer yerler anlatılmış, ya da o dönemde Medler henüz zayıf bir konumdaydılar. Ama önemli bir gerçek varsa o da onların kesin ari olduklarıdır ve hatta kendilerini ari olarak adlandırmış olmalarıdır. Tarihçiler Zend Avesta'yı izlerken bu durumu M.Ö. 1000 yıllarına bağlar.

İkinci görüş ise, Medlerin M.Ö. 9. yüzyılın ortalarında tarihi belgelerde yer almasıdır. M.Ö. 850 yılında Asurlara karşı direndikleri belgelenmiştir. O döneme kadar, henüz tarih sahnesine güçlü bir ırk olarak çıkmadıkları belirtiliyor.[81] Zaten bu gibi durumlar tarihçiler nezdinde normal karşılanmaktadır. Çünkü tarihte küçük ve önemsiz kabilelerin önemli çıkışlar yaparak güçlü imparatorluklar kurduğu örnekleri çoktur.

Üçüncü görüş ise Tevrat'ta, Tekvin'in onuncu bölümündeki *"Nuh'un Oğullarının Nesli Kitabı"*nda Medler hakkında yazılmış olanlardır. Orada yapılan belirlemelerin Musa tarafından yapıldığı ileri sürülüyor ve bu da M.Ö. 1500 yıllarına tekabül eder. Japhet oğullarının şeceresi sıralanırken Madai adını *Gomer, Magog, Javan, Tubal* ve *Meshech* gibi önemli etnik isimlerin yanı sıra kullanmıştır.[82] Böyle bir durumda Medlerin o dönemlerden itibaren bağımsız bir halk olduğu görüşü ortaya çıkar.[83] Bu konuyu *Gregory Ebul Farac* şöyle izah ediyor: *"Yapht yani (Japhet)'in ülkesi Medya'dan Gadhiron'a kadar olan şimal tarafıdır. Makedonyalılar, Ermeniler,*

81 Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World, s. 101 ve 103, Ak. Gorghe Rawlinson, Med Krallığı, DOZ, s. 145,146.

82 Genesis, X. 2.

83 Kalisch Comentary on the Old Testament. C.1., s.166'da "Madai-Bunlar tartışılmaz bir şekilde Medlar ya da Medya sakinleridirler." Demektedir.

Medler, Yunanlılar, Latinler, Bizanslılar ve İpherayeliler (İberyalılar) onun oğullarıdır."[84] Yazar daha ileride şöyle yazıyor: *"Palagh'ın 140. yılında Arz Nuh'un oğulları arasında ikinci bir taksime uğradı... Yafet oğullarına da şarktan garbe kadar bütün şimal düştü, Alanya memleketi, Türkler, Medya, Ermenistan, Kapadokya, Galatya, Asya, Misya, Tarki (Trakya?) İladha, Yunanlılar memleketi (İyonyalılar), Roma, Sarmasyalılar, Asklabhe (Slavlar), Bulgarlar, Gallayeler ve Gadira'ya kadar İspanyollara düştü."*[85] Gregory Abu'l Ferec önemli bir Nesturi rahibidir ve bu bilgileri Tekvin'e dayanarak veriyor.

Dördüncü bir görüş ise Keldanilerin ilk sülaleleri hakkında bilgi veren Berosus'undur. Tarihçi Berosus, Medlerin M.Ö. 2000'lerden önce Babil'i ve komşu bölgelerini ele geçirerek krallık kurduklarını belirtiyor. Hatta 224 yıl egemenlik sürdüklerini de ilave ediyor. Hem de egemenlik süresi boyunca Babil'de Med asıllı sekiz kral hanedanından bahsediliyor. Berosus, aslen Babillidir ve herkesten çok gerçek kaynaklara ulaşabilme olanağına sahiptir. Bu yüzden onun anlattıkları yabana atılacak şeyler değildir. Bu durumda Medlerin M.Ö. 2000 yıllarından önce Kürdistan'da olduklarını izah eder. M.Ö. 850 yıllarındaki göçle büyük bir ihtimal Hazar denizinin kuzeyinde olanlar oradan Medya'ya gelerek, oradaki eski soydaşları ile birleşip yeni bir hanedan olarak ortaya çıkmışlar. Çünkü Med hanedanları sürekli yükselişte olamamışlar, yani tarihte sıkça görülen iniş ve çıkış seyri onların da başından geçmiş. Medler, çok sayıda sürgün ve göç olayları yaşadılar. Bundan dolayı Kapadokya, Batı Anadolu, Karadeniz sahillerinde, Ukrayna, Adriyatik sahilleri ve Marsilya'ya kadar uzanan bir sahaya yayıldılar ve gittikleri yerlerde koloniler oluşturdular.

Belli başlı Med kolonileri şunlardır:

Mitanni Devleti:

Bu devlet, Medlerin kolonisi değil, tam tersine Medlerin ilk devlet adlarından biridir. Çünkü tarihte Med adıyla ortaya çıkan

84 Gregory Abu'l Farac, Abu'l Farac Tarihi, c. I., s. 73, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

85 Gregory Abu'l Farac, a.g.e., s.75.

ilk devletlerdendir. M.Ö. 1500-1350 yılları arasında Kürdistan'da kurulan bir imparatorluktur. Hitit ve Mısır devletleri ile birlikte bölgenin üçüncü büyük gücü idi. Medler gibi onlarda da at yetiştiriciliği meşhurdu. Hatta bugün bile Kürdistan'da adı onlardan kalma Metina dağı ve bölgesi mevcuttur. Mitanni ve Med isimleri arasında fazla bir fark yoktur. Zaten bazı diller ve bölgelerde Medlere Mat'ini denilirdi. Günümüzde bile bazı Kürtçe şivelerinde Kürdistan'a Midya ve halkına da Midyani deniliyor. Medler ile Mitanniler arasındaki en büyük fark dinseldir. Çünkü Medler Zerdüşti veya ondan önce olan Mag dinine bağlıydılar. Mag dini de daha sonraları Zerdüştlükle kaynaşmıştır. Mitannilerde ise çok tanrılı dinler mevcuttu. Gök ve fırtına tanrısı *Teşup*, onun karısı *Hepat* bereket tanrıçası, *Şauşga* ise aşk ve savaş tanrısı idi.[86]

Mitannilerin Kürtler ile bağı olduğu birçok araştırmacı tarafından belgelenmiştir. Bu konuda Georges Dumezil şöyle yazıyor: *"1907 yılında Hitit İmparatorluğu başkenti Boğazköy'de yapılan kazılarda çok önemli bir yazıt bulundu. Burada Proto-Hind adı olan bir Mitanni kralının adı yazılıydı. Başta bu ad Mat-ti-u-a(z)za, bugün ise adı daha çok KUR-ti-u-a-(z)za, ya da KUR-ti-ii-a-(z)za.. yazılıydı."* Bu Mitanni kralı önce Hititlere yeniliyor ve sonradan Hitit kralı ona kızını vererek tekrar krallığını iade ediyor. O da krala karşı sadakatli kalacağına dair yemin eden bir anlaşma bırakıyor (M.Ö. 1380).[87] Mitanni kralının ismi bile, onların Kürtlerin ataları olduğuna kanıttır.

Mitanni Devleti yıkıldıktan sonra Hitit, Babil ve Mısır devletleri tarafından parçalanmıştı. Parçalanan devletlerin halkı çoğu kez katliamlardan kurtulmak için, bilinmeyene doğru göç ederler. Mitanniler de bundan nasiplerini almıştır. Bundan dolayı Azov denizi kıyılarına veya Karadeniz sahillerine göç etmeleri için sağlam gerekçeleri vardır.

86 Selahadd'n Mihotuli, Arya Uygarlığın'dan Kürtlere, Koral Yayınları İstanbul, 1992, Hurri-Mitanni maddesi.

87 G. Dumezil, Zeii Suverani Ai İndo-europenilor/Les dieux souverains indo-europeens, Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1997, s. 8.

Medya Atropatan:

Azerbaycan'daki Med hanedanıdır. Ural ve Hazar denizi ile Zagros dağları arasında geçiş alanıdır.

Magna Medya:

Kürdistan'ın Azerbaycan bölümü hariç hemen hemen geriye kalan tüm imparatorluk topraklarını, hata Doğu ve Batı Karadeniz bölgelerini de kapsar.

Kapadoki Mat-ieni:

Kapadokya'da hüküm süren Medlere verilen addır. Herodot, Kapadokyalılara Yunanlılaşan Suriyeli derler. *"Bu Suriyeliler, Pers egemenliği altına düşmeden önce Medlere bağlıydılar. Medlerin toprakları ile Lidyalılarınkiler arasında sınır aslında Halys ırmağıydı, ki bu ırmak Ermenistan dağlarından çıkar. Kilikya'dan geçer, Mateinleri sağına, Priga'yı soluna alıp, bu iki ülke arasında akar..."*[88]

Palus Maeotis:

Antik coğrafyacıların belirttiğine göre Maeotian bataklıklarına Palus Maoetian denilirdi. Günümüzdeki Azov denizi kıyılarıdır. Elverişli coğrafik koşulları nedeniyle sürekli olarak Orta Asya'dan buraya göçler oldu. Başka bir görüş de Maeotae adlı bir aşiretin aynı adlı gölün kıyısında yaşamasından dolayı bu isim verildi. *"... Thyssageteialar vardır, Maeotilerin topraklarını geçip Palus-Maeotis denilen göle dökülen dört ırmağın kaynakları oradadır. Bunlar Lykos, Oares, Tanais ve Syrgis ırmaklarıdır."*[89] Strabon, kendi dönemini anlatırken şöyle diyor: *"Asya'nın bu tarafındaki alanlar şöyledir: İlk bölüm kuzey taraflarından başlar ve İskit ülkesidir, bunlar göçebedirler ve arabalarda kalır. Onlardan bu tarafa, yine İskitlerden olan Sarmatlar, onlardan sonra Aorsi ve Siraciler gelir, sınırları Kafkasla-*

88 Herodot, Tarih, I. 72, V. 52, V. 202Ak. G. Rawlinson, Medya Krallığı, s. 149, Hecat, rs. 188-189, Xant. Fr. 3, s. 105.

89 Herodot, Tarih, IV.123.

rın güneyine kadar uzanır.... Maeotis gölünün çevresinde ise Maeotiler kalır ve bunlar Sindika ile komşudur..."[90]

İxametler:

İxametlerin de Palus-Maeotis'te yaşamış ve alanda egemenlik sürdükleri söylenir. Bunun Kürtçe karşılığı çok açıktır ve *Axa* ile *Metes* isimlerden oluştuğu kesindir. Ağa, bilindiği gibi Avestik bir kelimedir, Kürtçe ve Farsçada saygın, mülk ve irade sahibi demektir. Farsçada bay ve sayın anlamında kullanılırken, Kürtçede ise mülk sahibi yerine kullanılır ve en eski mülk toprak olduğuna göre, axa kelimesi de onun yani toprağın sahibi olur. Zaten *ax* kelimesi Kürtçede toprak demektir. Axa ise toprağın sahibi, koruyucusu, rahibi veya işleticisi demektir. Feodal düzende bu kelime diğer anlamlarını yitirerek, sadece feodal toprak sahibine atfen kullanılmıştır. Türkçeye de doğrudan Kürtçeden geçtiği anlaşılıyor. Çünkü Türkler ağa kelimesini aynen Kürtler gibi toprak sahibi anlamında kullanır.

Böylece İxametes'in anlamını *Axametes*, yani *Axamed/Ağamed* olarak düşünebiliriz. Bilindiği gibi antik halklar krallarını kutsal sayılan aristokrat aşiretler arasından seçerlerdi. Medlerde *Magiler*, İskitlerde Getler ve Gotlarda *Pileati* vb. Hatta modern Kürdistan'da bile aynı sistem halen devam ediyor. Şeyh, seyid vb. dinsel kastlar belirli aileler arasından çıkmaktadır.

Sindiler:

Aynı coğrafyanın devamı olan Doğu Kırım'da bir İskit aşireti olan *Sindes* aşireti vardı. Bu yüzden o bölgeye *Sindika İskitya*'sı denilirdi.

Sindilerin yaşadığı alan modern Temryuk ile Novorossiyek şehirleri arasıdır. Kimi tarihçiler tarafından onlara Sindones[91] ismi verilmiştir. Strabon ise diğer bazı halk ve aşiretler arasında onlar-

90 Strabon, Coğrafya, XI, 2, 1.

91 Pomponius Mela, Geografia II. 19; Lucian, Tox. Sindianoi 55.

dan bahseder.[92] Sinda liman şehri dışında Hermonassa, Gorgippia ve Aborase adlı şehirleri vardı, kendi kralları hüküm sürerdi[93] ve başkentleri de Gorgippia'ydı.[94] "*Sindonilerin ülkesi Sindos* oradaki halk tarafından kurulmuştur. Orta derecede bir ülke olup, körfezden Maeotis'e kadar uzanır ve Hermonassa, Boletus, Phanagorie ve Sindos şehirlerini birleştirir."[95]

Sindiler hakkında anlatılanlar, Azov denizi kıyıları ve genelde Karadeniz sahillerinde Medlerin ne kadar yayıldıklarına işaret eder. Günümüzde Sindi halen iki ayrı coğrafyada aynı isim altında yaşıyor. Bunlardan biri Hindistan ve Pakistan'da bulunur ve oldukça kalabalık sayıdadırlar. İkincisi ise Kürdistan'da Kürdistan'ın Zaho, Duhok, Silopi ve Cizre şehrindeki Sindi aşiretidir. Sindulî Kürt aşireti Bicar'ın batı ve Kuzeybatı bölgelerinde mukimdir ve bunların Sîn ve Sînemilli aşiretiyle bağlantısı vardır. Sindilerin, Mitannilerin soyundan geldiklerine dair iddialar da vardır. Bunlardan bir kısmı ya İskitlerle birlikte Kürdistan'ı terk ederek Palus-Maeotis'e yerleşmiştir, ya da Med egemenliği döneminde kurulan Med kolonilerinden birisidir.

Herodot, Medlerin *Arizanti, Parateni, Struchatesi, Busaei, Budi* ve *Magi* adlı altı aşiretin adını verir. Bunlardan ***Budi*** aşireti aynen *Sauro-matealar*da da vardır. Ayrıca Magi aşiretinin İskitlerden gelme olduğu ve sonradan Medler ile birleştiği ileri sürülüyor. Medlerin devletleşmesinde Magilerin rolü birincildir. Burada İskitlerden kasıt Sauro-Matealar olabilir.

Budini:

Bu aşiretin adı aslında İskitler arasında geçer. Burada yer vermemizin nedeni yukarıda sıralanan Med aşiretleri arasında bulunan Budi aşireti ile aynı isme sahip olmalarıdır. Bilindiği gibi Medler ile İskitler arasındaki savaş çeyrek asır sürdü. Savaş süreci

92 Strabon, Coğrafya, XI. 2.11.

93 Polyaen, VIII. 55.

94 Strabon, Coğrafya, LC.

95 Pomponius Mela, Pomponius Mela's description of the world 1, 19.

dışında iç içe yaşadıkları dönemler de olmuştur. Çeşitli nedenlerle asıl aidiyetlerinden uzakta olan aşiretler, içinde bulundukları yeni aidiyetin üyesi olurlar. Aksi takdirde korumasız kalarak güvende olmayacaklar ve bu durum onların yok olmasına neden olacaktır.

Budini ve Budi aynı aşiretin adlarıdır. Pers-İskit savaşı sırasında *Tauris, Agattirşi, Neuri, Androphag, Melenkholens, Sauromat, Gelon* ve *Budin* kralları bir araya gelip ittifak üzerine konuşmuşlardı.[96] Budinlerin kendi krallıkları olduğu anlaşılıyor. Demek ki İskit ülkesi bir konfederasyon biçimindeydi. Herodot onlar hakkında güçlü ve kalabalık bir ulus diye söz ederken aynı zamanda göçebe olduklarını vurgular. *"Gözleri parlak, saçları kızıl sarıdır,"*[97] demektedir. Ayrıca tahtadan yapılma Gelonos adlı bir şehirden de bahsediliyor. Bu şehrin isminden yola çıkarak, aslında Budinlerin değil, Gelonların olması gerekir. Herhalde sonradan Budinlerin egemenliği altına girmiştir; zaten Gelonlar ile Budinler o şehirde birlikte yaşarlardı. Budinler İskitçe konuşurken Gelonlar İskitçe-Yunanca karışımı bir dil konuşurlardı. İlk yerleşim alanları deniz sahilleriymiş ve daha sonraları Budinlerin yanına yerleşmişler.[98] Söz konusu deniz sahilinde Yunan kolonileri olduğu biliniyor.

Herodot Gelonları Yunan asıllı olarak belirtiyor. Yunan gelenekleri ile dili etkisinde kalmış olabilirler. Ama Gelonlar Hindikuş dağları, Horasan, Kürdistan ve Kafkaslarda yaşamış bir halktır. Hatta günümüzde Doğu ve Kuzey Kürdistan'da *Geloyî* adlı bir aşiret vardır. Herodot'tan başka farklı antik tarihçi ve coğrafyacılar da Budinler hakkında bilgi vermişler.[99]

Budinlere gelince, bunların Medlerin Budiler aşireti ile aynı olduğuna yukarıda değinilmişti. Kürtçede Budini ile Budi aynı olur. Burada Budi kök kelimedir, Budini ise Budiler gibi anlamını içerir. Üstelik Kürdistan'daki varlıkları halen sürmektedir. Badini mıntıkası ve Badinler buna en iyi örnektir.

96 Herodot, IV. 102.

97 Herodot, IV. 108.

98 Herodot, a.g.e. IV, 109.

99 Aelian, Hist. Anim. XV. 33, Gaius Plinus Secundus, Naturalis Historia.

Med egemenliği 550 yılında son bulmasına rağmen, Medya adı yakın döneme kadar hep anılmıştır. Bu ad, İrani halkların bütün gelişmelerinde ön sıralarda anılmıştır. Hatta Pers İmparatorluğu bile çoğu kez Med adıyla anılmıştır. Massaget Kraliçesi Tomris, Pers Kralı Kurus'u kendilerine karşı yapılan savaşta caydırmaya çalıştığı bir sırada ona Med kralı diye hitap etmişler. *"Medler kralı bu işten vazgeç: bu yaptıkların senin hayrına mıdır, değil midir, bilemezsin; bırak diyorum, kendi halklarına hükmet, bizim de kendi halklarımıza hükmetmemize karışma. Ama sanırım yolunu bu öğüde göre çizmek istemeyeceksin; öyle değil mi?"*[100] Yine Yunan Pers savaşları Med savaşları diye anılmaktadır. Diğer taraftan kutsal kitap Tevrat'ta sürekli olarak Medlere atıfta bulunuluyor. *"İlk zamanlarda, zenginlik ve lüks ırkın gücünü tüketmeden önce, onların yiğitlikleri ve askerî güçleri daha çarpıcı durumdaydı. O zaman özellikle Medya'nın Kutsal Kitap'ta yer aldığı gibi, 'dinsizin en güçlüsü', 'milletlerin en dehşetlisi' olarak adlandırılmayı hak ediyorlardı."*[101]

Sauro-Matea:

Sarmatlar olarak bilinirler. Herodot tarafından İskit toprakları üzerinde ve onlara bağlı olarak gösterilmiş. Bir dönemler Karadeniz, Sarmat denizi olarak da anılmıştır. Bunun nedeni Sarmatların o alanda hâkimiyet kurmalarıdır. *"Tanais'i aşınca artık Skyhia değildir; ilk ulus Sauromatlardır; Sauromatlar, Palus-Maeotis'in meydana getirdiği körfezin dibinden kuzeye doğru on beş günlük yol boyunca uzanır; bütün ülke çıplaktır, ne elle yetiştirilmiş, ne de kendiliğinden yetişmiş ağaç vardır. Daha kuzeyde ikinci bir bölge gelir, Budinlerindir ve çok ağaçlıktır, baştan sona çeşitli ağaçlarla kaplıdır."*[102]

Sarmatların orijini hakkında bir de efsane vardır. Efsaneye göre, bir kısım İskit genci bazı Amazonları evlenmeye razı ederek Tanais'in doğusunda bir ülkeye yerleştiler. Bu evliliklerin sonucunda

100 Herodot, I. Klio, 204.

101 Ezzk. XXXI. 11-12, ak. Prof. George Rawlinson, Medya Krallığı, DOZ, s.74.

102 Herodot, IV. 21.

doğan yeni nesile Sarmatlae denildi.[103] Buna delil olarak Sarmat kadınlarının kocalarıyla birlikte avlandıkları ve savaşa katıldıkları ve erkekler gibi giyindikleri söylenir. Geleneklerine göre, hayatında hiç düşman öldüremeyen kızlar evde kalır ve evlenemeden ihtiyarlardı.

M.Ö. 584 yılında İskitlerin yenilgisinden sonra, Medlerin bir kolonisi Don nehri boylarına yerleşti. Haliyle bu koloni Karadeniz ve İskitya üzerinden kuzeye doğru hareket etti. Yunanlılar onlara Sauro-Matea adını verdi ve onlar İskitçe konuşmaktaydılar. Zaten çok öncelerden Medya'da ve bugünkü Azerbaycan'da bulunan Mannai halkları İskit diline aşinaydılar. Hatta Med Devleti sınırları içerisinde oturan Elamlar ve diğer bazı İrani halklar da göç etmişlerdi. Bu halklar büyük bir ihtimalle Doğu Avrupa'ya göç ederek oraya yerleştiler. Bunlardan birisi de Sauromatlardır. Sauro ve Matea olarak iki kelimeden oluşan bileşik bir isim söz konusudur. Tarihçiler onları Kuzey Medleri diye de anarlar. Strabon, onlardan Matiani ya da Matieni diye bahseder. Plinu Ammianus Marcellinus Sauro-Matianların yurdunu Tuna nehri yakınlarında göstermişler.[104] Plinu şöyle der: "...Ardından sıra Don nehrinin iki yakasına gelir ve orada oturanlara Sarmatae denilir, ki bunlar Medlerden sayılırlar."[105] Sarmat adıyla ilgili Kürt dili içerisinde çok benzerlikler vardır. Birincisi, Medya'nın kuzeyine atfen Jour-Mate/Jor-Med, yani Yukarı Medya ile ilgilidir. Bilindiği gibi, günlük yaşamda insanlar kuzey için yukarı terimini de kullanırlar.

İkincisi, Sor-Mat olabilir ve Kırmızı Medler denmek istenmiştir. Bu kızıl saçlı oluşları veya başlarına kırmızı başlık koymalarından dolayı olabilir. Bu gelenek halen Kürdistan'da mevcuttur. Kürt aşiretleri veya konfederasyonları çoğu kez başlarına bağladıkları veya taktıkları başlığın renginden tanınır. Yani genel olarak bir insanın hangi aşirete bağlı olduğu başlığının renginden anlaşılır. Örneğin, Barzani aşiretleri federasyonu kırmızı, Biradost, Soran aşiretleri siyah beyaz, Hewremanlar siyah veya koyu kahverengi renkleri kul-

103 Herodot, IV. 117.

104 Strabon, Cografia, XI. 2, § 15, Diodor Sicilia, II, 42, §6, Plinu Ammianus. H.N. VI. 7.

105 Plinu Ammianus. H.N. VI. 7.

lanır. Ama genel olarak Tüm Kürtlerde kırmızı renk âdeta sembol haline gelmiştir. Hatta komşu halklar renkleri izah ederken, *"Kürt için kırmızı olsun da üç kuruş fazla olsun"* deyimini kullanarak, kırmızının Kürt rengi olduğunu yansıtmaya çalışırlar.

Üçüncüsü, Sarmat/Sermat olabilir ki bu da Medlere ait, Medlere bağlı, Medlerin kolu anlamını verir.

Dördüncüsü: Herodot ve Plinu'nun telaffuzları Maeoti veya Maeotiki olarak geçer; her iki vurgunun Kürdistan'daki karşılığı günümüzdeki *Moti* veya *Motki* aşiretidir.

Beşinci benzerlik de ilginçtir. Bilindiği gibi Sarmatlar da İskitler gibi hareketli yaşamı tercih etmişlerdi. En azından ilk dönemlerde göçebe olarak dolaşırlardı. Bu konumlarından dolayı Sauro-Matea, Süvari Medler denmiş olabilir. Kürtçede suwari/siyari süvari demektir. Zaten bu kelime Türkçeye Kürtçeden geçmiştir.

Altıncısı: Kürdistan'da halen Sarmî adlı bir aşiretin varlığıdır. Bu aşiret Bitlis, Diyarbakır arasında yaşar.[106] Sarmi kelimesi aidiyeti belirten bir isimdir, isim o aidiyetin yaşadığı coğrafyaya uyarlandığında ise esas benzerlik olan Sarmîtya yani Sarmatya ortaya çıkar.

Yedincisi: Mitannilerde gök, rüzgâr ve toprak üçlüsünü yansıtacak biçimde Surya, Vahu ve Prthivi/Da adlı üçlü tanrı sistemi vardı. Adı geçen üç tanrı içerisinde Surya'nın[107] adı ile Sarmat adı arasında ilişki kurulabilir. Sauro-Matea/Sarmati, Suryamati bileşik ismi çerçevesinde olabilir. Aslında bu isim en eski Aryen inancı çerçevesinde ortaya çıkmış. Yani Gök tanrısı Surya ile en eski yer tanrısı olan Aramati isimleri birleşmesinden ortaya çıkmış. Surya-Aramati veya sadece Aramati'nin Sauro-Matea/Sarmati adına ne kadar benzediği ortadadır.

Yukarıda sıralanan yedi benzetmenin hiçbirisi birbirinden bağımsız değildir. Tam tersine birbirlerini tamamlayan tarihsel rotasyon sistemini ifade ediyor. Yani nesiller boyu dönüşüm sonunda belli noktalarda birleşik bir isim veya en muteber isim olarak ifade edilir.

106 M.E. Zeki Beg, Dîroka Kurd û Kurdistan, Avesta, 2002, s.250, İstanbul.

107 Georges Dumezil, Zeii Suverani Ai Indo-europenilor.

Sarmatlarda toplum aristokratlar ile emekçiler olmak üzere hiyerarşik sistem çerçevesinde örgütlenmişti. (Argaragantes, Limigantes) Göçebe olanlar at sırtında ve çadırlı arabalarda yaşıyordu (kibitkas). Yunan ve Romalı seyyahlara göre, Sarmat kadınları Akdenizli kadınlara rağmen daha özel bir konuma sahiptiler. Kadınların bu özel durumu Yunanlılarda Sarmatların Amazon neslinden olduğu düşüncesini oluşturmuştu.

Halikarnaslı Herodot M.Ö. V. yüzyılda Sarmatların, baba tarafından İskit, anne tarafından ise Amazon asıllı olduklarını rivayet eder. Tabii ki bu sadece bir rivayettir. Ama bu göçer aşiretler o zamanlarda Karadeniz ile Hazar denizi arasında zaten yaşamaktaydılar. Sarmatların yaşadığı coğrafya çok geniş bir alandı ve kadınlar da erkekler gibi silahlıydı ve savaşa katılırdı. Kadınların sosyal konumları, Sarmatlarda anaerkil toplum kurallarının o zamanda halen geçerli olduğunu gösterir. Bu hususta Herodot (IV. 110-17) ve Straabo (Coğrafya XI. 6. I.) Hipokrat'la aynı görüşteler. Onlara göre Sarmat kadınları sadece savaşçı değil aynı zamanda rahiptiler.[108] Sarmatlar, Pontus kralı Mithriadates VI zamanında Roma'ya karşı Pontus ile beraber hareket etmiştir. Mithridates, Sarmatlardan aldığı destekle Kırım yarımadasında Roma generali Büyük Pompe'ye karşı savaştı.

Sarmatlar dört aşiret birliğinden oluşan bir konfederasyon biçimindeydi. Konfederasyonun dağılmasından sonra batıya doğru göç ettiler ve sonunda başka halklar arasında erimekten kurtulamadılar.

Yazıgiler:

Bu aşiret Azov denizinin güneyinde yaşadılar ve daha sonraları Tuna nehrinin kuzeyine kadar göç ederek bugünkü Macaristan sınırları içerisinde kalan bölgeye yerleştiler. Bu aşiret aynı zamanda Modern Romanya'daki İasi şehrinin kurucusu olarak bilinir ve bu şehre kendi isimlerini verdikleri söylenir. Yazıgilerin İrani bir halk oldukları biliniyor. Bu isim tam da Yasi veya Yasami adlı Kürt aşiretine denk

108 Azar Goshnasp, The Scyths, The Country And Its Peoples, s. 190.

düşmektedir. Buradan şu sonucu çıkarabiliriz: Batıya veya kuzeye göç eden Kürt aşiretleri toplu olarak gitmemişler. Bir kısmı Medya'da kalmış. Uzak alanlara gidenler ya başka halklar tarafından asimile edilmiş, ya savaşlar sonucu dağılıp yok olmuş, ya da Kürdistan'a geri dönmüşler. Aynı durum Osmanlı döneminde de belgelenmiş vaziyettedir.

Urgiler:

Dinyeper nehrinin kuzey kesimlerinde, modern Kiev şehri yakınlarında yaşarlardı.

Şahane İskitler:

Bunlar Sarmatların belkemiğini teşkil ederlerdi. Ukrayna'nın doğusunda yaşarken, sonradan Sarmat konfederasyonu içerisinde yer aldılar ve Urgilerle birlikte anılmaya başlandılar. Bu durum onların Güney Ukrayna'ya geçtiklerini gösterir.

Roxalanlar:

Bu aşiret önceleri Don ve Dinyaper arasında yaşarken, sonradan batıya, yani Tuna boylarına göç ettiler. Alan aşiretiyle ilgili bölümde kendilerinden bahsedilecek.

Sarmat aşiretleri dışında Balkan yarımadasında Med veya Medya adı ile anılan farklı halk ve aşiretler de vardır. Bunlardan birkaçını sıralamak gerekirse:

Maediler/Mediler:

Bir Trak aşireti olan Maediler, bazı tarihi belgelerde *Maedans, Maidans, Madi* ve *Medi* olarak adları geçer. Eski tarihlerdeki Paiona ile Trakya'nın güneybatı kesimlerinde bunlara rastlanır. Bu Balkan Medleri kralları olan bağımsız bir aşiretti ve hatta Mithradates savaşları (M.Ö. 89-84) sırasında Roma'ya karşı Pontus'la birlikte hareket ettiler. Bu savaşta Trak aşiretleri farklı tavır sergilediler. Bazıları Roma ile birlikte hareket ederken diğerleri ise Mithradetes'i destekledi. Balkan Medleri ise Mithradates'i en çok destekleyen kesimdi.

Maediler ile başka başka aşiretler Roma topraklarına akınlar düzenleyerek oraları yağma etmekteydiler. Bunun üzerine Roma generali Sulla komutasındaki ordular Maedilerin en önemli şehirleri olan Struma'ya karşı hücuma geçerek orayı yağmaladılar. Roma askerlerinin bu hücumları sırasında Maedli meşhur Spartaküs esir düştü, ardından Roma'ya köle olarak götürülerek orada gladyatör oldu (M.Ö. 73-71). Bilindiği gibi Spartaküs, tarihte en büyük köle ayaklanmasını düzenleyenlerden birisidir. Spartaküs, o tarihten günümüze kadar, köleliğe karşı, direniş ve özgürlük sembolü haline geldi.[109]

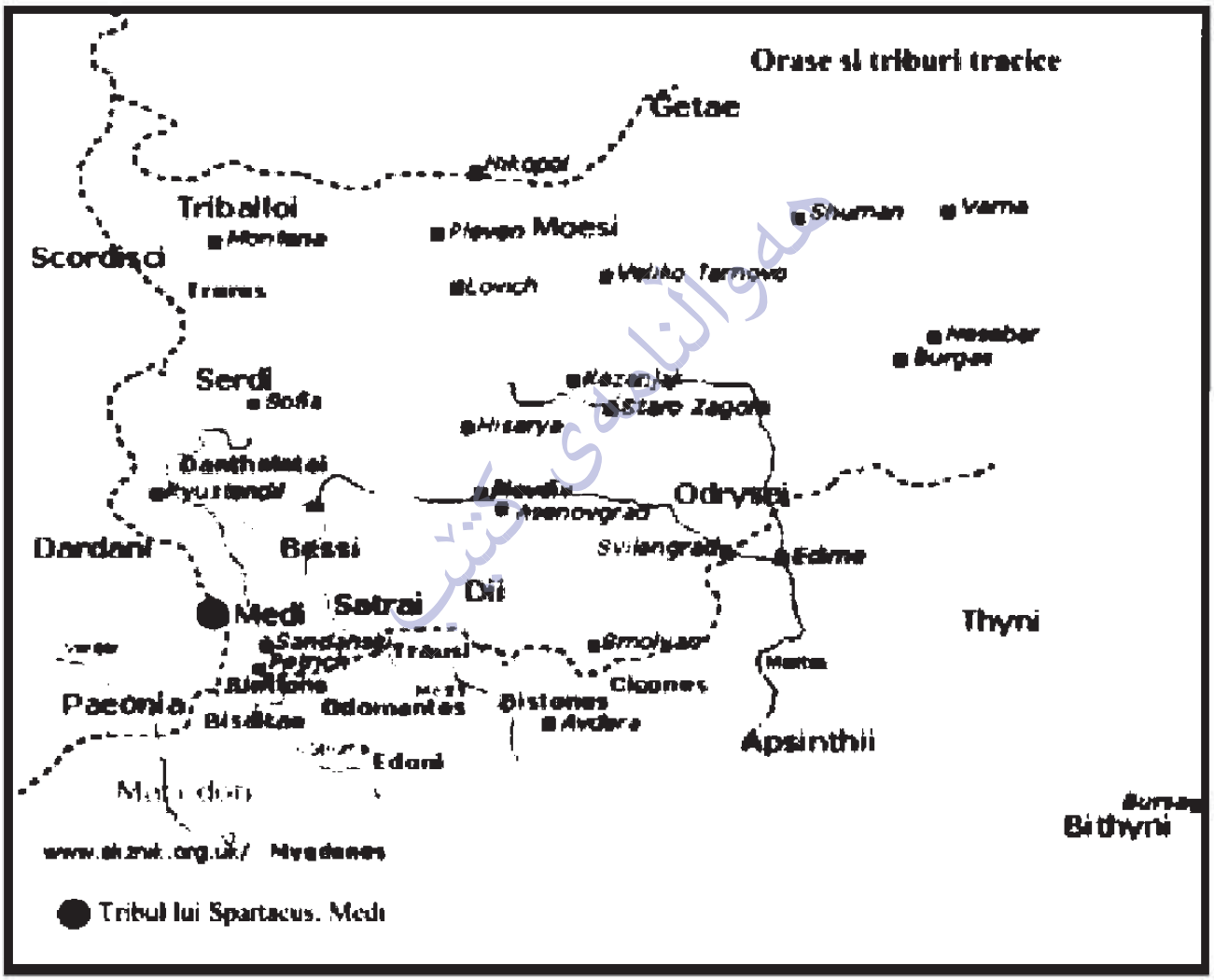

Spartacus'un aşireti olan Medilerin yerini gösteren Harita

Tarihi belgelerde Spartaküs'ün Balkan Medleri halkından olduğu ispatlanmıştır. **Plutarchus,** Bíoi Parállēloi adlı kitapta, Crassus bölümünde Spartaküs'ten bahsederken, onun göçebe bir Trak halkı

109 Manfred Opperman, Traci, Editura Militari, s.160, Bucureşti, s. 160.

olan Medlerden olduğunu yazmıştır.[110]

Maedi ve Medi aynı isimlerdir. Bundan dolayı Med tarihini incelerken Balkanlar tarihini incelemek büyük önem taşımaktadır. Hatta Maediler ülkesinin adı birçok antik tarih ve coğrafyalarda Medya olarak yazılıdır. Maedilerin yani Balkan Medilerinin gerçeği Medlerin Balkanlar'da azımsanmayacak derecede kolonileştiğinin kanıtıdır.

Moesia/Mysia:

Doğudan Karadeniz, güneyden ise Balkan ve Şar dağları, batıdan Drina nehri ve kuzeyden Tuna nehri arasında kalan, coğrafik bir bölgenin adıdır. Fakat önceleri Maedilerin veya Moedilerin ülkesi olarak bilinir. Moesia, Roma İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki üslenme alanıdır. Roma buradan kuzeye doğru akınlar geliştirmek ve kuzeyden gelen saldırılara karşı imparatorluğun sınırlarını korumak amacıyla koloniler kurdu. Zaten Roma gelmeden önce yerli halkları kovan Gotlar tarafından mesken tutulmuştu.

Moesia bölgesine sadece Romalı askerler değil aynı zamanda sivil halktan da yerleşenler olmuştu. O dönemdeki sosyal ve siyasal yapı incelendiğinde Roma'nın bilinçli olarak bu bölgeyi Latinleştirmeye çalıştığı görülür. M.S. 52-63 yılları arasında Romalıların deyimiyle 100.000 barbar Moesiya'ya yerleştirilmişti. Bu durum bile o alanın ne kadar güçlü bir Latinleştirme kolonisi olduğuna açıklık getirir.

Çok geniş bir coğrafyayı kapsadığı için, üzerindeki denetim de azalıyordu. Bunun üzerine Roma İmparatorluğu Moesia'yı 86 yılında Sırbistan'ı kapsayan alanı Superior/yukarı ve Bulgaristan ile Dobruca'yı kapsayan alanı ise İnferior/aşağı olarak ikiye ayırdı.[111]

110 Lucius Mestrius Plutarchus Bioi Parallēloi. Life of Marcus Crassus 8.4; Appian Civil Wars, XIV, 116, The Spartacus war, Barry S. Strauss Simon & Schuster March 2009; Sallust, the histories 3. Kitap 60. bölüm, hazırlayan Patrick McGushin, Oxford University Press Inc. New York, Patric McGushin, 1994, s.112.

111 Akad. Andrei Oţetea, İstoria Poporului Român, editura ştinfica, Bucureşti, s.57.

Sigini:

Bizzat Herodot zamanında Moesia/Moedya'nın ötesinde yani Tuna nehri ile Adriatik denizi arasındaki bölgede, Sigini adlı Med aşiretlerinin olduğu belirtilmiştir. *"Bu toprakların kuzeyinde hangi ulusların oturduklarını kimse söyleyemez: İstros'un ötesinde, anlaşıldığına göre, yalnız ve boş alanlar vardır. Bu ırmağın üst yanında yaşadığını öğrendiğim tek ulus, Medlerin ulusal giyimlerini giyen Siginnailerdir. Atlarının, derler, bütün gövdesi beş parmak uzunluğunda tüylerle örtülüdür, boyları küçük ve burun delikleri yassı olur, biniciliğe elverişli değildirler, ama iyi araba beygiri olurlar; bundan ötürü bu ülkede oturanlar arabaya binerler. Bu ulusun toprakları, anlaşıldığına göre, Adriyatik üzerindeki Enetler bölgesine kadar uzanmaktadır. Bunun Medya'dan gelen bir koloni olduğu söylenir. Bu Med kolonisi nasıl kurulmuştur, bunu ben bir türlü anlayamadım; ama yüzyılların akışı içerisinde her şey olabilir. Siginnai/sigini, Massaliani'nin kuzeyinde, iç bölgedeki Liguryalıların küçük gezginci satıcılara verdikleri addır; Kıbrıslılar da kargıya böyle derler."* [112]

Siginnai/sigini, ne Medlere ne de Kürtlere yabancı bir isimdir. Çünkü halen Kürdistan'da Çîgînî adlı bir aşiret vardır. Bu aşiret Gilan bölgesinde Amarlı Konfederasyonu içerisinde Deyleman, Siyahkal ile Şahrud vadisi arasında yaşar. Hatta Doğu ve Güney Kürdistan'ın değişik bölgelerinde başka kolları da vardır. Üstelik bu aşiretin yaşadığı bölge, Med İmparatorluğu'nun merkez bölgesi idi. Siginni aşiretinin ne zaman ve niçin Balkan yarımadasına göç ettiği konusu muammadır. Fakat Balkanlar'a geçiş yolu olarak Kafkaslar'ı ve Kuzey Karadeniz steplerini kullandıkları anlaşılıyor. Büyük bir ihtimal İskitler batıya doğru yayılırken onları da önlerine katarak o istikamete sürmüşler.

Herodot'tan başka antik tarihçi, gezgin ve coğrafyacılar da onlardan bahsetmişler. Bunlardan birisi de Rodoslu Apollonius'tur (IV. 320). Apollonius, onları Euxin sahillerinde ve Tuna deltası kollarında göstermiştir. Ünlü coğrafyacı Strabon da onların midi

112 Herodot, Tarih, V. 9.

atlarından bahsetmiş ve geliş yerlerini Hazar denizi çevreleri olarak tanıtarak, İskit ve Sarmatlarla birlikte önce Ukrayna'ya ve oradan daha aşağılara kaydıklarını vurguluyor.[113] Med tarih uzmanı Rawlinson, *"Siginnailer batıya göç eden Aryen asıllılar içerisinde, Aryenliğini en çok muhafaza eden ve bunu bir anlamda hatırlayanlar olmuştur,"* diye açıklamalarda bulunmuştur.

Siginiler hakkında ünlü Romen tarihçi Vasile Parvan'ın da bazı tespitleri vardır. Vasile Parvan, Siginilerin Balkanlar'a gelişini İskitlerin Balkanlar'a yönelik üçüncü göç dalgası olarak değerlendiriyor ve Montenia ovasından geçerek, Save vadisine ve Adriatik sahillerine kadar yayıldıklarını belirtiyor. Hatta bunların İrani asıllı olduklarına dair Herodot'un tezini destekleyen arkeolojik kazılarda bulunan eserlerden bahseder.[114] Med adının ne anlama geldiği üzerinde pek durulmamıştır. Bunun sadece diğer aşiretlere öncülük eden bir aşiretin adı olduğu fikri yaygındır. Doğru olabilir, ama o aşiretin Med adı almasının da etimolojik izahı olmalıdır. Eski Balkan halkları içerisinde İskitler ile Medlere en yakın olan halklardan birisinin Getler olduğu yukarıda belirtilmiştir. Romanya'da bulunan kurşun plakalarda yazıldığına göre, Getler kendi kral veya aşiret şeflerine Mato derlerdi. Örneğin: *Boeriseto mato dabo Getio, Mato Dacibalo* vb.[115] Buradan hareketle, Med, Mad, Mat isminin yönetici ve kral kastını ya da aşiretini izah etmek için kullanıldığı olasıdır. Dikkat edilirse, Medlerde rahipler Mag aşiretinden çıkardı. Peki krallar hangi aşiretten çıkıyordu? Bu sorunun cevabı henüz muğlaktır. Çünkü aşiretten çok hanedanlık geçerlidir. Bu hanedan, krallar yani Mad veya Mat aşireti olabilir. Fakat bu açıklama tek başına onların isim etimolojisini açıklamaya yetmez, sadece çıkış noktasına işaret eder.

Medlerin isminin kökeni eski Ari dinlerine kadar dayanır. Bilindiği gibi Ari inancı önceleri bir tek din olarak ortaya çıkmış, daha

113 Strabon, Coğrafya. XI. S.520.

114 Vasile Parvan, Dacia, Editura Ştiintifica, Bucureş, 1967, s. 62, 63.

115 Romalo, placa 012.

sonraları ise Hint-Avrupa olmak üzere ikiye bölünmüştür. Uzun tarihi süreç içerisinde bu ikili sistem baz alınarak çok sayıda alt kollara ayrılmıştır. Ana bölünme, Doğulu-Batılı, Hintli-İranlı, Brahmanlık-Zerdüştlük diye iki biçimde halen varlığını sürdürüyor. İlk bölünme ise Medlerin düşünce sisteminin oluşumuyla başlar, ayrılığın sınırları Persler döneminde giderek daha da netleşir. Zaten Medler kendi adlarını en eski düşünce sisteminden almışlardır.

Medlerin en eski düşünceleri, Zend-Avesta içinde bulunan *"Yasna'nın, ya da Kurban kitabının birkaç yerinde ortaya çıkan Vendidad'ın ilk Fargard'ına ve Gathalarına, ya da ilahilerine göre, değerli eserin en eski kısımlarında olduğu"* bilinmektedir.[116] Özellikle eski çağa ait Gathalarda Med dini inancının belirtilerini bulmak mümkündür. Birçok araştırmacı ve yazar bu Gathaların M.Ö. 2000 veya daha öncelerine dayandığını yazıyor.[117] Araştırmacılara göre söz konusu Gathaların tarzına bakıldığında, bunların Medlerin Hazar'dan güneye doğru olan büyük göçünden önce yazılmış olması gerekir. Hatta Zerdüşti Gathaların Mozes/Musa çağı kadar eski olduğu belirtilmektedir.[118] Ki zaten o dönem Ariler Ahura ile Deavalar diye çok tanrılı dinlere sahiptir. Bunlardan başlıcaları şunlardır: *İndra*, fırtına veya gök gürültüsü; *Mitra*, güneş ışığı; *Aramati*, toprak; *Vayu*, rüzgâr; *Agni*, ateş; *Homa*, sarhoşluk gibi doğal güçlerden ibaretti. Bu durum Med yükselişiyle birlikte değişikliğe uğramıştır. Zerdüştlük ile birlikte hem inançta hem de yöntemde değişiklikler yapıldı ve Ahura Mazda tek tanrı biçimine dönüştü. Diğerleri ise onun yardımcıları olarak Melekler rolüne indirgendi.

Bunun Medlerin ismi ile ilgisi olup olmadığı ilk bakışta kafalarda soru işareti yaratmaktadır. Yukarıda Mitra ile Aramati/Armaiti tanrı isimleri sıralanmıştı. İşte o tanrı isimleri Med isminin oluşumunda belirleyici öğelerdir. Her iki tanrı da yaşam için gerekli olan iki temel

116 Haug, Essays, s. 50-116, Bunsen, Egypt, C. III. s. 476, ak. Prof. Georghe Hamilton, Merdya Krallığı, s. 87.

117 Aristot. Diog. Laert. Pre. 6, Plin. H. N. XXX. 1; Hermip. Fr. 79, Xan. Lyd. Fr. 29, ak. G. Rawlinson, a.g.e., s. 88.

118 Martin Haug Essays on the bSacred Language, Writings and Religion of the of the Parsis, s. 255.

öğenin adını ifade ederler. Mitrai Midi, Armaiti ise Mati olarak Mad veya Med isminin temel taşlarıdır. Özellikle Armaiticilik, göçebeliği terk ederek çiftçiliğe başlamanın sembolüdür. Böylece Med adı, toprağı olan, yurt edinen bir Aryen toplumunun adı olarak tarih sahnesinde yer alır. Bunun en açık örneği, günümüzde Güney Horasan'da bulunan Şadlı (Şedad) Kürt aşiretleri konfederasyonu içerisinde bulunan Mîtran aşiretidir.[119] Tıpkı Mitran adında görüldüğü gibi Aryenlerin ilk dönemindeki isimler halen Kürdistan'da yaşamaktadır.

Kürdistan'da yeni kurulan köy ve kentler dışında, diğer toponomik isimler mitolojik, dinsel ve kültürel tarihi geçmişe sahiptir. Günümüzde Kürt coğrafyasında egemen olan devletler, Kürtlerin tarihi hafızalarını yok etmek için köylerin, şehirlerin, dağların ve vadilerin isimlerini her fırsatta değiştirdiler. Özellikle Türkiye'de 1925 yılından 1982 yılına kadar sistematik olarak 12.200 köy ismi değiştirilmiştir[120] ve bu değiştirilen isimlerin yüzde sekseni Kürt köyleridir. Amaç bellidir, inkâr ve asimilasyon programları çerçevesinde bu işi yürüttüler. Buna rağmen tam anlamıyla başaramadılar. Çünkü halk sürekli olarak hafızasını yenilemekte ve kendi öz değerleri olan eski isimleri defakto kullanmaktadır. İsimler değiştirildiği için, herkes geçmişle, içinde bulunan zaman arasında bağ kurmakta zorlanıyor.

Günümüzde Med ismini çağrıştıran şeylerin pek kalmadığı söyleniyor. Gerek ortaçağda, gerekse günümüzde Kürt aşiret adları iyice incelendiğinde Med adını çağrıştıran çok isim vardır. Örneğin: Cebel mıntıkasında *Mazdenkan, Madencan, Mustakani* aşiretleri[121] Isfahan'daki Kürt aşiretlerini sayarken *Medeser, Mehrakî, Mahalî, Metlebî* adlı aşiret isimleri verilmiştir.[122] *Mizûrî (Misûrî),* Duhok'ta mukim bir aşirettir.[123] Motkî/Motî aşireti Bitlis dağlarında yaşar.[124]

119 M. R. İzady, Bir El Kitabı Kürtler, s. 163

120 Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt 10, sayı 2, s. 23-34 Elazığ-2000.

121 Mesudi, Merûcû'l Zehebê, 943, Ak. Memet Emin Zeki, Dîroka Kur u Kurdistan, Avesta, s. 226.

122 İbni Hukal, Divanû'l Sedeqe s.185-187, ak. M. Emin Zeki, a.g.e., s. 279.

123 M. E. Zeki, a.g.e., s. 244.

124 a.g.e., s. 251.

Metîna ve Metînîler, Amed, Amediye gibi şehir adlarının etimolojisi detaylı ve daha derin yapıldığında örnekler daha da çoğaltılabilir.

Gotlar:

Özellikle Gutilerle olan isim benzerliği dikkate şayandır. Bundan dolayı kısaca onların tarihine değindikten sonra, Gutilerle olan yakınlık derecelerini ele alacağız.

Ortaya çıkmaları ve kendilerinden bahsedildiği tarih III. ve VI. yüzyıldır. Bazı yazarlar onların doğu Germen halklarından Hint-Avrupa menşeli olduklarını yazmaktadırlar. Roma İmparatorluğu döneminde Gotlar hakkında ayrıntılı bilgi vermeye çalışan Got asıllı olduğunu belirten Jordnes'tir. *"De Origine Actibusque Getarum"* adlı eserde Gotları eskiden Balkan yarımadasında yaşamış ve Herodot tarihinde de bahsi geçen Getlerin ardılları olarak göstermiştir.

Jordanes'e göre Gotların ataları olan Getlerin anayurdu İskandinavya'da Jutland/Gotland denilen ve bugünkü İsveç denilen yerdir. Oradan güneye doğru göç ederek ilk önce bugünkü Polonya'da bulunan Vistil boylarına yerleştiler. Ancak Gotların göçü burada sona ermemiştir, bu sadece uzun bir coğrafyayı kapsayacak olan bir göçün başlangıcıdır. Bunu müteakiben III. asırda İstil'in güneydoğu hattında, Oium/Sular Ülkesi denilen eski İskit topraklarına, Dakia, Küçük Asya ve Moedya'ya yerleştiler.

Başta sadece Got adı ile tanınmalarına rağmen, sonradan "Ostrogot" (Doğu Gotları) ve Visigot (Batı Gotları) diye ikiye ayrıldıklarını görüyoruz. Ostrogot ve Visigot adlarını Romalı yazar Propius VI. asırda yazmıştır.

*Her ne kadar Roma İmparatorluğu, onları sınırları dışında tutmuşsa da, bu durum onların Roma'ya giremedikleri ya da onlardan etkilenmedikleri anlamına gelmez. İmparatorluk, "barbarları" yola getirmek için aralarında Hıristiyanlığı yaymak üzere misyonerlerini göndermekteydiler. Sonunda Gotlar Hıristiyanlaşmış, ancak Roma Hıristiyanlığına karşıt olan Aryanizm inancı hâkim olmuş ve kitleler halinde imparatorluğun nüfusça az olan yerlerine doğru akmaya başlamışlardı. Bunlar, imparatorluğun nüfusça az bölgelerine

çiftçilik yapmak veya orduda paralı asker olarak yer almak için göç ediyorlardı. Aslında Roma bu göçleri denetim altında tutuyordu, ama artık sınırlar süreç içerisinde bir hayli gevşemişti. Gotlar, dil ve kültür bakımından Roma'dan bir hayli etkilendiler.

IV. yüzyılın sonlarında Orta Asya'dan başlayan, Doğu ve Orta Avrupa'ya doğru akın eden yeni bir güç olan Hunlar ortaya çıktı. Hunlar, Gotları ve diğer halkları önlerine katarak Roma İmparatorluğu'nun içlerine sürdü. Sonuçta, Gotlar doğudan ve batıdan Roma İmparatorluğunun içlerine yayıldı. Bütün Balkanları, İtalya'yı, Galya ve İberik yarımadasını, Batı Anadolu'yu, istila ettiler. Hatta Cebelitarık boğazını geçerek Kuzey Afrika sahasına girerek Vandallar adına büyük bir yıkım yaptılar.

Daha önceleri, aynı barbar akınlar Çin ve İran üzerinde de yoğunlaşmıştı. Ancak Çin ve İran o sıralarda bu akınları geri püskürtebilmişti. Aynı başarıyı Roma gösteremedi. Bunun birçok nedeni vardır. En başta gelen neden halk kitlelerinin hoşnutsuzluğudur. Çünkü İ.S. 235-284 arasında Roma Cumhuriyet sistemi yerini üstü örtülü bir askerî zorbalığa bırakmıştı. İmparatorluğun asker ve memurları zorbalık ve baskı uygulamaya başlamışlardı ve bu durum halk kitlelerinin tepkilerine neden olmaktaydı.[125]

Yine her zaman olduğu gibi sonuçta uygarlık hâkim oldu. Romalı yöneticiler, eski tecrübelerine dayanarak, barbar krallıklarla federasyon sistemi oluşturdu. Gerçi ilk dönemde ince şehir kültürü yerini kırsal yapıya bırakmıştı, ama sonradan durum değişti. Çünkü Got ileri gelenleri Roma yapısı içerisinde kendilerini geliştirme eğilimindeydiler. Bir yandan Hıristiyanlık inancı, diğer yandan Latin yaşamı daha çekici geldi ve onların asimile olmasına neden oldu.

Gotlar Roma şehirlerinde ağırlıklı nüfus değillerdi. Bu yüzden çoğunluk tarafından özümsendi ve artık kaba Got kültürü yerine rafineleşmiş bir Got sınıfı oluştu. Hatta istiladan birkaç yıl sonra, Kuzey Afrika'daki Vandal kralları denetiminde edebiyat ve kültür bir hayli gelişti ve söz konusu hususlarda, saraylar birer rönesans merkezlerine dönüştü.

125 William H. McNeill, Dünya Tarihi/ A world History, çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, 2007, Ankara

Kısa bir duraksamadan sonra gelişmeler tekrar başlamıştı. Bilhassa Got kralı Teodorik zamanında, anıtlar yeniden onarıldı, Bizans usulü kiliseler ve binalar yapıldı. O sıralarda Yunan felsefesinin klasik eserleri çağdaş duruma göre yeniden yazıldı. Kralın baş mühümdarı olan Cassidorus, karşılıklı hoşgörüyü ileri sürerek Gotların Roma'ya entegre olmaları için çaba sarf etti.

Ne var ki, Gotlarla Latinlerin kaynaşması hiç de öyle kolay olmadı. Bunun önündeki en büyük engel inanç meselesiydi. Gotlar da Hıristiyandı, ama Aryanisttiler ve bu durum onların merkez kiliseyle kaynaşmalarına engeldi. Çünkü kendi kiliseleri ve din adamları vardı ve onların sayesinde millî bilinçleri gelişiyordu. Kendi inançlarından taviz vermediler. Hatta Katoliklere karşı amansız davrandılar. Ne var ki merkezi kilise de boş durmadı ve onlara karşı her yerde direniş örgütledi.

Gotları, daha çok Roma İmparatorluğuna karşı verdikleri savaşlardan ve Roma'yı ele geçirmelerinden tanıyoruz.

Bizans döneminde Gotlarla olan çelişkiler bazen tırmanır, bazen de onlarla işbirliğine dönüşür. Hatta Bizans ordusu içerisinde hatırı sayılır sayıda Got asker ve subaylar vardır. Bizanslılar, Balkanlar'da Gotların etkisini kırmak için Pavlikan ve İssauralı Kürtleri oralara yerleştirmişti.*

İmparator Jüstinianus, donanmasını geliştirip, denizlere egemen olduktan sonra, 533 yılında Afrika'yı, 554 yılında ise Betiqueé'i onlardan geri aldı. 563 yılında ise İtalya'daki Ostrogot kuvvetleri kesin yenilgiye uğratıldı. Sonuç olarak, Got egemenliği geride yeni sorunlar bırakarak ortadan kalktı.

* Beşinci bölümde yer verildi.

Üçüncü Bölüm

Guti, Get, Got ve Benzerliği

Dilbilimcilere ve Avesta'nın kanıtlarına göre Hint-Avrupa dilinin İrani kolları ilk olarak Afganistan'daki Hindikuş dağlarında ortaya çıkmıştır. Tarihi belgelere göre bu dili konuşan bu proto-İranik aşiretlerden biri de Guti veya Got adını taşıyordu. Waddell'e göre bu savaşçı aşiretin bir kolu Hindistan'a göç etti ve daha sonraları Jat diye adlandırıldı.[126] Bunlardan bir kısmı ise Avrupa'ya göç ederek Gaetonnes, Get veya Got olarak adlandırıldılar. Hatta birçok yer onların adlarıyla anıldı. Tıpkı Jutland veya Gotland isimlerinde olduğu gibi. Yine bunların bir bölümü Zagroslara kadar ilerleyerek, Sümer tarihinde en büyük imparatorluğu kurdular. O döneme Guti egemenliği süreci denilir. Sami egemenliğini yıkarak yeniden Sümer doğuşunu gerçekleştirdiler. Sümerya'daki Guti egemenliği, M.Ö. 2250 yılından başlayarak yaklaşık 120 yıl sürmüştür.

Bilim adamı Archibald H. Sayce'nin belirttiğine göre, Gutilerin ülkesi anlamına gelen Gutium, günümüzde Kürdistan'ın eski adından başka bir şey değildir. Sir Henry Rawilson, Guttium ismi daha sonraları Babiller tarafından Kürdistan olarak değiştirildi demektedir.[127] O tarihlerde meşhur Tidal Goyyim adlı bir kral vardır. Burada dikkati çeken şey Kral Tidal Goyyim'in adıdır ve halen Uludere mıntıkasında Goyyi adlı bir aşiret var ve bu aşiretin hem isim hem de üyelerinin ten rengi Gutilerinkiyle uyuşmaktadır.

Üçüncü bin yıldan itibaren, Orta ve Kuzey Avrupa'da eş zamanlı olarak, Zagros dağlarında bir halktan söz edilir oldu. Sümerler, Babiller ve daha sonraları Asurlar onları "Guti", "Quti" veya "Kurtie", ülkelerine ise "Gutium" veya "Kardaka" olarak adlandırdılar.[128] Jatlar hakkında en belirgin görüşü Hintli tarihçi Dehiya tarafından belirtilmiştir. Dehiya, Jatlarla Gutilerin aynı halk olduklarını ve

126 Waddell,1929, s. 114.

127 Sayce 1895, 3. Bölüm.

128 Deschner, Die Kurden-Das Betrogene Volk, Ullstein Frankfurt/Main, Berlin 1991, s. 64.

bunlardan Jat kolunun Hindistan'a göç ettiğini yazmaktadır. *"Jatlar ve Orta Asya'daki soydaşları Hindistan'a geldiklerinde Maurian İmparatorluğu'na yerleştiler."*[129] Yazar, hemen hemen bütün Ortadoğulu ve Orta Asyalı antik kabilelerin günümüz Hindistan'dakilerle aynılık arz ettiğini de ekler. Ardından da *"...bu durum Jatlardan kalmadır"* der.[130]

Araştırmacı Hewit: *"...Jatların Gazne ve Kandahar'da bıraktığı izlerden de anlaşıldığı kadarıyla, Trakya'daki Getlerin isimleriyle benzerlikleri vardır,"* der ve aynı benzerliği Baltık denizinin güneyinde bulunan Gattonlar ve Gothland'daki Gotlarla ilişkilendirir.[131] Ortaya çıkan sonuca göre Guti, Get ve Got halklarının çıkış noktaları aynıdır.

Gutilerle Gotları ilişkilendirenlerden birisi de Prof. Oppert'tir: *"...Guti adı tıpkı Goth ve Got sesleri gibi Aryencedir ve hatta bunlar kandaş aşiretler olabilir."*[132]

Güçlü Guti krallarının adları İranicedir. Bunlardan bilinen son Guti kralının adı saf İranik karakterde olan Trigan adını taşır. Tir, Kürtçede olduğu gibi bütün İranik dillerde "ok" anlamındadır ve bu isim Gotların savaş tanrısı olan Tor ile aynıdır.[133]

Tarihte ve günümüzde bazı isimler ve olaylar tesadüfen birbirlerine benzerler. Ne var ki çok sayıda benzerlikler olduğu zaman, aynı kaynaktan çıkan ve daha sonraları birçok kollara ayrılan ırmaklar gibi olurlar.

Tarihte kendilerinden çok bahsedilen üç halk, Guti, Get ve Got halklarının benzer tarafları nelerdir? Nereden nereye kadar ulaştılar ve günümüzde ne gibi izler bıraktılar? Bütün bunlar merak konusudur. Mircea Eliade: *"Çoktan bilindiği gibi, antik tarihçilik de destan ve sahteliklerle doludur"*[134] diye çok haklı bir belirleme yap-

129 Jat Dehiya 1979, s.131-132.

130 Dahiya 1980, s.23, aktaran Dhillon, s. 10.

131 Hewitt, 1894, s. 481-482.

132 Revue Archaelogique, 1893, s. 63, Brinton 1895, s. 94.

133 Weddell 1927, s. 47.

134 Iordanes, Getica, Fundatia Gandirea, 2001, Ter. Catalin Popescu, Studiu İntroductiv.

mıştır. Bazen insan gerçeğe ulaştığını zannettiği anda, onun sadece bir rivayet veya mitolojiden ibaret olduğu ortaya çıkmaktadır. Bazen, farkında olmadan, binlerce defa tekrarlanan "sahteliklerin" en hararetli savunucuları olarak öne çıkarız. Bazen de çok az sayıda da olsa birileri gerçekleri her yanıyla göstererek, asırların ezberini bir çırpıda bozarlar. Bu gibi insanlar tarihin devindirici gücü olduklarını kanıtlayan araştırmacılardır.

Günümüzde tarihçi olmak veya tarih hakkında yazmak için çok yönlü olmak gerekir. Olayları yüzeysel bir biçimde incelemekten ziyade, bütün yönleriyle ele almak kaçınılmazdır. Çünkü halkların tarihi ele alınırken, üstünkörü davranılamaz. İşin jeolojik, fizyolojik, sosyolojik, etnografik, etimolojik ve hatta antropolojik yanlarını tek tek incelemek zaruridir. Aksi takdirde 'sırlara' erişmek mümkün değildir. Bu yüzden Guti, Get ve Got üçlüsünün benzerliklerini anlatırken bu gibi hususlar temel alınacaktır.

Gotlar hakkında çok sayıda tarihi belge vardır. Bu belgeler daha çok onların savaşları, yaşam biçimleri ve tarih sahnesinden çekilmeleri hakkındadır. Ama menşeleri hakkında kesin bir bilgi yoktur. Eski tarihçi ve vakanüvislerin kitapları olmasına rağmen, bunlar şüphe ile karşılanmıştır.

Gotların ortaya çıkmaları ve tarih sahnesinden çekilmeleri, sanki tarihin bir tekerrürüdür. Gotlar ile isim benzerliği olan Gutiler ile Getlerin de akibeti onlara benziyor. Gutiler, M.Ö. 2000 yıllarında ortaya çıkıyor ve iki yüz yıl sonra adlarından bahsedilmiyor. Getler ve Gotlar da öyledir. Belli bir parlak dönemden sonra onlar da tarihin gizemi içerisinde kayıplara karıştılar. Hiç şüphe yok ki, onlarca belki de yüzlerce halkın akıbeti öyle olmuştur. Yaşadıkları çağda dünyanın en ileri uygarlıklarını kurmuş olan Sümer, Hitit, Urartu, Babiller artık yoklar. Onların kurmuş olduğu medeniyetlerin üstünde başka ad altında ya kendileri ya da başka halklar yaşadı.

Söz konusu üçlünün birinci benzer yanı isim benzerliğidir. Guti, Get ve Got olarak adlandırılmaları, sadece bir tesadüften ibarettir denilemez.

Dikkate şayan olan şey, aynı adı taşıyan ve üç ayrı dönemde ortaya çıkan Guti, Get ve Gotların şimdiye kadar varlıklarını aynı

isim altında sürdürememeleridir. Elbette bu tür tarihi trajediler çoktur. Bu yüzden ikinci bir benzerlik olarak aynı trajediye sahip olmalarını gösterebiliriz. Bu benzerlik yalnızca yakın zamandan en eski çağlara doğru yaptığımız kronolojik tarama sonucu karşımıza çıkar. Benzer akıbete uğrama olayını masum bir benzerlik olarak değerlendirmek de yanlıştır. Onlar için tamamen ortadan kalktılar demek de biraz safdillik olur. Hâkimiyetlerini kaybetmiş olsalar bile, başka hanedanlıklar ve adlar altında her zaman var oldular. Hatta bugün Kürdistan'da aynı adla klan ve aşiretler halinde yaşadıklarını görüyoruz. Sırası geldikçe bunlara değineceğiz.

Gutiler, ilk önce Zagros dağlarından sel gibi akarak, Sümer ve Akad egemenliğine son verdiler. Tam 150 yıl egemenlik sürdükten sonra, Sümerler tarafından yenilgiye uğratıldılar. Sümer'deki rahat yaşam onların fetihçi ve yayılmacı karakterini aşındırdı. Haliyle, zamanla o rahat yaşamın gerçek sahipleri tarafından yenilgiye uğratıldılar.

Gutilerin cüzi bir kısmı Sümer ve Akadlar arasında eridi. Ama büyük çoğunluğa ne oldu? Tekrar Zagros dağlarının ardına mı sürüldüler, veya daha güneye mi? Ya da, Cudi ve Botan üçgeninde mi kaldılar?

Avrupa için, Alpler, Karpatlar ve Balkanlar neyse, Ortadoğu için Toros Zagros arası da öyledir. Yani orası yüzlerce halk ve aşiretlerin mekânı olmuştur. İlk önceleri, Hurri halkları, daha sonraları, Hint-Avrupalılar, daha güneyden Akad, Amorit ve Arami halkları var olmuştur. Bu gibi antik halkların ardılları olarak, günümüzün Ortadoğu bileşkesi ortaya çıktı. Bunu üç temel biçimde ele alabiliriz: Hint-Avrupa menşeli olan Farslar ile Hurri ve Hint-Avrupa sentezi olan Kürtler, diğer taraftan Sami bileşkesi olan Araplar, Süryaniler ve İbraniler vardır. Bunlar eski Ortadoğu halklarının bakiyeleridir. Binlerce yıl önceki yerleşim sahaları hemen hemen aynıdır. Bazı kısmi değişiklikler olsa da, çerçeve aynı kalmıştır. Tabii burada daha sonradan gelen Türkleri saymadık. Küçük Asya'ya yerleşmeleri ve burada devlet sahibi olmaları M.S. XI. yüzyıldan itibaren başlamıştır.

Gutilerden önce Hint-Avrupa göçlerinin Zagros mıntıkasına ne zaman başladığı bilinmiyor. Söz konusu alanın ilk sakinleri Hurrilerdir. Kürdistan'da Hurriler ile Hint-Avrupa asıllı halkların karışımı Gutiler zamanında başlamış olabilir. Daha sonraları Elam, Hitit, Mitanni, Med, Pers ve İskitlerin aynı sahada boy göstermesiyle bu karışım doruğa çıkmıştır. Bu işin siyasi planlaması kısmen Medler tarafından başlatılmışsa da, esas olarak Persler tarafından resmî devlet politikası olarak sürdürüldü. Fethettikleri yerlere, Hint-Avrupalı klan ve kabileleri yerleştirmekteydiler.

Kürtlerle Farsların dilleri birbirine yakındır. Binlerce yıldan beri aynı sahada yaşamaktadırlar. Siyasal ve askerî ittifakları sık sık olmuştur. En önemlisi de Zerdüşt inancı her iki halkın ortak inancı idi. Fakat yine de ayrı halklar olarak günümüze kadar yaşadılar. Yani siyasal ve ideolojik alanlarda benzemelerine rağmen kaynaşma olmadı. Bunun nedeni çok açıktır. Kürtlerin dil ve kültürlerinde ikili sistem mevcuttur. Bunlar Hurri ve Hint-Avrupa sistemleridir. Persler'de ise ilk dönemlerde daha net olan Hint-Avrupai özellik giderek Hurri ve Sami karakterlerle kaynaşmıştır. Süreç içerisinde kısmen Samilikle de buluşmuş ve onlardan oldukça etkilenmiştir. Her iki halkın dininin bir zamanlar Zerdüştlük olduğu söyleniyor. Fakat burada önemli bir gerçek göz ardı ediliyor. Kürtlerin ataları *Mag* rahipleri tarafından doğa güçlerini temel sayan bir dine sahipti. Zerdüştlük inancı ilk defa Medlerde ortaya çıkmasına rağmen *Magi* rahiplerinin hışmına uğradı ve Medya'da fazla tutunamadı. Bu yüzden daha sonraları Zerdüştlük Mag düşüncesi ile harmanlaşarak toplum içerisinde kabul gördü. Mag dini veya onunla birleşen Zerdüştlüğün kişileştirilmiş tanrıları olmadığı için onlara ait heykel veya anıtlara günümüzde rastlanmıyor. Pers Zerdüştlüğü ise, Medya'dakinden daha değişik uygulanmıştır. Her şeyden önce Magları hedef alarak yükselmiştir. Maglar, Med egemenliğini tekrar kurmak için her fırsatta başkaldırdı, ama başaramadılar. Magların bu başkaldırı geleneği nesiller boyu sürerek günümüze kadar Heterodoks Hıristiyanlık veya İslam biçiminde sürdü. Mesela günümüzde Kürtler ve Farslar Müslüman olmalarına rağmen, İslamı yorumlama ve tatbik etmeleri farklıdır. Eskiden olduğu gibi, her

biri aynı dini inancın farklı versiyonlarını savunuyor. Bu gibi durumlardan da anlaşıldığı gibi, Med-Pers karşıtlığı her zaman için var olmuş ve aralarındaki mücadele farklı dönemlerde farklı adlar altında sürmüştür.

Kürtlerin Hint-Avrupai karakterleri Gutiler, Medler ve İskitlerle başlar. Gutilerin bir kısmının daha sonraları Hurriler ile kaynaştığı, diğer bir kısmının da Kafkaslar'dan Kuzey Avrupa'ya doğru geriye dönüş yaptığı anlaşılıyor. Ne Gutilerin, ne de İskitlerin bölgeyi tümüyle Hint-Avrupalı yapmaya güçleri yetmezdi. Ama etkiledikleri ve iç içe geçtikleri kesindir. Hatta Herodot Med aşiret konfederasyonunda yer alan aşiretleri saydığında, aralarında bazılarının adları Hurricedir. Yine Medler batıya doğru sınırlarını genişletmeye çalışan ilk devlettir ve M.Ö. 585-580 arasında Lidyalılar ile beş yıl savaşırlar. Sonunda bir güneş tutulması olayı gerçekleşir ve bunu tanrının gazabı olarak algılayıp barışırlar. Med-Lidya barışı, iki savaşan gücün sıradan bir barışı değildir. Aynı zamanda nesillerin kaynaşma girişimidir. Nitekim, önce prenslerden başlamak üzere aralarında evlilikler gerçekleşmiş ve yeni yerleşim alanları kurulmuştur.

Getler ile Gotların ortak bir menşeye dayandıkları artık bilinen bir gerçektir. Çünkü gerek eski, gerekse yeni tarihçiler bu konuda sayısız kitap ve makale bırakmışlardır. Bunların başında *Carolus Lindius* gelir. 1867 yılında İsveçlilerin menşesi hakkında yazdığı kitapta şöyle demektedir: *"Nempé unam eandemque Gentem Getes et Gothes fuisse/Hiç şüphe yok ki Getler ile Gotlar birdir ve aynı milliyettendirler."* [135]

Aslında bu iddia Carolus Lindius'tan daha önce savunulmuştu. İlk önce *Flavius Magnus Aurelianus Cossidorus* (M.S. 485-578) tarafından yazılmıştır. Fakat bu kitap günümüze ulaşmamıştır. 12 parça halinde hazırlanan Cossidorus'un kitabından esinlenen İordanes, *De Origine actibusquie Getarium* adlı bir kitap yazmıştır. Bu kitapta Getlerle Gotların aynı halk oldukları, nereden geldikleri ve neler yaptıkları yazılıdır. İordanes'in kitabı, gerçek olaylar ile rivayetlere dayandırılarak hazırlanmıştır. Ama ta o zamanlardan gü-

135 Carolus Lindius, Zamolsiz, primus Getarium legislator, Uppsala, 1687, s. 3.

nümüze kadar süren bu iddia tarihçiler arasında tartışma konusu olmuştur. Tarihçilerin büyük çoğunluğu Getler ile Gotların aynı oldukları konusunda hemfikirdirler. İordanes, Gotları anlatırken çoğu kez Get adını kullanmıştır. Got ve Get benzerliğine *Codex Argentius*'da da rastlamaktayız. İncil'in Got diline çevrilişi olan bu kitap, Got ve Get dillerinin benzerliğini yansıtıyor. Bu kitap Gotların Episkopu Wulfila tarafından (M.S. 310-383) yazılmıştır ve şu anda Uppsala Üniversitesi kütüphanesindedir. Dini bir kitaptır ve Gotların dili ile yazılmıştır. Wulfila'nın kullandığı dil ile bugünkü Romence karşılaştırıldığında önemli benzerliklere rastlanıyor. Aynı biçimde Kürtçeye benzer yanları da vardır.

"Atta unsar thu in himinal", Babamız adlı meşhur Hıristiyan duasının Gotça tercümesinin başlangıcıdır. Türkçesi şöyledir: *"Sen göklerdeki Babamız."*[136] Bahsedildiği gibi Wulfila, İncil'i Gotçaya çevirmişti ve ondan kısa bir alıntı yaptık. Bunu Kürtçeye çevirdiğimizde şaşırtıcı benzerlikler arz ettiğini göreceğiz: *"Xwedayê me yê tu (li) hundirê esmanayî."* İlk bakışta çok sınırlı bir benzerlik olduğu zannedilir. Ama kelimeleri, çıkış kurallarına göre incelediğimizde benzer olduğu kolayca anlaşılır. Kürtçede Tanrı anlamına gelen *"Xweda"* kelimesi ile Gotçada baba anlamına gelen *"Atta"* aynı kelimelerdir. *Xw* harfleri ya Gotçada düşmüş, veya Kürtçeye sonradan eklenmiştir. *"eda"* Gotça'da *"atta"* olmuştur. Kim bilir belki de Gotlar onu *"eda"* olarak okurlardı. Mesela birçok Anglo-Sakson dillerinde *a* harfi *e, t* ise d olarak okunmaktadır. Yani Gotçadaki *Atta* ismini ayrıştırdığımızda: *A* harfi ile *xwe* birbirlerinin yerini almış ve *tta* ise *da* olmuş. Böylece göklerdeki baba, yani Tanrı olan *Atta* ile *Xweda*'nın aynı kelimenin farklı telaffuzları olduğu anlaşılıyor. Kök ve asıl olan ise *Xweda*'dır. Çünkü kendinden ile veren kelimelerinden oluşan bileşik bir isimdir. Baştaki *w* ile *x*'in Gotlarda düştüğü anlaşılıyor. Bu kelime aynı biçimde Ata adı altında Türkçeye de girmiş. Hint-Avrupai tanrı sıfatı olan *Xweda/kendinden veren*, tarzı Turan bölgesine baba olarak yansımış. Tanrıya Xweda denilmesi büyük bir olasılıkla toplumun daha belirgin şekilde ataerkil

136 Matei, 6.9-13

sürece geçmesiyle başlamıştır. Çünkü birçok Hint-Avrupa menşeli halkların dilinde baba kelimesi yerine tata kullanılır. Türki halklar da babaya ata derler ve bunu çevrelerinde bulunan Hint-Avrupa halklarından almışlardır. Hint-Avrupa menşeli halklar binlerce yıl Turan mıntıkasında kalmış ve birçoğu oradan dünyaya yayılmıştır. Yine İran ve Hint sınırları ile kuşatılmış Turani halklar, günümüze kadar Hint-İran dil ve kültürünün etkisi altında kalmışlardır.

"Atta Unsar..." Atta'nın Xweda olduğu ortaya çıktı ve şimdi de biz ve bizim anlamına gelen *"unsar"* kelimesini irdeleyelim. Kürtçede ikinci çoğul şahıs zamirine siz anlamında *"hûn"* denilir. Gotların dilindeki *"unsar"* kelimesinin başındaki *"un"* Kürtçedeki *"hûn"* çoğul şahıs zamirinin karşılığı olmaktadır. Ama, biz ile siz birincil ve ikincil çoğul zamirleri yer değiştirmiş.

Duada bulunan *Thu* kelimesi Kürtçede ikinci tekil şahıs olan Tu ile aynıdır. *"In"*, hemen hemen bütün Hint-Avrupa dillerinde iç, içinde anlamında kullanılır. Kürtçede de benzer ama daha kapsamlı hale getirilmiştir. Buna göre: *İn*, Kürtçede *Hundir* olmuş. Hundir kelimesinin başındaki *Hun* ile *in* aynıdır. Çünkü, *hun* içindeki *u* harfi uzatılmadan okunur. Eğer üstünde uzatma işareti olsaydı o zaman gerçek *u* harfi gibi okunurdu. Kürtçede iki u sesi vardır. Birisinin üzerinde uzatma işareti olan *û* harfidir, ikincisi ise işaretsiz *u* ve bu ikinci *ı* ile *u* arasında bir sesi ifade eder. Haliyle *İn* ile *Hundir* aynı şeylerdir.

Himinal kelimesi göklerin, göğün anlamındadır. Kürtçede gök, *"asuman, asiman, ezman"*dır. Himinal içerisindeki *-imin* ile *Asiman* içerisindeki *-siman* aynı şeylerdir ve vurgu biçimlerine göre, her iki dildeki kelimenin aynı kökten türedikleri anlaşılıyor. Bu durumda: *"Atta unsar thu in himinal/Xwedayê me yê tu hundirê esmanayî"*. Altı çizili olan kısımlar benzerlik ve anlam hususunda aynıdır.

Burada hemen belirtelim ki Gotlar ve birçok eski İskandinav halkları tanrıya *Wodin* veya *Odin* derlerdi. Bu kelime öz itibarıyla açıktır. Yani *Xwedan* demektedir. Kürtçede *Xwedan*, Tanrının çoğulu demektir ve büyük saygı gereği Tanrı yerine Tanrıları demişler. Tıpkı saygı gereği birilerine sen demek yerine siz demek gibi. Ayrıca

Xwedan sahip anlamlı olarak da kullanılır. Sahip kelimesi Kürtçede *Xwayî, xwadî*dir. Bunun çoğulu *Xwedan* olur. Zaten dikkat edilirse *Wodin* ile *Xwedan*'ın aynı olduğu belirgindir. Sadece baştaki *x* harfi düşmüş veya eklenmiştir. *Wodin* veya *Odin*, birçok dilde *atta* veya *tata* olmuştur. Ya da tam tersi durum vuku bulmuş olabilir. Yani atta veya tata, Wodin veya Odin'e dönüşmüştür. Çünkü atta veya tata, insanların üremesinde eril rol oynayan baba anlamındadır.

Ataerkil topluma geçmeden önce tanrı kavramı dişi özelliklere sahipti. Ana tanrıça ve yaratan olarak *Mitrah* vardı. Bu kelime, *ana* isminden türemiştir. Yani bütün tanrı ve tanrıçaların anası rolündeydi. Bu yüzden bütün Hint-Avrupa dillerinde ana anlamına gelen *Mather* veya *ma* kelimesiyle karşılaşırız. Aterkil topluma geçişle birlikte tanrıların tanrısı da eril olmuştur. Tıpkı Gotça örnekte olduğu gibi, ana yerine baba ile izah edilmiş ve tanrıya Wodin ya da Odin denmiştir. Kürtçede ise, *"dayîn"* yani vermek fiilinden anne ismi türetilmiş, farklı anlamlardan arındırmak ve daha anlamlı kılmak için *"dayîk"* yani "anacık" denmiştir. Herhalde kadının doğurganlığı dikkate alınarak ona *"dayîk"* denmiştir. Halen Kürtçede tanrıya yakarış sırasında çoğu kez *"Xwedaya"* denilir. Böyle bir hitap şekli anaerkil toplum döneminin yansımasından başka bir şey değildir. Çünkü *"Xwedaya"* seslenişi dişi karaktere olan bir çağrışımdır ve Tanrıçayı kasteder. Aslında insanların ilk dillerini araştırmak için Kürtçe çok büyük olanaklar sunmaktadır. Çünkü Kürtçe binlerce yıldan beri çok fazla bozulmayan veya değişime uğramayan bir dildir. Farklı lehçeleri ile bilim adamlarına büyük olanaklar sunabilecek karakterdedir.

Gotçada Tanrıya *Guth* da denilirdi. Bunun iki açıklaması vardır; birisi, ataları olan Gutilerin ismine atfen söylenmiştir; ikincisi ise, Xweda'nın yumuşatılmış biçimi olarak telaffuz ettikleri içindir. *Guthi/Xwedi*, aynı şeyin çok az farkla telaffuz ediliş biçimleridir.

Gotçada *aithei* ile Kürtçedeki *etê* kelimeleri de aynıdır. Her ikisi de anne anlamındadır. Kürtler annelerini nazlandırmak için *etê* derler. Bu kelime aslında *da* ve *dê* kelimelerinin yumuşatılmış halidir. Bu yüzden Gotça ile Kürtçede anne kelimeleri de benzerdir.

Bazı istisnalar dışında, Gotçadaki bütün kelimelerle, günümüz Kürtçesindeki bütün lehçeler dikkate alındığında birbirine çok benziyor. Bu bir abartı değildir. İsteyen bunu araştırabilir. Hatta kelime sonekleri bile eski Kürtçe ile aynıdır. Gotça birçok fiil ve sıfatların sonu *s, jan, en/an* ile bitmektedir. Bunlar tıpkı Kürtçedeki; *yiş, yan, an, yî, î* sonekleri gibidir. Mesela; Gotçada mutluluk anlamına gelen *fraus* kelimesinin Kürtçe karşılığı, *fireyîş*'tir. Yani ferrahlık mutluluk demektir. Gotçada "var ve mevcut" anlamında olan, *haben* kelimesi Kürtçede *hebûn*'dur.

Sümer mitolojisindeki bazı yer ve insan isimleri bile Gotçada mevcuttur. Bunu Gılgamış destanında görmekteyiz. Gılgamış ve Enkidu sedir ağacı getirmek için dağa çıkarlar ve *Huwawa* veya *Humbaba* ile mücadele ederler. *Huwawa*, o dağdaki ormanın canavarıdır. Sedir ağaçlarına sahip olmak için onu yok etmek isterler. Got dilinde yükseklik ve ululuk anlamında kullanılan *hauhaba* ile Gılgamış destanındaki Huwawa/Humbaba isimlerinin benzerlikleri dikkate şayandır. Sümerler, Gutiler için *"yükseklerin canavarları, iblisleri"* derlerdi. Ayrıca Got dilinde yükseğin karşılığı, *hauhs* ve *auhuma*'dır. Şimdi bunun eski ve yeni Kürt dinleri olan Yezdanicilik, Zurvancılık, Mitracılık, Zerdüştlük, Yahudilik, Hıristiyanlık, Êzidilik, Müslümanlık ve Alevilikte ne anlama geldiğine bakalım: Yezdanilik, Zurvancılık, Mitracılık ve Zerdüştlükte içilen bir nevi kutsanmış içki vardır ve bunun adı *Homa*'dır. Homa bütün dinlerde olmasına rağmen isim değiştirmiştir. Yahudilik ve Hıristiyanlıkta *ava pîroz*/kutsanmış su, Müslümanlık ve Êzdilikte *ava zemzemê/zemzem suyu*, Alevilikte *ava heyatê/hayat suyu* olmuştur. Homa'nın isim değiştirmesinin önemli bir nedeni vardır. Çünkü artık birçok inanç tarafından benimsendiği için çeşitli adlar altında ifade edilir olmuştur. Ama kutsallığı anlamında değerinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Hatta daha yüksek bir mertebeye ulaşarak, Kürtçenin en eski lehçesi olan Zazacada *Homa*, yani tanrı anlamı yüklenmiştir. Dikkat edilirse, Gotçadaki *auhuma* ile *homa* aynı şeylerdir ve her ikisi de yükseklik ve ululuk anlamını taşır.

Homa, isim ve kavram olarak birçok Anadolu, Avrupa, Kafkas ve Orta Asya halklarının dillerinde tanrının yaratığı olan insanla özdeşleştirilmiştir. Grekçe ve Latincedeki *Ominus*, Romencedeki *Om*, İngilizcedeki *human* vb. birçok dilde vardır. Bunların hepsi Homa'dan türemiştir. Çünkü, Kürt mitolojisine göre, Tanrı insanı kendisine benzer yaratmıştır. İnsanın, yeryüzünde var olan bütün canlılar içinde en üstün özelliklere sahip olduğu düşünülerek Homa'dan ona isim türetilmiştir. *"Omonos ve Anadotos, bunlar Pers Tanrılarıydı ve Tanrıça Anaitis ile onlara tapılırdı."* [137]

Halen, Zaza Kürtlerinin Tanrıya Homa demeleri bunun açık örneğidir. Birçok eski tarihçi, Zagroslar'da olup biten her şeyi hep Perslere mal etmiştir. Oysa bizzat Persler, Zagros halklarının gizemli inançlarını benimsediler. F. Cumant'm bahsettiği *Omonos*, *Anadotos* ve *Anaitis* gibi tanrı ve tanrıçalar proto Kürtlerin neolitik topluma geçişleri dönemindeki tanrılarıdır. Bugün bile Kürt dilinde bu kelimeler vardır ve insanlar tarafından kutsal sayılan varlıklara atfedilmiştir. Omonos, *Homa* yani Tanrı, Anadotos, *ana* ve *dayîk* yani anne, anaitis, *ana* olmuştur. Tanrı ve anne gibi değerlere atfen bu isimler halen kullanılmaktadır. Hatta Persler, temel inançlarını Elam, Guti, Med, Urartu, Babil vb. halklardan almış ve kendi sosyal ve siyasal yaşamlarına uygun hale getirmişlerdir.

Şimdi ise bazı Got kral isimlerine bakmakta yarar vardır: *"Başta söylediğimi hatırlarsan, Gotlar, Kralları Berig'in öncülüğünde, yalnızca üç gemi ile okyanus ötesi diyara yani Gothiscandza'ya gitmişlerdi."*[138] *Berig* adı gibi birçok Got kral ismi Kürtçe kelimelere çok benzemektedir. Pagan dönemi olarak adlandırılan Hıristiyanlık öncesinde insan isimleri doğadaki varlıklara veya karakterlere göre belirlenirdi. Bu yüzden o dönemin isimleri zamanımızda anlaşılmaz olarak görülebilir. Ama kendi zamanlarında revaçta olan isimler oldukları muhakkaktır. Berig, Kürtçede taş veya kaya anlamını verir. Got dilinde dağa veya tepeye *ba-*

137 F. Cumont, Textes et Monumentes figures relatifs aux mysteres de Mithra. I. Bruxeles, 1899, p.132.

138 Iordanes, Getica, De Origine actibusque Getarium, XII, 94.

irgs, dağlık alanlara ise *bairgehei* denilir. Bairgehei'nin Kürtçedeki karşılığı *Beyargeh*'tir. *Beyar*, kuru ve taşlık alan demektir. Bugün bile, Kürtler kendi çocuklarına dağ anlamına gelen Çiya ismini takmaktadırlar. Bu da *ea*'nın yeri demektir. En eski Sümer veya Zagros panteonları içerisinde ea, en yüksek tanrı mertebesidir. *Ko* ve *Çîya* her iki kelime de dağ anlamındadır. Erkek çocuklara bu ismin takılması, çok eskilerden kalma bir geleneğin tekerrüründen başka bir şey değildir.

"398 yılında İon Crisostomus Gotlardan birçok kimseyi Hıristiyanlaştırır, fakat ne var ki onların liderlerinden biri olan Travitter, Zamolxis inancına sadık kalır."[139] Travitter ve yine Iordanes'in kitabında LII, 270'de adı geçen Triar isimleri de Kürdistan menşeli isimlerdir. Bu isimlere Guti kralları arasında da rastlanır. *Tr* veya *Tir* ile başlayan sayısız kral ve askerî komutan isimleri, eski Kürt geleneğidir. *Tir* Kürtçede ok demektir. *Travitter* ok atan, *Triar* ise okçu anlamındadır. Bu geleneksel isimler herhalde Gutilerden onlara geçmiştir.

Burada daha çok, bazı kral isimleri karakteristik özelliklerine göre seçildi. *Valamir, Thiudimer, Videmer* gibi isimlerin sonunda bulunan *mir* ve *mer* ekleri ilginçtir. Bu eklerle erkeklik ve yiğitlik payesi verilmeye çalışılmıştır. "Mêr" Kürtçede erkek, isim sonlarına geldiği zaman yiğitliği ifade eder. Hatta, cömert ve iyi insanlara *Camêr* denilir. Mîr ise "bey, kral" demektir. Tıpkı Kürtlerin, Mîrê Botan vb. yerel kralların unvanları gibi. Aslında bu, geleneksel Mezopotamya unvanlarından birisidir. Onu İskandinavya'ya götürenler, şüphesiz bir zamanlar orada yaşayan Gutilerdir.

Hunimund, Thorismund, Gesimund. Sigismund ve *Camund* gibi isimlere gelince, bu tür isimlere günümüzde sadece Kürdistan'da rastlanır. Hatta pozitif durumları izah etmede kullanılır. Örneğin: *Bawermend, Hunermend, Dewlemend* vb. Got dilinde *Mundon*, observator yani izleyici ve gözetleyici demektir. Kürtçedeki meslek veya yetenek sonuna eklenen "*mend*" ifadesi de izleyici anlamını

139 J.F. Neigeabur, Beschreibung Der Moldau Und Walachhei, Brasleu, Verlag John Urban Kern, 1859, ak. Iordanes, Getica, anexa 1, Fundatia Gandirea 2001, bucuresti, XLVII.

kapsar. Hatta daha geniş bir içeriğe sahiptir. Aslında çok tipik bir benzeyiş olan bu *mund* ve *mend* Gutilerle Gotların aynı menşeden olduklarını yansıtmada büyük bir örnektir.

Carolus Lindius'un, *Zamolsis, Primus Getarum legislator* kitabında geçen Mezopotamya menşeli kelimelere baktığımızda, Gotların Gutiler ile Getlerin aynı menşeye sahip olduğunu görürüz. Yani izah edildiği gibi Hint-Avrupalılar Kürdistan'a İskandinavya'dan gelmemiş, tam tersine, Kürdistan'dan veya Hindikuş dağları civarından oraya doğru gittikleri anlaşılıyor.

Gotça ve Kürtçe bazı benzer kelimeler

Carolus Lindius'un *Zamolxis Primus Getarium Legislator* kitabından Mezopotamya menşeli kelimeler		
Got dili	Kürtçe	Türkçe
achtbar	bekhber/bextber	onurlu, layık
aet	Et, hêt	ait
aewe	hewe	var
agha	aga	ağa
al	al, êl	zürriyet
arf	qurf/kewan	yay
dabo	derbaz	kale
licar	likre	zayıf ışık
atta	xweda	sahip, baba
begia	pekiya	dağıldı
bassa	paşa	paşa
baera	zaro, zariya,	çocuk
baer	bierd	toprak, mülk

هەولێر نامەی کتێب

burga	berge	koruma
der	deri	kapı
dor	derun	ruhsal
Gaeta	gîhate	sunmak, vermek
ghaeti	xîretî	gayretli
ghema	guman	şüphe
guti	guti, goti	guti, got
ghuti	guvîştî	enerjik
Gia	cî, cîh	yer
giabir	jêpir	fazladan
giba	hiba	bağış
giga	girga	iri yarı
giran	ciran	komşu
girannar	cirani	komşuluk
haba	heye	Var
hira	hera	kıpırdama
hyta	şête	delilik
ilmaela	dilhêla	dalga geçmek
im, is, ist	im, is, es	im, dir
yra	girya	telaşlı
iri	miri	sahipli
kasla	qişil	hâkim asası
kiri	girî	efendi
kirr	kerr	sessiz
lalla	lala, lélé	şarkı söylemek

هەولاتنامەی کتێب

lesa	lus	Tapul
lysa	işa	İşaret
lita	hevda, lida	birleştirme
man	mani	bolluk
mulka	milik	sağmak
oma	ema	Nine
plugum	peligin	Tarla
rada	rayîda	nasihatçı
rast	rawest	dinlenme
ruf	ref, rev	kaçış, sürgün
sa	şo, şuv	tohumlama
saek	zik, sik	şişman, göbekli
satt	hat	bir araya gelme
setta	jida	sunma
sewr, seur	cange tor	boğa
sir	mir, ser	Sahip
sitia	runi-ştiya	oturmak
skaptebreff	jibireve	azad etme
strale	tir	ok
stava	jitave	güneşli
stola	nıştol	sandalye
tina	tinaz	yığın
weckia	veciqia	uyanmak
wisir	wezir	Vezir

هەوالنامەی کتێب

Du-huwa	çi, ça	ne
İdjun	çûn	gitmek
Thu	tu	sen
meins	min	benim
Ahwa	av	su
jigan	figan	savaş
Waddujus	dij, dej	duvar
Beidan	bendan	beklemek
Qithan	gotin	söylemek
Hus	hewş	ev

Gerçekten sadece bu kelimeler değil, rakamlar, şahıs ve işaret zamirlerinden tutalım, topografik adlandırmalar dahil, hayal edilemeyecek kadar benzer kelimeler mevcuttur.[140]

Yukarıdaki liste, Gutilerin Mezopotamya'dan İskandinavya veya Balkanlar'a göç ettiklerine ışık tutmaktadır. Çünkü paşa, ağa, vezir, giran/komşu, hiba, aet, ekber, atta vb. kelimeler bugün bile Mezopotamya halkları tarafından kullanılmaktadır. Bu gibi kelimeler tamamen Mezopotamya çıkışlıdır ve Gutiler tarafından İskandinavya'ya taşındığı anlaşılmaktadır.

Benzerlik bunlarla sınırlı değildir. Yukarıda isim benzerliğinden bahsedilmişti. Evet Guti, Get ve Got isimleri sadece benzer değil, aynı menşeli bir halkın farklı tarihi süreç ve mekânlarda öne çıkmalarıdır. Bunlar karakter olarak da birbirlerine benziyor. Gutiler ve Gotlar sarışındı. Gutilere dağların canavarları, Getlere ölüme inanmayanlar, yenilgiyi kabul etmeyenler, Gotlara ise barbarlar denmiştir. Her üçü de savaşçı ve büyük saldırı geleneğine sahiptiler.

140 Merak edenler, http://www.oe.eclipse.co.uk/nom/egdhome.html de ki English Goths sözlüğüne veya http://en.wiktionary.org/wiki/Appendix:List_of_Proto-Indo-European_roots sözlüğüne bakabilir. Tabi ki bunu yapanların Kürtçenin lehçelerine veya en azından bir lehçesine vakıf olmaları gerekir. Çünkü, benzer dillerde bazı harfler telaffuza göre düşer veya eklenir.

Ayrıca çok ilginçtir, Gutiler, Getler ve Gotlar, bugün Kürdistan'da halen aynı adla varlıklarını sürdürüyorlar. Kiği'de *Gutan*, Doğubeyazıt'ta *Kutî*, Malatya'da *Gov*, Uludere'de *Goyî*, Ağrı'da *Kotan*, Iğdır'da *Geloyî*, Erbil ve Şemdinli'de *Gerdî*, *Dekori*, Kermanşah'ta *Koyik*, Sakız'da *Saci*, Mazgirt'te *Gotan*, Doğubeyazıt'ta *Saki*, Lorıstan'da *Dacivaned*, Urfa'da *Dagor*, Digor'da *Digori*, İdil'de Dakşuri, Van'da Kotan, Mendeli ve Tengi Sümer'de *Gewi*, *Geşi*, Pawe ve Mayadeşt arasında *Dataca* gibi aşiretler Guti, Geto-Dak, Got ve İskit isimlerinin aynısıdır. Yukarıdaki isimler içerisinde *Saci*, *Saki*, *Gewi*, *Geşi*, *Dakori*, *Dacivend*, *Dataca* gibi isimler de geçiyor. Bunlar Getlerin farklı isimleri olan Daki ve Saka/İskitlerle ilgilidir. Çünkü İskitlerle bu halkların ilişkileri belirgindir.

Kürdistan'da Gutilerden kalma en belirgin toponomik isim Cudi dağının ismidir. Kuran'a göre Nuh Peygamber'in gemisi bu dağda karaya oturmuş. Çok eski tarihlerden beri insanlar Cudi dağının eteklerini kendilerine mesken tutmuşlar. Hatta Gutilerin önemli bazı yerleşim yerleri de zaten o dağın eteklerinde kurulmuştur. Bunlardan *Bajarkard* Silopi, *Gerzubakarta* ise Cizre'de kurulmuştur. Peki neden Guti değil de Cudi denilir? Bu durum daha sonraları farklı halk veya aşiretlerin dillerinde *g* harfinin olmayışından kaynaklanır. Mesela Arapça'da g harfi yoktur. Bu yüzden aynı sesi ya "q", ya "k" ya da "c" ile belirtirler. Aslında Kürdistan'da bulunan *Cudi*, *Koti*, *Kotan* vb isimler sadece Gutilerle değil, aynı zamanda Getler ve Gotlarla da ilişkilidir.

Gotlar, her ne kadar Avrupai bir halk olarak biliniyorsa da, bıraktıkları dinsel temalarda Mezopotamya figürlerine yer vermişlerdir. Hıristiyanlığa geçişle birlikte Aryanizmi seçmelerinin en büyük nedeni eski Mezopotamya kültürünün onlarda bıraktığı etkiden olsa gerek.

De Origine Actibusque Getarum'da (V, 40) Iordanes şöyle yazmaktadır: *"Bu yüzden tarihçi Dio Chrysostomus vakanüvislerinde, Gotlar, bütün barbarlar arasında en zekileri olarak ve bu konuda Greklere yakın derecede gösterilmiştir. Onun dediğine göre önce onlar Tarabosti, ardından Pileati olarak adlandırıldılar. Kral ve rahipler*

bu kesim arasından seçilirdi." İşte bir Mezopotamya geleneği daha karşımıza çıktı. Bu yöntem, Medyalı Magları akla getirmektedir. Hem Zerdüştlükten önce hem de sonra biraz reformize edilmiş Mag sistemi vardır. Rahipler, yani Maglar, sadece Magi aşireti arasından seçilirdi. Önceleri din adamlarının çıktığı bir aşiret olan Maglar, daha sonra aristokrat bir tabakaya dönüşmüştür. Hatta Magi aşireti Medlerin konfederasyonu içerisinde etkin bir role sahiptir. Magiler, Pers egemenliği döneminde bile etkilerini sürdürmüş ve yer yer tekrar Med egemenliğini kurmak için ayaklanmışlardır.

Günümüz Kürdistan'ında bile aynı sistemin kalıntıları devam ediyor. Tıpkı şeyhlerin sülalesinden olmayanın şeyh olamayacağı gibi. İlk bakışta bu durum bir Arap geleneği gibi görünür, ama öyle değil, daha çok Mezopotamya geleneğidir ve Sümerlerden önce başlamıştır. Gutiler döneminde krallar seçimle iş başına gelirdi ve bu krallar her seferinde farklı aşiretler arasından seçilirdi. Ama rahiplik kurumu öyle değildir, içinde kutsallık vb. dogmaları barındırdığı için aynı sülale veya aynı aşiret arasından seçilir veya ortaya çıkardı. Çünkü bunlar farklı aşiretler arasında bile saygı görürler. Aşiret üyeleri sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda kendi aşiret topluluklarına ve yönetim sistemlerine bağlı olmasına rağmen, dinsel hususlarda farklı aşiret rahiplerine bağlı müritler olabilmektedir. Magların veya şeyhlerin bir bakıma aşiretler arası birleştirici rol oynadıkları söylenebilir.

Kürtler eski çağlardan beri toplum içerisinde en yüksek kariyerde olanları dağların yüksekliğiyle özdeşleştirmiş ve bu durum kral, tanrı, tanrıça ve yönetici unvanlarında açıkça görülür. Kürtçenin Kurmanci lehçesinde dağa çiya denilir. Sümerlerin Su tanrısı Enki'nin diğer bir ismi de Ea'dır. Dikkat edildiğinde çiya kelimesinin sonundaki ya eki Su tanrısı Ea'yı çağrıştırıyor. Soranice lehçesinde dağa şax denilir ve bu isim kralların unvanı olmuş ve böylece şah kelimesi ortaya çıkmıştır. Zazaca lehçesinde ko veya koy dağ demektir. Eski Kürt krallarının bir çoğunun adı Kêy unvanıyla başlar. Key Askar, Key Xusrev vb. Burada Key bir unvandır ve Zazaca lehçesinde dağ demektir. Key unvanı da doğanın en yüksek noktası

olan dağlarla özdeşleşmiş gibidir. Zazaca lehçesinde dağ anlamına gelen koy, Kurmancide en sarp yeri ifade eder. Aynı kelimeler bütün lehçelerde dağ, zirve ve en sarp yer anlamında kullanıldığı için, yüksek yetki ve ululuk gibi mertebe isimleri doğanın en yüksek biçimi olan dağlara göre söylenmiştir.

Konumuzla ilgili olan yanı birkaç yönlüdür. Birincisi: Gotların dinsel hiyerarşisinin Guti ve Medlere benzemesi durumudur. Diğeri ise –ki çok ilgi çekicidir– *Pileati* ismidir. Kürdistan'da Hıristiyanlara *File* denilir. Hıristiyanlığa ise *Filetî* denilir. Bu isimin aynı zamanda tarım ve sanatkârlıkla uğraşan kesimleri de kapsadığı ihtimal dahilindedir.

Eski İskandinavya'da, bilhassa Vikinglerde *Felag* denilen sosyal bir statü vardı. Bu deyim *leggia/koymak* ve *fe/sürü*, zenginlik ve mal varlığını ifade eden kelimelerden meydana gelmiştir. Özünde ortak bir iş ve eylem sonucu elde edilen kazancı ifade etmektedir. Daha sonraları İzlandalı Vikingler bu yöntemi gelenek haline getirdiler.[141] İskandinavya'da sosyal ve ticari bir kurum haline gelmiş olan Felag'lık, Mezopotamya ve Mısır'daki Fellahlık ile Kürdistan'daki Fileliğe vurgu yapmaktadır. Dikkat edilirse Felag, ortaklaşa bir ticareti ve bundan sağlanan kazancı ifade eder. Fellah, Mezopotamya'da tarımcılığı yansıtır ve şüphesiz ortak emek ve kazanca dayanır. Tarıma pek de elverişli olmayan İzlanda ve İskandinavya'da ise Vikingler, ticarette uzmanlaşmışlardı. Bu uzmanlık dalını Pelaglık olarak adlandırdılar. Mezopotamya'da ise tarımcılık temel geçim ve kazanç kaynağıydı. Temel kazanç kurumu olarak toplumun önemli bir kesiminin uğraşı Fellahlıktı. Burada Fellahlık, yerel dillerin vurguları sayesinde Pelaglığa dönüşmüştür. Filecilik ise, Hıristiyanlık dinini ilk kabul edenler ovadaki çiftçi aşiretlerdir, bu yüzden Kürtler Hıristiyanları, sosyal statülerine göre adlandırmıştır. Çoban aşiretler ile diğer dağlılar eski dinlerine sadık kalırken, çiftçiler ise File olmuştu.

Peki bu "pelag" denilen kurumun, hem Mezopotamya ve hem de İskandinavya'da kullanılması sadece tesadüf mü? Yoksa ortak

141 Regis Boyer, Islanda Meievala, s. 64.

bir dil ve kültürün ürünü mü? Şüphesiz ikincisi geçerlidir. Daha önceleri Guti, Get ve Gotların Hindikuş dağlarından Orta ve Kuzey Avrupa'ya, Mezopotamya ve Hindistan'a göç ettiklerine yukarıda değinilmişti. Göç ettikleri yere sadece kendilerini değil, aynı zamanda ortak dil, kültür ve kurumlarını da götürmüşlerdi. Söz konusu pelaglık veya filelik kurumu da bunlardan biridir.

Bazı hayvansal ürün isimleri de Kürtçe ile aynıdır. Tarihten günümüze kadar insanoğlu yaşamı boyunca en çok süt ve süt ürünlerini tüketir ve buna ilkel topluluklar da dahildir. Çünkü ilk beslendiği şey anne sütüdür ve daha sonraları hayvanların sütü ile de beslenmektedir. Farklı halklarda süt isminin benzerliği onların bir zamanlar var olan ilişkilerine de açıklık getirir. İzlanda Vikingleri, Syra denilen bir çeşit ayran ve skyr denilen bir çeşit peynir yaparlardı.[142] Dikkat edilirse Kürtçede süte *şîr* denilir. *Şîr* ile *syra* aynı kelimelerdir. Norveç, İsveç ve İzlanda yerlileri ile Kürtlerin, temel yaşam gıdası olan süte aynı ismi vermeleri, onların ortak bir gelenekten geldiklerinin ayrı bir kanıtıdır. Bu kelime Romencede "*zer*" olarak karşımıza çıkar ve sütün peyniri alındıktan sonra kalan sıvıya denilir. Bu kelime hem Vikingcedeki *syra*, hem de Kürtçedeki *şîr* ile aynıdır. Ayrıca sarı ile yeşil karışımı olan sıvıya Romencede *zer* denilmesi, Kürtçedeki sarı renge *zer* denildiğini de akla getirir. Yani hem süt ve süt ürünlerinin isimlendirilmesinde hem de renk isimlerinde benzerlik vardır.

Eski çağlardan beri en pahalı değişim aracı olarak kullanılan altın ve gümüş isimleri, eski İskandinav dillerinde ve Kürtçede aynıdır. Eski İskandinav dillerinde altına *eyr*, gümüşe ise *silfr* denilirdi.[143] Kürtçede ise *zêr* altın, zîv ise gümüştür. Hatta kırmızı bakıra Kürtçede mîs, sarı bakıra ise sifr denilir. Çünkü bakır madeni demirden daha önce keşfedilmişti ve aynı kökten olan halklar, çok farklı coğrafyalarda yaşamalarına rağmen ortak isim kullanmışlardır.

Eski İskandinavya halkları günü ifade ederken geceyi dile getirirlerdi. Mesela birisi için, "*üç gündür görmedim*" yerine "*üç gecedir*

142 Regis Boyer, a.g.e., s. 71.

143 a.g.e., s.84.

görmedim" denilirdi. Bu terim yayladaki Kürt çobanları tarafından da kullanılmaktadır. Kürt çobanlar, geceyi dışarıda geçirdikleri için onların bilinçaltında en çok yer eden zaman mefhumu gecedir. Bu durum binlerce yıldan beri süregeldiği için artık bilinçaltına yansıyan kavramlar gelenek haline gelmiştir. Bundan dolayı zamanlarını gün yerine gece ile ölçerler. Çünkü gecede aya ve yıldızlara baktıklarında kâinatta kendileri dışında var olan daha parlak ve önemli şeylerin olduğuna kanaat getirirler.

Odinn, bilindiği gibi İzlandalı Vikinglerin tanrıları içerisinde çok önemli bir yere sahiptir. Onunla ilgili bir de mitoloji vardır. Mitolojiye göre Odinn aslında kör bir tanrıdır. Kozmik bir kaynağın altında *Yggdrasil* denilen ağaç var. Bu ağaç *Mimir* denilen bir dev tarafından korunur. (Mimir, hafıza demektir) Odinn atını bu koca kozmik ağacın dalına bağlar. Odinn'e aynı zamanda sessiz anlamında gelen *Yggr* de denilir. Bu tanrı, bütün dünyalar arasındaki ilişkisini *Huginn* (fikir) ile *Munnin* (hatırlama) adlı iki kuş sayesinde kurar. Mitoloji öyle devam edip gider.

Odinn ile ilgili mitoloji, en eski Kürt dini olan Ezidilikteki yaratılış mitolojisiyle benzerlik arzetmektedir. Ezidi dinindeki yaratılışa göre, kâinatta bir zamanlar sadece okyanus vardı. Bu okyanusun içinde *Dara Herhereyê* (sonsuzluk ağacı) vardı. Bu ağacın üstünde bir kuş vardı ve bir gün göklere yükseldi. Xweda: "*ol dedi*", dünya oldu. Ardından hayvanlar ve bitkiler ve insanlar oldu. Bir gün dağlar Xweda'ya sitem ettiler. O da; "*size her türlü güzelliği verdim daha ne istersiniz*" diye sordu. Dağlar biz de o aşağıda olan insanlardan isteriz diye cevap verdiler. İşte o zaman Xweda: "*ol dedi*" ve Kürtler oldu. Bunun Odinn mitolojisiyle benzer yanları çoktur. Her şeyden önce ikisinde de kozmik bir ağaç vardır ve bunları kuşlar korur. Bu ağaç her ikisinde de sonsuzluk sembolüdür. *Yggdrasil* Vikingçedir ve *drasil* ağaç demektir. Kürtçede ağaca *dar* denilir. Odinn ile Xweda aynılığı daha önce belirtildi. *Yggr*, sessiz demektir. Bunun Kürtçedeki karşılığı ***kerr*** oluyor. *Kerr* kelimesi her ne kadar Kürtçede sağır anlamında kullanılsa da, sessizler dünyasını temsil ettiği için aynı içeriğe sahiptir. Aslında Odinn mitolojisinin temel

kahramanlarının hemen hemen hepsinin Kürtçede karşılığı vardır. *Huginn* (fikir) ile *Munnin* (hatırlama) isimlerinin de Kürtçede karşılığı vardır. Kürtçede halk dilinde *hobûn-hînbûn* öğrenmek, fikir almak; *Manîn-mayîn* ise kalmak anlamında kullanılır.

İnsanın yaradılış mitolojisine göre *Odinn*, *Hoenir* ve *Lodurr* bir gün sahilde gezerken iki ağaç kütüğünden ilk erkek olan *Askr* ile ilk kadın olan *Embla*'yı yarattılar. Ardından da dünyayı yeniden düzenlediler.[144] *Askr* adı bize Medlerin kralı *Keyakser*'i anımsatıyor. Medler, Hint-Avrupalılar içerisinde belirgin bir yere sahiptirler. Krallarının ismini bile Aryen menşeli bir mitolojiden almışlar.

Dikkat edilirse, Getlerin ve Gotların yaşamış olduğu alanlarda daha sonraları *Valahlar* diye bir halk ortaya çıkmıştır ve bu halk modern Romen ulusunun oluşumunda temel rol oynamıştır. *Valah* ile *Pelag*, *Pileati* ve Kürtçedeki *Fileh* kavramları arasında bir bağ kurulabilir. *Pelag*, *Pileati* ve *Fileh* gibi sosyal zeminler sayesinde Valahlar, varlıklarını sürdürebilme olanaklarına her zaman sahip olmuşlar.

Kral ve rahiplerin seçilebilme ayrıcalığına sahip olması Pileatileri aristokratik konuma getirmektedir. Bu yüzden diğer aşiret ve halklara göre, uzun süre var oldukları söylenebilir. Devam edelim, Iordanes: *"Hatta Getler, şairlerin esin kaynağı olan savaş tanrısı Marte'nin kendilerinden doğduğuna dair övündüler."*[145] *"Gotlar, diğer tanrılara göre en çok saygıyı ona gösteriyordu, sanki kendi öz atalarını kutsamış olurlardı."*[146] Marte, Getlere göre ya da Iordanes'in deyimiyle Gotlara göre insan kanı ile sakinleşen bir savaş tanrısıydı. Marte isimi, Zagros eteklerindeki Mitra'nın Grek ve Latin dillerine yansımış biçimidir. Getler veya Gotlar, bu tanrıyı nasıl tanıdılar? Şüphesiz, bunu ilk geldikleri yerlerden biliyorlardı, ki orası da bugünkü Kürdistan coğrafyası veya Kürtlerin atalarının da geldikleri ortak bir coğrafyadır.

Gotlarm soy hakkındaki söylence ve rivayetleri ile Kürtlerinki birbirine benzer. *"Gotlar, Berig denilen krallarının öncülüğünde,*

144 a.g.e., s. 131.

145 De Origine Actibusque Getarum, V, 40.

146 a.g.e. V, 41.

Skandza adasından Okyanus ötesindeki Gothiscandza'ya kadar üç gemi ile yola çıktılar. Bu gemilerden birisi nasıl olduysa ağır hareket ediyordu ve bu durum o gemidekilerin nesline isim oldu. Çünkü onların dilinde tembele gepanta denilirdi. Böylece bir lakaptan Gepizler diye bir halkın ismi ortaya çıktı."[147] Bu alıntı içerisindeki tema ile Kürt rivayetleri arasındaki benzerlik ağır hareket etme veya yorulmadır. Yorulma aynı zamanda ağır hareket etmeye neden olur. Bazı Kürtler şöyle derler: *"Bir rivayete göre, bizim sülale .... filan yerden falan yere gelirken, yolda öküzleri yoruluyor –ki bu olaya Kürtçede gawestî/öküz yoruldu denilir– ve hemen oracıkta kalıp yerleşiyorlar."* Denizde yolculuk gemi ile, karada ise öküz arabası ile yapılır. Her ikisinin ortak teması göç etmedir ve yorulma ile ağır hareket etme olayları ortaktır. Bu tür söylence ve rivayetlerin ortak bir geçmişten kaynaklandıkları anlaşılıyor.

Maeotis bataklıklarının ötesinde, Anapa'nın yanındaki sahilde Eulysia diye bir yer vardı ve burada Utiguriler, Antiler ve Tetraxit Gotları otururdu. Tetraxit adının altında aslında buranın yerlileri olan eski Çerkezlerin adı saklıdır. Çahar ve kes adlarının Yunancaya çevrilmesi sonucu Tetares oluştu. Eulysia'da yaşayan Gotlar dört aşiret veya dört kabileden oluştukları için bu adı almışlardı.[148] Çahar ve kes adlarının Çerkezlerin eski adı olduğu biraz abartılıdır. Ne Gotların kendilerine ne de başkalarının durup dururken Gotlara Çerkez adını vermeleri pek sağlıklı değildir. Ama bu ismin kalabalık olmayan bir toplumu ifade ettiği kesindir. Çünkü Çahar ile kes bir araya getirildiğinde dört kişi anlamını verir. Çahar İrani dillerde dört sayısıdır ki Kürtçede de öyledir. Ama *kes* kelimesi sadece Kürtçede kişi anlamında kullanılıyor. Buna göre Gotlara o adı Maoti'deki Med aşiretleri vermiştir. Bunlar Sarmatlar, Alanlar, Gargariler, Budinler vd. yöre sakinleri olabilir. Özellikle dört kişi tabiri kullanılmasının anlamı geniştir. Tetraxit Gotlarına, dört aşiret, dört kabile, dört sülale veya dört kralı olan bir topluluk olduğu için bu ad verilmiş olabilir.

147 Iordanes, a.g.e. XII, 94, 95.

148 A. A. Vasiliev, The Goths in the Crimea. Monografy of the Medieval Academy of America, No: 11, Cambrige-Massachussets, 1936; G. Vernadsky, The Riddle of the Gothi Tetrasxitae, in Südostforschungen, XI (1946,1952), s. 281-283.

Gotlar, II. yüzyılda kuzeybatıdan hareket ederek Karpat dağlarına kadar indi ve oradan Karadeniz'e kadar yayıldılar. Bu süre içerisinde Vizigotlar ve Ostrogotlar diye ikiye bölündüler. İlk etapta Daklar, Slavlar, Sarmatlar ve Alanlar arasında yaşadılar. III. yüzyılda Dakların ülkesine hâkim olduktan sonra sürekli olarak güneye doğru Roma İmparatorluğu üzerine baskı yapmaya başladılar. *"Dakların ülkesi olan Dakia'daki siyasi hâkimiyetleri IV. yüzyıla kadar sürdü."*[149] *"Eski zaman yazarları da Gotlar hakkında yazdı. Kimisi onları Dak, kimisi de Get olarak adlandırdı. Getler doğuda, Pont dolaylarında yaşar, Daklar ise Germanika yönünde Tuna kaynaklarının bulunduğu yerdedir."*[150]

Dak, günümüzde bile Kürtlerin yılda en az bir kere geleneksel *Newroz Bayramı* dolayısıyla hatırladığı bir isimdir. Newroz efsanesinin negatif rolündeki kral *Dehak* ile *Dak* ismi arasında inandırıcı bir bağlantı vardır. Efsaneye göre, Kral Dehak'ın her iki omuz başında birer yılan çıkar. Hekimler, rahat edebilmesi için yılanlara her gün genç insan beyni yedirmesi gerektiğini söyler. Efsane, *Demirci Kawa*'nın Dehak'ı öldürmesine kadar devam eder. Sonuçta o günün anısına Newroz Bayramı ortaya çıkar. Dehak ile Dak adı aynıdır. Asıl benzerlik ise her ikisinin sembollerinin aynı oluşudur. Dehak'ın sembolü yılan, Dakların ise Kurt başlı yılandır. Kurt başının eklenmesi İskit veya Kimmer etkisinden olabilir. Ortaya çıkan neticeye göre hem isim ve hem de semboller aynıdır, bu durumda köken ve ortaya çıkış kaynakları da aynı olsa gerek. *"Dahaka sözcüğü Zend'de ısıran, ya da keskin anlamına gelmektedir."*[151] Buna bağlı olarak, Med kralı *Deioces* ile *Dak* isminin benzerliği de söz konusudur. Deioces ile Dehak'ın aynı isimler olduğunu söyleyen tarihçiler vardır. Dehak ismi, *Zend Avesta*'daki *Aji-dahaka*'nın kısaltılmış biçimidir ve Newroz efsanesindeki Dehak olabileceğini ileri sürenler vardır.

Romen tarihçi Vasile Pirvan, Traian Columnasında Dakia canavarının, kafası kurt, gövdesi ise yılan biçiminde uzayan ve rüzgârda

149 I. Nestor, Gotii in İstoria Romaniei, I, Bucureşti, 1960, s. 682-694.

150 Strabon, Geografia, VII. 3, 13.

151 George Rawlinson, Medya Krallığı, Doz Yayıncılık, 2006, s. 134.

dalgalanır biçimde çizildiğini yazar. *"Dakialıların saldırı ruhunu temsil eden bu hayvan, benzer biçimde koruyucu dinsel sembol olarak Kafkaslar'da da görülür."*[152] Kafkaslar'daki kurt sembolü binlerce yıldan beri Kürdistan dağlarında da sembol olarak benimsenmiştir. Nihayet Kürt coğrafyası Toroslar'dan Kafkaslar'a kadar uzanır ve böylesine geniş bir coğrafyada âdeta medeniyetler arası bir köprü gibidir. Kitabın giriş bölümünde Kürtlerin yılan ve kurtlarla ilgili inançları hakkında bazı bilgiler verilmiştir. Yılan veya ejderha sembolü yukarıda belirtildiği gibi Kürt destan ve mitolojilerine kadar girmiştir. *Dahaka*, Zend-Avesta'da ısıran, yani ejderha demektir. Bunun dışında Med kralı *Diyaku* veya *Dayaku* insanın aklına Dak adını getiriyor. Benzerlikler sadece bununla sınırlı değil, yüzlerce hatta binlerce örnek bulmak mümkündür.

Kurt figürleri İskit aynalarının arkasını süslemiştir. Aynı şey Dakialılarda bu sefer sembol ve bayrağa dönüşmüştür. *"Tuna Süvarileri"* denilen tabletlerde bu durum ayrıntılı olarak yansıtılmaya çalışılmıştır. Cabiri, Dioscuri ve son olarak da Rostovçev gibi araştırmacılar *"Tuna Atlıları"* adlı tabletlerin yarı İranik ve yarı Trakik olduklarını açıklamakta ve bunun Mitracılığın bir yansıması olduğuna değinmektedirler. Grifon başı veya Kurda benzeyen canavar sembolü ilk önce Mezopotamya'dan Girit'e (M.Ö. 2000), sonra Orta Asya'ya (M.Ö. 1000) daha sonraları İtalya, Galya vb. yerlere gitmiştir. Hatta Orta Asya ve Avrupa'ya daha demir çağından itibaren Mezopotamya'dan gitmiştir. *"Daha sonraları Roma ordusunun bayrağına dönüştü. Draco olarak adlandırılan sembol, Asyalı İranilerde çok önceden, Avrupai Kimmero-İraniler tarafından ise henüz demir çağının başlarında kullanılıyordu."*[153]

Yılan kafalı motifler çok eski çağlardan beri Kürdistan'da kullanılmaktadır. Hurrilerden itibaren yılan başlı yüzük ve bilezikler mevcuttur. Hatta canavar başlı kılıç ve silahlara sık sık rastlanmaktadır. Bunların Dakialıların el sanatlarına aynen yansıması o halkın İrani özelliklerine işaret eder.

152 V. Pirvan, Dacia Ed.Stiintifica 1958 pg.60.

153 Vasile Parvan, Dacia, s. 114

Kürtlerin ataları olan Medler ile Getler veya Dakialılar aynı coğrafyada yaşayan, aynı inanca sahip olan ve aynı dilin farklı lehçelerini konuşan halklardı. Süreç içerisinde ayrı coğrafyalara göç ettikten sonra dil ve inançta da değişiklikler oldu. Fakat İranik etki bununla sınırlı kalmadı, gerek Medler, gerekse İskitler Balkanlar'da onlarla tekrar buluştu. Gerçekten, Dakia'daki İskitlerin varlığı Transilvanya'daki Agatirşilerden anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi Olbia'da bunların gelenekleri ile Trakların aynıydı ve Mureş vadisinde oturanlar deznasionalize olmuşlardı. Yani asimle olmuşlardı.[154]

Get oluşumu üzerinde özellikle İskit etkisi belirleyici olmuştur. Agatirşiler gibi *Dahae, Dagae, Davi, Dai, Daci* ya da *Getae* isimleri çok iyi bilinen İskit kavimleri adıdır. *Dahae* Türkistan'da bulunan eski Hint-Avrupailerden, yine *Getae* Massagetae'den gelmedir.[155] Get toplumu Pileati ile Comati diye ikiye ayrılırdı. Pileati soylu, Comati ise sıradan halk anlamına gelir.[156] Toplumun bu şekilde sınıflara ayrışmasını Dio Cassius[157] biliyordu. Ayrıca soylular sınıfına *Tarabostes* denilirdi. *Bostes* eki isimlerin sonuna gelirdi, tıpkı *Buro-bostes*'te olduğu gibi. *Boste, beista*'dan gelmedir.[158] *Tara-bostes*, soylu yöneticiler yerine geçer. Getlerin meşhur kralı *Bourebista*'nın adı buna örnektir. *Boste* veya *beista* İranik bir kelime olan *beg* veya *bey*'den alınmadır. Bey soylu sınıflara özgün bir unvandır ve üst yöneticidir. Aslında Tara ile Bostes birlikte kullanıldığı zaman asıl anlamını verir. Tara mevki ifadesidir. Kürtçede yükseğe kurulu yer ve mahalleye tar veya tax denir. Hint-Avrupa kökenli olan bu kelime *beista/bey* ile birleştiğinde istenilen anlama gelmiş olur. Unvan isimlerinin benzemesi çok önemlidir. Eğer bu isimler Yunan veya Roma unvanları ile aynı olsa, aynı veya yakın coğrafyadan olduğu sonucuna varılır; ama Hazar denizi, Hindikuş dağları, Horasan ve nihayet Zagroslar söz konusu olduğunda durum değişir.

Getler aşiret tipi örgütlenmişlerdi ve her aşiretin başkenti kendi adlarını taşıyordu. *Buridava* Burrilerin başkenti, *Sacidava* Sacilerin,

154 V. Parvan, a.g.e. s.62.

155 Strabo, Cografia,Plinu, N. H., IV 12 (26) 88; ef. VI 17, 19, 50a .

156 Vasile Parvan, Getica, Cultura Nationala, Bucureşti 1926, s. 147.

157 LXVIII, 8 9, Iordanes V 40.

158 Tomaschek, o.c., II 2. s. 17.

Napoca Napee, Albaca ise Albalarm başkentiydi.[159] Bu isimlerin İraniliği bütün araştırmacı yazarlar tarafından ispatlanmıştır. Deyim yerindeyse söz konusu bu aşiretler ve onların başkentleri İskitlere aittir. Ama süreç içerisinde Getleştikleri söyleniyor. Aslında sadece İskitler Getleşmedi, Getler de İskitleşti. Fakat bu konuda başarılı olanlar yerleşik hayata ilk geçen, tarım ve sanatla uğraşanlar olur. İskitlerin şaşkın göçebelerden ibaret olduğunu iddia etmek ham hayalciliktir. Orta Asya'dan Rus steplerine, oradan Batı Avrupa'ya kadar yayıldıkları ve bütün alanlarda sayısız sanat eseri bıraktıkları yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıktı. Bundan dolayı bilhassa altın düşkünü bir halk olduğu söylenmektedir. Ayrıca daha Herodot zamanında birçok İskit kavimi Tarklaşmıştı. Bunlardan Agathtirsi ve Taurisiler belli başlı olanlardandı ve Daursiler [160] bunlara dahil edilir.

Coğrafyacı Ptolemaeus ve Ammianus Marcellinus'un belirttiğine göre, İrani halklardan olan Skytho-Sarmatların Don nehri dolaylarında *Sargetea* adlı bir [161]şehri vardı. Aynı isimde Dakların da bir şehri vardı ve bunların İranik isimlerle ilişkisi olsa gerek. Romalılar döneminde Sarmatlar, Getlerin tarafına da yerleşmişti ve bundan dolayı, tıpkı Mureş vadisindeki *Agatirşi* ve Oltenia ve Banat vadisindeki *Sigini* adları gibi, Dakia'daki *Sargetea* adı da İskitçe olabilir. Ayrıca bir İskit adı olan *Apa*, tıpkı Banat'ta bulunan Apo nehri gibi, o bölgede yeni bir durum değildi.[162] Daha güneyde, *Chalcidice*'de *Sithonia* yarımadasında *Singos* denilen bir yerleşim yerine rastlanır ve bu şehir Getlerin kuzeydeki *Singidava, Singidunum* ve *Singone* şehirlerini akla getirir. Sargetea etnonim olarak İranicedir ve Getae şehri demektir. Dakların başkenti olan *Sarmigetuza* veya *Sarmizegetuza* ile *Sargetea* isimlerinin başında bulunan *Sar* ekinin gerçek anlamı henüz bulunamadı. Birçok tarihçi ve dilbilimci çok farklı anlamlar vermeye çalıştıysa da, gerçek anlamı bulunmadığı söyleniyor. Burada, Kuzey İranik bir dil olan ve eski Hint-Avrupa dillerinin ruhunu biraz daha koruyan Kürtçe ile cevap verebiliriz. *Sar*, şehir demektir ve günümüzde halen *Şar* olarak halk

159 Vasile Parvan, Getica, cap. III., s. 133.

160 beyaz Daklar, Patsch, s. 169.

161 Ptolemaeus, Cografia III 5, 10; Ammianus Marcellinus'un XXII 8, 38.

162 Tomaschek, II. 2, 91 V. E. Miller, İtin. Rom., s.v.

arasında kullanılıyor. Hatta Kürtçenin, Dersim'de olduğu gibi bazı yerel şivelerinde ş harfi kullanılmadığı için *sar* bile denilmektedir. Türkler bu kelimeyi Kürtçeden alarak şehir olarak telaffuz ettiler. Buna göre Sargetea *Getea şehri* demektir. *Sarmizegetuza* da aynı biçimde açıklanabilir. Ama ortadaki mize ne anlama geliyor ona da açıklık getirmeli: Başkent anlamı yüklemek için bu *mize* ortaya konmuş. Mesela Farsça veya Kürtçede belediye başkanı veya valiye *Şaremîn* denir. Şehrin emini, güvenilir kişisi, halktan sorumlu olan, ülkeden sorumlu olan yer olduğu için Sarmizegetuza denilmiş.

Öte yandan, Trak adı doğu Rodoplar'da yaşamış olan Trausilerden gelmedir.[163] Fonetik açıdan bu ismin Getlere ait olduğu söyleniyorsa da esasen İraniktir. Çünkü Getlerin kendisi de İraniktir veya ona çok yakındır. *Germizara-Germisar, Bylazora-Bylasora* isimler vb. şöyle açıklanabilir: *Germisar*/sıcak-soğuk, *Bylasora*/beyaz-kırmızı demektir. Bunu daha da netleştirirsek, Germisar ılık, bylasora ise açık kırmızı yani purpuriu rengi olur ve her ikisi de –Byla hariç– olduğu gibi günümüz Kürtçesinde kullanılıyor. Byla Rusça'da vardır ve eski Hint-Avrupa dilinde de öyledir.

İskit ve Get tarihinde bahsi geçen Berezan adasının isminin nereden geldiği konusu da henüz açıklığa kavuşmamıştır. Bu ada hem Sarmatia, hem de Balkan yarımadası tarihinde önemli bir yere sahipti. Buranın ilk sakinlerine Milesieniler denir; daha sonraları Sardi halkı oraya yerleşti. Berezan isminin menşesi Get dilinde olduğu söyleniyor, ama ne anlama geldiği bilinmiyor. Birincisi, Berezan adasının Kürtçe karşılığı Domuzlar adasıdır. İkincisi Birêzan olabilir ki bu da saygıdeğerler adası anlamı verir. Üçüncüsü, Berazî bir Kürt aşiret konfederasyonu adıdır. Dördüncüsü, Barzanî adlı başka bir Kürt aşiret konfederasyonu vardır. Beşincisi, Birazîyan kuzenler olur. Kürtçede beraz, domuz; birêz, saygılı; Berazî, domuzcu; Barzan, işini bilen, sorumluluk üstlenen demektir. Birazî ise amcaoğlu demektir. Milesienilerden sonra Sardilerin oraya yerleştiği doğruysa, o zaman günümüzde halen varolan Sardi veya Serdi Kürt aşiretinden başkası değildir.

163 Norbert Jokl, Streitberg-Festgabe, Leipzig 1924, s.179, ak. Vasile Parvan, Getica s. 233.

Bazı yazarlar özel Get isimleri olarak geçen, Berzobis, Bersamae, Berzumno, Burziaon, Berzano vb.[164] isimleri beyaz veya alaca renk ile açıklamakta ve buna örnek olarak, Romence leylek ismi olan Barza'yı göstermektedir. Leyleğin etimolojik isimlere etkisi ne kadar olur bilinmez ama, Hint-Avrupa kökenli bir kelime olan, güçlü, dayanıklı ve yüksek anlamı veren Kürtçedeki Berz'in etkisi bilinir.

Ptolemaus'un söylediğine göre, Arad'dan çıkmadan önce Mureş'te Singi adına rastlanır. Müller orayı Misia olarak adlandırır.[165] Belgrad'da Tuna nehrinin doğu tarafında *Signi* diye bir aşiret vardı. Keltler geldiğinde onları Singidunum olarak adlandırdılar. Bunlar oldukça kalabalıktı ve Moravia'ya kadar yayılmışlardı. Orijinal isimleri tıpkı Saci, Napeai, Daki ve Deti gibi İraniktir.[166] Siginilerin Balkanlar'a, Tuna boylarından Adriyatik denizine kadar uzanan bir sahaya yayılan Med kolonisi olduğu biliniyor. Zaten, Müller'in oraya Misia demesinin nedeni de bundandır. Misia ile Medya aynı ismin farklı telaffuzudur.

Utidava, Moesia'da akan Utus adlı nehirden dolayı verilmiştir ve Uti adlı bir Get kavminden bahsedilir. Uti kavmine aynı zamanda Hazar denizi dolaylarında da rastlanır. Bundan dolayı olsa gerek Moesia denilmiş. Saci Mureş vadisinde, Pali aşağı Siret'te kalırdı. Saci, İskitlerin İranik adıdır ve Halen Sekoi/Saki adında bir Kürt aşireti vardır. Modern Romanya'da yaşayan *Sekuiler*in de bunlarla ilişkisi olabilir. Hemen hemen bütün halklarda olduğu gibi, Sekuilerde de tarihi hafıza kaybı olduğu açıktır. Hem fiziksel, hem de tarihsel açıdan Batı Hunlara hiç de benzemedikleri halde Hunları ataları olarak görmelerinin nedeni kendilerine tarihi bir kimlik bulma isteğinden olsa gerek. Romanya'da Gradiştea Muncelului adlı yerde yapılan arkeolojik kazılarda üzerinde yazı olan bir çömlek bulunmuştu. Yazı aynen şöyledir: *"Decebalus per Scorilo"*. Bu yazının Latince veya Get dilinde olup olmadığı üzerinde hayli tartışma yürütüldü ve halen de yürütülmektedir. Fakat hem Romen ve hem de yabancı birçok araştırmacı yazının Get dilinde olduğu tezini desteklemektedir. Onlara göre *"Decebalus per Scorilo"* yazısı, *Scorilo oğlu Decebalus* demektir.

164 Tom., II 2, 59 ve 62, Getica s. 229.

165 Müller, l.e.,CIL. III, s. 1402.

166 V. Parvan, Getica.

Bu tespit doğrudur, çünkü İranik dillerde *pur* kelimesi oğul olarak kullanılmaktadır. Farsçada *paser* veya *pur*, Kürtçede *kur, pur, law* aynı anlamı içerir. Bu yüzden *Decebalus per Scorilo* yazısının *Skorilo oğlu Decebalus* olduğu söylenebilir.

Geto-Daklar, dinsel açıdan ruhun ölümsüzlüğüne inanırlardı. Onlara göre insan ölümsüzleşmek istiyorsa, kendisini her türlü günahtan arındırmalı. Belli başlı günahlar: et yemek, şarap içmek, kadına karşı zaaflık vb. En başta da şarap insanı yoldan çıkaran olarak bilinirdi. Hatta bir zamanlar büyük rahip, üzüm bağlarının sökülmesini istemişti. İnançlarına göre, insan öldükten sonra arzuladığı ölümsüzlüğe ulaşırdı.[167] Strabon'a göre, Get rahipleri kadınsız yaşardı ve hiçbir canlıyı yemezlerdi. Bal, süt ve peynirle beslenirlerdi.[168] Bu rahipler halka nasihat eder ve toprakta çalışarak geçinirlerdi. Zerdüştlüğe benzer yanlarını açmakta yarar var. Zerdüşt peygamber, dinini ilk defa ilan ettiğinde, sarhoş edici etkiye sahip olan içkiyi yasakladı. Hayvanların telef edici biçimde fazla kurban edilmesine karşı çıktı. Toprakta çalışma ve hayvan besiciliği hakkında nasihatte bulundu. Geto-Dak rahiplerinin evlenmemesi olayına gelince, bu öteden beri İrani halklarda bulunan dervişlik kıstaslarından birisidir. Özellikle, Manicilikte bunun sınırları çok kesin olarak çizilmiş. Dikkat edilirse Geto-Daklar Grek dini inancından etkilenmemiş, eski Aryani karakteri kabul etmişler. Grek tanrıları ile insanların sosyal yaşamları birbirine benziyor, aradaki tek fark tanrıların ölümsüz ve doğaüstü güce sahip olmasıdır.

Diğer kuzeylilerde olduğu gibi, Getler de sarı saçlıydı. Özellikle bütün antik yazarlar Trak ve İskitlerin genel olarak beyaz ve temiz bir ten rengine sahip olduklarını belirtir.[169] En çok da Agatirşiler hakkında kesin bilgiler vardır; ki bunlar yüzlerine ve vücutlarına dövme yaparlardı ve sarı saçlarını da maviye boyardı. Saçlar omuz üzerine dökülürdü, sakalları kısa ve bakımlıydı.[170] Geto-Dakların saç ve ten renkleri ile Guti ve Getlerinki aynıdır. Bu da ayrı bir benzerlik konusudur.

167 a.g.e., s.151.

168 a.g.e., s. 274.

169 Galenus I, s. 627.

170 a.g.e., s. 168.

Trak dillerince eskiden kullanılan bazı üretim kelimelerini incelediğimizde yakınlığın ve hatta benzerliğin ne kadar çok olduğunu görebiliriz. Bunun için şimdilik *dolia*, *pithoi* ve *siri* gibi üç antik kelime ile *ţest*, ve *ţesatura* diye halen kullanılan iki kelime üzerinde durmak yeterlidir.

Dolia: Evin altına kazılan, tarım ve tekstil ürünlerinin saklanmasına yarayan yer. Kürtçedeki Dol kelimesini anımsatıyor. Kürtçede kanyonlara Geli, vadilere Newal ve büyük çukurlara ise Dol denir. Özel olarak içinde tarım ürünlerini saklamak için kazılan çukurlara ise Çal veya Dolik denir. Bu sistem Kürdistan'ın birçok yerinde halen devam ediyor.

Pithoi: Doliaların yanısıra ürünlerin yerinde üretildiği yer anlamındadır. Bu kelime hem Trak, hem de Grek dili bileşimi sonucu ortaya çıkmıştır. Veya Trak dilinden Yunanca telaffuz şekline dönüşmüştür. Kürtçedeki karşılığı *Peti* olmaktadır. *Pet* pişirmek, *peti* pişirilmiş, *petandin* pişirmek, işlemek demektir.

Siri: Muntenia ovasında buğday, keten, vb. şeylerin saklandığı depolara verilen addır.[171] Trakya dillerine özgü olduğunu Vasile Parvan açıklamaktadır. Bu kelimenin orijinali Mezopotamya'dadır. Kürtçe ve hatta Arapçada kuyuya bîr denilir. Kürtçede özel olarak su kuyusu anlamında kullanılır.

Ţest: Fırında veya ateş közleri altında pişirilecek olan ekmeğin üstüne konulan ovalimsi çömlek veya tunçtan kap. Romencede halen kullanılıyor. Ekmek, insanlar için yaşamsal bir gıdadır ve ortaya çıkış tarihi çok eskilere dayanır. Ekmeği yapmak için kullanılan araç ve gereçlerin başında hamurun yoğrulduğu, içinde saklandığı veya pişirildiği şeyler gelir. İşte *ţest* bunlardan sadece birisidir. Aynı kelime Kürtçede *Teşt* adıyla halen kullanılmakta ve teknoloji geliştikçe onun kullanım sahası da genişlemektedir. *Teşt*, hamur yoğurulan tekne, ekmek saklanan tekne, açıkçası ekmek teknesi demektir. *Teşt* ile *ţest* isimlerinin benzerliği ve aynı anlamda kullanılması tarihin labirentleri içinde ortak kök ve sosyal yaşam biçiminin sonucu olsa gerek.

171 Vasile Parvan, Dacia, s. 109.

Ţesatura: Dokumacılık demektir ve Romencede kullanılıyor. Dokumacılık işinde ilk aşama iplik yapma işidir. İşte bu ipliği hazırlamak için kullanılan basit alete Kürtçede *Teşî* denir. Şu anda bizler için çok basit, ama ilk insanlar için fevkalade bir alet olan *Teşî*, dokumacılığın ilk ve en önemli adımıdır. Dokumacılıkta elde edilen ürünler yaşamsal niteliktedir ve en eski üretim faaliyetlerden biridir. *Ţesatura* ve *Teşîkarî* arasındaki benzerlik, sanki bir anadan ve bir babadan doğan kız ve erkek kardeş gibidir. Dokumacılık terimleri ile ilgili benzerlik sadece bununla sınırlı değildir, çünkü dokuma tezgâhına Romencede război denilir. Kürtçede bu kelime *rêsandın* olur ve örmek demektir.

Dava -deva -para -dina -diza -bria ile biten yer isimleri

Eski Balkan halklarının hangi tür dillere sahip olduklarını anlamak için toponomik isimler ile yerleşkelerin isimleri önemlidir. Bunun haricinde elde kalan bazı tarihi dokümanlara da baş vurmak şüphesiz önemlidir. Ama ne var ki elde bulunan yazılı belgelerin hemen hemen tümü ya Grekçe, ya da Latince yazılıdır. Doğal olarak söz konusu her iki dil Balkanlar'da konuşuldu. Ama ne Yunanca, ne de Latince bölgenin biricik dilleri değiller; çünkü eski Balkan aşiret ve halkları Yunan ve Roma devletlerine barbar derlerdi. Barbar terimini kullanmalarının birçok nedeni olmasına rağmen bunlardan biri, onlarla aynı dilli konuşmadıkları içindir.

Şimdiye kadar bu hususlarda çok araştırma yapılmış ve herkes kendi penceresinden soruna bakmış ve sonunda bazı ortak tespitler gerçekleşmişse de, bu konudaki karışıklık henüz giderilememiş. Fakat Balkan yarımadasında bulunan antik yerleşke adlarının sonuna gelen ekler bu konuda yardımcı bilgiler içerir. Çünkü bu yerleşke isimleri o zamanlarda bile farklı dil ve lehçelerin konuşulduğunu gösterir. Mevcut toponomik dağılıma göre yerleşkelerin sonuna gelen ek isimler şunlardır: *-dava -deva -para -dina -diza -bria. Bunlardan -dava, -dina* ve *-dzia* benzerleri Kürtçede vardır.

-dava yapısına göre: *Acidava, Argidava, Bregedava, Buridava, Capidava, Cumudeva, Dausdava, Docidava, Gildava, İtedava, Mol-*

dova, Murideva, Nentidava, Palendava, Ramidava, Sacidava, Tamisdava, Utidava, Ziridava vb.

Sonu *-dava* ile biten yerleşke isimlerinin Trak halklarından Get-Dak, Moesia ve Tribaliler tarafından kullanıldığı söylenmektedir. Hem söz konusu halkların lehçesi aynı olup, diğerlerinden ayrılır. Aynı sistem Kürtçede daha belirgindir. Horasan'dan başlamak üzere, İç Anadolu bölgesine kadar var olan Kürt yerleşkeleri içerisinde *-ava* veya *-abad* ile biten yüzlerce isim vardır. Bu tür isimlendirmelerin Med İmparatorluğu döneminden kaldığı sanılır. Afganistan, İran ve Doğu Kürdistan sahalarında *-abad* kullanılırken, Batı, Kuzey, Güney ve Güneybatı Kürdistan'da daha çok *-ava* kullanılır. Mesela, *Aşkabad*, *Mahabad* vb. kuzey ve güneybatıda ise *Zorava*, *Gulava* vb. Bu konuyu merak edenler Doğu Kürdistan, İran, Afganistan ve Türkmenistan haritalarında bu tür isimleri rahatlıkla bulabilir. Ama Kuzey Kürdistan'da bulamazlar, çünkü Türkiye Kürtçe olan bütün köylerin ve bazı kazaların isimlerini değiştirmiştir. Yapılan araştırmalara göre 1925 yılından beri 12.000'den fazla köy ismi Türkçe isimlerle değiştirilmiştir. Bunun dışında hemen hemen bütün dağ, vadi ve ovaların da isimleri değiştirildi; bundan dolayı, sonu *-ava* ile biten yerler ancak eski isimlerden asla vazgeçmeyen yöre sakinlerinden öğrenilebilir.

Özellikle, Kürtçede *ava* veya *abad* kelimelerinin anlamı apaçık ortadadır. Bu kelimeler yerleşim alanları için kullanılır. İnsanlar tarafından şenlendirilen, imar ve bayındır hale getirilen demektir. Bilhassa Kürtçede *ava* kelimesi *avayî* haline getirildiğinde bina anlamını verir. Bu kelimenin kökü *ava*'dır. Örneğin: *Min xwanî avakir*/ben ev inşa ettim, *ew avahiya me ye*/o bizim binamızdır vb. Aynı durum Geto-Dak, Meosi/Maedi ve Triballi dilinde de geçerlidir. *-Dava* veya *deva* yerleşim alanı demektir. Yani insanlar tarafından şenlendirilmiş ve yapılmış yer demektir.

-Dina yapısına göre Trak yerleşkeleri: *Adina, Bassidina, Cumodina, Cobadin, Gedina, Residina* vb. Günümüzde halen Kürdistan'da sonu din veya dina ile biten yerler vardır. Örneğin: *Mêrdîn, Mêrdînik, Şemzîna, Bahdîna* vs.

-Diza yapısına göre Trak yerleşkeleri: *Bedizo, Burtudizi, Dakidizos, Dradiza, Tyrodizo* vd. Kürdistan'da bu tür isimler bazı alanlarda geleneksel isim olmuştur. *Diz*, Kürtçede hırsız demektir. İlk etapta bu tür isimlerin hırsız tabirinden dolayı verildiği zannedilir, ama öyle değildir. *Dij, daj, dej* gibi kelimeler Kürtçede kale, sur veya savunma duvarı demektir. Bu kelime, doğu yönünden itibaren sırasıyla dej, daj ve dij olarak başlayıp batı, kuzey, kuzeybatı, güney ve güneybatı fonetiğinde *diz'a* dönüşmüştür. Örneğin: *Şahindej, Sanandaj, Rewanduz, Keladizê, Şêladizê, Dizê* vd.

Bütün bunların dışında *-bria* yapısına göre olan yerlerde de kısmi benzerlikler vardır. Bilhassa çoban aşiret geleneğinde *bêrî* denilen yerler vardır. Bunlar köylerde değil, daha çok yaylalarda koyun sağmak için özel hazırlanmış yerlerdir ve bunlar bulundukları coğrafik yerlere göre adlandırılır. Örneğin: *Bêriya Jorîn*/Yukarı bêrî, *bêriya newalê*/vadideki bêrî, *bêriya beroj*/güneşli bêrî vd. [172]

Eski Trak halk ve aşiretleriyle günümüzde Kürdistan'da aynı adı taşıyan aşiretler

Merziyan: Loristan'da bir yerleşim yeridir ve Hamedan'a yakındır. Kogalniceanu'ya göre Getlerin aslı oralıdır.

Qot: Doğu Beyazıt'ta bir aşiret adıdır. Gotların ve Getlerin karşılığını vermektedir.

Gutan: Kiği'de bir aşiret adıdır. Guti, Gut ve Get adlarını yansıtmaktadır. Ayrıca Trak halk ve aşiretleri içerisinde adı geçen Utilere de yakın bir vurgudur.

Goyi: Bu aşiret Şırnak Uludere'de meskûndur. Bu aşiret de Guti, Got ve Getlerle ilişkilidir.

Gav: Malatya çevresindendir, Got ve Get adlarını yansıtır, hatta Getlere yer yer Gew adı da verilmiştir.

Saki ve Sakoyi: Doğu Beyazıt ve Doğu Kürdistan'ın bazı yöre-

172 Georgiev, Vl. Albanisch, Dakisch-Mysisch und Rumänisch Linguistique Balcanique, 2, Sofia, 1960; Aml. Sipp Beševliev, Veselin Amlaidina und Sippe LB 3 (1961),2, pp.67-70.

lerinde yerleşik bir aşirettir. Şu anda Celali aşireti konfederasyonu içerisinde yer almaktadır. Bu aşiret aslında çok derin bir tarihi yansıtmaktadır. Tarihteki meşhur İskitlerin günümüze kadar kalan neslidir. Ayrıca eski Trak halkları içerisinde olan *Saci* aşiretiyle aynı olsa gerek. Günümüzde Transilvanya'da yani Macaristan ve Romanya sınırları içerisinde yaşayan *Sekui* azınlığı da bunlarla akraba olabilir.

Decori: Daklarla benzer isimleri vardır.

Boti: Bir aşiret daha çok Botan bölgesindeki halkı ifade ediyor. Eski Trak halkları içerisindeki Bittinbotioilerle aynıdır. Bittin ile Botan aynı olup Botioi ise Boti ile aynı vurgudur. Yani Botan Botileri demektir.

Beritan: Kürdistan'da çok tanınmış bir göçer aşiretidir. Antik çağda Trak halkları içerisinde Britani adlı bir halk veya aşiret yaşardı. Beritan aşireti ile aynı adı taşıması hayret vericidir.

Musi: Siirt'te yaşayan bir Kürt aşiretidir. Aynı adla Traklar içerisinde adından en çok bahsedilen bir halk vardı. Bu halkın adı Mysi'dir. Ayrıca Meosiya denilen bölgeden Herodot genişçe bahsetmektedir. Hatta bu ad Medleri de anımsatıyor. Yani Med adının çoğulu olmaktadır.

Bidiri: Muş ili sınırları içerisinde yaşarlar ve Burilere yakın ada sahiptirler.

Pati: Muş'ta mukimdirler ve Balkanlardaki Paiti ile hemen hemen aynı isme sahiptirler.

Bruki: Van yöresinden tutalım, Kafkaslar'a kadar varlar. Hatta Orta Asya'ya kadar yayılmışlar. Çin'e bile sürgün edildikleri söyleniyor. Eski Traklardan Brigilerle aynı ada sahiptirler.

Asi: Bu aşiretle Trakların Asti aşireti benzerdir. Hatta her iki ismin de geniş bir imparatorluk kuran Alanları ifade ettiğini iddia edebiliriz. Daha sonra bu konu üzerinde duracağız.

Diri: Tribali ile aynıdır.

Aşağıdaki tabloda eskiden Balkan yarımadasında yaşayan aşiret veya halklarla günümüzde Kürdistan'da antik çağlardan beri var olan aşiretlerin karşılaştırmalı listesi:

Kürt Aşireti	Bulunduğu yer	Trak Halk ve aşireti
Qot	Doğu Beyazıt	Get, Got, Get
Gutan	Kiği	Guti Got,
Dataca	Pawa ile Mayadeşt	Dakia
Dacivaned	Lorıstan	Daki
Dekori	Kuzey Kürdistan	Daco
Saki	Doğu Beyazıt	İskit, Saci
Musi	Siirt ve Sason	Mysi
Boti	Botan	Bitinbotioi
Beritan	Bitlis, Bingöl	Britani
Babusi	Siirt	Busi, Bessi
Bidiri	Muş	Buri
Pati	Muş	Paiti
Bruki	Van, Kafkas	Brigi
Asi	Patnos	Asti
Diri	Colemerg	Tribali
Sitiya	Kuzeybatı	Sithan
Zeriki	İç Anadolu	Zerani
Mahasi	İç Anadolu	Moesi
Delo/Dolo	Kerkük	Dolonsi
Tilşani	Kerkük	Tiltani

هەوالنامەی کتێب

Titik	Xaniqin	Tinteni
Reşobori	Süleymaniye	Buri
Biseri	Süleymaniye	Buri
Piryayi	Süleymaniye	Pieri
Dezeyi	Süleymaniye	Darsai
Gerdi	Erbil, Şemzinan	Geti
Herki	Botan	Harpi
Zebari	Musul	Zbaleoni
Artuşi	Musul	Artaci
Surçi	Erbil	Suci
Sabato	Musul	Saboci
Dêmani	Silopi	Dimensi
Musenan	Urmiye	Moesi
Tamaztusa	Sınê	Sagetusa
Koyik	Kermanşah	Coilate
Peyravend	Kermanşah	Pierivensi
Pavepenc	Kermanşah	Piefigi
Sakiz	Ardelan	Saci
Teyari	Göçer	Tagri
Agiri	Ağrı	Tagri, Agirî
Serdesir	Lorıstan	Serdi
Derikan	Hozat	Deroni
Briman	Ovacık	Brigi

هەواڵنامەی کتێب

Piran	Pertek	Piarensi
Sisan	Pülümür	Siensi
Ketan	Mazgirt	Cotansi
Gotan	Mazgirt	Get, Got
Şadan	Mazgirt	Sithoni
Kudan	Mazgirt	Got, Get
Direjan	Malatya	Drasi, Treusi
Sindi	Zaho	Sindoni
Berazi	Urfa	Brisi, Beresynti
Dugeri	Urfa	Drugeri
Siyale	Urfa	Zaieli
Sabalalani	Mahabad	Zbaleni
Dagori	Urfa	Tagri
Digori	Digor	Digeri
Atmanti	Mardin	Odomanti
Etruşi	Van	Odrisi
Darai	Derik	Darsi
Tinate	Mardin	Thunati
Kikani	Mardin, Urfa	Ciconi
Surguci	Mardin	Suci
Dekşuri	Hezak	Dak
Zeydani	Colemerg	Sithoni
Satyan	Diyarbakır	Sithoni

هەولاتنامەی کتێب

Besiri	Diyarbakır	Bessi
Metini	Diyarbakır	Maedobitini
Ron	Siirt	Rondaloi
Guresoni	Siirt	Crestoni
Kotan	Van	Cotensi
Sorani	Van	Zerani
Halti	Van	Hipsalti
Tayan	Van	Tynteni
Beski	İç Anadolu	Bessi
İzan	Horasan	Olizeni
Dirgen	Horasan	Tyregeti
Nawayi	Amul	Napai
Çigini	Şahrud	Sigini
Kakayi	G. Kürdistan	Caukoensi
Şatiri	Cewanrud	Satri
Bistonewend	D. Kürdistan	Bistoni
Beniserda	Mehran	Beni
Kari	Kermanşah	Carpi
Alani	Van, Dersim	Alani
Gewi	Tengi Sümer	Ghei, Geti
Geşi	Mendeli	Gehei
Kani	Hamedan	Caucoensi
Duni/Dum	Dinawer	Edoni

هەواڵنامەی کتێب

Piriyayi	Hemawend	Pieri
Berujni	Zap Vadisi	Beresinti
Barzani	Zap Vadisi	Beresini
Dolomeyri	Şirvan	Dolonsi
Dolan	Urmiye	Dolonsi

(Yukarıdaki Kürt aşiret isimleri www.kurdistantime.org; M. E. Zeki Beg, Dîroka Kurd û Kurdistan; M. İzady, Bir El Kitabı Kürtler adlı kaynaklardan derlenmiş. Balkan halk ve aşiretleri ise, Magazin istoric, nr. 8/ august/ 1977'den alınmıştır.)

Yukarıda sıralanan aşiret ve halk sıralamasında ilginç bir tablo ortaya çıkmıştır. Bütün bu benzerlikler tesadüf olarak değerlendirilemez. Bunun köklü bir geçmişten kaynaklandığı kesindir. Balkanlar'da yaşayan eski Trak halklarının adları, günümüzdeki Kürt aşiretleriyle bırakalım benzerliklerini veya uyuştuklarını, bazıları aynıdır. Şimdilik küçük halk ve aşiretleri bir yana bırakalım. Orada antik çağda yaşayan halklarla aynı isimde aşiretler söz konusudur. Getler/Daklar, İskitler/Sakalar, Moesiler, Alanlar, Gotlar ve Kumanlar o alanda tarihte önemli roller oynamışlar. Hatta Orta Avrupa ve İskandinavya'ya kadar benzerlikler vardır. Burada eşdeğer aşiretleri karşılaştırmakta yarar vardır. Qot, Gutan, Goyan, Gotan, Kotan, Geşi, Gewi aşiretleri Guti, Get ve Gotların devamıdır. Dataca, Dakori adları ise Dakia ve Dak adlarını yansıtır. Alan ve As aşiretlerinin ise Alanlardan kalma oldukları şüphe götürmez bir gerçektir. Saki aşireti de İskitlerin neslini devam ettirenlerdir.

Devam edelim; bazı eski Balkan halklarının adları *"co"* ile başlıyor. Coilatea, Coralli, Corpili, Costoboci, Cotensi, vb. *"Co/ko"* dağ demektir. Sümerce dağa *"kur"* denilirdi, Hurri dilinde *çiya*, Medce ve Perşçede *ko, koh*'tur. Modern Kürtçede dağa halen *ko* denilir. Dağlık anlamında *"kohistan"* tabiri kullanılır. Yukarıda ismi geçen Trak aşiretlerinin dağlık alan halkı olduklarını yansıtmak için kullanılmıştır.

Ayrıca isimleri *"bi"* ile başlayan bazı Trak aşiretleri de vardır. Kürdistan'da Atkuwazi aşiret konfederasyonuna bağlı *Bi* adlı bir aşiret mevcuttur. Biefi, Bisalti, Bistoni, Bitinbottiai adları ile *Bi* aşireti arasında tarihsel bağlar olabilir.

"Pi" ve *"Pa"* ile başlayan Trak aşiretleri ile Kürtçe dili arasında benzer etimolojik nedenler olsa gerek. Paipoli, Paiti, Panaioi, Piarensi, Piefigi, Piengeti, Pieri, Pirogeri gibi. *Pi*, Kürtçenin Zazaca lehçesinde baba demektir. *Pa* ise dayanak anlamındadır. Yani buradan şu sonuç çıkıyor: Balkan eski halkları hangi babadan geldiklerini izah etmek için *pi*, nereye dayandıklarını belirtmek içinse *pa* önekini kullanmışlar.

"Si" ile başlayan adların da etimolojik yakınlığı vardır. Van'da *Si* adlı bir aşiret vardır. Trakların *"si"* ile başlayan aşiretleri vardır. *Si*, Kürtçede gölge demektir. Yani o adı taşıyanlara "gölgesinde, izinde" halini vurgulaması içindir. Tıpkı Siensi, Sigini, Singi, Sithoni adlarında olduğu gibi.

Crestoni, Crobizi, Crusaei gibi aşiret adları da yine dağlık alan yerleşkesini dile getirir. *Cr/Kur* Sümerce ve Medcede dağ demek olduğunu daha önce belirtmiştik. Ayrıca yüksek ve tepe anlamında günümüzde Kiği, Mazgirt, Koçgiri, Karakoçan ve Yozgat Kürtçe şivelerinde kafaya *"kur"* denilir. İnsanın en yüksek noktası ile dağı ve tepeyi benzeştirmişler. Tabii bunun çok eski dinsel-mitolojik nedenleri olsa gerek. Biraz daha sadeleştirirsek, *Kur*, aynı zamanda "oğul" anlamında da kullanılır. Kürtlerin ataları erkek çocuklarını çevresinde bulunan en yüksek noktayla özdeşleştirmişler. Günümüzde bile bazı aileleri tanımak için mesela *"kurê Azad"* vb. derler. Yani hangi babadan geldiklerini yansıtırlar.

Trakça bir mısra

Bundan 80 yıl önce Güneydoğu Bulgaristan'da Ezerova denilen köyde altın bir yüzük keşfedilmişti ve üstünde bitişik bir yazı vardı. Bu yazı Trak dilini çözmede önemli bir buluş olarak değerlendirildi. Ancak bazı kelimelerin anlamı halen bilinmiyor. Bir şiirin mısraları olduğu iddia edilmektedir.

Grekçe yazılan metnin orijinali 61 harften oluşuyor ve kelimelerin arası ayrılmamış. Ayrıca günümüzde Balkanlar'da kullanılan hiçbir dile benzemediği için çözmek hayli zordur. Yüzükte yazılı olan metnin Yunancası şöyledir:

ρολιστενεασνερενεατιλτεανησκοαραζεαδομεαντιλεζυπταμιηε ραζηλτα[173]

Latincesi: rolistenæsnerenætiltænēskoarazædomæntilez uptamiēerazēlta.

Prof. Adrian Bucurescu'nun Romence tercümesi ise şöyledir:

"Rolis, ia un inel la tine ca să o iubeşti pe raze! la el te vei uita dar şi mai mult (te vei uita) la raze!"

Prof. A. Bucurescu'nun açıklaması için Türkçe tercüme: *"Rolis al sana bir yüzük, razeyi sevmek için! Sen ona bakacaksın fakat daha çok razeye bak."*

Şimdi aynı mısraları önce orijinal olabilecek şekilde Kürtçeye çevirelim, sonra da günümüz Kürtçesiyle yazalım. Önce bitişik olarak yazılan kelimeleri ayrıştıralım:

rol is tenean
erener til teanî
s co rra zaedo meann
ti le zviita
min er alzilta

ROLİS/ RO L İS: *"Role"*, Kürtçenin Soranice lehçesinde erkek çocuk anlamında kullanılır. Mesela, oğlum demek için *"rolekem"* denilir. *"Est-este"* bilhassa Kürtçenin Zazaca ve Hewremani leh-

173 Almanahul "Luceafărul" 1980, s. 162 'de Prof. Adrian Bucurescu.

çesinde *"dir ve vardır"* anlamını verir. Yine Kürtçede bazı özgün hallerde fiillerin arkasına *"yiş"* eki getirilerek, geniş zaman perspektifi verilir. Rolis'in Trakça dilinde kartal anlamında kullanıldığı da söylenmektedir. Bu durum onun Kürtçedeki anlamını değiştirmez. Çünkü Kürtler erkek çocuklarını aslan, kaplan, kurt ve kartal gibi yırtıcı ve güçlü hayvanlara benzetirler. Ayrıca *Ro*, Kürtçede Güneş demektir ve ataerkil bir toplumda erkek çocuklar neslin devamı olarak algılandığı için ailenin, klanın veya aşiretin güneşi olarak algılanması normaldir.

TENEAN: Kürtçede yalnız ve biricik anlamındadır. Kürtçede *"tenê"* yalnız demektir.

ERENER: İçine tak, geçir, gönder anlamına gelir. "Herênê", "hinêre" gibi.

TİL TEANİ: Tilî, Kürtçede parmak demektir. *Til teani/tilya tani*, yani "parmağına" demek istiyor. Bu mısrada parmağına tak anlamındadır.

SKORRA/S KO RRA: "Sana, senin için" demektir. Günümüz Kürtçesinde aynı anlamda *"ji tora"*, *"ji tera"* kullanılır. Tek bir *"r"* harfi okunması, modern Kürtçeyi kolaylaştırmak için yapılsa da, aslında telaffuzda oldukça vurgulu olarak çift *"rr"* şeklinde okunur. Kürtçenin bazı şivelerinde *"j"* harfi *"z"* harfine dönüşür, böylece söz konusu kelime *"zi tora, zi te ra"* gibi telaffuz edilir. Yine bazı Kürtçe şivelerde *"tu"* demek yerine "to" denir ve burada *"u, e"* yerine *"o"* harfi kullanılır.

ZAEDOMEAN/ZAEDO MEAN: Benim hediyem anlamını verir. Günümüz Kürtçesinde bunun karşılığı *"Yada min"*dır.

TİLEZVİİTA/Tİ LE ZVİİTA: "Ona baktıkça" demek istiyor. Günümüz Kürtçesinde *"Tu wê ditî"* gibi nüans verir.

MINERALZILTA/MİN ER ALZİLTA: Beni her zaman hatırlayasın. Kürtçede *"min her xazilti"* olarak okunabilir. *"Xazil"* Kürtçede keşke anlamında kullanılır. Bu kelime aynı zamanda yad etmeyi ve özlemi de içerir.

Günümüz Kürtçesinde devrik bir cümle gibi şöyle okunur: *"Roleyê tenêyan, tiliyê herinê, tu lê dîtî, min her xaziltî."*[174]

Buna göre bütün mısralarm Türkçe anlamı şöyledir: *"Biricik oğlum, parmağına tak, sana hediyemdir, ona baktıkça, her zaman beni hatırla..."*

هەوالنامەی کتێب

174 http://www.zazaki.org **Malmisanij, Zaza**ca-Türkçe sözlük, Deng Yayınları, İstanbul, 1992. Zana **Ferqînî, Türkçe-Kürtçe** Sözlük, İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2000.

Dördüncü Bölüm

Alanlar

Çin Seddi'nden, Kafkaslar'a, İran ve Kürdistan'dan, Karadeniz steplerine, Balkanlara, İtalya ve İberik yarımadasına, oradan Kuzey Afrika'ya kadar bir zamanlar kendilerinden bahsedilen bir halk da Alanlardır. Tarihte isimleri Alan, Alani, Alauni, Alanoi\ Halani, Asi, Azi, Asioi, Aorsi, Osi, Jasz ve Jazeges olarak bilinir. Halen aynı adla Kürdistan'da bulunan, bir zamanlar göçebe olarak yaşayan bir Kürt aşiretidir Alanlar. İrani bir dil konuşurlardı ve yaşamları biraz İskitlere benzerdi. Balkan yarımadasında çok derin izler bırakmış ve oradaki halkların oluşumunda âdeta çimento rolü oynamışlar. Sadece Balkanlar'da değil, İspanya, Fransa ve Almanya'da dahi çok belirgin izler bırakmışlardır. Avrupa'nın Ortaçağ tarihinde, Kavimler Göçü sırasında, Gotlar ve Hunlar dışında kendilerinden en çok söz edilenlerden biri de Alanlardır.

Alanlar, eski kuzey ve kuzeybatı İrani bir kavim olarak bilinir. Dönemin halkları tarafından çeşitli biçimlerde adlandırılmış olsa da, müşterek isim her zaman Alan olarak kaldı. Hemen hemen bütün tarihçi ve vakanüvis onların İskit/Saka, Sarmat ve Massagetaelere akraba olduklarını belirtiyor.[175] Yunanlılar Alonoi, Latinler Alani veya Halani, onların değişik kollarına Asaioi;[176] Roxolanoi, Aorsi, Sirakoi ve İazyges[177] diye adlandırdı. Başlangıçta Hazar denizi ve Karadeniz, daha sonraları ise Kırım ve Kuzey Kafkasya'ya yayılarak dönülmez bir süreci de başlattılar. Bu süreç gittikleri her yerde asimile olmalarıyla sona erdi. Sanki kader onları, başka ulusların oluşumunda bir rol oynamaya mahkûm etmişti.

Dünyanın bütün tarihçi ve araştırmacılarının dikkatini çeken bizim Alan aşireti neden biz Kürtlerin dikkatini çekmedi? Çünkü,

175 Seneca, Tieste 630; Annaesus Lucan, Pharsalia 8.223, 10. 454. Lucian, toxaris 51, 54, 55, 60; Ptolemeu, Geografia 6, 14, 3, 9, 11.

176 Ptolemeu, 5, 9, 16.

177 Strabon, Geografia, 2. kitap 5. bölüm, 7. kitap 2. ve 4. bölümler, 11. kitap 2. ve 4. bölümler.

sadece Kürt toprakları değil, aynı zamanda Kürtlerin insani bütün değerleri de baskı ve başkalaştırma politikasıyla karşı karşıya kaldı. Kürtlere ait olan ne varsa yok sayıldı veya başkalarına mal edildi. Tarihi tüm değerlerini öğrenemeyen ve geçmiş tecrübelerden yararlanamayan Kürtler, elbette ki gerçek insani yaşam felsefesine de yabancılaşacaktı. Evet, Kürtler kendi tarihlerine ve köklü geçmişlerine yabancılaştırıldığı için, kendilerine ait olan kavmi değerlere yabancı kaldılar. Bu konuda iyi niyetli olanlarsa Kuzey Mezopotamya gibi büyük bir tarihi geçmişe sahip olmanın sarhoşluğu ile etrafını görmedi veya ayrıntıları umursayamaz duruma düştü. İşte Alanların tarihi de bu tür ayrıntılarda gizlidir.

Konuyu daha iyi anlamak için Alanların tarihini üç bölüme ayırmakta yarar vardır. Birincisi; I. yüzyılın hemen öncesinden Büyük kavimler göçüne kadar, ikincisi; kavimler göçünden Moğol istilasına kadar; üçüncüsü ise, Moğol istilalarından sonraki dönem.

Onlardan ilk bahseden Batılı klasik yazar Dionysius Periergetes'tir. Alanlar, tarihe savaşkan, çoban, göçer, yarı-göçer, ziraatçi ve sanatçı olarak geçmiş, farklı zamanlarda Part, Roma ve Sasani gibi büyük devletlere karşı savaşmış bir kavimdir. Lucan'ın belirttiğine göre Roma ve Mithradetes arasındaki savaşlarda Mithradets'i desteklediler. Aynı şekilde Ermenistan ve Medya'daki Roma saldırılarına da karşı koydular ve hatta oraları yağma ettiler.[178]

Ammianus Marcellinus Alanları Massagetae soyundan gelme olarak gösterir ve *"Hemen hemen bütün Alanlar iri yarı ve yakışıklı insanlar olup, sarı saçlı ve parlak gözleri vardır"* der. Başka bir yerde de "onlar Tanais (Don) nehrinin doğusunda yaşayan insanlar idi ve Asya içlerinden gelmişlerdi" diye izah eder.

Strabon, (M.Ö. 64-M.S. 24) Alan adını Pers kaynaklarından aldığı bilgilere göre verir ve onlardan Aorsi diye bahseder. M.Ö. 100 yıllarında bunlar Siracilerle birlikte 200 bin okçu çıkarabiliyordu.

178 Bak. Josephus, Jewish Wars 7.244-51, Moses Khoren, Antiquities, 18.97; Moses Khoren, History of the Armenians -Langlois, Historiens II, pp. 105-06, 125- ve Georgian Chronicle, Kartlis tskhovreba, in M. F. Brosset and D. I. Chubinov, Histoire de la Georgie I, St. Petersburg, 1849, Ammianus Marcellinus 31.2 describes the Alans' nomadic economy and warlike customs.

Strabon, *"Şimdi Aorsiler Tanais, Siraciler ise Kafkaslar'da doğan ve Maeotis gölüne dökülen Achardes nehri boyunca gelmektedir"* demektedir. (Strabon, Coğrafia, XXIII, 11) *"Maotis ile Caspica Hazar arasında oturan ahali göçebedir; söz konusu ahaliye Nabieni, Panxani, Siraci ve Aorsiler denilir. Göründüğü kadarıyla bu Siraciler ile Aorsiler aynı kökten kopmalar; yukarı Kafkaslar'da kalan ahali yine bu Aorsilerdir. Pharnakes'in boğazlar üzerindeki egemenliği sırasında Siraciler 20 bin süvari, Aorsi kralı Spadines ise 200 bin süvari çıkarabiliyordu."*[179]

Eski bir Çin kaynağı Alanları, M.Ö. 90 yıllarında gösterir ve bunların 100 bin okçu çıkarabildiklerini yazar.[180] Çin'in geç hanedanı olan vakanüvis Hanshu Hou M.S. 88 yılında hazırladığı bir raporda, Yancai stepleri ülkesini o zamanlar Alanlio, An-tsi, Alangi olarak bildirmektedir. Yine başka bir Çinli tarihçi Ma-tauoan-lin şöyle diyor: *"Onların sınırı Roma İmparatorluğu'nun batısına kadar uzanırdı. Göçebe bir yaşam biçimi sürdürmekteydiler. İkinci Han döneminde isimleri A-lan-na, Alanlar olarak değişti."*[181] Yukarıdaki açıklamada görüldüğü gibi Çinli tarihçi Alanları, Roma İmparatorluğu'nun doğusunda, yani Kırım, Balkanlar ve Karpatlar'da gösteriyor.

Roma İmparatorluğu tarihini ayrıntılı olarak yazan Edward Gibbons, Roma ile savaşan ve onları uğraştıran halklardan birisi olarak Alanlara da değinir ve onları Sarmatların farklı kolları olarak izah eder. Hatta, Roma İmparatorluğu'na yönelik M.S. 276 yılındaki Alan saldırılarını, her ne kadar İskit saldırıları olarak tanımlasa da, daha sonra *"Probus'un Hayatı"* adlı esere dayanarak onları Alan olarak tanımlamıştır.[182] Alanlar Roma yazıtlarında birinci asırdan itibaren yer aldı. Romalılar onlardan savaşçı ve at yetiştiricileri olarak bahsetmektedir. Ayrıca Kuluk adında bir Alan kralı Part kralı I. Vologeses'e karşı savaşmıştır.

Procopus eserinde, *"Şimdilerde Maotis gölü dolaylarında yaşayan Alan diye bir ulus vardır, ben daha önceleri onları İskit ola-*

179 Strabon, Coğrafya, VI. 5.8.

180 Sima Qian, Shiji, böl. 123.

181 Opart cit. 1, s. 239, Fransızca tercümesi.

182 Edward Gibbons, Decline and Fall of the Roman Empire.

rak göstermiştim. Bu millet Medya'dan veya daha öteden gelmedir. Demir Kapılara (şimdiki Romania ile Sırbia arasındaki Portile Fier, A.H.K.) gelmelerinin nedeni talan ve yağma içindir."[183] Procopus daha ileride onların Medya ve Ermenistan'ı da yağma ettikleri bilgisini vermektedir.

Alanlar hakkında yazılı belge bırakan diğer bir Romalı yazar ise Flavius Arrianus'tur. *"Ektaxis kata Alanoon yani Alanlara karşı Yürüyüş" a*dlı eserinde göçebe halklara karşı Roma askerî taktiklerini anlatmaktadır. Bu rapor 1. yüzyılda hazırlanmıştır. Ayrıca Vegatius, askerî anlaşmalarında Hun, Got ve Alanlardan bahsetmektedir.

Bizans tarihçisi Procopius, Vandallar ile Alanları Gotlara bağlar. Bunun nedeni ise açıktır. Alanlar, Gotlarla birlikte Vandallar adı altında birleşerek uzun süre iç içe yaşadılar.

Toroslu Gregory (Gregory of Tours) *Liber Historiea Francorum* adlı eserinde, Franklar ile Vandallar arasındaki karşılaşmada Alan kralı Respendial'ın M.S. 31 Aralık 406'da gündüz Ren nehrini geçerek nasıl kurtulduğunu anlatmaktadır. Yine Gregory, daha sonra başka bir Alan grubunun Goar öncülüğünde Ren nehrini geçtiğini ve kısa süre sonra Romanlar ile birleşerek Galya'ya yerleştiğini anlatır.

Alanların Galya'ya en çok da Orleans ile Valensia'ya yerleştirilmesi Flavius Aetius tarafından sağlanmıştı. Goar'dan sonra Alanların başına Sangiban adlı kral geçti ve bu kralın öncülüğünde Orleans Alanları, Hun saldırılarını geri püskürtmekte hayati rol oynadılar. Daha sonraları Flavius Aetius çok sayıda Alan kitlesini huzursuzluk çıkardıkları bahanesiyle Armorica çevresine yerleştirdi. Bundan dolayı Breton dili Alanca olarak adlandırılıyor. Ayrıca Kelt kültüründe Alan izleri görülmektedir. Meşhur Kral Arthur ve Yuvarlak Masa Şövalyeleri adlı folklorik efsane bunlardan biridir.[184] Eski Alan geleneğinde yuvarlak bir meydana saplanan bir kılıca ibadet edilirdi. Bu gelenek eski Hint-Avrupa halklarına aittir. Kral Arthur'un efsanevi kılıcı buradan çıkmış olabilir.

183 Procopus, mad. 4.

184 Le motiv de l'spada jetee au Lac: La Mort d'Artur et la Mort de Batradz, Bucureşti, 90,1969, ss. 289-340.

Kafkaslar'daki Alanlar Kafkas steplerini aşarak batıda Zelençuk, doğuda Daryal havzasına yerleşti ve orada sığır yetiştiriciliği ve tarım ile uğraştılar. Devlet örgütlenmesine geçişle birlikte şehirleşme de gelişti. Bu şehirlerde Bizans, Gürcü, Abaza, Hazar ve Ruslarla siyasi ve kültürel ilişkileri oldu. Hıristiyanlık ilk önce Bizanslar, daha sonraları ise Gürcüler tarafından Alanlara benimsetildi ve nihayet X. yüzyılda büyük oranda Hıristiyanlaştılar.

İslam tarihçileri de Alanlar hakkında bilgi vermiştir. Bunlardan Ali İbn Hüseyin İbn Ali El-Mesudi şöyle der: *"Alan kralı 30.000 süvari toplayabilen diğer krallar arasında en güçlüsü ve etkilisidir. Köyler birbirlerine o kadar bitişik ki, ülkenin bir başında olan şeye hemen öbür taraftan cevap gelir."* [185] *Hodud al Alem* adlı kitapta Anonim bir tarihçinin belirttiğine göre, Alanya'da en az 1000 adet yerleşim yeri vardı.[186] Alanlardan bahseden klasik isimlerden birisi de İbnü'l Esir'dir ve onların çeşitli milletlerden mürekkep olduğunu yazar.

"Etil Asları Müslüman oldukları gibi XII.-XIII. asırlarda çoktan Türkleşmiş bulunuyorlardı; hatta bunlar Kıpçak kabilelerinden biri sayılmışlardır."[187] *"Moğollar zamanında bu Etil Asları Altın Ordu'nun iktisadi ve siyasi hayatında mühim rol oynamışlardır. İbni Batuta, bunların Saray şehrinde, ayrı bir mahalle teşkil ederek yaşadıklarını"*[188] Ve kendilerinden ne'şet eden 'Ala al-din Asi isminde birinin Kırım'da fakih ve mudderis olduğunu zikreder. (s.360) Bu Aslardan bilhassa Şirin isminde bir asilzadeler kolu, Altın Ordu'nun ve sonra da Kırım'ın siyasi hayatında mühim bir mevki sahibi olmuştur.[189] Şirinsky denilen Kırım Mirzaları ile Ruslara geçerek devam eden ve Ruslara karışan Şirinsky ve Şirinsky-Şahmatov aileleri de bunlardandır. Asların bu Şirin kabilesi, Moğol hanlarına

185 Mesudi, Murucü'z-Zeheb, ak. V. Minorsky, A History de Sharvan and Derbend, Cambridge, 1958, ss.156-160.

186 Hudud al Alem, ak. V. Minorsky, ss.83, 161, 318, 445.

187 Şams al-Din al-Dimaşki, Nuhbat alüdahr, nşr. Mahren, 264; J. Marquart, Komanen, 157. Aktaran, İslam Ansiklopedisi Cilt 1, Allân maddesi, s.377, M.Eğitim Basımevi, Ankara.

188 İbnü'l Esir, Seyahatname, I, 401.

189 Abd al-Gaffar al Kirimi, Umdat el-ahbar, İstanbul, s.194.

kız vermek suretiyle, Altın Ordu tarihine karışmışlardır. Etil Asları, çoktan Türkleşmiş olmalarına rağmen, yerli Türk ve Moğollar tarafından daima yabancı sayılmışlar ve hanların As kızları ile evlenmeleri hiç de hoş görülmemiştir. Cuci ulusunun son büyük hanlarından Canibeg han (1340-1357) hakkında Nogay ve Başkırt rivayetlerinde şöyle bir kayıt bulunmaktadır: *"Canibeg Han'ın iki kadını vardı, birisi As kızı Karaçaç, diğeri Kıpçak kızı Taydulu idi. Taydulu Hana dedi: As'tın kızı ile evlendin ve bizi közden saldın, yani As kızı ile evlendin ve biz gözden düştük."*[190]

Bugün Kafkasya'da yaşayan Osetlerin bu kavmin bakiyesi olduğu söyleniyor. Alanlar Arap fütuhatı devrinde, Kazbek Dağı etrafında, Avarlar arazisinin garbında ve Gürcistan'ın kuzeyinde otururlardı. Daryal Geçidi de, bunlara izafeten Alan Kapısı olarak söylenirdi. Yakut ve Ebu l-Fida gibi bazı Arap müellifleri Alanların ismini *alan, al-al* şeklinde yazmışlardır. Bunların yanısıra birçok İslam kaynaklarında bu isim *Alan* ve *Allan* olarak[191] geçmektedir.

Menşe olarak İrani olan bu kavmin diğer bir ismi ise *As*'tır. Her iki isim Aral-Hazar sahasında yaşayan bir kavmin adı olarak, Yunan ve Latin kaynaklarında yazılıdır.[192] Doğu İran kavimleri tarihi ve bilhassa Toharların tarihi ile ilgilenenler Hvarizm ve Orta Asya'daki Alan tarihine büyük ilgi duymuşlardır. Çünkü Hvarzem sahasında yaşayan Alanlar İran destanlarına da girmişlerdir.[193] Hatta günümüzde bile Barsak-İlmeş bataklıkları yakınlarında Alan-Kuduk isimli yerleşim yerleri Rus haritalarında yazılıdır. Alanlar hakkında önemli bilgileri El-Biruni, Tadid nihayet al-amakin adlı kitabında vermektedir. İslam Ansiklopedisi'nde belirtildiğine göre

190 Cengiznâme, Berlin nüshası, Ms. Diez, A. Guart, 137, var.12, s.377 ak. İslam Ansiklopedisi, Alan mad.

191 bk. Hudud al-alem faksimile tab., var.38a: nahiyat-i allan ve dar-i allan.

192 bk. W. Tomaschek, Kritik der alesten Nachrichter über den skythischen Norden, I, 281; Ural dağları güneyinde Mogacur dağları mıntıkasında gösterilen Alan/Grek harfli hakkında bk. Ayn. mII. Zur historischen Topographie von Persien, 76, Agiavoi, İssoi.

193 Bk. F. Wolf, Glossor zur Firdosi's Schahna me, mad. Alan, Alan-Diz

bu kitabın tek nüshası vardır, o da Fatih Kütüphanesi'ndedir[194] (Nr. 3386). El Biruni'ye göre, Amu-Derya nehri daha önceleri Hvarzem'den geçerek, Özboy yatağı üzerinden Hazar denizine dökülürmüş. O dönemlerde Özboy yatağına Mazbest denilirmiş. Ayrıca burada bulunan büyük bir sahaya da Peçenekler Ülkesi (arz al-ba'nakiya) denilirdi. İşte bu Mazbest nehri yatağında o zamanlar Lan ve Asların bir kesimi otururmuş. Amu Derya nehri yatağını değiştirip Aral gölüne akmaya başlayınca Mazbest nehiri kurumuştu. İşte bu yüzden Aslar topraklarını terk ederek, Hazar denizi sahillerine göç etmek zorunda kaldılar. Al Biruni, Alanların eskiden İrani Hvarzemler ile Peçenekler arasında yaşadıklarını, kendisinin de şahit olduğu gibi Hvarzemce ve Peçenekçe karışımı bir dil kullandıklarını aynı eserinde belirtmektedir.[195]

Al Biruni, Hvarzemler ile Peçenekler arasında yerleşik olan Alan kavminden bahsediyor. Oradakiler doğal olarak Hvarzem ve Peçenek dillerinden etkilenir. Ayrıca Hvarzemce ile Alanca yakın diller olsa gerek. Fakat, esas Alanca Doğu ve Kuzeybatı İranicesidir ki, Kürtçede kuzeybatı dallarından birisidir. Büyük bir ihtimal yazar Kumanlardan bahsediyor. Çünkü Kumanlarla Asların aynı nesilden oldukları ihtimali büyüktür. Kumanlar, bilindiği gibi Türki dillerin etkisinde en çok kalan kavimdir. Bunun nedeni ise Turani halklarla iç içe yaşamalarıdır. Dikkat edilirse hem Alanlar, hem de Kumanlar sarı saçlı ve beyaz tenli insanlardı. Oysa Turani kavimler arasında Orta Asya'da böyle bir kavim bulunmaz. Günümüzdeki Alan aşiretlerine baktığımızda, kendi dillerini korudukları görülür. Çünkü Kürdistan'dakiler anadilleri olan Kürtçeyi, Osetia'da olanlar ise eski Kürtçe diyebileceğimiz İroncayı konuşmaktadır.

Alanların diğer bir kolu Kafkasya ve Kürdistan'da yaşamıştır. Burada hangisinin onların esas anayurtları olduğu belli değildir. Ama büyük bir ihtimalle esas kaynak Kürdistan'dır. Çünkü günümüzde bile halen Alan, As ve Azi ismi altında varlıklarını sürdürmektedirler. Onların Kürdistan'dan dalgalar halinde göç etmelerinin başlıca

194 İslam Ansiklopedisi, Alan maddesi.

195 El-Biruni, Tadid nihayet al-amakin, ak. İslam Ansiklopedisi, Alan mad.

nedenleri yabancı işgal ve istilalardır. Kürdistan ve Kafkasya coğrafik olarak birbirlerini tamamlayan kara parçalarıdır. Bu yüzden, en eski tarihlerden günümüze kadar çeşitli toplumlar gidip gelmektedir. Alanlar da bunlardan biridir. Kürdistan'dan Kafkaslar'a, oradan Kuzey Karadeniz steplerine kadar yayıldılar. Hatta daha da doğuya doğru ilerlemiş ve bir zamanlar Orta Asya steplerini de mesken tutmuşlardır. Orta Asya coğrafyası ister istemez orada yaşayanları benzer sosyal ve ekonomik yaşam biçimlerine sevk eder, ki bunların başında göçebelik gelir. Bilhassa koyun besiciliği göç nedenlerinin başında gelir. Genelde insanların koyun sürüsünü önlerine katıp sürdükleri sanılır, halbuki çoğu kez koyun sürüsü insanları peşinden sürükler ve uçsuz bucaksız bozkırlara çeker. Bugün bile Alan Kürt aşireti, Batı Kürdistan'dan ta Horasan'a kadar uzanan geniş bir saha içerisinde bulunmaktadır. Eskiden konar-göçer oldukları için sürülerinin peşinde her tarafa yayıldılar. Alanların Kürdistan'dan Mezdbest nehri vadilerine, Hazar denizi sahillerine, oradan Kafkaslar'a ve nihayet ta Panonie steplerine uzanan maceralarının esas nedeni de bu olsa gerek.

En trajik durumları ise, Doğu Avrupa'dan ta Kuzey Afrika'ya kadar süren maceralarıdır. Doğudan gelen Hun baskıları, Gotlarla iç içe yaşama geçmeleri, Roma baskıları onların Vandal birliğine katılmasına neden olmuştur. Yersiz ve yurtsuz oldukları için, Gotlara karışarak, Batı ve Güney Avrupa'ya, İspanya'ya ve oradan da Kuzey Afrika'ya geçtiler. Kuzey Afrika'da Vandal kolonileri içinde tahrip gücü olarak yer aldılar. Daha sonraları ise Avrupa halklaşması içerisinde eridiler.

Aslında Alan aşiretleri adına Sarmatlar döneminde rastlanır. Hatta bunlar Sarmat aşiretleri olarak adlandırılırlar. Aorsi, Roxolan, Alan, Leki, Yazigi/Yasi, Siracian vb. Roxolani, Aorsi ve Siracian aşiretleri Pontus kralları Mithrades ile Parnaces'in kuzey seferlerinde onlara yardım etmişlerdir.

Alanlardan bahseden diğer bir isim de Müneccimbaşı Ahmed Dede'dir. Câmiu'd-Duvel adlı tarih kitabında üç ayrı Alan aşireti ismi vermektedir. Bunlar Asi, Roxalani ve Dasi aşiretleridir.[196] As-

196 Aktaran Minorsky, A History of Sharvan and Darbend, s.169

lında bugün Kürdistan'da halen Asi ve Dasi aşiretleri mevcuttur. As veya Azi Bingöl'de köklü bir Kürt aşiretidir. Dasi aşireti ise Dasni adıyla büyük ve çok eski tarihi olan Yezidi inancına sahip bir Kürt aşiretidir; Musul, Sincar dolaylarında oturur. Dasni aşiretinin adı eski Hint-Avrupa söylencelerinde de geçer. Eski döneme ait dua ve şiirlerde *Sasapatni* ya da *dasa* adıyla anılır ve barbar anlamında kullanılır. Mitra ile Varuna'ya yakarışın şairi, Aryenlerden vahşi ve barbar Dasyuları yola getirmesini salık verir.[197]

Kafkaslar'da yaşayan Asları Ruslar Oseti, Gürcüler ise Ovseti olarak telaffuz etmişlerdir. Alan ismi verilmesinin esas nedeni Kürtçedeki, "an" çoğul ekinden dolayı olabilir. Günümüz Kürtçesinde de *"Al"* ismi çoğul hale getirildiğinde *Alan* olur. Alan, Kürtler arasında çok geçerli bir kelimedir. Bir aşiret ismi olduğu gibi, erkek ismi olarak da kullanılır. Hatta erkek ismi olarak yalnızca Kürtler arasında değil, Avrupa ve Amerika'da bile çok sık rastlanan popüler isimlerden biridir. Karadeniz bozkırları ile Balkan ve Karpat hattına yayılanların önceleri Pagan inancına sahip oldukları bilinmektedir. Mesudi'nin belirttiğine göre Hazar kıyılarındakiler 932 yılında Müslümanlaştılar.[198] Fakat aynı Alanların XIII. ve XIV. yüzyılda Bizansların etkisiyle Hıristiyanlaştıkları söylenir.[199] Moğol ordusuna giren Alanlar, Altın Ordu saflarında büyük Moğol kağanının hizmetine girmiş ve Çin'e kadar gitmişlerdi. Bunlar hem Hıristiyan ve hem de Müslüman Alanlardan teşkil olmuştu. Vakanüvislerin bildirdiklerine göre, bunlardan birisinin adı A-san-can, yani Hasan Can, diğerinin adı ise Nikolay'dı.[200]

Kavimler göçü incelendiğinde, Alan aşiretinin hareket güzergâhı rahatlıkla görülür. Bir dönem oldukça hızlı hareket edip yayılmasına rağmen, kimi zaman bazı yerlerde duraksamak zorunda kalmıştır. Gotların Güney Rusya'ya gelişiyle birlikte artık Batıya

197 Georges Dumezil, Zeii, Suverani Ai İndo-europenilor/Les dieux souverains indo-europeens, Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1997, 23, s. 9.

198 Mûrucu'l Zahab, II, 43.

199 J.Kulakovsky, Hristiyanstvo u alanov;Vizantsky Vremennik, 1898, V, s.1-18.

200 Bretschneider, Medieval Researches, II, s. 84-90, Jivaya Starina, Petersburg, 1894, IV, s.65-77.

olan seferleri de zorlaşmıştı. Diğer taraftan Roma ve Bizans döneminde Ermeni Prenslikleri ortaya çıkınca güneye doğru yayılma olanakları da sınırlandı. 3. yüzyıldan itibaren dönemin güçlü devlet ve prenslikleriyle savaş ve dayanışma ilişkileri içerisinde oldukları görülmektedir. Ermeni prenslikleri, Gürcü kralları, Sasaniler ve hatta Romalılar onların askerî gücünden yararlanmak için akrabalık ilişkileri kurdular.

O dönemin tarihi olayları incelendiğinde, bu savaşçı kavmin amacı büyük bir devlet kurmak değildir. Sadece varlığını sürdürmektir. Uzun süre direnmesine karşın yok olmaktan kurtulamadılar. Bunu biraz yakından incelemekte yarar vardır: O zamanlar, Kafkaslar, Karadeniz stepleri ve giderek Balkan ve Karpatlar, Panonia'dan güneye ve batıya doğru büyük kavimler göçü vardı. Gotlar, Alanlar, Bulgarlar, Albanlar, Hırvatlar, Sırplar, Hunlar, Ogurlar, Macarlar, Kürt-Gyamartlar, Avarlar, Peçenekler, Uzlar, Kumanlar, Vandallar ve birçok German asıllı aşiretler birbirlerini güneye iterek yayıldılar. Bunlar bazen birbirleriyle savaştı, bazen birleşti ve bazıları hariç diğerleri ya katliamdan geçirilerek, ya asimile edilerek, ya da her ikisine de maruz kalarak tarih sahnesinden çekildiler.

Daha batıya olan Alan göçleri Hun istilasından sonra oldu. 89 ve 91 yıllarında Siyenpiler Hunların ülkesini istila ederek onları batıya doğru sürmüştü. Bunlardan bir kısmı Kuzeydoğu Türkistan'a yerleşti. Ancak 170 yıllarında Siyenpiler onlara tekrar saldırdı ve ülkelerini istila etti. Bu son istila onların batıya doğru yayılmasına neden oldu. Hunların Türki bir kavim olduğunu söyleyenlerden başka, Fin-Ogur ve hatta Hint-Avrupa kökenli olduklarını ileri sürenler de vardır.

Hunlarm Ural, Estil, Don ve Karadeniz steplerine geliş ve yayılış süresi 170 ile 370 yılları arasındadır. Parlak dönemleri 370'lerden itibaren başladı. Güneye doğru ilerlemek için önlerinde bulunan Gotlar ile Alanları aşmak gerekirdi. Bu yüzden ilk etapta onlarla mücadeleye tutuştular. Bu savaşlarda ne Alanlar ne de Gotlar Hunların karşısında tutunabildi ve onların baskılarıyla güneye doğru yayıldılar. Böylece sadece Roma İmparatorluğu'nun sınırları tehdit

edilmekle kalmadı, aynı zamanda çeşitli kavimlerin istilasına uğradı. Aslında Alanlar her bakımdan Hunlardan daha ileri ve güçlü görünmekteydi, çünkü Gotlar da onlara yardım ediyordu. Ama ne var ki hem Alan hem de Got orduları yenilmekten kurtulamadı. Bu savaşlarda belirleyici olan şey; yeni savaş taktikleri, yetenekli ve aktif liderliğe sahip olmaktı. Hun savaş taktikleri ve liderleri böyle bir konuma uygundu. Uzun süreden beri yerleşik hayata geçmiş olan Gotlar ile Alanların eski savaşçı karakterleri gevşemişti. Oysa Hunlar öyle değildi, savaşlar onların varlık yokluk meselesi ile ilgiliydi.

Hunlar ilk darbeyi Alanlara vurduğunda Ostrogot kralı Hermanik Alanlar ile birlikte savaştıysa da başarı sağlayamadı ve intihar etti. Onun yerine yeğeni Vitrimis geçti ve tekrar Alanların cephesinde Hunlara karşı savaştılar. 375 yılında Dniester/Dinyester nehri dolaylarında yapılan savaşta bu Got kralı öldürüldü ve savaşı Hunlar kazandı. Süreç içerisinde yer yer Alan zaferleri de var, fakat bunlar sonucu değiştirecek nitelikte değildi. Hunlara yenilen Ostrogotlar güneye, Prut nehrinin batısına doğru sürüklendiler ve bunlar da önlerine çıkan Visigotlara baskı yaparak daha güneye çekilmeye zorladılar. Ostrogotların ve Hunların baskıları karşısında tutunamayan Visigotlar Tuna nehrini geçerek Doğu Roma sınırları içerisine girdiler. Bizans imparatoru onları Moesia bölgesine yerleştirdi. Hunlar ise Karpat dağlarına ve oradan ise Panonia steplerine, yani Macaristan'a girdi. Kavimlerin bu hareketleri sonucu bilindiği gibi Batı Roma İmparatorluğu yıkıldı. Avrupa'da yeni kavimler ortaya çıktı. Hatta bu dönem Ortaçağ'ın başlangıcı olarak biliniyor.

Ostrogotlar gibi Alanlar da aynı güzergâh doğrultusunda ilerledi, kimi zaman Ostrogotlarla kimi zaman da Visigotlarla birlikte hareket ettiler. Kendi varlıklarını devam ettirebilmek için çeşitli güçlerle ittifak geliştirdiler. Ayrıca ayakta durabilme savaşımı da verdikleri kesindir. Bunlardan biri Visigotlara karşı olan savaştır. 426 yılında Alan kralı Attaces, Vizigotlara karşı verilen bir savaşta öldürülür, Alanlar başsız kalınca birlikleri de bozulur ve kendilerine krallık yapması için Vandal kralı Gunderik'e başvururlar. Böylece kendi adlarına olan krallıkları da ortadan kalkar. Bunun

yerine artık Rex *Wandalorum et Alanorum*/ Vandal ve Alan krallığı ortaya çıkar. Bu aşamadan itibaren Cebelitarık boğazından Vandallar ile birlikte geçerek, Kuzey Afrika'da Vandal-Alan krallığını kurarlar. Bu arada İberik yarımadasında bir kısım Alanların kaldığı da söylenir. Portekiz'de onları anımsatan *Alanquer* adlı bir yer vardır. Bu isim, *Alangeh* veya *Alanger* olmalı. Yani Alan mekânı demektir. Tabii ki Alanca Kürtçe ile aynı olduğu için bu kadar kolay anlaşılır. Bunlar Avrupa'ya gittiklerinde av köpeklerini de birlikte götürdüler ve bu köpek cinsi Avrupa'da *Alanut* ismi ile biliniyor. *Alanut* köpek cinsi halen Bask bölgesinde var. Bunlar Ermenistan ve Kürdistan'daki iri yarı ve parlak tüylü siyah, gri ve beyaz renkli köpek cinsine benzer. Alanut köpeği, Avrupa'da biraz değişikliğe uğramış olsa da esas olarak Kürdistan'dakilere benzer.

Hun saldırıları sırasında Sarmatia'da bulunan bir kısım Alan aşiretleri Venedes yaylalarının kuzeybatısına yerleşti ve süreç içerisinde bunlar Batı Baltıklar'da Slavlaştılar.

III. yüzyılda yazılı bazı Yunan belgelerinde, Yunan kolonisi olan Tanais ve Don havzası yakınlarında *Choroates* veya *Choruatos* adlı bir Alan aşiretinden bahsedilir. Aynı yüzyılda tarihçi Ptolemeu ise Serboi adlı bir Alan aşiretinin Volga-Don havzasında olduğunu belirtir. Tarihçiler daha sonra *Choroates* ve *Serboi* aşiretlerinin Balkanlar'ın batısına göç ettiklerini yazıyor ve onların modern Sırp ve Hırvat uluslarının ataları olduğunu iddia ediyorlar. Bazı Serboiler ise IX. yüzyılda Elba kıyılarına yerleşti; Bizans ve Arap tarihçilerine göre bunlara daha sonraları *Belochrobati*/Beyaz Hırvatlar denildiyse de, daha sonraları bu bölge Chorabatia olarak adlandırıldı. Ayrıca rivayete göre daha kuzeye yerleşen bazı Alan aşiretleri, Volga Tatarları arasında asimile oldular.

Aslında Hazar denizinden İberik yarımadasına kadar Alanların geçmediği, kendilerinden izler bırakmadığı pek az yer vardır. Yalnız Slovenca ve Macarca isimleri biraz faklı telaffuz edilmiştir. Yas, İasi, Jasz gibi isimler verilmiştir. Bu isimler As'ın yerel dillere uyarlanmasından başka bir şey değildir. Budapeşte'nin doğusunda Jaszsag adlı bir bölge vardır ve o bölgenin en önemli şehri Jasz-

Bereny'dir ve bunun gibi aynı adla başka yerler de vardır.[201] Bütün büyük halklar gibi Balkan yarımadasındaki Alanların da farklı kolları vardır. Bunlar, *İassiler*, Batı ve Orta Karpatlar'da Moldovya bölgesinde bulundular. *Roxalani*, Volga bölgesi, *Aroxalaniler* ise, Dakia sınırındaki Alan aşiretleridir.

Romanya'da ise Moldova bölgesinde *İasi* şehri Alanların *Asi* veya *Azi* aşiretinden kalmadır. Aşağı Tuna sahalarına yerleşen Alan aşiretleri, en çok *Baragan* ve *Moldova* bölgelerinde yoğunlaştı ve buralarda Kumanlarla birleştiler. 1241 yılında Moğol istilaları başladığında Macaristan sahasına geçtiler ve süreç içerisinde onlar da Macarlaştı. Bazı tarihçi ve araştırmacılar, Romanya'da iki ayrı *İasi* bölgesinden bahsederler. Bunlardan birisi yukarıda bahsedilen İasi şehri, diğeri ise Olt nehri dolaylarındaki İassi'dir. Roma belgelerinde bu durum kanıtlanmıştır. Belgelerde 154 yılında bazı Roma subaylarının adları İassi olarak yazılıdır. Örneğin: *Marcus Sentilius İassius.*[202] Roma belgelerinde Tuna Aslarından açıkça bahsedilmiştir. *"İassi adında bir aşiret Tuna sahillerinde Makedonia ve Moesia çevrelerinde yaşıyor."*[203] Roma imparatoru Commod, alanları sıkıştırmak için Burrilere yetki verir. Buna göre, Alanlar, *"bundan böyle hiçbir zaman Dakia topraklarına yerleşmeyecek ve 40 stadi* (1 stadyum 185 m –y.n.) *öteye kadar hayvanlarını otlatmamak üzere yemin edecekti."*[204]

Bu belgede anlaşıldığı kadarıyla Dakialılar ile Alanlar komşuydu. Herkes Alanların bittiğini ve sadece Ossetya'da kalan Osların onlardan olduğunu yazıp çizmektedir. Halbuki Osetler sadece Alanların As koluna aittirler, ki zaten Kürdistan'da Alanların As boyu vardır.

Bugün 17 ülkede yaşayan Alanların sayısı toplam olarak 720 bin olarak belirtilmiştir. Tabii bu sayı dünyadaki Osetlerin sayısı olarak veriliyor. Ne var ki gerçek Alanların varlığından pek kimsenin ha-

201 J. Nemeth, Eine Wortliste der Jassen, der ungarlandischen Alanen, Berlin, 1959; P. P. Ritter, Acta Orientala Hungarica 30, 1976, ss.245-50.

202 T. Dumitrescu, Alanii, Migratiuni, Graiu, Credinta, Bucureşti, 1907, s.21.

203 Momsen, C. I. L. IX, No: 5363, ak. T.Dumitrescu, a.g.e.

204 Dio Cassius, ed. Boissevain, LXXII, 382.

beri yokmuş gibi bir durum da var. Halbuki gerçek Alanlar bugün Kürdistan'da Alan, Elan, As ve Al adıyla Horasan'dan ta Koçgiri'ye kadar yayılmış, oradan Ege, Marmara ve Karadeniz sahillerine kadar göç etmişler. Alanlar, günümüzde Kürt ulusal oluşumunun önemli yapı taşlarından biri olarak yer almışlar.

Alan isminin etimolojisi

Alan, *Al*'ın çoğuludur. Alan, Alanlar demektir. *Alani* ise, *Al* asıllı olanlar anlamındadır. Esasen Alan isminin kök kelimesi olan *Al* üzerinde durmak daha mantıklıdır. *Al*'ın Kürtçedeki anlamı bayrak, hêl/taraf, yön, êl/boy, kabile, Alan/ bayraklar, Hêlan/ taraflar, Êlan/ boylar, kabileler demektir.

Diğer taraftan bilhassa Dersim Kürtleri onlara Alu der. Bu isim de Alan kelimesinin yerelleşmesidir. Burada daha çok *Asi* veya *Azi* adları üzerinde durmak gerekir. Her iki isim aynı adı ayrı zaman ve mekânlarda, ayrı şivelerde dile getirmektir. *Azi, Aji*'den dönüşmüş olabilir. *Aji*, Kürtçede büyük yılan, ejderha demektir. Bilindiği gibi eski dönemlerde insanlar bulundukları coğrafyayı, totemlerine ve karakterlerine göre isimlendirirlerdi. *Asi* adının da öyle durumlarda ortaya çıkması normaldir. Asıl en yakın isim *Asê*'den gelme olabilir. *Asê*, Kürtçede aşılmaz, sarp, kapalı, isyankâr ve geçilmez anlamındadır. Bu kelime, Kürtçeden Türkçeye de *Asi* olarak geçmiş ve başkaldıran, uyum sağlamayan, geçilemeyen anlamlarını içerir. Alanların aynı mizaçta oldukları tarihsel geçmişleri incelendiğinde kolayca anlaşılıyor. *Al* ismi ise onların birçok boy ve kabilelere sahip olmasından dolayıdır. Yani Kürtçe tabiriyle birçok êl ve êlan'dan oluşan *Al*'ı, yani bayrağı olan demek daha yerindedir. Bilindiği gibi güçlü aşiretler, kendilerini tanıtabilecek semboller kullanır, en geniş ve en güçlü olan kesimlerin birlik sembolü olur ve buna *Al* yani bayrak denir.

Yukarıda değinildiği gibi, Alanlar ile Massagetaelerin aynı kavim olduğu söyleniyor. Massagetae, *Mass* ile *Getae* isimlerinden oluşur; kimi tarihçiler bunun büyük Getailer anlamına geldiğini ileri sürer. *Mass, Maz, Mazin, Mezin* kelimeleri sırasıyla Kürtçedeki büyük kelimesinin gelişim seyrine tekabül eder. Aynen *Massa* ke-

limesinden hareketle, Kürdistan'da *Massalani* diye heterodoks bir Hıristiyan tarikatı karşımıza çıkar. Katolik Roma veya Ortodoks Bizans, Manicilikten etkilenen tarikatlardan bazılarına Massaliani demekteydiler. Bunun Suriyeli Eretiklere söylendiği yazılıyor. Bizanslılar, birçok belgelerinde bütün Ortadoğulu Hıristiyanlara Suriyeli veya Arap demekteydiler. Oysa Massalani adının ne Suriyelikle ne de Araplıkla alakası vardır. Esasen *Med, Mad* ve *Mas* ile doğrudan ilişkilidir ki sözkonusu bu isimler Medler için kullanılmıştır. Alan aşiretleri, Rus, Gürcü, Ermeni ve Bizanslı misyonerler tarafından büyük oranda Hıristiyanlaştı. Ama onlar çoğu kez kendi eski inançlarıyla Hıristiyanlığı harmanladılar. Böyle bir durumda Hıristiyanlıktan ziyade Medya inancına benzediği için *Mass* ismi kullanıldı. *Alani* kelimesi eklendiğinde ortaya Massaliani çıkar. Yani *Med-Alan* karışımı bir şey olarak izah edilmek istenmiş. Bizanslı yazar Nicepher Gregoras, *"Tuna nehrinin kuzeyindeki Alanlar Hıristiyandır, ama gerçek Hıristiyan olmaktan ziyade onlar Massaliani'dirler"* diye yazmış. Massalani, Med-Alan bileşimi bir isimdir; çünkü Alan ismi zuhur etmektedir, hatta bir Med ve Alan bileşimi ve aynılığını sezinlemek mümkündür.

Tarihte Hitit, Mısır ve Babil ile birlikte dönemin güçlü devletlerinden biri de Mitanniler idi. Mitanniler hakkındaki bilgilere daha çok diğer devletlerin bıraktığı eserlerde rastlarız. Bilindiği gibi, tarihte yazılı ilk barış anlaşması olan Kadeş Antlaşması da o dönemlere rastlar. Bir nevi anlaşmalar ve diplomatik ilişkiler tarihidir aynı zamanda. Mitanniler hem kuzey, hem de güneydeki komşularıyla iyi geçinmek için evlilikler yoluyla akrabalık ilişkileri geliştirdiler. Mısır Firavun'u bir Mitanni kraliçesiyle evlenirken, Mitanni kralı Kurtiuazza ise Hitit kralının kızı ile evlenmişti. Mitanni kralı Kurtiuazza, anlaşma gereği Hitit kralına bağlı kalma yemini eder (M.Ö. 1380).

1907 yılında Boğazköy'de bulunan yazıtta KUR-ti-u-a(z)-za adlı bir Mitanni tanrısından da bahsedilir. Bu tanrı adı Kürt isminin Mitanniler döneminde Tanrı veya melekleri ifade etmek için kullanıldığını gözler önüne sermektedir. Aynı Yazıtta Hitit kralı Auppiluliuma bütün tanrı adlarını sıralarken, o dönemin meşhur tanrıları olan İlani ve

İlu adlarına da yer vermiştir. İlk bakışta bunların Babil tanrıları olduğu zannedilir, oysa Hint-Avrupa kökenli tanrıların değişik versiyonları olduğu anlaşıldı. Örneğin: *İLANİ mi-if-ra—As-Si-il, ILU- in-dar (var in-da-ra), ILANI u-ru-ya-na—as-si-el(var. a-ru—na-aa-Si-il), İLANİ na-sa-at-ti-ia-an-na.*[205] Babilce İlu veya İlani olarak, Hint-Avrupacada ise Assiil, Assiel vb. olarak bilinen Tanrı adları Alan ve Asi aşiret adlarını çağrıştırmaktadır. Bilindiği gibi Hint-Avrupa menşeli tanrıların adları ve rolleri Ariyalılar tarafından değiştirilerek, Mitracılık, Zurvan ve Zerdüştlük biçiminde yeni anlamlar verildi. O süreç içerisinde Alanlar eski dinlerinde kaldıkları için, o dinlere ait aidiyetlerini belirtmek için, *İlan* veya *As* diye adlandırılmış olabilirler.

Alan adına denk düşen toponomik yer adları

Önce Kürdistan'dan başlamakta yarar vardır. Bilinen isimlerden biri *Ardelan*'dır. Bu isim Kürdistan'da hem bir bölge için hem de aynı aidiyeti taşıyan Ardelanlılar için kullanılır; bu bölge Doğu Kürdistan'dadır. *Alamût*, bu yer meşhur Hasan Sabbah'ın kalesinin bulunduğu yerdir. *Elbak*, Van şehrine bağlı Doğu ve Kuzey Kürdistan arasında bir kazadır. *Alanya*, Akdeniz'de Antalya'ya bağlı bir şehirdir. *Astrahan*, Hazar boylarında bir şehirdir ve bir dönemler Aslar orada yerleşik idiler. Hatta 764-765 yıllarında Hazarlarla birlikte Araplara karşı, Astrahan/Asların Hanı komutasında savaştıkları da belirtilmektedir. Astrahan şehrinin ismi de oradan gelmektedir. *İasi* Romanya'da, *Jaszsag*, Macaristan, Alanquer Portekiz'de, Allainville, Yvelines, Alainville-en Beauce, Loiret, Allaines şi Allainville, Eure-et-Loir, Les Allains, Eure, gibi şehirler, Alan ismine atfen verilmiş. Bu konuya Taurslu Grigore de değinmektedir. Katalan bölgesinin isminin menşesi *Got* ve *Alan* ülkesi anlamına gelen, *Got-Alan* birleşik isimlerinden oluştuğu varsayılır.

Kürt Alanları destanları

Alanlara atıfta bulunan çok ünlü Kürt destanları vardır. Bunlardan *Mem û Zîn*, diğer adıyla Memê Alan binlerce yıldan beri

205 G. Dumezil, Zeii, Suverani Ai İndo-europenilor/Les dieux souverains indo-europeens, Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1997, 23, s. 9.

Kürdistan'da söylenen bir destandır. Bu destan en sonunda büyük Kürt şair ve filozofu *Ehmedê Xanî* (1651-1707) tarafından kaleme alınarak Kürt yazılı edebiyatında en büyük şaheser olarak yerini aldı. Şüphesiz, Memê Alan destanı Ehmedê Xanî tarafından kaleme alınmadan evvel, sözlü olarak halk arasında anlatılıyordu.[206]

İkinci önemli bir yapıt ise, *Ker-Kuluk* destanıdır. Bu destanda doğrudan Alanlardan bahsetmese bile, destan kahramanlarının isimleri ile Alan kral isimleri birbirlerine benziyor. *Kerr-Kuluk* destanın baş kahramanları Ker ile Kuluk adlı iki kardeştir. Aynı isimde bir de Alan kralı vardır. *Kral Kuluk*, Part kralı Balaş'ın (51-78) saltanatı döneminde Partlara karşı savaşan bir isimdir. *Kuluk* ismi eskiden Kürtler arasında yaygındı. Aynı isim altında bir Alan kralının olması Alanların çok büyük bir Kürt aşireti olmasından dolayıdır. Şüphesiz halklar birbirlerinden efsane ve destanları devralır. Ama Alan destan ve efsaneleri tamamen Kürt edebiyatı kapsamındadır. Alanları Kürtlerden farklı bir etnisite olarak görmek yanlıştır. Bir zamanlar Avrupa, Asya ve Afrika sahalarına kadar yayılan Alanlar, aslında eski bir Kürt hanedanlığının dışarıya yönelik göçünden başka bir şey değildir.

Alan Kürt aşiretinin bulunduğu bölgeler

Alan/Elan: Şadan konfederasyonuna bağlıdır ve Horasan bölgesinin güneyinde yaşarlar.

Alan: Serdeşt yakınında yaşar ve eskiden Erdalan konfederasyonuna bağlıydılar. Burada Erdalan isminin kendisi bile Alan toprağı veya yurdu anlamına gelmektedir.

Alyan/Elyan: Zend konfederasyonuna bağlı olup Kifri ve Şirvan nehri arasında yaşarlar.

Alan: Ertuşi konfederasyonuna bağlı olup, Van gölünün güneyi, Zaho ve Duhok arasında yaşarlar.

Aliyan: Silopi'de yaşarlar

Alikan: Botan'da yaşarlar

206 Memê Alan, derleyen Roger Lescot, 1942, Avesta, 1997, İstanbul.

Aliyen: Loristan'da yerleşik

Alan: Mazgirt, Dersim

Alan: Nazmiye, Dersim

Alva: Hezak

Alyan: Midyad

Alika: Midyad

Elmana: Diyarbakır

Alikan : Diyarbakır

Alikan: Siirt

Alikan: Bitlis

Asi: Patnos

Elumiho: Iğdır

Alan: Erzincan, Erzurum, Çat

Alxanu: Pülümür, Tercan

Azo: Bingöl

Alhanlı: Pülümür, Tercan

Dasi, Dasni: Musul, Sincar, Perwari[207]

Yukarıda adı geçen Alan aşireti ve bulundukları bölgeler hemen hemen Kürdistan'ın dört parçası ve Horasan gibi en eski Kürt kolonilerinin yaşadığı bölgeleri içerir. Bunların dışında Kürdistan'ın başka bölgelerinde de varlar. Çünkü henüz tam anlamıyla sağlıklı bir aşiret araştırması yapılmamıştır. Kürdistan'daki Alan aşiretinin sayısı belki de tüm Osetlerin birkaç katı kadardır.

Kürdistan'daki Alanların büyük bir bölümü bundan 30 yıl öncesine kadar göçebe ve yarı göçebe olarak yaşıyorlardı. Bugün içlerinde sadece Alikan aşireti yarı göçebe konumundadır.

207 www.kurdistantime.com; M.E. Zeki Beg, Diroka Kurd u Kurdıstan; M. İzady, Bir El Kitabı Kürtler.

Kumanlar

İkinci bin yılın ilk yüzyıllarında Avrasya hattında kendisinden en çok bahsedilen ve önemli gelişmelere neden olan, kalabalık bir nüfusa sahip halklardan biri de Kumanlardır. Uzun süre Balkanlar'da bulunmuş ve önemli izler bırakmışlar. Bunların Turani aşireti olduğu üzerine yaygın tezler vardır. Ama biraz derin araştırmalar yapıldığında hiç de Turani olmadıkları anlaşılacaktır. Kumanlar Aryani olup Kürdistan menşelidirler ve oradan dünyaya yayılmışlardır.

Yaygın görüş Kumanların Turani menşeli oldukları üzerinedir. Fakat buna rağmen Turani olmadıklarını ileri süren tarihçiler de vardır. Bu hususta üç görüş mevcuttur. Birincisi; onların Turani olduklarını ileri sürenlerindir. İkincisi onların aslında Hint-Avrupa menşeli olduklarını, ancak dil konusunda Turanileştiklerini söyleyenler ve üçüncüsü ise, aslında ne o ne de diğeri, Kumanlar hiç de Turani değildirler diyen tezdir.

Kumanlarm Turani olduklarını savunan kesimler, onların Kıpçaklarla olan birlikteliklerinden önceki tarihini belirtmezler. Çünkü elde net bir şey yoktur, bundan dolayı onları daha farklı mercilerde aramakta yarar vardır. Aslında Kumanlarm Hint-Avrupa menşeli olduklarına dair sayısız kanıt mevcuttur.

Her şeyden önce onlar sarışın ve mavi gözlü olduklarına göre, Orta Asyalı Turani halklara benzetmek olmaz. Çünkü Turani Orta Asyalıların Kumanlara benzeyen fiziki özelliği yoktur. Kuman fizyonomisi Hint-Avrupa menşeli halklara özgün bir durumdur. Onların Turani olduklarını ileri sürenler, bunu göçebe yaşam biçimlerine ve *Codex Cumanicus* adlı misyoner İncil'ine dayandırırlar. Yaşam biçimleri, Şamancılık inancı, kımız içmeleri, at eti yemeleri, çadır arabalarda yaşamaları onların Turani olarak gösterilmesine gerekçe olamaz. Çünkü bozkır yaşamını tercih eden tüm halkların sosyal yaşam biçimleri az veya çok birbirlerine benzer.

Aynı coğrafyada yaşayan zayıf halklar dış saldırılardan korunmak için dayanışma içerisine girerler. Zayıflar güçlü olanların başkanlığında federasyon ve konfederasyon biçimleri geliştirir. Kumanlarm, Kıpçak veya başka halklarla federasyon kurmaları ortak çıkarlarından

dolayıdır. Uçsuz bucaksız bozkırları ortak kullanma, denetim altında tutma ve oraları savunma ancak federasyon biçiminde gerçekleşebilir. Doğal olarak yaşadıkları alanları savunma isteği, onların siyasal ve askerî alandaki dayanışma içerisine girmelerine neden olmuştur.

Bu durum sosyal ve kültürel alana yansıdığında karşılıklı etkileşim de söz konusu olur. Bütün o uçsuz bucaksız bozkırlarda herkesin anladığı ve konuştuğu ortak bir dil zaten kendiliğinden ortaya çıkar. En çok konuşlan dil hangisiyse ve bir de ayinsel ve yazınsal olarak kullanılıyorsa o dil, ortak dil olma hususunda ön plana çıkar. Bu duruma göre Türki bir dil ön plana çıkmış ve Deşti-Kıpçak denilen alanda yaygın olarak konuşulan dil olmuştur. Mezopotamya, İran, Yunanistan, Balkan yarımadası ve Venedik'ten gelen tüccarlar da haliyle bu dili ticari ilişkilerinde kullanmayı daha uygun görmüşler. Aynı durum Hıristiyan misyonerler için de geçerlidir. Hıristiyanlığı yaymak için o dilde kutsal kitap ve ilahiler yazmışlar. Bunu yaparken o alanda en çok konuşulan dil hangisiyse o dilde dua vb. kitaplar yazmışlar. Bunlardan en önemlisi *"Codex Cumanicus"* adlı kitaptır. Bu kitabın bir bölümünü Latince ve Farsça sözlük teşkil eder. Codex Cumanicus'un hazırlanış biçimine bakıldığında, Kumanların menşesini anlamak da kolaylaşmaktadır. Söz konusu Codex, bir dizi dua ve Farsça-Latince sözlükten oluşuyor. Farsça sözlüğe niçin gerek görülmüştür? Bunun cevabı çok açıktır. Çünkü bütün Kumanlar Türkçeyi bilmezdi ve onların asıl dilleri İranice bir dildi.

Onların ülkelerine uzun süre Deşti-Kıpçak denmiştir. Her şeyden önce Deşt kelimesinin kendisi bile Turanice değildir. Ovalık veya bozkır alanlarına Kürtçe, Farsça ve Belucicede Deşt denir. Kuman ismi, etimolojik düzeyde ele alındığında bile Kürdistan ve İran platosundaki isimleri çağrıştırır. Hatta aynı isme ta Hitit, Asur, Med ve Zelani/Pontus egemenlikleri dönemlerinde rastlanır.

Kuman, Hititler döneminde bir yerleşim yeridir. O yörenin halkına da *Kumani* denirdi. Antik Grek yazılı kaynaklarında orası *Commana* diye bilinirdi. Hatta Hititler zamanında o yöredeki halkın tanrı isimlerinin sonuna *Kumani* eklenirdi. Bunlardan birisi de *Kumani/Kumanlı Teşub* idi. Bunu o dönemden kalan kitabelerden

öğreniyoruz. Kitabelerin biri; Mutawallis'in Kumanlı Teşub'a yakarışı diye biliniyor.[208]

Hititlerin dini etkisi bütün Anadolu'ya ve Kürdistan'a kadar yayılmıştır. Daha gerçekçi olmak gerekirse; Hititlerin topraklarının önemli bir bölümü günümüzde Kürtlerin yaşadığı alanlardır. Bir Hitit yazılı tabletinde bile Kuman adı geçmektedir. Mutawalli'nin yakarışı: *"...'güneşim benim.' Fakat ne zaman ki ben tanrıların Kumani'ye girmesini sağladım..."* [209]

Hititler döneminde bahsedilen Kumani, günümüzdeki Malatya'dır. Eski çağlardan günümüze kadar orada Kürt oluşumunun izleri vardır. Hatta, *The Cambridge Ancient History*'de bu konuda açıklamalar yapılmış, Malatya ve Kumani'nin aynılığına değinilmiştir.

Garstang'a göre klasik zamanlarda *Comana* olarak bilinen Kumani'nin başkenti *Kibshuna* idi.[210]

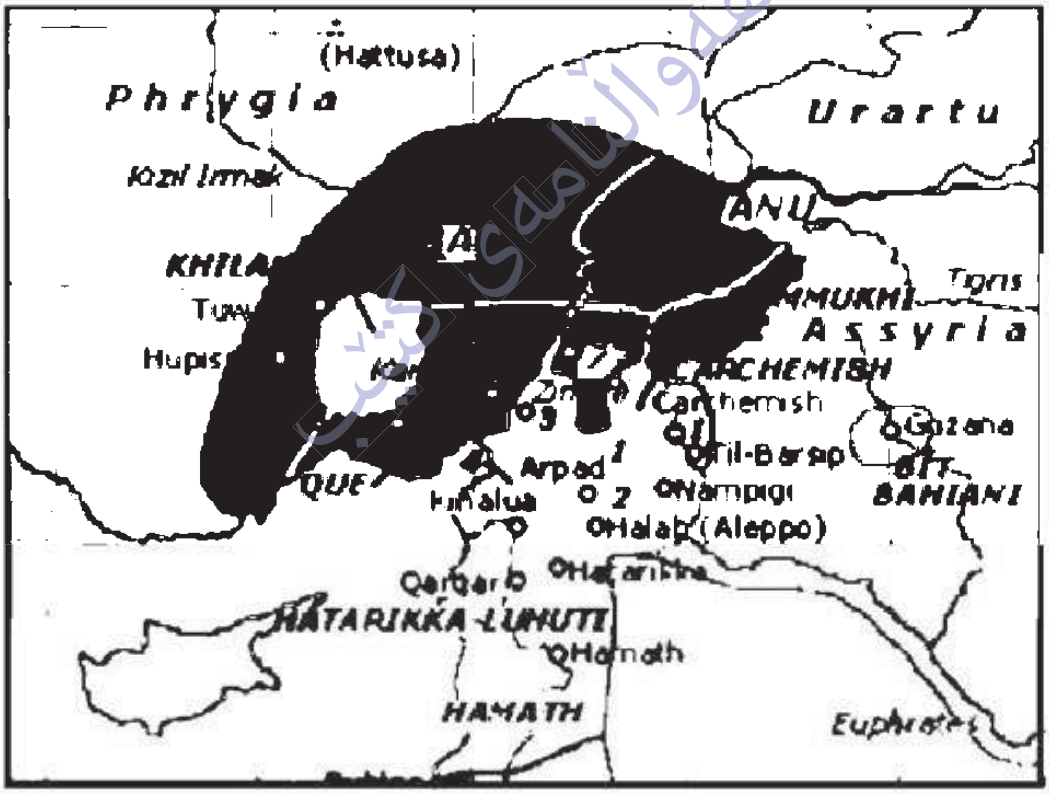

Geç Hitit devletleri döneminde Kumannu

208 İdel Segall, Gîndire Hitita în Texte, ter. Athannase Negoita, Editura Ştintifica şi Enciclopedica, Bucureşti, 1986, s. 227.

209 A.g.e. Gîndire Hitita 'ın Texte, s. 228.

210 Garstang John. "The Hittite Empire..." London, Constable and Company, Lt A.g.e. Gîndire Hitita 'ın Texte, s. 228d., 1929.

W. Wright'a göre Komana *Kuru-Bel* civarındaki modern Şar köyüdür. Anti-Toroslar'da yer alan ve Tevrat'ta Tubal olarak anılan Tabal Krallığı, daha doğru bir tanımla *Tabal Konfederasyonu*, Ekrek, Mazaca ve Fraktin bölgeleriyle birlikte *Komana/Kammanu* kral veya prensliğini teşkil etmekteydi. O dönemlerdeki Kumanlar büyük bir ihtimalle Hititlerin ardılları olan Tabal Krallığı'nın bir parçasıydılar. Çok eski dönemlerden beri Malatya, Samsat ve bu alanların çevresinde oturan halklar konfederasyonlar çerçevesinde yaşardı. Kumanların bu tür konfederasyonlara olan alışkınlıkları antik çağlara dayanır. Bundan dolayı göç ettikleri yerlerde var olan diğer halklarla asgari müşterekler çerçevesinde konfederasyon geleneğini sürdürdüler.

Kumanların Kürdistan'daki varlığı bununla sınırlı değildir. Asur kitabelerinde onlardan bahsedilir. Bir zamanlar Habur ve Zap vadilerini ve Cudi dağının eteklerini mesken tutmuşlar. Asurlara karşı direnmiş, hatta diğer soydaşlarını kölelikten kurtarmak için onlara yardımcı olmuşlar. Asur Salmaneser I, Tiglat-Plaser I'de şöyle yazdırır. *"Ummanat Qumani ana nirurat Muzri lu illikuni ina sa de itte-sunu lu amtahiz/Ulu Tanrım Komanların askerleri Muzrilerin yardımına geldiler. Dağlarda onlarla savaştım."*[211] Bu da gösteriyor ki Kumanlar, Asura karşı savaşın bedelini çok pahalıya ödemişler. Asur kırımından kurtulmak için daha kuzeye göç etmişler. Bir ara Kuzeydoğu Anadolu'da kaldıktan sonra Kafkaslar'a gittikleri anlaşılıyor.

Asur saldırısı sırasında büyük bir olasılıkla Komana çevresindeki dağlarda yaşadıkları sanılan Kumanlar, kendi halklarının (yani *Muzri*'de oturanların, *Muzrileri*n) yardımına koşar, ama Kumani birlikleri hapsedilir.[212] *The World's History* yazarlarına göre *Muzri* (Mussri), Kapadokya'nın bir parçası olan Anti-Toroslar'daki *Komana*'dır (Kammanu). Ama aynı kaynakta bir diğer yer de Asuriler tarafından yenilgiye uğratılıp Arinni kalesine sıkıştırılan

211 Edvin Norris, Assyrian Dictionary, 1872, s. 761.

212 Bk. J. Garstang Garstang, John. "The Hittite Empire..." London, Constable and Company, Ltd., 1929.

Mussri'nin *Sangara* (Sincar) olduğu da söylenmektedir. Muzri ve Kumana'nın Sincar dağları ve çevresi olma ihtimali daha yüksektir. Çünkü Güney Kürdistan'ın *Bahdini* mıntıkasında *Mizûrî* bölgesi ve aşireti vardır. Tarihin eski çağlarından günümüze kadar bu aşiret varlığını sürdürmüştür. Aslında Botan alanı aşireti sayılırlar. Kumanlarla akraba oldukları anlaşılıyor. Çünkü eğer öyle olmasaydı köleci çağın en baskıcı gücü olan Asurlara karşı durup dururken Muzrilerin yardımına gitmezlerdi.

Kilikya ve Kapadokya Kumanları ise Mithradets döneminde Zelani Pontus Kürt Devletinde önemli roller oynamışlar. Hatta bu devletin ruhani başkenti Kuman olarak adlandırılmıştı.[213]

Asur Kralı Assur-Nasır-Pal döneminde Kuman bölgesi

Kumanların en önemli kolları zaten Hititler döneminde varlık göstermişlerdi. Malatya ve çevresinde onlardan bahsedilir. Ayrıca Med hâkimiyeti döneminde aynı ad altında bölgeler vardır. Bütün tarihi kaynaklar onları ilk önce Malatya çevresinde, sonra Habur ve Cudi dolaylarında gösterir. Ardından tekrar Samsat ve Malatya'da yaşadıklarından bahsedilir. *Kummy* ve *Komagene* adı altında

213 İzady, Bir El Kitabı Kürtler, bk. Zelani Kürt Devleti bölümü.

güçlü devletleri olur. Halen Kâhta ve çevresinde *Kawi/Komi* adlı bir aşiret vardır. Bu aşiret binlerce yıllık Kumanların Kürdistan'daki varlığına delalettir.

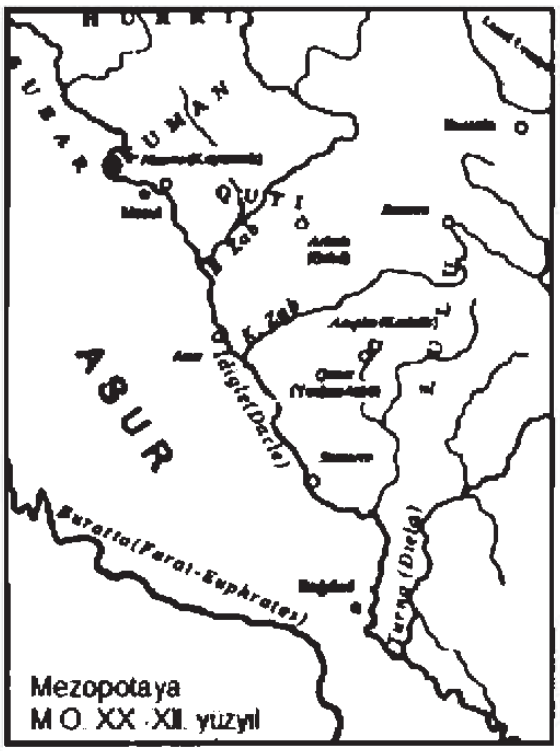

M.Ö. 2000-1200 yılları arasında Kuman bölgesi

Anadolu'da iki Komana vardı. Bunlardan biri Kapadokya'da diğeri ise Tokat Zile'de olan *Comana Pontica*'dır. Bilindiği gibi Roma'yı en çok uğraştıran bölgelerden biri de Zelani Kürt Devletinin dini başkenti olan Komana Pontika idi. Her iki Komana da *Ma* adlı tanrıça vardı. Bundan hareketle her iki Komana'da yaşayanların aynı halktan olduklarını belirtebiliriz. İlk kurulan Kapadokya'dakidir. Pontus'taki adını Kapadokya'dakinden aldı. Kapadokya'da bulunan Komana sonraları *Hierapolis*, ardından da *Şar* diye adlandırıldı, Pontus'taki *Comana Pontica*'ya ise *Hierocaesarea* adı verildi. Pontus'taki *Zela* (Zile), *Anahita* adlı tanrıçaya adanmış eski ve otonom/bağımsız bir tapınak sitesiydi. Örneğin Strabon; *"...Kapadokya'da Anti-toroslar'ın derin ve dar vadilerinde Komana ve buradaki halkın 'ma' dedikleri Enyo tapınağı bulunduğundan"* söz etmektedir. Ayrıca Komana için şöyle demektedir: *"Şimdi Komana kalabalık bir kenttir ve Armenia'dan gelen halk için önemli bir ticaret merkezidir; ve Tanrıçanın Eksedos –eksedos, kutsal tören yürüyüşüdür– zamanında festivale katılmak için kentlerden, kasabalardan ve her yerden kadınlar ve erkekler hep birlikte burada toplanırlar."*[214]

Bilindiği gibi Strabon Anadolulu bir coğrafyacıdır. Hatta Komana Pontika'ya yakın bir yer olan Amasya'da doğmuştur. Bundan dolayı her iki Komana hakkında çok geniş bilgiler vermektedir. *"Ben daha önce annemin atası olan taktisiyen Dorylaos'tan bahset-*

214 Anadolu Dün, Bugün, Yarın Tarih ve Devrim, Deniz Adalı, Kaldıraç Yay. 1998 s. 36.

miştim. Yine bunun kardeşinin oğlu olan başka bir Dorylaos vardı ve birçok unvanların yanısıra bir de Komana Pontifliğini Eupator'dan almıştı..."[215] Roma'nın en büyük siyasetçi ve generalleri burada savaşa katıldılar. Hatta Roma'nın meşhur Sezar'ı, Mithradetsi yendikten sonra o meşhur *"Veni, Vidi, Vici/Geldim, Gördüm, Yendim"* sözlerini Komana'da söylemiştir.

Bazı Turancı Türk tarih yazarları bile Kumanların Kürdistan'dan Kuzey Karadeniz steplerine ve oradan Balkan yarımadasına yayıldıklarını yazmaktadır. *"Habur boylarında, Cudi dağı eteklerinde kalmaya çalışan Kumanlar da daha fazla direnememiş ve Urmiye gölü üzerinden kuzeye doğru yayılmışlardır. Daha sonraki Avrupa'nın büyük Kuman kitlesinin esas bu ikinci dalgadan türediği düşünülür."*[216] Yazar, Kumanlarm Kürdistan'dan gittiğini belirtirken, Turancı olmasından dolayı antik çağda Ortadoğu ve Mezopotamya'yı Türklerin anavatanı olarak göstermiştir. Bu yüzden Kürtlerin varlığını tesadüf eseri ve fırsatlar ortamında çıkış yapanlar olarak kabul eder. O da Kumanları Türk olarak saymıştır.

Birçok araştırmacı ve yazar da Kumanların Türki bir kavim olmadıklarını savunmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi onların Türki kavim olma tezlerini *"Codex Cumanicus*'un" yazı diline dayandırmışlardır. Ama onların bu tezi sadece söz konusu Codexe dayanmaktan ileri gidemiyor.

Kimi tarihçiler onları Kıpçak, Kuman ve Kun olarak adlandırmıştır. Araplar ve Farslar onlara Kifğak ve Kibjak demişler. Moğollar Kıpçak, Gürcüler Kıvçak, Ermeniler ise Kharteş diye adlandırmıştır.[217] Orta çağda Latin ve Batı Avrupa yazılı belgelerinde onlara *Comani, Chomani, Cumani, Cuni, Phalagi, Falones* denmiştir.[218]

215 Strabon, Coğrafya XII, 3, 33

216 Osman Karatay, İran ile Turan Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu, s.87, KaraM yayınları 2003, Ankara.

217 Victor Spinei, Marile Migratii din Estul şi Sud-Estul Europei in secolele IX-XIII. İnstitutul European1999, s. 202.

218 Gy. Györffy, A kun és koman népnéev eredetének kérdéséhez, in Antiquitas Hungarica, II. 1948, 1-2, s. 158-176; O. Pritsak, The Polovicans..., s. 321-335; P.B. Golden, Cumanica IV; The Tribes...., s. 101, 102.

Eski dönemin İslam tarihçi ve coğrafyacıları Kumanların ayrı bir halk olduklarını belirtir. Bunlardan birisi de İbni Khordadhbeh'tir. IX. yüzyıldaki kanıtlara dayanarak onların bağımsız kralları olduğunu yazar.[219] Yazarı anonim olan *Hudud el-alem* adlı coğrafya kitabında, Kumanların Kimeklerden ayrı bir halk olduğu belirtilmektedir.[220] Kumanların Turani olmadıklarını yazan tarihçilerden birisi de Tahir Merwazi'dir. *Şeref el Zeman* adlı eserinde yeni otlak ve yerleşim yeri için zorlanan halkları *Ari, Türkmen, Uz* ve *Peçenek* diye saymıştır.[221] Ari olarak adlandırdığı halk Kumanlardır. Türkmen, Uz ve Peçeneklerin Turani oldukları zaten biliniyor.

Kuman ismini ise Türkçedeki "sarı" sıfatına göre adlandırmaları inandırıcı olamaz. Bu hususta binlerce yıldan beri bilinen bir gerçekliği dikkate almamak insanı yanılgıya götürür. Bir kere İran ile Orta Asya halkları arasında etnik bir aidiyet kimliği vardı. Buna Ari ve Turani denilirdi. Bu konuda sayısız destan ve hikâyeler mevcuttur. Bundan dolayı Kumanları vurgulamak için kullanılan "ari" ismi sarı renkten çok onların İrani bir halk olduklarını yansıtmak içindir. Türklerin tarihi ile ilgili olarak Orhun yazıtları ve Uygur Şine-Usu yazıtlarına göre Kıpçaklar, Çiklerle özdeşleştirilmek istenir. Yazıta göre Kimekler yukarı İrtiş bölgesinde yaşarlar. Kıpçaklar XI. yüzyılda Kimeklerden koparak batıya giderler.[222] Fakat Kaşgarlı Mahmud'a göre, *"Kıpçaklar kendilerini Kimeklerden ayrı sayarlar ve büyük bir olasılıkla Kun (Kuman) Sarıların gelmesiyle güçlenerek, yurtlarından kovdukları Uzların ardından Volga'ya geçerler."*[223] Bu alıntı bile başlı başına Kumanların Kıpçak olmadığını kanıtlamaya yeter. Çünkü Kaşgarlı Mahmud'un yaşadığı çağ ile Kuman-Kıpçak çağı hemen hemen aynıdır. Ayrıca Türki halkları ve dillerini incelemiş söz konusu dönemde yaşayan meşhur bir araştırmacıdır.

219 Abu'l Kasım Ubeydullah İbni Abdullah ibni Khhordadhbeeh, Kitab el mesalik we el memalik, J. D. Goeje yayınları, 1889, s. 23.

220 Hudud el - alem, s.101.

221 Tahir Merwazi, Şeref el Zeman, On China, Turks and İndia, V. Minorsky yay. Londra, 1942, s. 30.

222 Doğan Avcıoğlu, Türklerin Tarihi, kitap II. Tekin Yayınevi 1978 İstanbul, s.946-947.

223 a.g.e. s. 947.

Kuman ile Kıpçakların aynı kavimden olmadığı İslam Ansiklopedisi'nde de yazılıdır. *"Kara-Kıtayların tazyiki ile garba doğru göç eden Kumanlar, 1050'de artık Şarki Avrupa'ya gelmiş bulunuyorlardı. Karadeniz'in şimalindeki sahaları işgal edince, buralardaki Peçenek ve Oğuzların bakiyeleri de bu birliğe dahil olmuşlardır. ...1103 yılında Rus kuvvetleri Kumanları ağır bir mağlubiyete uğrattılar ve bundan sonra Macaristan'a teveccüh ettiler. Taarruz kuvvetleri zayıflamış olan Kumanlar yerlerini şarktan gelen yeni Türk dalgasını teşkil eden Kıpçaklara terk ettiler."*[224]

Kumanlar, uzun süre Ruslar ve başka güçler ile savaştılar ve süreç içerisinde yıprandılar. Eskisi gibi steplerde egemenlik kuramaz duruma düştüler. Bu yüzden stepleri savunmak için birlikte hareket edecekleri daha güçlü bir ittifaka ihtiyaç vardı ve bunu da Kıpçaklarla gerçekleştirdiler. Konfedere bir sistemin olduğu kesindir. Kıpçaklar doğuda, Kumanlar ise batıda varlık sürdürdükleri için doğulu gezginler isim olarak Kıpçakları, batılılar ise Kumanları tanıdı ve ona göre belgelediler.

Çok önemli bir hususu belirtmekte yarar vardır. Türkçede sarışın anlamında Kuman diye bir kelime yoktur. Kaşgarlı Mahmud'un divanında *Tuman*: Duman, sis demektir. Ayrıca *Kurman* diye bir kelime vardır ki, o da içine yay konan bir çeşit kılıftır.[225] Kumanlar, çoğu kez Kıpçaklarla özdeş sayılmıştır. Bunun nedenleri yukarıda izah edildi. Kıpçak kelimesinin anlamı kızan, öfkeli demektir. Olabilir veya olmayabilir bu önemli değildir. Doğru olan şey, Kıpçaklarla Kumanlarm aynı halk olmadığı gerçeğidir. Bunlardan Kıpçaklar Turani, Kumanlar ise İranidir. Daha yalın ifadeyle belirtecek olursak, her iki halkın şahsında bir sentez olayı yaşanmıştır. Kaşgarlı Mahmud'un divanında Kıpçaklar bir Türk boyu olarak gösterilmiştir. Ama Deşti-Kıpçak teriminin bununla bir bağlantısı olmasa gerek. Çünkü, Deşti-Kıpçak denilen saha, birçok su kollarının birleştiği yerdir. Eski Türki dillerde su kollarının birleştiği yere kapçak denilirdi.[226] Ve Deşti-Kıpçak adı Kapçak'tan türemiş olabilir. Çünkü Deşt Kürtçe, Kapçak ise Türkçe-

224 İslam Ansiklopedisi 6.cilt, Kıpçak maddesi, s. 713.

225 Divânu Lügâti-t Türk Tercümesi, I, çev. Rasim Atalay, s. 444.

226 Kaşgarlı Mahmud, a.g.e. s. 471.

dir. Kumanlara Kıpçak denmesinin nedeni birçok su kollarının birleştiği, kapçak denilen yerde bulunmaları olabilir.

Kürtlerle binlerce yıldan beri iç içe ve birlikte yaşayan Ermenilerin Kumanlara Kharteş adını vermeleri Kumanların menşesine açıklık kazandırabilir. Çünkü bu sözcük günümüz Kürtçesinde halen kullanılmaktadır. Bilindiği gibi Kürtçenin dört ana lehçesi vardır. Bunlar Kurmancî, Soranî, Goranî ve Zazaca diye adlandırılır. Bilhassa Ermeniler ile daha çok iç içe yaşamış olan Dersim Zazaları, Kurmanclar için Kirdaş derler. Ermenicede Khartes, Kürtçe fonetiğine göre yazıldığında Kirdaş veya Kirdeş olur. Bundan da anlaşılıyor ki Ermeniler onlara boşuna bu ismi takmamışlar. Onların Kurmanc Kürtleriyle aynılığından dolayı bu ismi kullandıkları büyük bir ihtimaldir.

Doğan Avcıoğlu *Türklerin Tarihi* adlı eserinde Kumanlar için şöyle demektedir: *"...Ermeniler, Almanlar ve öteki Batılılar da Kıpçaklara 'sarı' derler. Onların beyaz yüzlü, sarı saçlı oldukları belirtilir. Batılı bilginler, bu nedenle, Kıpçakların Türkleşmiş bir Hint-Avrupa asıllı kavim olduğunu iddia ederler."*[227] Onların Turani olmadıklarını belirten diğer bir tarihçi de Georg Ostrogorsky'dir. *"1090/1091 yılında İstanbul hem karadan hem de denizden kuşatılmış olarak endişe dolu bir kış geçirdi. Kurtuluş yine ancak dışarıdan gelebilirdi. Bu müşkül durumda Aleksios I., tehlikesiz olmamakla beraber çok tecrübe edilmiş, Bizans'ın barbarlara karşı izlediği siyasete baş vurarak Peçeneklere karşı Kumanları yardıma çağırdı. Güney Rusya ovasından Peçenek ve Oğuzların ardından gelmekte olan Kumanlar, aynen onlar gibi bir kavim olup, etnik bakımdan olmasa bile, dil bakımından yine de Türk idiler."*[228] Çevre halkların onlara bu ismi sarışın olmaları nedeniyle verdikleri ileri sürülüyor. Evet bu da bir neden olabilir. Günümüzde bile çok sayıda sarışın renkli Kürt vardır. İşin ilginç yanı bunların ekseriyeti Kurmanci lehçesi konuşur. Şüphesiz sarışın olma özelliği eskiden daha çokmuş. Halkların birbirlerine karışması, göç ve istilalar sonucunda sarışınlık da gi-

227 Doğan Avcıoğlu, **Türklerin Tarihi**, ikinci kitap, Tekin Yayınevi 1978, s. 946.

228 Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti** Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 332-333.

derek azalmaktadır. Hatta uzmanların belirttiğine göre bu durum İskandinavya ve Batı Avrupa'da bile öyleymiş. Yani sarışınlarda bir düşüş var. Göçer Kürtler ile yerleşik ova Kürtlerinin fiziki özellikleri bu konuda açıklayıcıdır. Yüksek yerlerde yaşayanlar daha çok sarışın ve mavi gözlü olurlar. Buna karşılık ovada yaşayanlar ise daha çok kumral veya esmer olurlar. Bu durum bile Kumanlarla Kürtlerin benzerliğine açıklık getirir. Ayrıca işin en önemli yanı ise isim benzerliğidir. Kirdaş veya Kirdeş, Kurmanci lehçesi konuşanlara hitaben söylenir. Bir de bu lehçeyi konuşanlara Kurmanc denilir. Kurmanc ile Kuman benzerliği de dikkate alınması gereken bir husustur. Kurmanc kelimesinin sonuna gelen *"c"* harfi aidiyeti belirtmek içindir. Ya da Kürtçede sadece *"kurman"* denildiği zaman hitapta boşluk olur ve onu tamamlamak gereği doğar. Bu yüzden sonuna *"c"* harfi takılarak hem aidiyet belirtilmiş olur, hem de boşluk ortadan kalkar.

Kürtlerin bir bölümü günümüzde halen yarı göçebedirler. Yazın geniş otlakları olan yaylalara göç eder ve kışın ise daha sıcak vadilerde bulunan köylerine inerler. Bunlar ikiye ayrılır. Bir kısmı kendi köy sınırları içerisinde bulunan yaylalara gidip geri gelenler, diğer bir kesim ise çok daha uzaklara gidip gelenlerdir. Günümüzde yerleşik yaşama geçen Koçerler, bu geleneklerini her yaz tekrar ederler. Haçlı seferlerine katılan Robert de Clari adlı birisi Kumanlar için şöyle der: *"Vahşi bir kavimdir, ne eker ne de biçerler. Evleri yoktur ve araba üzerinde hareket eden çadırları vardır. Et, süt ve peynir yerler".*[229] Bu durum eskiden beri göçerlerin yaşam biçimidir. Kimileri arabalarla hareket eder, kimileri ise at veya katır sırtı üzerinde dolaşır. Kürdistan'ın sarp ve yüksek dağlarında at veya öküz arabası kullanmak zordur. Bundan dolayı at, eşek ve katır sırtında taşımacılık yapılır. Ayrıca yaylalarda keçi kılından yapılmış çadırlar kullanılır. Bu çadırların hem taşınması kolay, hem de su geçirmezler. Ama Kumanlarm yaşadığı yerlerde araba üzerinde göç etmek için topografik koşullar daha elverişlidir. Bu yüzden çadırları arabalar üzerine kurulmuştur. Kumanlar bu geleneği Kıpçaklardan veya Moğollardan almış olmalı.

229 Robert de Clari, s. 50, ak. Victor Spinei, Marile Migratii din Estul şi Sud-Estul Europei in secolele IX-XIII. İnstitutul European1999, s. 206.

Şüphesiz eski Kürt göçerlerinde temel besin maddeleri et, süt ve peynir idi. Yani göçer aşiretlerin yaşam biçimleri hemen hemen aynıdır.

Kumanlar süreç içerisinde yerleşik hayata da geçip, bazı şehir ve kaleler inşa ettiler. Eski Rus kaynaklarında belirtildiğine göre, onlar bu şehirleri Rus Knezleri ve başkalarının ataklarına karşı koruma amaçlı olarak kurdu. İlk önceleri basit koruma amaçlı olarak hazırlanan bu şehirler giderek daha da güçlü savunma ve ticaret merkezlerine dönüştü. Bunların belli başlıları; *Şarukan, Sugrov* ve *Balin*'dir. Bu şehirler, Kuzey Karadeniz steplerinde bir yerlerde kurulmuş, ancak kesin yerleri belirtilmemiştir. Bu şehirlerin isimlerinin etimolojik özellikleri onların Kürtçe olduğunu göstermektedir. Şarukan ismi, Kürtçedeki *"Şar"* isminden gelmektedir. *"Şar"* Kürtçede şehir demektir, *"Şaruk"* ise küçük şehir, *Şarukan* ise küçük şehirler. *Sugrov* adı da Kürtçedir. Kürt yerleşim isimlerinin sonlarında sıkça *"ava"* kelimesine rastlanır. *"Ava"* yapı, kuruluş ve yerleşim yeri anlamındadır. Bu yüzden birçok köy ve bazı şehir isimlerinin sonuna *"ava"* eklenir. Kürdistan'da sonuna *"ava"* eklenmiş birçok yerleşim yeri vardır. *Balin* ismi de Kürtçede, yüksek yer, dikkat çeken yer anlamındadır. Burada bilinen bazı Kuman yöneticilerinin isim etimolojileri üzerinde durmakta yarar vardır. Kuman kralларından, 1132'de *Riazan*, 1168'de *Aidar*, 1223'te ise Basti vaftiz olup Hıristiyanlık inancına geçtiler.[230] Söz konusu isimler Kürtler tarafından halen kullanılmaktadır. *Raizan/Rêzan, Aidar/Adar, Basti/Besê/Besî* yaygın isimlerdir. Yine 1227'de Transilvanya'da konaklamış olan bir Kuman şehzadesinin adı *Borz* olarak geçmektedir.[231] *Borz* isminin günümüz Kürtçesindeki karşılığı *Berz*'dir. Berz yüce, ulu, büyük ve en büyük anlamında kullanılır. Hatta bir insanın saygıdeğer ve güçlü olduğunu belirtmek maksadıyla Kürtçede *"berz"* sıfatı kullanılır. 1210 yılında *Karaz* adlı bir Kuman şefinden bahsedilir; Karaz kelimesi, Kürtçede iş yapan, çalışkan, iş bilen anlamındadır. Bilhassa Kürtçede *"kar"* önekiyle başlayan birçok isim, unvan ve eylem biçimleri vardır. Kendisinden en çok bahsettiren

230 Nicetae Choniate Orationes Orationes... s.8; MMDESSEE s. 223.

231 Emonis Vakainamesi, L. Weiland yayınları, Hannoverae, 1874, s. 920.

ve Kuman hanlarından birisi olduğu söylenen *Kuthen* ismi çok açık olarak Kürtçe bir terimdir. Vurucu veya sürücü anlamındadır. Pagan dönem insanlarının doğadaki varlıkların veya olayların ismini çocuklarına verdikleri biliniyor. Kuman şeflerinden birkaçı dışında diğerlerinin isimleri tamamen İrani ve eski Kürtçedir.

Bütün bunlardan da anlaşılıyor ki, Kumanlar her ne kadar Turani halkların etkisinde kalmış olsalar da, insan ve yerleşim yerleri isimleri hep Kürdistan'daki gibi olmuştur.

Kumanlar, ekonomik yaşam bakımından sadece hayvan besleyicileri olmamış, daha sonraları tarımcılıkla da uğraşmışlardır.[232] Esas üretim kaynakları hayvancılık olsa da, kısmen tarımcılık yapanlar da vardı[233]ama bununla kendilerinin mi ya da egemenlikleri altında olanların mı uğraştığı belli değildir. Kumanların yaşam biçimi İskitlerde de görülürdü. İskitlerin bir kısmı sadece göçebelik ve yağmacılıkla geçinirken, diğer bir kısmı *"çiftçi ve tarımcı İskitler"* olarak tanınmaktaydı. Herodot bu işi yapanların ticaret için yaptıklarını yazmış.[234]

Askerî düzenleri de tipik Kürt göçerlerinin durumunu yansıtır. Bunlar daha çok süvarilerden oluşur. At üzerinde ok atma, saldırı ve geri çekilme taktikleri ile düşmanlarını pusuya sokarak tekrar saldırırlar. Bu taktik ilk defa Kürtlerin ataları olan Medler tarafından uygulanmıştır.[235] Kumanlarda aynı taktikleri uygulamaktaydılar. Böyle bir taktik çok hafif ve etkili silahların kullanmasını gerektirir. Ayrıca düşmanı psikolojik yönden yıpratıcı olduğu için çok etkili olmaktadır. Aynı taktik Xsefenos'un *Anabasis* adlı eserinde de anlatılmaktadır. Kürtlerin ataları olan Kardukiler, Kürdistan'dan geçen onbinlerce Yunan askerlerine yönelik söz konusu savaş taktiğini uygulamış ve onları perişan etmişlerdi. Askerî literatürde buna vur kaç taktiği denir. Sayı ve donanım bakımından

232 Otonis Episccopi Frisingensis et Rahewini Gesta Frederici seu rectius Cronica, F. Schmale, Darmstadt, 1965, s.192-193.

233 Rabinul Pethachia s. 10-13.

234 Herodot, Tarih IV. Kitap.

235 Herodot Tarihi, medler mad.

güçlü olan ordulara karşı zayıf güçler bu taktiğe başvururlar. Bugün Kürt gerillalarının dünyanın en hatırı sayılan ordularına karşı başarı sağlamasının nedeni de bu taktik sayesindedir. Demek ki Kumanlar bu geleneği çok eskiden, ta Kürdistan'dan göç etmeden önce zaten biliyorlardı.

Kumanlar öteden beri Mezopotamya'dan getirdikleri geleneklerini devam ettirmişlerdir. Fakat Orta Asya ve Doğu Avrupa steplerine göç ettiklerinde Turani inanç ve gelenekleri de benimsediler. Şamanlığı tatbik etmelerinin bir nedeni de bu olsa gerek. Ama eski inançları olan düşünce biçimi putperestliği ve bir nevi Zerdüştlüğü de tatbik etmekteydiler. Ukrayna ve Rusya steplerinde bulunan Kuman heykel ve heykelcikleri, putperestliği aşmadıklarına delalettir. Bu inancı eski Mezopotamya'dan veya Kafkaslar'dan edinmiş olabilirler. Bazı kitaplarda ateşperest oldukları bile söylenir. Söz konusu ateşperestlik, sadece Zerdüştlüğün step koşullarında erozyona uğramış biçimini tatbik etmekten başka bir şey değildir.

Kumanlardan kalma heykellere baktığımızda ellerinde kupa-maşrapa olduğunu görürüz. Bu durum onların Hint-Avrupa menşelerinden kaynaklanmaktadır. Hatta günümüzde Kürdistan'daki mezar taşlarına baktığımızda bile aynı geleneği görebiliyoruz. Çok değil, bundan elli yıl önceki mezar taşlarının üzerinde hançer, tabanca ve maşrapa kabartmaları vardır. Tabii ki maddi durumları iyi olanlar için bu mezar taşları dikilirdi. Bu gibi mezar taşlarına Kürdistan'ın birçok yerinde sıkça rastlanır. Kılıç yerine hançer ve modern silah olan tabanca nakşedilirken, kupa, maşrapa, güğüm temaları eskiden olduğu gibi işleniyordu. Söz konusu taş heykeller daha eski çağlarda da vardır. Modern Ukrayna ve Rusya steplerinde bulunan Kumanlara ait heykellerle, Hakkari stelleri de (dikili taşları) benzerlik arz etmektedir. Hakkari stelleri ile Serhat Kürtlerinin mezar taşlarına kazdırdıkları motifler Kumanların menşeleri hakkında belgesel nitelikte olan eserlerdir. Onlardan bir kısmının Kürdistan'dan gittikleri ve çok uzun bir yol katederek büyük bir serüven yaşadıkları anlaşılıyor.

Burada Kumanların tarihini ayrıntılı olarak inceleme amacı güdülmemiştir. Yalnızca onların karanlıkta kalan menşeleri hakkında bazı düşünceler belirtmekle yetinilmiştir. Zaten Kumanların siyasal ve toplumsal örgütlenmeleri hakkında pek az bilgi vardır. Bu konuda uzman olan Eski Sovyetler'de bir bilgin olan Yakubovsky'dir. Yakubovsky Kumanlar hakkında şöyle der: *"Bu toplumun siyasal ve toplumsal örgütlenmeleri hakkında tam bir bilgi sahibi olmak bir yana, bunun şemasını bile çizemeyiz."*[236] Ama tarihte derin izler bıraktıkları da kesindir.

Şüphesiz Kumanlar çevrelerine yaptıkları akınlarla daha çok talan ve yağma yapmayı hedefliyorlardı. İlginçtir en büyük savaşlarını Turanilere karşı vermişler. Hatta Peçeneklerin bir günde tarih sahnesinden yok olmasına neden oldular. *"...29 Nisan 1091'de Levunion silsilesi eteklerinde Bizanslılar ve Kumanlar ile Peçenekler arasında işitilmemiş derecede kanlı bir savaş cereyan etti. Peçenekler burada tamamen imha oldular. (...) Anna Komnene 'sayıları hadsiz hesapsız bütün bir kavim tek bir gün içinde imha oldu."* [237]

Dikkat edilirse, burada binlerce yıllık bir karşıtlık geleneği tekrar edilmiştir. Bu durum tarihteki meşhur İran ve Turan çelişkisinin yansımasından başka bir şey değildir. Kumanlar, bütün Avrupa'yı ve Bizans'ı ele geçirmenin eşiğinde olan Turani halklara karşı yerli halklara yardım etmiştir. Batıda Uz, Peçenek ve Moğollarla sürekli olarak mücadele eden halklardan birisi de Kumanlardır. Nihayet doğuda ise 1090 yılında Çavuldur Beyi Çakan öncülüğünde Oğuzlarla Peçeneklerin Bizans'ı ele geçirmesini Kumanlar boşa çıkarmıştır.

Türklerin Tarihi adlı Kitapta Kumanlar bölümünde Doğan Avcıoğlu, bazen Kuman ve bazen de Kıpçak adını kullanmaktadır. İlk bakışta Kumanlara aynı zamanda Kıpçak denildiği için böyle yaptığı varsayılır. Ama biraz derin araştırıldığında, onun bu konuda tereddütlü olduğu anlaşılır. Yani her iki kesimin bazen birlikte hareket ettiği bazen de ayrı oldukları sonucuna varmıştır. Sanki,

236 Yakubovsky, Altınordu, sayfa 4

237 B. LEİB, Alexiade II,141,N.3.; GONİ, L. Nom de Bizans dans l'alexiade d'Anne Comnéne, BZ. 44 1951, Dolger Fesschrift 243, n.1.

Romalıların imparatorluğun doğu sınırında yaşayan herkesi Arap saymaları gibi bir durumla karşı karşıyayız. *"Bütün Latin kaynakları göçebelere ya Arap ya Bedevi ya da Sarazen derdi. Ve başkalarının İranlıların, Pavlikanların ve Anglikanların nereden çıktıklarını birbirlerine soruyorlardı. Bütün bayırlar, tepeler, çatlaklar ve ovalar bu aforoz edilmiş halklarla doluydu."*[238] Ruslar ile Avrupalılar da sanki herkesi Kıpçak saymışlar. Zaten Kıpçak herhangi bir isim ve aidiyetten ziyade bir sıfat ve yakıştırmadan ibarettir. *"Çabuk kızan, sinirli ve saldırgan"* manasında Kumanlara Kıpçak yaftası yakıştırılmıştır. Büyük bir ihtimalle Avrupa'ya gelen bütün bozkır halklarına bu sıfat yakıştırılıyordu. Arap coğrafyacısının *Deşti Kıpçak* diye tabir ettiği coğrafya çok sayıda bozkır halklarını kapsar.

Kuman ve Balkan halkları kaynaşması

Kumanlar, feodal dönemde devlet sahibi olamadıkları için diğer halklar arasında eridiler. Feodal dönemde devletleşemeyen, ya da özgün feodal sosyal ve ekonomik ilişkileri gerçekleştiremeyen halklar, başka halklar tarafından eritildi. Kumanların durumu da aynen öyle olmuştur. Kürdistan'dan çok önceleri çıkıp Turan sınır hattına yerleştiler. Orada dil ve inanç bakımından etkilendiler. Ardından Avrupa bozkırlarında Turani halk ve aşiretlerle birlikte yaşamak zorunda kaldılar. Böylece onlardan etkilenme ve ortak dil kullanma koşullarına uydular.

Kumanların Balkanlar'daki halklarla birleşmesi ve giderek onların içerisinde erimesinin bazı nedenleri vardır. İlk defa birlikte hareket etmelerinin nedeni Moğol saldırılarına karşı güçlü biçimde karşı koyma refleks ve bilincinden hareketle olmuştur. Bunlar Moğol ordusu karşısında yenik düşünce, bir kısmı bulundukları alanı terk ederek bugünkü Romanya devletinin kuzeydoğusuna yerleşirler. Buraya o zamanlar *"Comania"* denilirdi. O tarihten itibaren Hıristiyanlaşırlar; misyonerler onlara Hıristiyanlığı daha kolay benimsetmek için İncil'i ve ilahileri Kumancaya çevirdiler. Bu çevi-

238 Sencer Diviitçioğlu, Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu, Eren Yay. s. 18, yararlanan eser, Anadolu Dün, Bugün, Yarın Tarihi ve Devrim, Deniz Adalı, Kaldıraç Yay. 1998 s. 244.

rilerin Türkçe olduğu söylenmektedir. "*Codex Cumanicus*" adlı bu dinsel yapıtın Türkçe olduğu kesindir. Ama Codex Cumanicus'un Türkçe oluğu onların Türk olduğuna açıklık getirmez. Günümüzde bile Kuran dünyadaki bütün Müslümanlar tarafından Arapça okunur. Fakat Bütün Müslümanlar Kuran'ı Arapça okuduğu için Arap sayılmazlar; Kumanların İncil'i ve bazı duaları Türkçe okumaları gibi... Büyük bir ihtimal, bozkır halklarının ağırlıklı bölümü Türki bir dil konuşurlardı. Peçenek, Oğuz, Moğol, Hun vb. Ural-Altay dil grubuna mensupturlar. Onlarla aynı coğrafik alanda bulunan diğer halkların da onların diline aşina olmamaları için hiçbir neden yok.

Bundan sonra, oradaki yerli halkla kaynaşma giderek artar. O coğrafyada en çok da Vlahlarla Kumanlarm kaynaştığından bahsedilir. Hatta Büyük Romen tarihçisi Nicolae İorga bu konuda geniş bilgiler vermekte ve Romen ulusunun oluşumunda Kumanların da bir unsur olduğunu belirtmektedir. Fakat Kumanların Türki bir halk olduğuna dair geleneksel görüş onda da vardır. İslam coğrafyacısı olan İbni Batuta döneminde Kırım ve çevresinde Hıristiyan Kumanlarm olduğu yansıtılmaktadır. Yine Moğollara yenilen Don Kumanlarının da Macaristan'a yerleştikleri ve burada önce Hıristiyanlaştıkları daha sonraları ise Macarlaştıkları biliniyor. Hatta bazı Bulgar çarlarının Kuman asıllı oldukları söylenir. Bazı iddialara göre Romen Devletinin kurucularından olan Basarab'ın da Kuman asıllı olduğu iddia ediliyor. Kumanlar Karadeniz kıyılarında yaklaşık üç asır egemenlik sürdürdüler. Ama varlıklarını koruyamadılar. Macar, Romen ve Bulgar uluslaşmaları içerisinde eridiler. Bunun en büyük nedeni şüphesiz yerleşik hayata geç katılmalarıdır. Bu durum onların kültürel alanda daha gelişkin olan halklar tarafından asimile olmalarına neden olmuştur.

Tarihçiler ortaçağda bazı Romen feodalleri sayarken bunların isimlerinin Turani oldukları anlaşılıyor. *Bonçuq, Borçul, Bucuq, Buga, Buldur, Bulmaz, Bura, Buzdugan, Çaqan* vb.[239] Bu isimler Moğol ve Peçeneklerden kalmadır. Kumanca isimler ise daha farklıdır. Yer yer Kumanlarda da bazı Turani isimler görülse de onların daha fark-

239 Neagu Djuvara, Thocomerius-Negru Voda, Humanitis yay. 2007, 2009, Bucureşti, s. 65.

lı isimleri olduğu görülür. Mesela *Thocomer, Basarab, Şerban, Rızvan*, ve *Mircea* gibi isimler Kumanca olabilir. Bunlardan Thocomer ismi biraz da olsa Türkçeye yakın bir vurguya sahiptir. Thocomer'in babası olan *Basaraba*'nın sonundaki *"aba"* eki baba demek değildir. Eski Türki dillerinde ve halen hemen hemen tüm Kafkasya ve Orta Asya Türklerinde babaya, *dede* veya *ata* derler. Anadolu Türkleri ise baba kelimesini Kürtlerden ve Araplardan aldı. Bu kelime Kumancada da olabilir. Çünkü onların çıkış yeri Yukarı Mezopotamya olan Kürdistan topraklarıdır. Bu da gösteriyor ki Kumanlar, her ne kadar Turani dillerin etkisinde kalmışsa da, İrani ve yukarı Mezopotamyalı dil özelliklerini de kısmen korumuşlar.

Böyle bir durumda, Thocomer ve Basaraba isimlerinin köken olarak İrani dillerin batı kollarından birine ait olduğunu belirtebiliriz. Thocomer'in anlamı Thoko/ Teko-mêr /tek erkek, tek yiğit olur. O halde *Thocomer*/yiğit adam anlamında söylenmiştir. İkinci bir versiyon ise, *"mer"* soneki ile *"mîr"* den dönüşmüş olmasıdır. Böyle bir durumda o zaman Thocomer/*Tekomîr* olur ki, bu da *Tek-Emir* demektir. Bilindiği gibi Kürtlerde küçük krallara mîr denir.

Basaraba adı Türkçe menşeli değildir. *Basar*, Türkçede dağ sarımsağı demektir.[240] Aynı eserde ikili harfler bölümünde *"ab"* diye hiçbir kelime yoktur. Peş peşe sıralanmış olarak dört yerde, dört ayrı anlamı olan *"aba"* kelimesi vardır.

Aba: Ana.[241]

Aba: Ayı, özellikle bunun Kıpçakça olduğunu belirtmiş.

Aba: Baba. Ama Tibet dilince baba anlamındadır.[242] Bu kelime onlarda Arapçadan kalmış olmalıdır, çünkü onlar "sabit" oğullarındandır. Rivayete göre Yemen'den bir adam Türk ülkesine kaçıp gelmiş ve Tibetliler bu adamdan türemiş.

Aba: Aba başı, hıyar gibi dikenli bir ot.[243]

240 Kaşgarlı Mahmud, Divânu Lügâti-t Türk cild 1, çeviren Besim Atalay, T.T.K. basımevi Ankara, 1985.

241 a.g.e. s. 86.

242 a.g.e. s. 86.

243 a.g.e. s. 86.

Yukarıda Kaşgarlı Mahmud'un da belirttiği gibi, *"aba"* eski Turani dillerinde anne demektir.

Üstelik Kıpçak dilinde ise *"aba"* ayı demektir. Sadece Tibetliler tarafından baba anlamında kullanılır ve Arapçadan alındığı bizzat yazar tarafından söylenmektedir. Zaten Tibetliler Türki halklar kategorisine girmezler. *Divânu Lügâti-t Türk* kitabı 1072-73'te Kaşgarlı Mahmud tarafından yazılmıştır. O dönemde Turanilerin konuştuğu dili dikkate alarak yazmış ve hatta farklı boylardaki değişikliklere bile değinmiştir. Turani dilleri incelemek isteyenler için çok önemli bir yapıttır.

Kürtçe ve diğer İrani dillerde *ser*, bazı lehçelerde de *sar* baş demektir. *Baser*, ya da *Basar*, üstünde, yöneten, kontrol eden anlamını verir. *"Ab"* ise su demektir. Basaraba suyun başını tutan olur. Eski Mezopotamya masallarında suyun başını tutan güçlü dev ve canavarlardan bahsedilir. Yine eski yerleşim yerleri genelde su kenarlarında kurulurdu. Bu durum Sümerlerden günümüze kadar böyledir. Su kenarında kurulan yerler, zamanla diğer alanları yöneten merkezler olmuştur. İşte bu yüzden su kenarındaki üst yöneticiler bu adla anılmışlar. Bir uygarlık veya güç belirtisi olarak isme dönüşmüş olabilir.

Güney Kürdistan'da Caf aşiretleri konfederasyonu içinde Baserî adlı bir aşiret vardır; bunlar Süleymaniye ile Klar ve Halepçe arasında yaşarlar. Büyük öbekler halinde Güney ve Doğu Kürdistan'a dek uzamaktadırlar. Aynı çerçevede *Mesalîkû-l Ebsar*'da Şerezor nahiyesinde bulunan *Lose* ve *Baser* adlı iki Kürt aşiretinden bahsediliyor. Bu her iki aşiret için Bağdat'taki olaylardan sonra Şam ve Mısr'a göç ettiler denilmektedir. Bu aşiretlerin mensupları oldukça savaşkan ve yiğit insanlardı.[244] Diğer taraftan, *Mircea* ismi de İrani bir dilden gelme olabilir; bunun karşılığı *Mirza*'dır. Kürtler prense *Mirza* derler. Romencede *Mircea* olarak telaffuz edilir. Yine *Şerban*, *Razvan*, *Duşan* gibi isimler de İrani isimlerdir. Günümüzde bu isimler halen Kürtler tarafından kullanılmaktadır.

Kumancadan kaldığı söylenen *Teleorman* ve *Baragan* isimleri de Türkçe değildir. *Teleorman*, Deliorman vurgusuna yaklaşıyor-

244 Kusad Mayer, Mesalîkû-l Ebsar, s. 228, ak. İslam Ansiklopedsi Şerezor maddesi.

sa da aslında daha farklı bir şeydir. "*Til Roman*" olma ihtimali daha büyüktür. Yani Roman Tepesi. *Tel* ve *til* Hint-Avrupa dillerinde tepe demektir. Hata bu kelime Arami dillere de girmiş ve günümüzde kullanılmaktadır. Kaşgarlı Mahmud'un kitabında *deli* kelimesinin karşılığı *Telwe*dir. Buna göre Teleorman yerine Telweorman olması gerekirdi. Osmanlı döneminde ve hatta daha önceleri *Til Roman* Türkçeye kolayca adapte olduğu için Teleorman'a dönüşmesi olasıdır.

Baragan ismi de Türkçe değildir. Çünkü Türkçeye atıfta bulunacak bir yanı yoktur. Baragan Gotların dilinde vardır. Bairgan ve bairgahi olarak geçer ve tabya, barınak ve saklanma yeri anlamına gelir.[245] Eski Türkçede "*baragan*", "*giden*" anlamında söylenirdi. Örneğin; "*ol er ol ewge baragan*"[246] günümüz Türkçesine çevrildiğinde, "*o adam evine çok gidendir*" olur. Günümüz Kürtçesinde aynen Gotça da olduğu gibi, barınma ve üslenme yerine *Baregah* denir. Baregah, çoğul olarak belirtilmek istendiğinde *Baregan* olur; ki bu terim günümüzde daha çok askerî terminolojide üs anlamında kullanılır. Eğer Baragan Kumancadan kalmış olsa bile Turanice değildir. Kumanlar bu adı eski yaşadıkları yer olan Kürdistan'dan almışlar.

Onların diline atfen yazılmış olan *Codex Cumanicus* adlı bir dini kitaptan yukarıda bahsedildi. Şimdi onun esasen hangi dilden olduğunu biraz irdelemekte yarar vardır. Codex Cumanicus'un dil sahasına giren bölgelerde sadece Turani boylar değil, diğer farklı menşeye sahip halklar da yaşardı, ki, bunlardan birisi de Kumanlardır.

Kumanlarm yaşadığı sahalarda bulunan *Tatar, Got, Yunan, Ermeni, Yahudi, Çerkes, Rus, Lezgi, Avar, Kazimuk, Alan, Kıpçak* ve diğer Türki halkların hemen hemen hepsi *Karaçay-Malkar* dilini anlıyorlardı. Söz konusu bölgelerin *Linqua Farancası* Karaçay-Malkar dilidir ve bugünkü Türkçeye çok yakındır. Bu dilin Kumanlarla eş değer sayılmasının nedeni, Kumanlar tarafından batıya ve güneye taşınmasından ya da Kuman egemenliği olan bölgelerde bu

245 http://en.wiktionary.org/wiki/Appendix:List_of_Proto-Indo-European_roots.

246 Divânu Lügâti-t Türk tercümesi, Besim Atalay, s. 24.

dil aracılığıyla ilişki kurulmasından olabilir. 1404 yılında misyoner Johannes de Galonifontibus bu gerçeği dile getirmiştir. Annemarie von Gabain Codex Cumanicus'un diliyle Kazan Tatarcası arasında önemli benzerlikler tespit etmiştir.

Artık günümüzde ADN testleri sonucu, halkların veya ırkların soy ve menşeleri kolaylıkla ispatlanıyor. Macar bilim adamları Kumanların karanlıkta kalmış olan menşelerini öğrenmek için özel olarak ADN araştırması yaptılar.

Bilindiği gibi Kumanlar 13. yüzyılda Macaristan'a göç ettiler ve uzun süre Tuna ile Tisa nehri arasındaki bölgede yaşadılar. 16. ve 17. yüzyılda Osmanlı-Macar savaşları sırasında büyük zarar gördüler. 18. yüzyılın ortalarında serfliğin kaldırılmasıyla birlikte özgür çiftçiliğe geçebildiler. Daha sonraları yerli halkla kaynaşarak asimile oldular ve onlardan sadece bazı toponomik isimler geriye kaldı. Tarihi konumlarına rağmen, Kumanların etnik menşeleri halen doğru olarak bilinmiyor.[247]

Macar Bilim Akademisi, Genetik Enstitüsü'ne bağlı biyolojik araştırma merkezi tarafından Kumanlarla ilgili bir gen araştırması yapıldı. Ortaya çıkan sonuca göre bu halkta daha çok batı Euroasia genleri tespit edilmiştir. Bu durumdan yola çıkarak, araştırmayı yapan Biyolojik Araştırmalar Enstitüsü, Kumanlar Macaristan'a gelmeden önce batılı genlere sahipti diye açıklamalarda bulundu.[248] Araştırmacılar sadece Kumanların değil, aynı zamanda Oğuzların menşelerinin de henüz tam olarak belli olmadığını yazmaktadırlar. Ayrıca, Oğuzların kitleler halinde batıya göç ettiklerine dair elde herhangi bir kanıt yoktur. Bu durum sadece bir inanca dayanır. Sovyet bilgini Tolstov ve daha başkaları, göçleri kabul ederler; ama Oğuzları, saf Turani olmaktan ziyade, yerli İrani halklarla Türk-Moğol karışımı sayarlar. Çünkü eski tarihlerden beri yerli Mesagetler Seyhun-Aral bölgesin-

247 Paloczi Horvath, 1998.

248 Institute of Genetics, Biological Research Center of Hungarian Academy of Sciences, PO Box 521, H-6701 Szeged, Hungary.- PMID: 16596944, PubMed-ındexed for MEDLİNE) "Volume 47(1-4):87, 2003, Acta Biologica Szegediensis http//www.sci.u-szeged.hu/ABS

de yaşamaktaydılar. Daha sonraları doğudan göçen kabilelerle iç içe yaşadılar. Tolstov'a göre Akhunlar denilen Heftalid-Kidaritler IV. yüzyılda o bölgeye göç ederler. Oğuzlar ise daha sonraları gelir, VI. ve VII. yüzyılda Akhun kültüründen etkilenir ve onların dillerini konuşurlar.[249] Aşağıdaki alıntılar Oğuzların saf Turani olmadıkları tezini güçlendirmektedir. Oğuz geleneklerinde, geçmişte onların Moğolistan'da oturduklarını anımsatacak hiçbir iz görülmez. Oğuz Destanı, Prof. Zeki Velidi Togan'ın belirttiği üzere, Saka ya da İskit geleneği çizgisini sürdürür[250] *"Fizik ve tip bakımından Oğuzlar ve Peçenekler, Doğu Türklerinden çok İranlılara benzerler. Çekik yüzlü değil düz yüzlüdürler. Reşidettin, Seyhun-Ceyhun bölgesinde Oğuzların 'su ve hava nedeniyle' Taciklere yani İranlılara benzediklerini yazar".*[251] Peçenek ve Oğuz gibi Batı Türklerini *'Türkleşmiş Toharlar ve Alanlar'* sayan Prof. Verdnasky, kanıt olarak bu Türklerin antropolojik açıdan Hint-Avrupalı özellikler taşıdıklarını gösterir.[252]

"Arkeolojik bulgulara dayanan Tolstov, Aral ve Harizm bölgesinin eski sakinleri ile Oğuzlar arasında bir kültürel kesinti değil, kültürel süreklilik saptar."[253]

Barthold'a göre, *"Oğuz-Türkmen giyimi, olağan Türk giyiminden bir ölçüde ayrılır ve İran giyimine benzer."*[254] Anlaşıldığı kadarıyla Oğuzların Türklüğü biraz şüphelidir. Resmî tarih tezi, kendisine köken bulmak için uydurmuş olabilir. Zaten Ergenekon destanı Türklerin tamamen dışında gelişen bir öyküdür. Resmî tarih tezleri kendi sembol ve kültürel geçmişlerini hazırlamak için, özü pek fazla bilinmeyen ve eleştiri getirilemeyecek olan aşırmalara yeltenir. Bunu yaparken ölü dil ve kavimleri hedef alır.

249 Doğan Avcıoğlu, Türklerin Tarihi cilt 3, s.2177) (Tolstov, Qurartou, Neapolis des Scytes, Kharezm, Rusçadan çeviri, Paris 1964, s. 136.

250 Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, 1946, s. 11.

251 Türklerin Tarihi, cilt II, Doğan Avcıoğlu, s.2181.

252 Vernadsky, Essai sur les origines russes, I, s.155.

253 Doğan Avcıoğlu, a.g.e. s. 2182.

254 Barthold, Orta Asya Türk Tarihi, s.102-103, ak. D. Avcıoğlu, Türklerin Tarihi. s. 2182.

Kürt -Gyarmatlar

Bu iki aşiretin Macar ulusunu oluşturan yedi aşiretten ikisi olduğunu kaç kişi biliyor? Bizans Kralı Constantin Porphyrogenitur (905-959) *De Administrando İmperio* adlı kitabında, Macar aşiretleri hakkında şöyle diyor: *"İlk aşiret yukarıda da bahsedilen Kabaroilerdir (ki, bunlar üç büyük klandan oluşurlar) ve Hazarlar'dan ayrılmadırlar, ikincisi Nekis, üçüncüsü Megeris (Macarlara ismini veren), dördüncüsü Kaurtougermatos, beşincisi Tarianos, altıncısı Genach, yedincisi Kari, sekizincisi Kasi. Yine kabaroiler ile Tourkoilerin karışımı Peçenek topraklarında vardır."*[255] İmparatorun yazısında Kürt ve Gyarmat isimleri bir tek isim olarak veriliyor. Ama, Macar tarihçileri bu isimleri birlikte hareket eden ve aynı etnisiteye sahip iki aşiret olarak değerlendirirler. *"Çünkü bugün Macaristan'da 'Hetmagyar' denilen yedi Macar aşiretlerinin her birisinin adlarına atfen yerler vardır. Ama Kürt-Gyarmat adına ortak bir isim yok; Kürt ve Gyramat ayrı ayrı yer isimlerine ise sıkça rastlamaktayız. Her iki aşiret, bir zamanlar askerî ittifaklar çerçevesinde birlikte anılmış olabilir."*[256] Yazar kitapta, Kürt ve Gyarmat aşiretleri ile diğer aşiretler arasındaki birliğin belki de sadece askerî amaçlı olduğunu vurgulamaktadır.[257]

Kürt-Gyarmat, her iki aşiret Kürtler tarafından pek bilinmez. Orta Avrupa tarihinin bilinmezlikleri içerisinde arasıra kimi meraklılar tarafından yoklanmış olsa da, geçiştirilmekten öteye gitmemiş isimler. Kürt kelimesi bir halkın yani Kürtlerin ismidir. Gyarmat kelimesi de şu veya bu biçimde Kürtlerin tarihsel süreçteki bazı şahıs ve topluluklarının adı olduğu kesindir. Gyarmat adının etimolojisine ulaşmanın en kolay yolu, Firdevsi'nin Şahnamesi ile Zend metinlerine bakmaktır. Şahname kahramanlarından birisinin adı *Kaiomars*'tır ve aynı şahsiyet Zerdüştülüğün kutsal kitabı olan Zend Avesta'nın Zend bölümünde *Gayo-maratan* olarak geçer. Haug'un belirttiğine göre bu isimler M.Ö. 450-350'deki Yashtlarda

255 Constantin Porphyrogenitur, De Administrando İmperio DAİ:174: 1-7

256 Hungarians and Europe in the Early Middle Ages, Andras Rona-Tas, English edition 199 by Central European University Press, Budapest, s. 350.

257 Andres Rona-Tas, a.g.e., s. 351.

geçmektedir.[258] *"Zend Avesta'da gerçekten yer alan Gayo Maratan, Haoshyana, Kava Uç ve Kava Huçrava gibi kahraman isimlerine sadece çağımızdan dört yüz yıl önceye ait olan sonraki kısımlarında rastlanılabilir."*[259] İşte yukarıdaki kaynaklarda da belirtildiği gibi, Macar ulusunun oluşumunda Kürt-Gyarmat aşiretlerinin rol oynadığını söyleyebiliriz. Tarihte ismi belgelenmiş olan Gaumata adında bir Kürt daha vardır. Gaumata M.Ö. 521 yılında Medlere öncülük ederek Pers kralı I. Daryus'a karşı ayaklanmıştır.[260] Gaumata, Medli bir Magi olup, Med-Pers rekabetinin sembolü konumundadır.

Diğer önemli bir bulgu ise Gyarmart adına açıklama getiren Avesta'ya dayalı efsanelerdir. Avesta'ya göre ilk yaratılan insan Gayomart'tır. *"Boğanın kurban edilmesi hakkında, Persli metinlerde de bazı efsanevi bilgilere rastlanmıştır. İyiliğin en yüce ilahı Ahura Mazda, ilk doğaüstü insan Gayomart'tan önce bir boğa yaratmıştı. Kötülüğün güçleri, bu yaratılış işlerine fesat karıştırmak ve kötülüğe dönüştürmek gayesiyle bu boğaya saldırmışlar, vahşice öldürmüşlerdi. Boğanın omurgasından akan bir sudan, yeryüzünde binlerce türde canlı türemişti."*[261]

Viyana Resimli Cronikasında, Arpad, Zobolch, Gyula, Curzan, Cund, Leel, Werbulchu ve Vrs adlı aşiret liderlerinin adı yazılıdır.[262] Yukarıdaki isimlere bakıldığında Kürt-Gyarmat aşirelerinin liderleri tespit edilebilir. En başta Gyula ismi etnonimi Kürt adına uygundur. Kürtlerde, *Gulî* veya *Gulo* gibi geleneksel isimler her zaman vardır ve *Gulî, Gulo* erkek, *Gulê* ise kadın adı olarak geçmiş tarihlerden günümüze kadar gelmiştir. Binbir renkli ve bol çiçekli Kürt kadın giysileri Kürtlerin güllere olan düşkünlüğünün ifadesidir. Gül ya da Kürtçede dendiği gibi *Gul*, Kürtçe bir kelimedir ve Türkçeye Gül olarak geçmiştir. *Gyula* adlı aşiret liderinin ismi de oradan gelebilir. Curzan, hem yazılış, hem de okunuş biçiminden de anlaşıldığı

258 Dr. Martin Haug, Essasy, s.224.

259 Georghe Rawlinson, Medya Krallığı, s.114.

260 Herodot, Tarih, 3, 67.

261 Campell L.A., 1968; 94-95.

262 Cronica Pictata de la Viena, s. 19-22, 133-137; Cronicii Hungariei.., s. 287-292; ak. Viktor Spinei, a.g.e., s.32.

gibi İranik bir isimdir. Özellikle sonuna *-zan* getirilen bütün isimler İranik isimler kategorisine girerler. *Cund* ise baykuş demektir. Bilindiği gibi totemcilik ile Şamancılıkta hayvana, bitkiye, görünmez ruhlara vb. tapma inancı hâkimdi. Cund/Kund, ismi de oradan geliyor olabilir, hem baykuş çok eski inançlara göre aklm ve mantığın sembolü olarak bilinirdi. *Gyula* ve *Cund* adlı liderlerin egemenlik sahaları dikkate alınırsa, Kürt-Gyarmat aşiretlerinin Macaristan'ın hangi bölgelerine yerleştikleri de ortaya çıkmış olabilir.

Derin ve köklü bir araştırma sonucunda daha çok ortak yan bulunur. Örneğin, bunlardan birisi de *Tarkhany* kabilesidir. Bu adın Türkçeden gelen Han ya da Kagan isimlerinden türetildiği iddia ediliyor. Fakat şu anda halen Kürdistan'da *Tarkevan/Tarhan* adlı büyük bir aşiret vardır. *"Tarkewan Delo aşireti içerisindedir ve Cebel Xeşk ile Koçeçi nehri arasında yaşarlar; Tarhanî, Caf konfederasyonu içindedir, Cewanrud ile Sanandaj arasındaki bölgede bulunurlar. Orta Kürdistan'da yaşayan büyük Caf aşiretinin bir koludurlar, Tarhan Holaylan Konfederasyonu içerisinde, Kirmanşah'ın doğusunda, Sonqor dolaylarında mukimdir, Lakî konuşurlar ve Yarisanîdirler"* [263] Şahıs, aile, kabile, aşiret ve halk adları sonuna *"î"* harfi geldiğinde aidiyet belirtir. Buna göre *Tarkewanî, Tarhanî* isimleri çıkar; ki bu da Macarların Tarkhany'si ile aynıdır. Tarkewan etimolojisi de Kürtçede çok açıktır, *Tîr*/ok-*kewan*/yay bileşik isminden oluşur; buna göre *Tîr-kewan*, ok ile yay demektir.

Hetmagyar (heftmagyar), denilen yedi Macar aşiretinin geldiği alan olan Batı Hazar ve Başkır bölgesi, Kürtler ve diğer İrani halklar için yabancı bir yer değildir. Çünkü onların ilk çıkış noktaları burasıdır. İran milletleri Hazar'ın batı ve güney kısımlarında sıkıştırıldıklarında, batıya ve daha sonra da güneye doğru yayılmaya başlarlar.[264] Söz konusu İrani milletlerden kasıt, Kürtlerin de ataları olduğuna dikkat çekmekte yarar vardır.

"Macarların kendilerine atfettikleri terim olan magyar, Ugrice,

263 M. Emin Zeki Beg, **Dîroka Kurd û** Kurdistan, s.235; www.kurdistantime.com/ kürtaşiretleri bölümü.

264 G. Rawlinson, a.g.e., s. 115.

voguli ve ostiakinin biraz deforme olmuş biçimi olan Magy ile insan anlamına gelen; Türki veya Fino-Ugriki dillerden alınmış -ar/er(i)'den oluşan bileşik bir isimdir."[265] Aslında Magyar adının kendisi bile İrani geleneğin dışında tutulamaz gibi görünüyor. Magiciliğin Zerdüştlük öncesi bir din olduğunu ve ayrıcalıklı bir aşiret olarak Magi aşiretinin bu işi yürüttüğü biliniyor. Magyar ile Magi ismi karşı karşıya getirildiğinde benzer yanı görülmektedir. Bu gibi benzerliklerin tesadüfi olabileceğini varsayanlar olabilir. Peki *Gyarmat* ile *Gayo-marathan da* mı tesadüftür! Hatta şöyle de denebilir, her ikisinin çıkış noktaları olan Hazar Denizinin batı ve güney coğrafyası da mı tesadüftür? İslam Coğrafyacısı İbni Rüşt, X. yüzyılda Magylerin yani Macarların ülkesine *Al-Madgyarya* ismini vermiş.[266] Arapça'da "g" harfi olmadığından magy, macy olarak yazılır, bundan dolayı *Al-Madgyarya, Al-Macarya* olarak okunur. *Madgyarya*, yani Med ve Magilerin ülkesi. *Magy* ismi bizlere eski Kürdistan, Azerbaycan ve Ermenistan'daki eski Magy dininin tatbikçilerini anımsatıyor.

Buna göre Macarların Turani olmadıkları teziyle karşı karşıya gelmiş olunur. Macarlar, iki önemli süreçte Turani halkların etkisinde kaldılar. Bunlardan birincisi, Hazar devletinin egemenliğinde kalış sürecidir, ki bu süreçte *Hazar, Bulgar, Başkır* vb. halklar ile iç içe yaşamış ve dil olarak onlardan önemli oranda etkilenmiştir. İkinci dönem ise *Hun, Peçenek* vb. Turani halkların Doğu Avrupa istilası dönemidir. Buna üçüncü bir dönem eklemek gerekirse, o da XVII. yüzyıldaki uluslaşma dönemidir; ki bu dönem birtakım Turancı akımların öncülüğünde kabul ettirilmeye çalışılan resmî tarih tezidir. Buna Almanların Osmanlı içerisinde oluşturmaya çalıştıkları Turancılık akımı da eklenebilir. Osmanlı devletinin son dönemlerinde ortaya çıkan Turancı akım Macar Turancıları tarafından canlandırılmıştır. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde ise Türk ulusu yaratma paranoyası çerçevesinde Macar ve Türk Turancılığı âdeta iç içe geçmiştir.

265 Victor Spinei, Marile Migratii Din Estul Şi Sud-Estul Europei, İn Secolele IX-XIII, İstitutul European 1999, s. 15.

266 İbn Rusta, Aisvestija o khazarakh, bolgarakh, mad'jarakh, slavjankh i russakh, ed. D. A. Khvolson, S.-Petersburg, 1869, s. 25.

Macar ve İrani kavimlerin iç içeliği zaten Kürt-Gyarmat aşiretleri örneğinde biliniyor. Bu iç içelik halk oluşumunda birincil derecede rol oynamıştır. Macarlar, bunun yanısıra sırasıyla Kuman, Alan ve Alanların bir kolu olan *Jaszky/İasi/Azi/Asi* aşiretleri ile de yan yana yaşamıştır. Asilerin kaldığı mıntıka olan Jaszsag, Büyük Kumania ile Tisa'nın batısına düşer. Onların adına denk düşen *Eszlar, Jasz-falu* vb. toponomik isimler Macaristan'da halen mevcuttur. Ayrıca Orta Tuna boylarına yerleşen *Asi* grupları vardı.[267] Macaristan'daki Aslardan bahseden en eski belgeler 1318 ile 1323 yılları arasında yazılanlardır. Macar kralı Carol Robert, 8 Mart 1323 tarihinde *As* yöneticileri ile ilgili bir belge hazırlamıştır. Bu belgede yer alan isimlere bakıldığında Hıristiyan dinine özgü isimler hariç diğerleri tümden Kürtçedir. Örneğin: *"Aslardan olan, Zakan oğlu Larzan, Furduh oğlu İwachan, Keskene oğlu Demetrius, Ambultan oğlu Çaret, Gubul oğlu Demetris, Begzan oğlu Stephanus, Mozgun oğlu Poulus, Çekan oğlu Andreas, Zakaran, Eiusdem, Keyan, Kurman, Hurz, Arpan, Zuagan, Zaduk, Kalhen, Magar ve Çamaz oğlu Petrus bize bağlı kimselerdir..."*[268] Yukarıdaki isimler Kürtler tarafından isim ve lakap olarak halen kullanılıyor. İsimler incelendiğinde önemli bir husus daha dikkat çekmektedir. Örneğin, baba isimleri tümden Kürtçe olmasına rağmen bazı oğul isimleri Avrupa kökenlidir. Bunun nedeni de Asların oğullar döneminde Hıristiyanlaşmaları ve asimile olmaya başlamalarıdır.

Başpiskopos Strioi ile Branderburg beyi Polonya'nın Cracovia şehrine saldırdığında ordusunda Aslar da vardı; *"....sefer sırasında orduda çok sayıda Macar, Walah ve As askerleri vardı."*[269] Araştırmacıların belirttiğine göre, Romanya'daki *İasi* şehrinin adı da Aslara atfen verilmiştir. Bu şehrin ilk adı *Jaszky Targ* (A.H.K. As pazarı)

267 J. Nemeth, Eine Wörterliste der Jasen, der Ungarlönddischen Alanen, Abhandlungen der Deutschen der Wissenchaften zu Berlin, Klase für Sprachen, Literatur und Kunst, 1958, 4- Berlin, 1959, s. 5-7.

268 I. Gyarfas, III, Szolnok, 1883, s. 463-465.

269 Kalendarz Katedry Krakowsskiej, in Mommenta Poloninea Historica, SN. V, Annales Cracovienses priores cum kalenderio, ed. S. Kowlowska-Budka, Varşovia, 1978, s. 171-172.

olarak geçer.[270] Macaristan'daki Aslar daha sonraları Macar ulusu içerisinde asimile olmaktan kurtulamadı. Fakat XIV-XVI yüzyıllar arasında kendi dillerini konuştukları belgelenmiştir. *"As milleti daha sonraları Macarlara karıştılar. Fakat yine de uzun süre kendi dillerini konuşuyorlardı."*[271]

Macarlar hakkında IX. ve X. yüzyıllarda Ortadoğulu, Bizans ve Avrupalılar tarafından bırakılmış birçok tarihi belge vardır.

Macar tarihi çok araştırılmasına rağmen halen birçok yönünün aydınlatılamadığı anlaşılıyor. Çünkü Macarlaşma süreci başlamadan önce, İskit, Alan, Hun ve daha sonraları ise *yedi Macar* aşiret konfederasyonu o topraklarda iç içe geçmişti. Halen birçok Macar araştırmacı ve tarihçi etnik oluşumlarında en etkili unsur olarak İskitleri gösterirler. Macarların Turaniliğinden ise, daha çok 1800'lerden itibaren bahsedildi. Macar Turancılığı, sadece Macaristan ile sınırlı kalmamış, en başta Türkiye olmak üzere birçok yere ihraç edilmiştir. Bu hususta Yeni Şafak gazetesinin 04 Mayıs 2009 tarihli sayısında şöyle yazılmış: *"Malûm, bugün 3 Mayıs Türkçülük Günü. Lâkin, tarihe bakacak olursak sanki biraz 'ithal bir gün' bu gün. Nereden mi çıktı? Şuradan: Geçtiğimiz asrın başında bazı Macarlar, 'Turan'ın temsilcisi olduklarına iman etmiş, sonra da bunu ihraç etme yoluna gitmişlerdi. 'Jebemben şok alma var'ın Türkçe, 'Cebimde çok elma var' anlamına gelmesi gibi ortak kültürel noktalardan hareketle Türkiye'de ciddi bir Turancılık rüzgârı estirmişlerdi."*[272] Bunun Kürtlerle ne alakası var diye soran olabilir. Turancılığın çıkışı ve Türkiye'ye yayılma sürecinden bugüne kadar Kürtler bunun acısını çekiyor. Fahrettin Kırzıoğlu bu konuya açıklık getiriyor; *"Ancak, rahmetli Atatürk'ün emriyle 1933'te 'Darülfünun' adı da kaldırılarak ıslahat yapılıp üniversite adı verilerek, yabancı uzman ve profesörler İstanbul'a getirildikten sonra, Türk tarih ilmi de gelişmeye başladı. Yine rahmetli Atatürk'ün isteği ile, başkent Ankara'da, Dil ve Tarih*

270 İonn Dlugossi, Annales seu Cronicea incliti regni Poloniae, 'I,' ed. I. Dabrowski, Varsoviae 1964, s. 64.

271 Nicolaus Olahus, Hungaria, s. 33; Georghe Wernheri, De Admirandis Hungariae aqvis Hypomnemationi in scriptores rerum Hungaricarum, ed. I.

272 Taceddin Ural, http://yenisafak.com.tr 04 Mayıs 2009.

Coğrafya Fakültesi'nin 1935'te açılması ve gelişmesiyle, demin arz edilen Umumi Türk Tarihi kaynaklarının yazdığı dilleri, doğrudan doğruya okuyup değerlendirebilen Türk gençleri yetişmeye başladı; ve Ankara'da Macar dili ile tarihini öğreten Hungaroloji Enstitüsü'nün gayretli Macar profesörleri, Türk tarih araştırmalarına geniş ufuklar açtılar ve çok değerli gençlerimizi yetiştirdiler 1938'de yeniden İstanbul Üniversitesi'ne dönen Sayın Hocam Prof. A. Zeki Velidi Togan da, burada "Umumi Türk Tarihi Kürsü Profesörü" olarak, bugüne kadar çalışmakta ve değerli, müdekkik gençler yetiştirmektedir."[273] Anlaşıldığı kadarıyla Türk Turancılarını yetiştirenler Macar tarihçileridir. Yine Kürtlerin menşesi hakkında uydurulan *"kart-kurt"* meselesi de onlardan kaynaklanıyor. Bu gibi tarihçiler ortaya attıkları suni gündemlerle tam yüz yıl boyunca Kürt inkârcılığını körüklemekten başka bir şey yapmadılar. Onların öğrencileri olan günümüzdeki inkârcı mantık olduğu gibi devam ediyor. Bir Kürt atasözünde dendiği gibi *"Yekî dîn kevir avêt bîrê, çel baqil nukarın derxin/Delinin birisi kuyuya bir taş atıyor, kırk akıllı onu çıkartamıyor"*. Ne yazık ki Türkiye'deki durum aynen böyledir. Birkaç Macar tarihçinin ortaya attığı iddiaları, en değme Türk tarihçileri ortadan kaldıramıyor, kaldırmaya cesaret edemiyor veya onlar da tarihi hatadan nasiplerini alıyor. Eski hatalardan kurtulmak ve Kürt halkına yapılan kötülüğü bertaraf etmek için şimdiki aydın Macar tarihçi ve araştırmacılara önemli görevler düşer.

Macaristan, Slovakya ve Romanya'da Gyarmat köyleri:

Macaristan: *Gyarmat, Balassagyarmat, Fehérgyarmat, Füzesgyarmat, Gyarmatpuszta, Kaposgyarmat, Lehotkagyarmat, Zsitvagyarmat, Rábagyarmat, Zigetgyarmat.*

Slovakya: *Hontfüzesgyarmat, Gyöngyösgyarmat, Jánosgyarmat, Kisgyarmat, Kőhídgyarmat, Lapásgyarmat, Tótgyarmat, Banska Bystrica'da; Trencin vilayetinde Újgyarmat; Nitra Vilayeti'nde Zsitvagyarmat .*

273 Prof. Dr. Fahrettin Kırzıoğlu, Tarih, Dil, Antropoloji, Etnografya, Etnoloji, Milli Destanlar, Gelenekler ve Folklor bakımından incelemeler, 1995 İstanbul.

Romania: *Feketegyarmat, Arad vilayeti; Csigérgyarmat, Arad Vilayeti; Temesgyarmat/ Giarmata, Timiş viyaleti.*

Polonya: *Kurdwanow,* Polonya'nın Cracovia şehrine bağlı bir yerleşim birimidir.

Çek Cumhuriyeti: *Kurdèjov köyü ve bölgesi.* Çek Cumhuriyeti'ne bağlı Güney Moravya'da bir köy adıdır. Ayrıca bu köyün de içinde bulunduğu geniş bir bölgenin adıdır. Kurdějov köyü başkent Prag'ın güney doğusuna düşer ve oraya 212 km uzaklıktadır.

Şunu da belirtmek gerekir ki Kürdistan'da aynı isimde şehir veya köy adları yoktur, ama isimler Kürtçedir. Bunun nedeni biliniyor, yani Macarları oluşturan yedi aşiretten ikisinin Kürt kökenli olduğu tarihçiler tarafından ispatlanmıştır. Kürtçeyi çağrıştıran veya benzeyen yerleşke isimlerinin sadece Kürtçe ve Türkçe anlamlarını vermekle yetineceğiz.

Kurd: Tolna şehrine bağlı büyük bir kasabadır. Kürt akademisyen Dr. Zurab Aloian bu isimden hareketle Kürt-Macar ilişkileri üzerine, 2004 yılında *The Kurds in the Ottoman Hungary* başlıklı bir araştırma yazısı hazırlayıp yayınlamıştır. Yazar söz konusu araştırmasında Kürt-Macar ilişkilerini Osmanlı döneminden itibaren ele almış. Elbette o dönemde de sınırlı ilişkiler var, ancak ilişkiler Osmanlıcılıktan öteye gitmemiştir.

Békéscsaba : Bêkesava, Türkçesi, kimsesizler yurdu demektir.

Eger: Eğer, şayet anlamındadır.

Ghyula: Gulê, bayan ismi olan Gül demektir.

Kaposvár, Dombóvár, Vasvar: İsimlerin sonundaki var, Kürtçede war, yani yer, barınak demektir.

Érd: Kürtçede erd, toprak ve bitki yetişen arazi demektir.

Hatvan: Kelimenin sonundaki van, Kürtçede sıkça kullanılan mesleklerin sonuna eklenir.

Heves: Hewes, Kürtçede arzu ve hevesi anlatır, Türkçeye de heves olarak geçmiştir.

Komadi: Kom, Koman, Komik gibi Kürdistan'da birçok yer adı vardır. Topluluk, toplanma yeri veya yerleri, grup vb.

Komarom: *Komar*, Kürtçede gruplar topluluğunu oluşturan birlik demektir. Modern Kürtçede ise Cumhuriyet anlamında söylenir. Bu ismin başındaki *Kom*'un, Kürtçede çok geniş anlamı vardır. Toplum, grup anlamı verdiği gibi, küçük bir toplumun yerleştiği yere de *kom* denilir. Kürdistan steplerinde barınmaya elverişli yerlerde kalan küçük gruplu çoban ailelerin kaldığı yere de *kom* denir.

Körmend: *Kormend*, bu kelime körlerden anlamında söylenmiştir. Kör kelimesinin aslı Kürtçe olan *Kor*'dur. Romencede ise chior olarak geçer. Kelimenin sonunda bulunan *-mend* eki tipik bir Kürt sonekidir.

Sarvar: Kürtçesi *Sarwar*'dır ve soğuk mekân demektir. Eğer bu kelime *Serwer* olsaydı, lider demekti.

Sarkad: *Serket*, yani başaran oluyor.

Zalaövö: *Zalava*, Güney Kürdistan'da *Zele* diye bir bölge ile yine Anadolu'da Tokat *Zile* kazası biliniyor. Zile şehri Med egemenliği döneminde kurulmuş bir yerdir ve Mitratdetes zamanında *Zelani* Kürtlerinin önemli bir merkeziydi.

Zomba: *Zom*, Kürtçede yaylak yerlerde tek aileli çadırlara zom denir.

Tevel: *Tevêl*, Kürtçede aşiret birliği anlamındadır.

Paks: *Paqiş*, *pak* temiz, saf anlamındadır.

Medina: *Medina*, Kürtlerde geleneksel kadın adıdır ve Med kızı demektir. Ayrıca Arapça şehir demektir. Büyük bir ihtimal Med tipi yerleşim yerinden dolayı Araplar bu ismi kullanmış.

Bonyhad: Bunyadü yani temel, esas demektir.

Szasvar: Şaşwar, şaşîwar Kürtçe insan ismi olarak veya şaşırtıcı anlamı veriyor.

Kecel: Kürdistan'da *Keçel, Keçela, Keçelê* adlı birçok köy ismi ve *Keçelan* diye bir aşiret vardır.

Mako: *Makû*, Doğu Kürdistan'da önemli bir şehirdir.

Szekszard: Bu isim dikkatlice okunduğunda Saka/İskit adına atfen söylendiği belli olur.

Eyaletler:

Baranya: *Baraniya*, Kürtçede yağmur yeri anlamındadır.

Bekes: *Bêkes*, Kürtçede kimsesiz, garip demektir.

Hajdu-Bihar: Bahar, bu isimde birçok köy ismi vardır ve ilkbahar anlamındadır. Bahar kelimesi, Kürtçeden Türkçeye geçmiştir.

Heves: *Heves*, arzu istek demektir.

Tolna: *Tol*, Kürtçede ödeşmek, intikam demektir.

Zala: Zele, Zile.

هەوالنامەی کتێب

Beşinci Bölüm

Doğu Roma İmparatorluğu ve Balkan Sürgünü Kürtler

Kürdistan coğrafyası çağlar boyunca medeniyetler arası köprü rolü oynayan özelliklere sahip olmuştur. Neolitik toplum döneminden beri olan bu süreç halen devam etmektedir. Söz konusu coğrafya sürekli olarak doğudan ve batıdan gelen ideolojik ve kültürel oluşumları doğu-batı istikametine taşımıştır. Bu taşıma sırasında aynı zamanda her iki yönden gelen medeniyet öğelerini kendi filtresinden geçirmeyi de ihmal etmemiş; onlara yeni biçim vermiştir.

Kürtler böylesine bir coğrafyada hem doğu hem de batı medeniyetlerinden olumlu ve olumsuz etkilenmiştir. Çünkü uygarlıklar arası çelişki ve çatışmaların uç noktasında bulunduklarından dolayı ister istemez kendilerini o tür olayların içinde bulmaktadırlar. Jeolojik ve coğrafik özellikleri bakımından çevresindeki bölgelerden çok farklı olan Kürdistan her zaman yayılmacı güçlerin dikkatlerini üzerine çekmiştir. Kuzeybatıda Kafkaslar, doğuda Elbruz dağları, Güney ve Orta Kürdistan'da Zagros dağları ve batıda Dersim dağları ile çevrili olan böylesine bir coğrafya Orta ve Yakındoğu bölgesinin en yüksek alanlarını teşkil eder. Arazi yüksekliği yer yer 5000 metreye kadar yükselen bu coğrafya tarihin şafak vaktinden beri hep Kürtlerin anayurdu olarak kaldı. Doğudan ve kuzeydoğudan gelen Hint-Avrupa inançları, güneyden gelen Aşağı Mezopotamya ve Mısır inançları, batıdan gelen Yunan ve Roma inançları bu coğrafyadan geçerek âdeta sentezlenmiş ve çoğu kez anti-tez olarak farklı yönlere geri dönmüştür. Tarihte bunun pek çok örneği vardır. Bunlardan en önemlilerinden biri antik dönemdeki Komagene Devleti inancı ile M.S. III. yılda zuhur bulan Maniciliktir. Aslında bu tür örnekler genişletilebilir. Ama tarihte en çok bilinenlerden olmaları nedeniyle bunları örnek vermekte yarar vardır. Komagene kralı Antikos doğu ve batı dinlerini, yani Zerdüştlük ile Yunan ve Roma dinlerini ortak temellerde birleştiren hareketi başlatmıştır. Bunun anısına Nemrut dağının zirvesine

mükemmel bir anıt dikmiştir. Bu anıtın kalıntıları halen bütün heybetiyle varlığını sürdürmektedir. Komagene Devletinin bulunduğu alan Kilikya, Kapadokya, Botan ve güneyde Palmira üçgeninin kesiştiği bir alandır. O çağlarda İran ile Yunan ve daha sonraları ise Roma'nın devreye girmesi ile savaş sadece askerî alanda değil, inanç alanında da sürmekteydi. Saf bir ideal doğrultusunda hareket eden Komagene kralı Antikos bu savaşı, medeniyetler arası diyalogla dinler arası bir sentez yaratarak çözmek istemiş; Yunan ve İran tanrılarını birleştirmeyi meşhur Nemrut anıtıyla sembolleştirmiştir. Belki de tarihte bir ilki gerçekleştiriyordu. Şüphesiz Hitit yurduna *bin tanrılı ülke* deniliyordu; ama orada her inanca saygı vardı ve bundan dolayı Hitit topraklarında yaşayan tüm toplumların inançları kabul görüyordu. Komagene'deki daha farklıydı; orada İran ve Yunan dinlerinin bir sentezi ortaya çıkıyordu. Batı ve doğu sentezi diyebileceğimiz bu hareket, medeniyetler arası diyalog ve uzlaşı için atılan önemli bir adımdı. Komagene kralı aslında çok isabetli bir karar almıştı. Ülkesi çağın en büyük iki savaş makinesi olan Roma ile İran sınırları arasında bulunuyordu. Her iki tarafın baskılarından bıkan farklı inançlara sahip halk kesimleri onun krallığına bağlı topraklara yığılmıştı. Bütün farklılıkları aynı birliğe çekebilmesi için tümünün düşüncelerini yansıtan bir formül bulmuştu. Zaten devletinin adı bile o birliğin işaretidir. Çok yalın bir Kürtçe kelime olan Komagene ismi, genlerin birliği, yani halkların birliği demektir.

Manicilik

Gnostik okulların şekillenişi Yunan filozofları tarafından geliştirilmişti ve bu gelenek Roma İmparatorluğu döneminde M.S. II. yüzyıla kadar devam etti. Batıda Gnostizmin son bulduğu bir dönemde Kuzey Mezopotamya'da dünya çapında etki yapan Manihizm ortaya çıkmıştır. Bu açıdan Manihizm dünya çapında yayılan Hıristiyanlık, İslam ve Budizm gibi dört büyük dinden biridir. Bu özelliği günümüzde olmasa da, eskiden yayıldığı alanlar göz önüne getirildiğinde dördüncü evrensel din olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Manihizm, evrensel bir vahiy dini olarak, misyonerlik özellik-

leriyle antik ve geç dönem Gnostisminin son ve mantıklı düzenlenmesi olarak nitelendirilmiştir.[274]

Manihizm öyle rastgele ortaya çıkmamıştır. Böyle bir evrensel dinin doğuşunu belirleyen bazı elverişli koşullar mevcuttu. Deyim yerindeyse ortaya çıkması için elverişli zemin vardı. Elverişli koşulları şöyle sıralanabilir: Birincisi, Mezopotamya'daki zengin, çok dinli ve çok kültürlü geleneğin oluşu; ikincisi kökü çok eskilere dayanan İrani dini düşünceler geleneği; üçüncüsü, Büyük İskender'in Asya ve Mezopotamya seferleri sırasında bölgeye giren Helenistik düşünceler; dördüncüsü, M.Ö. 597 yılında Yahudilerin Kürdistan'a sürgünü sırasında ortaya çıkan Yahudiliğin etkisi; beşincisi, erken çağlarda bölgeye giren Hıristiyanlık; altıncısı, Mani'nin Turan bölgesine yaptığı sefer sırasında etkilendiği Budistlik.

Mani 12 yaşındayken peygamberliğe eriştiğini söyler, bu yaklaşık olarak 228 ile 229 yılları arasında olabilir. Diğer peygamberlere vahiy gelme olayı onda da gerçekleşmiş, Mani bunu kendi ruhsal ikizi, ortağı ve dostu biçiminde yorumlamıştır. O sıralarda Kutsal Ruh'tan, yani *Paraklit'ten* (teselli edici) vahiy almış ve bunun üzerine çevresiyle ilişkisini keserek yeni düşüncesi üzerine yoğunlaşmıştır. Mani daha çocuk yaşta, babası Pattik tarafından Gnostik bir vaftiz mezhebine verilmişti. Bu onun, daha çocuk yaşta inançlar ve bilgi üretme konusunda elverişli duruma geldiğini gösterir. Onun ilk faaliyeti birlikte kaldığı vaftizcilerin öğretisini yeniden düzenlemek olmuştur. Yani onların düşüncelerine yeni yorum ve uygulama biçimleri getirmiştir. Bu yüzden vaftizciler

274 R. Haardt, Sacramenta Mundi. Theol. Lexikon für die Praxis, Freiburg/Breisgau (Herder), c. III, 1969, sütun 328; English Translation London 1969, 373; A. Böhlig, Die Gnosis III, Der Manichäismus, s. 27; Kurt Rudolph, Gnosis, The Nature and History of an Ancient Religion, Ed. Robert McLachlan Wilson, Edinburgh, 1983, ss. 326-342, ak. ak. Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2001/1.

onu aralarından kovmuş ve yalnızca babasıyla iki müridi yanında kalmıştır. 24 yaşında ise ışığın elçisi olduğunu, yani peygamber olduğunu ilan etmiştir.

Mani yaklaşık olarak 228/29 yılında 12 yaşındayken ilk vizyonla karşılaştı. Bu görüntü sırasında onun göksel eşi, ikizi, ortağı veya dostu ona gözüktü ve onu sürekli koruyup yardım edeceğine dair söz verdi. Mani daha sonra bunda teselli edicinin (Paraklit) ya da kendi öğretilerinin "gizlerini" ona bildirmiş olan Kutsal Ruh'un etkin vahiyini gördü. Nihayet Mani çevresiyle ilişkisini kesti ve bu tecrübe üzerine düşünmeye başlayarak vaftizcilerin uygulama ve öğretilerini düzeltmeye çalıştı. Bu durum cemaatte bir bölünmeye ve Mani'nin kovulmasıyla sonuçlanan resmî bağların kopmasına yol açtı. Bu sırada 24 yaşındayken bir başka tecrübe daha yaşadı ve gerçek görevinin Işığın Elçiliği'ni yapmak olduğunu anladı. Bu, 19 Nisan 240 olarak tarihlenebilir ve bir kez daha Tanrı'nın yani Işık Kralı'nın koyduğu düzene göre hareket eden Dost'un bir vahyi olarak algılanabilir. Mani, bir ilahide rolünü özetle şöyle ifadeeder:

Babil ülkesinden kadirşinas bir dinleyiciyim ben, orada doğdum ve hakikatin eşiğine yerleştirildim. Babil'den gelen bir şarkıcı, bir dinleyiciyim ben, oradan, dünyaya bir çağrı bildirmek üzere geldim."[275]

Mardinli Mani'nin inancı barış ve kardeşlik projesidir; bu proje Zerdüştlük, Budistlik, Yahudilik ve Hıristiyanlığın barışçıl yanlarını birleştirerek, yoksulluk ve baskıya karşı oluşan bir inançtır. Görünüşte her ne kadar, bozuk maddi yaşama karşı ruhun kurtuluşunu esas aldığı varsayılsa da, esasen sınıflı, eşit olmayan, baskı ve zulmü reva gören servet açgözlülüğüne karşı ekolojik eşitlikçi bir yaşamı savunmaktadır.

Bütün dinlerde olduğu gibi, bu inançta da mistik yanlar vardır. Ama özü barış ve kardeşliktir. Günümüzde bile birçok tarikat ve mezhep içerisinde Maniciliğin izleri görülmektedir. Çünkü bu dinin kurucusu olan Mani, doğada dengeli bir yaşamın sürdürülebilmesi için önemli tezler ileri sürmüş; o dönemde var

275 A. Adam, Texte zum Manichäismus 111'den alıntı yapılmıştır. Metin, Turfan fragmanlarından birinden (M4) alınmıştır.

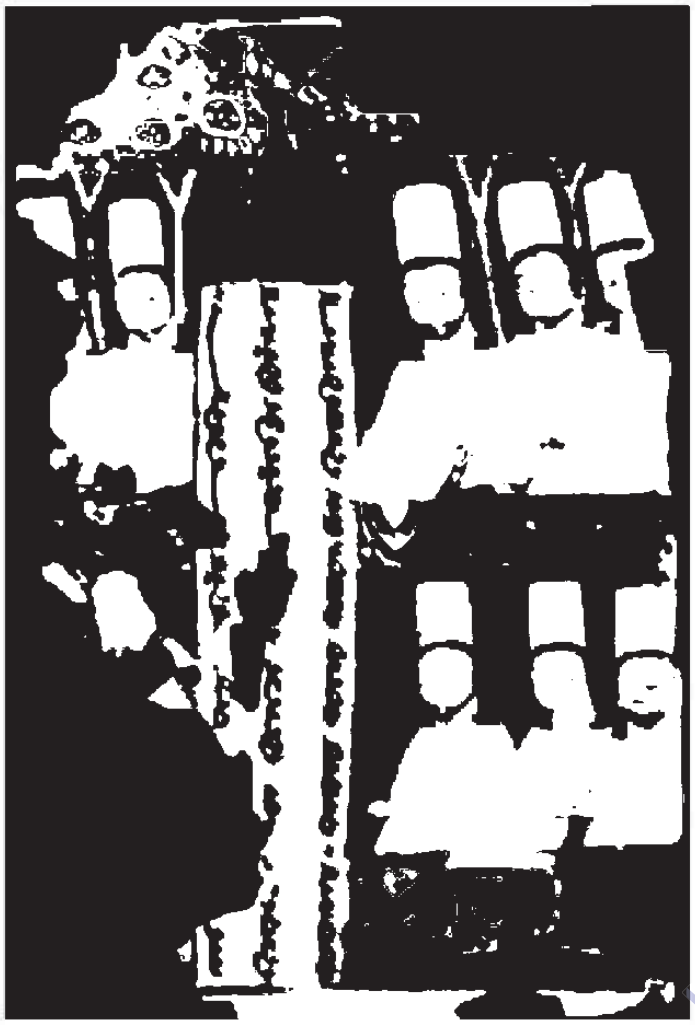

XII. yüzyılda Orta-Asyalı Maniheist rahipler Sogdiyanca yazı yazarken

olan bütün dinlerin iyi ve önemli saydığı yanlarını birleştirerek, düşüncelerini tez, anti-tez ve sentez biçiminde sunmuştur. Ortaya çıktığı dönemden itibaren bölgedeki egemen güçler tarafından tehlikeli olarak algılanmıştır.

Maniciliğin reformcu istekleri onların işine gelmiyordu. Çünkü, Manicilik, dünyadaki maddi servetlerin tümüne konmak arzusunda olan şahinşahları, imparator ve kralları sade bir yaşama davet etmekteydi. Bundan başka, binlerce yıldan beri devletlerin yedeğine düşmüş olan din yöneticilerinin ayrıcalıklı yaşamlarını da tehdit etmekteydi. Hangi dinden olursa olsun din adamlarına sadeliği, ekolojik yaşamı öneriyordu. Bu durum toplumdaki bütün hâkim kesimlerin debdebelerini sarsmaktaydı. Kimileri onları toplumun içine "fitne" sokmakla, kimileri ise "dualist Paganlıkla" suçlayarak cezalandırılmalarını ileri sürmüştür. Nitekim, Mani'nin kendisi bile çok trajik bir biçimde öldürülmüştür.

Maniciliğin etkisi Hıristiyanlık içerisinde de uzun süre tartışma konusu olmuştur. Bilhassa Bizans dönemindeki dini tartışma ve çekişmelerin odağında farklı isim ve eylemler biçiminde ortaya çıktı. Bu yüzden Manicilik taraftarları hem Doğu, hem de Batı Roma İmparatorluğu tarafından cezalandırıldı.

Maniciler, yaşamın evrensel olumsuzlaşmasından yola çıkarak yaşamın çoğalmasına yarayan her şeyden yüz çeviriyor, yasal ya

da siyasal olsun bütün toplumsal kurumları ezeli kötülüğün birer anlatımı görerek lanetliyorlardı. Maniciler iyilik ve kötülüğü ezeli olarak değerlendiriyor ve bunlar arasındaki mücadeleyi mutlak bir öğe olarak görüyorlardı. İyilik gibi kötülüğün de mutlak, olumlu ve yaratıcı bir öğe olduğunu iddia etmekteydiler. Onlara göre kötülüğe neden olan şey maddedir. İnsanı çevreleyen şeyin de maddi dünya olduğunu düşündüğümüzde günakâr bir yaşamla iç içeliği ileri sürülürdü. Yani maddi yaşama katılma ve onun için mücadele etme günaha girmek demek oluyordu.

Hal böyle olurken Manicilere göre ne yapılmalıydı? Ama bir yandan da ezeli ve korkunç olarak adlandırılan şeylerden sakınmak ve onlara bulaşmamak gerekirdi. Bunun tek çaresi ise bunları yadsımaktı. Şüphesiz, bu tür bir düşüncenin ortaya çıkmasının bazı maddi nedenleri vardır. Bunlar ekonomik, sosyal ve siyasal nedenlerdir.

Bilindiği gibi Hıristiyanlık da ezilen yoksul kesimlerin dini olarak ortaya çıkmıştı. Bu yüzden ilk önce ezilen halklar ve yoksul kesimlerce benimsenmişti. Ancak daha sonraları Bizans'ta devlet dini olmuş ve hâkim kesimlerin etkisi altına girmişti. Yoksul kesimlerin bildiği Hıristiyanlığa uygun olmadığı imajı yaratılmıştı. Maniciliğin maddi dünyayı reddetme anlayışı tam da o sıralarda devreye girmiş ve ilk önce toplumun en yoksul kesimleri arasında hızla yayılmıştı. Dünyevi şeylerin kötülüğü tetiklediği anlayışı yoksul kesimlerin inancı olmuştu. Bundan dolayı toplum içerisinde resmî Hıristiyanlık yerine Manicilik kurtuluş inancı olarak benimsenmişti.[276] Doğal olarak Maniciliğin bu şekilde benimsenmesi Hıristiyanlık adı altında olmuştur.

Hal böyleyken, egemenler de boş durmamış ve kısa süre sonra Maniciliğe karşı savaş açmışlardı. Çünkü doğrudan doğruya devletlerin resmî din anlayışına karşı yoksul kesimlerin protestosu söz konusu olmuştu. Manicilik aslında Hıristiyanlıkla hemen hemen aynı yıllarda ortaya çıkmıştı. Hıristiyanlığın resmî devlet dini olması ve hâkim kesimlerin denetimine geçtiği dönemlerde revaçtaydı. İran'daki bir-

276 P. Alfarik, Les Ecritures Manicheenes, Paris 1918, 32-53- Manici ideolojinin tartışması.

çok kanlı baskılara rağmen varlığını sürdürebilmişti. Hatta etkisini Kuzey Afrika'dan İspanya'ya kadar yaymayı başarmıştı.

Maniciliğin ortaya çıktığı dönemde iki büyük devlet vardı. Bunlardan birisi İran'daki Sasaniler, diğeri ise Roma Devletiydi. Sasanilerin resmî devlet dini Zerdüştlüktü. Aslında Maniciliğin kendisi de Zerdüştlüğün iyilik ve kötülük arasındaki mücadelesini temel ilke olarak ele almıştı. Mani onu reformize ederek ortaya çıkmış, iyi ile kötü arasındaki mücadeleye ışık ile karanlığın ebedi mücadelesi adını vermişti. Onun görüşleri, ilk önceleri Sasani krallarının da ilgisini çekti. Ne var ki maddi dünya nimetlerini yadsıdığı için sonradan bu kralların hedefi haline gelmekten kurtulamadı. Hatta bu dinin kurucusu olan Mani, bizzat Sasani kralının emri sonucu işkence edilerek öldürülmüştü. Çünkü onun ideolojisi hiyerarşik devlet yapısını reddetmekteydi. Mani, savaşları, köleliği, yağma ve talanı günah olarak ilan etmişti. Krallık ise en katı hiyerarşik bir sistemdi. Yapısı gereği ister istemez kast ve ayrıcalıklı zümrelere dayanırdı. Fetih ve talan, ganimet olarak ele geçirilen kölelerin satışı kralların sıradan rutin işleriydi. Bu anlayışa karşı çıkan Mani'yi ve onun düşüncesini yaşatmak onların işine pek gelmemiştir.

Manicilik her ne kadar bir dini inanç olarak algılansa da esas olarak toplumsal çelişkileri ortadan kaldırmayı amaçlayan bir öğretidir. Toplumsal çelişkileri ortadan kaldırdığı oranda toplumda barış ve huzuru tesis edeceğini düşünmüştür. Çelişkilerin iki nedenini tespit etmiştir. Bunları maddi ve düşünsel olarak iki biçimde ele almıştır; ona göre maddi dünya kötülüklerin kaynağıdır, bu yüzden ondan uzak durulmalı; veya daha net bir şekilde söyleyecek olursak, maddi yaşam için fazla tamahkâr olunmamalıdır. Bu tamahkârlığın maddi düşüncesi olan dinlere de inanmamak gerektiğine yöneliktir. Mani bütün bunları yaparken o dinleri de tümden inkâr etmemiş, evrensel nitelikte olan bütün dinlerin iyi taraflarını birleştirmiş ve bununla insanları ortak bir paydada buluşturmayı hedeflemiştir.

Maniciliğe göre farklı dinler savaş ve çatışmaları tetikler. Buna göre bu farklılıkların kalkması gerekirdi. Esasen Sasani ve Bizans devletlerinin sert cezalarına karşılık, Maniciliğin üç kıtada yayıl-

masının nedeni, o dönemlerde savaş ve işgallerden bıkan halkların barış özlemini dile getirmesidir.

Manicilik 3. yüzılda Kürdistan'da ortaya çıkmıştır. O dönemlerde Kürdistan toprakları doğu ile batının buluştuğu bir alandı. Yunan-Roma ve Mezopotamya düşünceleri orada buluşuyordu. Birbiriyle olan etkileşim o topraklar üzerinde gerçekleşmekteydi. Dikkat edilirse Sasani ve Bizans devletlerinin sınırları sürekli olarak Fırat nehri esas alınarak çizilirdi. Yani Fırat nehrinin doğu yakası doğu felsefesine, batı yakası ise batı felsefesine bağlıydı. Her iki tarafta da yaşayan Kürtler olmuştur. Buna göre hem doğu, hem de batı düşünce ve inançlarını taşımada en önemli rolü de onlar üstlenmişlerdir. Nitekim Maniciliğin kurucusu olan Mani'nin kendisi de Kürdistanlıdır. Babasının doğum yeri olan Hamedan ve onun doğup büyüdüğü yer olan Mardin şehri binlerce yıldan beri Kürdistan sınırları içerisindedir.

Doğu ve batı düşüncelerinin tam da buluştuğu yerde Maniciliğin ortaya çıkışı tesadüf değildir. Tam tersine binlerce yıllık insani tecrübelerin ürünüdür. Manici öğretide geçmişin ve ortaya çıktığı dönemin izlerini bulmak mümkündür. Eski Mezopotamya destan ve mitolojilerini, yoksul köylülerin toprağa dayalı inançlarını, Zerdüştlüğün iyilik ile kötülük arasındaki mücadelesini, Budizmin maddi yaşamı yadsıma görüşünü, Yahudiliğin peygamberlik kavramını ve Hıristiyanlığın toplumsal fikirlerini kendisine esas almıştır.

Zerdüştlük daha çok kırsal yaşam dini olarak ortaya çıkmıştı. Hayvancılığı ve tarımı geliştirme, hayvanları ve doğayı koruma bu dinde esas alınmıştır. Binlerce yıldan beri bu dinin rahipleri şahlarla birlikte hareket etmiş ve ayrıcalıklı hale gelmişlerdi. Bu yüzden Manicilik gibi bir şehir dinini hoş karşılamaları beklenemezdi. Hatta kral I. Şapur'un Maniciliği destekleme girişimleri bile sonucu değiştirememişti, Zerdüşti rahiplerin kışkırtmaları sonucu Mani katledildi.[277] Bütün baskı ve koğuşturmalara rağmen Maniciliği İran'dan tamamıyla söküp atamadılar. Üç yüz yıl sonra Mazdekçilik adıyla tekrar ortaya çıktı ve eşitliği savundu.

277 William H.McNeill, Dünya Tarihi, İmge Yay. 2007, Ankara, s. 292, 293.

Zerdüştlük, şehirlere karşı kırsal alanı desteklemiştir ve kırsal egemenliğin aracı olmuştur. Haliyle kırsal alan kültürü göçebelik ve sert yaşam koşullarının siyasal boyutu olan despotluğu doğurur. Buna karşın Hıristiyanlık şehirliydi ve birçok bakımdan daha demokratik özelliklere sahipti. Bu açıdan geniş halk yığınları tarafından kurtuluş inancı olarak algılandı.

İrani dinler, diğer dinler içerisinde muhalif mezhep ve tarikatlar şeklinde halen mevcuttur. Ama İran'da Müslümanlık hâkim oldu.

Maniciliğin maddi yaşamı yadsıması, taraftarları arasında özel mülkiyeti reddetme olarak değerlendirilmiştir. Bu yüzden bu inancı öğreten önderler mülk edinmezlerdi. Işık Yolu denen bir yol seçtiklerine inanırlardı ve o yolu kirleten her türlü maddi günahlardan sakınırlardı. Bu da onların malsız ve mülksüz bir yaşam sürdürmelerine neden olmuştur.

Seçkinlerin toplumsal öğretileri üç ana çerçevedeydi. Bunların simgeleri şunlardır: *Ağız, eller* ve *tohum* (simnaculum oris, manuum, sinus)[278] Mani'ye göre ağız insanın kafasında toplanan bütün duyumları, eller bütün etkinlikleri, tohum da bütün duygusal tutkuları simgelerdi. Ona göre bunlar mühürlenmeliydi. Dudak mührü simgesi, onu izleyenlerin ağzını kirlenmekten korurdu. Manicilerin et yemeleri, yalan söylemeleri, küfür etmeleri, önyargıda bulunmaları ve mahkûm etmeye yol açan söylev vermeleri yasaktı. Ellerin simgesi olan mührün kapsamı daha da geniştir. Bu inanca sahip olan birileri kimseyi yaralayamaz, öldüremez, savaşa katılamaz, silah taşıyamaz, hayvanları öldüremez, hatta cansız varlıklara zarar veremez ve çiçek bile koparamazdı.

Tohumun simgesi olan mühür ise, kötülüğün yayılmasını önleyecekti. Bu inancın kadroları hiçbir surette cinsel ilişkide bulunamazdı. Bu kadrolar kendilerini inancın en yetkin kişileri olarak görürlerdi. Mesela ekmek yerken bile şöyle derlerdi; "*ey ekmek! Buğdayını ben biçmedim, ununu ben öğütmedim, mayanı ben hazırlamadım, seni ben pişirmedim. Bunları hep başkaları yapıp bana*

278 S. Aurellus Augustınusö De Moribus Ecclesie catolicae et de moribus Manicheorum. 10. Migne, P.L. 32, 1353.

getirdiler. Onun için seni hiçbir suçum olmadan yiyorum."[279]

Dinleyiciler açısından Maniciliğin iman şartları yerine getirilmeliydi. Bu şartlar:

1- Her şeyden önce eski Ahit'te iletilen on emrin gereklerine uymak zorundaydılar. Bu şart en başta gelenidir.

2- Manici müminler günde en az birkaç kez dua etmeliydiler. Dua ederken yüzlerini gündüzleri güneşe, akşamları ise aya çevirmeliydiler. Çünkü Mani'ye göre güneş ve ay Işığın İmparatorluğuna, ışık taşımaktaydılar.

3- Mabede yardım etmek. Seçkinlerin tarım, ticaret, hayvancılık vb. şeylerle uğraşmaları kesin günah sayıldığından, müminler yani dinleyiciler onların günlük ihtiyaçlarını karşılamalıydılar.

4- Oruç tutmak. Dinleyiciler yılda birkaç kez seçkinler ile birlikte oruç tutmalıydılar. Böylece her iki kesim arasında birlik ruhu oluşturulmaya çalışılırdı.

5- Günâhların itirafı.[280]

Maniciliğe karşı, hâkim devletlerin cevabı her zaman en sert biçimlerde oldu. İmparator İustinianos bu anlayışı söküp atmak için kanlı yöntemler devreye sokmuştu. Ona göre devletin resmî din anlayışına karşı gelmek, devleti yıkmakla eşdeğerdeydi. Bu yüzden ağır yasal önlemlerle Maniciliğin yayılmasının önüne geçmek istemişti. Bu yasal önlemleri içeren kararnameye *Codex İustinianos* denir. Onun codexsinde yer alan şu sözcükler herşeyi açıkça gözler önüne seriyor: *"Maneçilere aman verilmeden aralıksız olarak koğuşturulmalıdır. Çünkü onlar hem yazılı hukukun, hem de geleneksel hukukun dışında hareket ettikleri için insan toplumu olmaktan çıkmışlardır..."*[281] (Codeks Justinianos I, 4,5) "Eğer birisi Manicilerin kâfirliğinden vazgeçerek doğru inancı seçerse.... ve sonra tekrar aynı sapıklığa döndüğü anlaşılırsa, ya da o yolun takipçileriyle ilişkiye girerse, onların varlığından yetkilileri

279 Acta disputations S. Archelai, X, 6.

280 Gelu sabau, Isaac de Beausobre, Manehismul, principiile, dogmele şi morala, (Manicilik, esasları dogmacılığı ve ahlakı), s. 14, Editura Herald, Bucureşti, 2010.

281 Codeks Justinianos I, 4,5.

haberdar etmezse ölüm cezasına çarptılır... Manici yazılara sahip olan ve bunları yok etmeyenler yakalandığında ölümle cezalandırılacaklar..." (Codeks Justinianos I, 5,16)

Manicilik dini 4. yüzyılda ortaya çıkmasına rağmen o yüzyılın başından itibaren yayılma imkânı bulmuştu. Hatta sadece yoksul köylüler arasında değil, aynı zamanda şehirli mülksüz ve yoksullar arasında da çok sayıda taraftar kitlesi vardı. Çünkü zenginler günahkâr olarak değerlendiriliyordu. *Archealainin Acta Disputation*'sunda da belirttiği gibi, Manicilikte zenginlerin günahkârlığı şöyle dile getirilmişti: *"Zenginlerin ruhu onların bedenlerinden ayrıldıktan sonra, dilenmek ve eziyet çekmek üzere başka yoksul bir bedene girer."* Dolayısıyla bu öğreti daha baştan itibaren güç sahibi olan zenginlerin açık hedefi oldu. Ayrıca, Maniciler, mülkiyete yoğunlaşmış ayrıcalıklı Zerdüşti rahiplerin ve kilisenin boy hedefi haline gelmiş ve onların saldırılarıyla karşı karşıya kalmışlardı.[282] Maniciliğin mitolojik öğeleri materyalist dualizmle birleşiktir. Bu dindeki tapınma biçimi de çok yalın, ahlak kuralları ise oldukça katıydı.

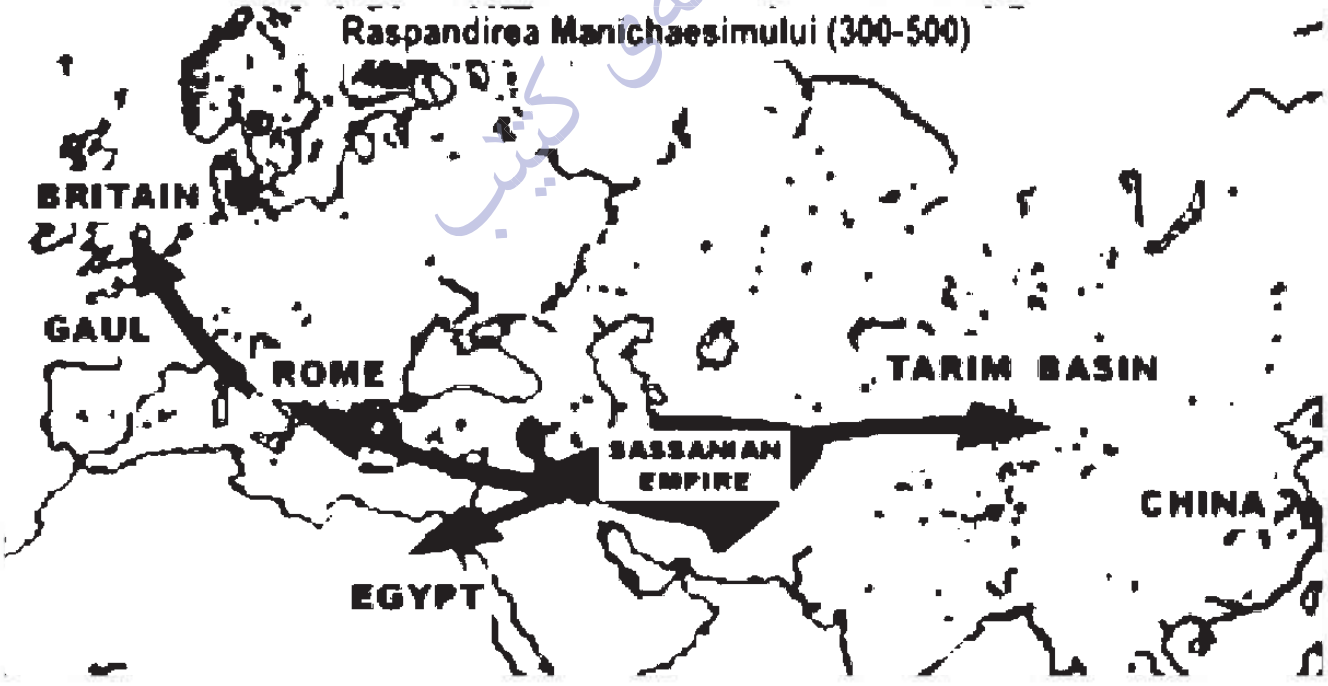

Maniciliğin doğuş yeri ve dünyaya yayılma haritası

Toplumun en kalabalık kesimleri şüphesiz yoksullardır. Onların, Maniciliği benimsemeleri egemenlerin resmî ideolojilerinin

282 F.C. Burkitt The religion of the Manıcheas, Cambridge 1925, s. 75.

etkisinin kırılmasına neden olmuştur. Bu yüzden egemenler bu sorunla çok yakından ilgilenmişlerdir. Her şeyden önce yayılıp gelişmesini önlemek için her türlü yöntemi kullanmaktan geri kalmamışlardır. Manicilik geniş yoksul kitlelerin elinde etkin bir silaha dönüşünce, egemenlere karşı protestolar da gelişmiştir. Bunlar ilk önce bireysel karşı koyuşlar olarak ortaya çıkmış ve ardından da kitlesel ayaklanmalara dönüşmüştür. İşte bu yüzden ortaya çıkışıyla birlikte Manicilik egemenlerin hışmına uğramıştır. Sasaniler, Bizanslılar ve Kuzey Afrika'daki Vandallar, bu inancı benimseyenlerden on binlercesini kılıçtan geçirmiş. Daha sonraları İslamiyet döneminde de Manicilik saldırılara uğramıştır. İslam tarihçilerinden Al-Nedim'in yazdıklarına göre, 10. yüzyılda İslam ülkelerinde sadece birkaç küçük Manici grup varmış.[283] Bu inancın gelişme seyri incelendiğinde, görülecektir ki, Manicilik tam evrensel bir dine dönüşme eşiğindeyken çevrilmiştir. O dönemlerde Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarına yayılmış ve egemen devlet dinlerinin tahtlarını sarsmıştır. Ta İberik yarımadasından, Çin'e kadar uzanan bir coğrafyada tatbik edilmiş ve tartışma konusu olmuştur. Bu öğretinin yayıcıları çeşitli milliyetlerden insanlardan oluşmuştur. Üstelik mensup oldukları toplumun en ileri aydınları bu inancın öğrencileri olmuştur. Manicilik, açıklamalı ve ikna edici özellikleri olan, sade ibadet yöntemleriyle ilgi çekmiştir.

Vahşi saldırılara uğrayan bütün inançlar gibi, Manicilik de varlığını sürdürebilmek için değişime uğramıştır. Hatta diyebiliriz ki, Ortaçağ batıniciliği bu dinin savunucuları tarafından başlatılmıştır. Kendi düşüncelerini başka sıfatlar altında yürütmüşlerdir. Çin'de Işığa İnananlar olarak adlandırılmışlar, hatta Ming hanedanı onların faaliyetlerini yasaklayan Ming Yasaları çıkarmıştır.

Ortaya çıkışıyla birlikte öldürmeyi ve yaralamayı yasaklaması savunucularının cesaret ve direniş karakterini olumsuz yönden etkilemiştir. Bu yüzden direnmeden yok edildiler. Bilhassa Hıristiyanlık içerisinde farklı mezhep ve tarikatlar adıyla ortaya çıktılar.

283 Masaicarum et Romanarum legum collatio cura, F. Blume, Corpus Iurus Romani Anteiustinani, Bonn 1841, s. 375.

Pavlikanlar, Ariauyanisçiler, Massalianiler, Bogomilcilik, Tondrakiler, Kataroiler vb. adlar altında faaliyet yürüttüler.

Manicilik İslamiyet içerisinde de başka adlar altında oluştu, ya da onun etkisi altında veya reforme edilmiş haliyle ortaya çıktı. *Alevilik, Dürzilik* ve *Yarisanilik* bunlardan bazılarıdır. Ayrıca Zerdüştlüğü de reforme ederek Ezidilik adı altında bugüne kadar başka adlar ve inançların içinde varlığını devam ettirdi.

Manicilik daha bu dinin kurucusu Mani zamanında evrensel bir nitelik taşımıştır. Bu inancı, her halkın kendi diline tercüme etmesini bizzat Mani önermiştir: *"Benim dini inancım her ülkede ve her dilde olmalıdır."* [284] Bunun dışında bütün dünyaya yayılmasını da bizzat kendisi salık vermiştir. Bu konuda açık belirlemeleri vardır: *"Kim inancını batıda yaymışsa doğuya gitmemiştir. Kim doğuda yaymışsa batıda etkili olmamıştır. Bu nedenle bazılarının isimleri değişik nedenlerle bilinmemektedir. Fakat benim amacım hem doğuya, hem de batıya gitmektir."* [285] O, dinsel inançların zamanla tahrif edildiğini biliyordu ve bundan dolayı başta önlem almayı başardı. Dinsel eserlerinin tahrif edilmesine engel olmak ve unutulmamasını sağlamak amacıyla yazılı hale getirmeye büyük önem verdi. Ona göre eski peygamberlerden hiçbiri yazılı eser bırakmamıştı; onlardan farklı olduğunu yazılı din bırakarak ispatlayacaktı. Hatta bu amaçla yeni ve kullanışlı bir alfabe kullandığı söylenir. Kendi eserlerini yazıp çoğaltması, Manicilerin övünç kaynağı olmuş ve bu yüzden bu dinin müminleri peygamberlerine Nakkaş lakabını takmışlardı. Ne yazık ki, Mani ve yandaşları tarafından yazılan eserlerden çok azı günümüze ulaştı.

Diğer dinlerin kutsal kitap dillerine ve önemli faaliyetlerine bakıldığında Mani'nin ileri görüşlülüğü daha iyi anlaşılmaktadır. Sanki, tiranlığı, katı monarşiyi, vurdum duymaz aristokratları ve onların yardakçıları olan, yozlaşmış eski dinin rahiplerini bütün dünyaya teşhir etmek amacı vardı. Bunun için görüşlerinin bütün

284 Ak. Ethem Xemgin, **Kürdistan'da Mitoloji ve Dini İnançlar - İslamiyet Öncesi** - DOZ Yayınları, s. 165.

285 Ethem Xemgin a.g.e s. 165.

dünyaya yayılmasını ve her halkın kendi dilinde olmasını salık veriyordu. Dönemin kutsal kitapları asıl yazıldıkları dillerde öğretiliyordu. Zend Avesta Pehlevice, Tevrat İbranice, Sabilik Süryanice, İncil ise Latince idi. Son semavi din olan İslamiyet ise Arapçadır. Çağımızda bu dinlerin kutsal kitapları her dile çevriliyor. Ama uzun süre çeviri günah sayılırdı. Bu konuda sadece din adamlarının yorumları geçerliydi. Geniş halk kitleleri kutsal kitaplardan nelerin yazıldığından habersizdi. Bu durumun farkında olan Mani kendi dini öğretisini bütün dillere tercüme edilmesini salık vermişti.

Mani inancı, aslında Kürtlerin millî ideolojisinin reforme edilişidir. Bir bakıma Manicilikle birlikte Kürtlerin felsefesi de dünyaya yayıldı. Üstelik asırlar boyunca dünyanın en büyük din ve felsefeleriyle yarışarak ilerledi. Mani'nin sözlü öğretisi dışında altı kitabı vardır. Ayrıca yazdığı mektuplar da kitaptan sayıldığı için Manihizm yedi kitaplı din olarak da anlatılır. Bunlar;

1- Sahberdan: Kötülüklerden bahseder ve Ehriman'ın insanlar arasına girerek onları aldattığını anlatır.

2- Riya Rast: Doğruyu ve dürüstlüğü anlatır.

3- Sendekojine: İyilikleri ve iyileri anlatır.

4 - Olperesti : İyi inancı anlatır.

5- Veşarti: Kendi dönemindeki dinleri, eski din ve peygamberleri anlatır.

6- Nivisa Gernasa: Meşhur insanları, kendi ülkesi ve inançları için mücadele eden kahramanları anlatır. Övgü ve dua içeriklidir.

7- Mani'nin yazdığı mektuplar. Bu mektuplarda kendi dininin esaslarını ve eski dinlerin yanlışlıklarını anlatır.

Dünyadaki hiçbir dinin peygamberi veya kurucusu Mani kadar fazla kitap yazmamıştır. Öyle görünüyor ki, Mani kendi döneminde büyük bir fikir adamıydı ve din kurucuları içerisinde en entelektüel şahsiyetlerden biriydi. *"Manihizm 'kitaplar dinidir'. Zerdüştlüğün, Budistliğin ve Hıristiyanlığın tahrif edildiğini iddia ettiği için, kendi dini yasalarının değişmesini engellemek amacıyla bizzat kendisi yedi kitap yazmıştır."* [286]

286 Mircea Eliade, İstoria Credinteler şi İdeilor Relicioase cilt II. s. 354, Editura ştinftifica, Bükreş 1991.

Manicilik, üç büyük din olan Zerdüştlük, Budistlik ve Hıristiyanlığın hâkim olduğu bir dönemde ortaya çıktı. *"Mani İsa peygambere övgüyle yaklaşır, hatta ayin biçimleri bile birbirine yakındır. O, Hindistan'dan ruhların geçişi teorisini, İran'dan ise merkezi ışık ve karanlık dualizmini almıştır. Sincretism (sentezlerin karışımı* A.H.K.) *çağın karakteristik yansımasıydı. Bu durum, Mani'nin koşullarında taktiksel bir gereklilikti."*[287] Bundan da anlaşılıyor ki, Mani hem doğuda ve hem de batıda bilinen dini terimleri kullanmak zorundaydı. *"Mani farklı muhalif çıkışlara rağmen, kendine özgü güçlü bir yapıya sahipti."*[288] Kendisinin deyimiyle, bütün iyi bilgi ve inançları, doğru tapınma biçimlerini kendi dinsel teorisi içerisinde birleştirmişti. *"Nasıl ki bir nehir diğeriyle birleştiğinde daha güçlü akıyorsa, eski inançlar da benimkiyle öyle birleştiler ve çağlar boyunca görülmemiş büyük bir inanç anlayışı ortaya çıktı."*[289]

Manicilikte ruhun özgürleşmesi denen bir olay vardır. O, kurtuluşun gerçekleşmesinin ancak bilgi vasıtasıyla olabileceğini ileri sürerek, eğitim ve bilginin önemine vurgu yapmıştır. Mani öğretisi genel kurtuluşun farklı zaman ve zeminlerde farklı uyanışlarla gerçekleşeceğine inanır. Bunun için de aynı mesaja hizmet eden ışık elçilerine ihtiyaç vardır. Bu inanca göre, *Mani, Şit, Nuh, Enoş, Enok, Sam, İbrahim, Buda, Aurentes, Zerdüşt, İsa, Pavlus* ve *Kitab-ı Mukaddes*'te yer alan şahsiyetler ışık elçileridirler ve onlar Mani'nin öncüleridir. Mani ise, son neslin elçisi, önceden haber verilen Mesih ve bütün dinlerin birleştiricisi ve tamamlayıcısıdır.

Bütün yeni inançların peygamber ve kurucuları gibi Mani'ye karşı yapılan saldırıların da haddi hesabı yoktur. Onun ölümü de Hz. İsa'nın çarmıha gerilişi kadar trajiktir. Sasani Şahı Behram, Mani'yi yargılarken ona, *"Biz ki bu devletin sahibiyiz, bu vahiy neden bize gelmedi de sana geldi?"* diye sorar. Mani ise *"Tanrının buyruğu öyledir"* diye cevaplar.[290] Bunun üzerine, üçü ellerine, üçü ayakları-

287 Mircea Eliade, a.g.e, s. 354.

288 Mircea Eliade, a.g.e, s. 354.

289 Kephelia, CLIV, ter. Ch. Puech, s. 69, ak. Mircea Eliade İstoria Credintelor şi ideilor Religioase cilt 2, s. 353.

290 H. Ch. Puech, op. Cit, s. 54; ak. F. Decret, s. 68. Ak. Mircea Eliade a.g.e. 353.

na ve biri de boğazına geçirilmek üzere onu zincire vururlar ve ardından zindana atarlar. Zincirlerin ağırlığı altında hareket edemez. Tam 26 gün ağır işkence altında kalır ve 26 Şubat 277 yılında, 60 yaşındayken ölür. Vücudu paramparça edilerek köpeklere yedirilir. Kafası ise şehrin giriş kapısına asılarak teşhir edilir. Ölmeden önceki duygusal duasında şöyle demiştir: *"Ben yücelerin çocuklarına yol gösterdim. Bu dünyaya gönderilmemin nedeni olan senin emirlerini yerine getirdim. Artık kötülerin yüzünü görmemek için bırak ben de özgürlük barışına ereyim; artık onların seslerinin yankısını duymak istemiyorum. Şimdi beni büyük zaferle taçlandır."*[291] Yukarıdaki alıntıdan da anlaşıldığı gibi, Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği anda söyledikleriyle Mani'nin söyledikleri benzerlik arz etmektedir.

Manicilik, çok kanlı ve vahşi saldırılara karşı dayanmak için ya isim değiştirmiş, ya da var olan düşünceleri doğrudan etkilemiştir; hiçbir zaman yok olmamıştır. İyilik ile kötülüğün mücadelesi devam ettikçe, tünelin ucundaki ışık halen insanlara yol gösterdikçe Manicilik yaşayacaktır. Bu gibi durumlarda ismin önemi yoktur. Önemli olan olayın içeriğidir ve bu geleneksel hareket bazen özgürlük mücadelesi, bazen demokrasi ve çoğu zaman da insan hakları adı altında zuhur eder.

Manicilerden kalma birçok ilahi vardır. Hatta iyi bir araştırma yapılırsa bunlardan birçoğunun başka dinlere uyarlanarak söylendiği ortaya çıkar. Bilhassa Kürt seyitleri ile Alevi deyişleri böyle bir araştırmaya uygundur.

Orta Asya'da XI. yüzyılda Maniciler tarafından Sogdiyanca yazılıp söylenen bir ilahi:

Ruhun ilahisi

Özgürlüğe layık ışığın ruhu
ısrarla seni hep teşvik edeceğim
kurtuluş gerçekleşene kadar.

291 F.C. Andreas, Mitteliranische Manichaica aus Chinesisch Turkestan, III. s. 863.

Siz ey ruhlar geliniz ışığın gemisine geliniz!
Geliniz ışığın gemisine geliniz!

Benim mutlu ve dürüst sevgili ruhum,
neredesin sen? Dön artık!
İçine düştüğün karanlığın uykusundan
uyan, sevgili ruhum!
Seyret karşıtlarını,
bak nasıl da ölüm saçarlar senin etrafında!
Gel ocağına dön, göklerdeki söz ile yaratılan topraktan
ilk yerine dön.

Canhıraş haykırıyor biçare ruh
kötülüğün aldatıcı, avutucu ve aç gözlü bahanelerine
ve de ateşin mahvedici alevlerine karşı.[292]

Hıristiyanlığın Kürdistan'a Girişi

Kürtler, hangi milliyete sahip olursa olsun, Hıristiyan Kürtler de dahil tüm Hıristiyanlara *"file"* derler. Zamanla bu terim Ermenilik ve Süryanilikle özdeşleşmiştir. Özellikle İslamiyetin yayılması ile birlikte, *"Filecilik"* bölgede izole olmuş ve Hıristiyan Kürtler dışlanmıştır. Hem Sasani ve Roma Pagan döneminde ve hem de İslamiyetin yayılması sürecinde Kürdistan'daki bütün Fileler/Hıristiyanlar dini aidiyet çerçevesinde birleştiler. Süreç içerisinde Ermeni ve Süryani Hıristiyanlar ayrışıp millî kiliselere dönüşse de Hıristiyan Kürtler bunu başaramadılar. Hatta onlarla birlikte hareket etmek zorunda kaldılar. Kürt Hıristiyanların daha çok Manicilik ve ondan önceki gelenek olan Komagene inancı mirasına göre hareket ettikleri açıktır. Dini inançları sadece milliyetlere özgü değil, evrensel düzeyde algılamışlardır. Karmaşık dini formaliteler yerine daha sade ve daha pratik olanları seçtikleri için, farklı eretik inanç

292 Isaac de Beausobre, Histoire critique de Manichèe et du manichèisme (seconde parte; J. Frederic Bernard, MDCCXXXIV, Amsterdam
De dogmes de Manichèe, de la morale, et son culte.

sahipleri olarak baskılara uğradılar. Hıristiyanlık inancını seçerken Hz. İsa'nın yaşam felsefesi temelinde algıladılar. Bu yüzden Hıristiyanlığa farklı bir yorum getiren ikonoklast, Pavlikanlık ve Nesturilik biçiminde zuhur etmişlerdir. O dönemin en büyük savaş makinelerinin birbirlerini kırıp geçirdikleri bir ortamda, Kürtler ayak altında kalmakla karşı karşıyaydılar. Belki de o kaos ve bilinmezlik ortamından çıkabilmek için sadece ruhun kurtuluşuna daha çok önem verdiler. Bunu isteme biçimi bile katmerli baskılarla yüz yüze gelmeye neden oldu. Doğuda dini işleri yürüten ibadet yerleriyle rahiplerin şaşaalı yaşamlarına, onların sıradan halkı nasıl yadsıdıklarına şahit oldukları için, bunun karşıtlığı olan sadeliği ve eşitliği ileri sürmekteydiler. Müteakip baskılarla karşı karşıya kalınca bu sefer de dişe diş bir mücadele vermek zorunda kaldılar.

Hıristiyanlık Kürdistan'da ilk defa ortaya çıktığı zaman, hem Zerdüştlerden, hem de Roma Pagan dinlerinden korunmak zorundaydı. Bu yüzden gizli tarikatlar biçiminde örgütlenip ayinlerini sarp mağaralarda veya yeraltında yapıyorlardı. Toplum içerisinde alenen hareket etmekten korkarlardı. Eski dine bağlıymış gibi görünmelerine karşın, içte Hıristiyan inancına sahip oldukları için Kürtçe onlara *file* denmiştir. Bu isimle Batıni oldukları anlatılmak istenmiş.

"File" kelimesinin etimolojisini araştırmak önemli olayları aydınlatmada yararlı olacaktır. Kelimenin aslı *filehtir*. Ama süreç içerisinde daha kolay vurgu için *"h"* harfi düşmüş ve *"file"* olarak kalmıştır. Hemen başta belirtelim ki *"file"* adı ta Gutiler, İskitler ve Gotlardan günümüze dek uzanır. Gotları inceleyen tarihçiler, onların en etkin aşiretinin *Pileati* olduğunu yazar. Gotların bütün kral ve rahipleri *Pileati/Fileati* aşiretinden seçilirmiş.

Gotların Gutilerin devamı olduğuna ve dinsel-kültürel anlamda İskitlerden etkilendiklerine daha önce değinilmişti. Bundan dolayı onu çiftçilik anlamına gelen Fellahlık ile karıştırmamak gerekir. *"File"* adı, farklı bir din ve düşünceye sahip olanı vurgulamak için kullanılmıştır. Bunun farklı yorumları da vardır. Birincisi, Eski Guti geleneğinden kalma olabilir ve dinsel ritüelleri düzenleyen kesime atfen kullanılmıştır. İkincisi ise,

Kürtçedeki *"fêl"* kelimesinden türemiş olabilir. *"Fêl"*, Kürtçede gizli amaç, Batınilik, gizli güç, göründüğünden farklı, vs. Bu kelimenin pratik anlamları dışında bir de mistik anlamı vardır. Günümüzde bile günlük konuşmalarda sıkça kullanılan bir kelimedir. İster Gutiler döneminden kalsın, ister Hıristiyanlığın çıkışı sıralarında ortaya çıksın, bütün süreçler boyunca *"file"* kelimesi aynı anlamı taşımıştır. Öyle anlaşılıyor ki, Fileciliğin tarihi, en az Batınilik olayı kadar eskidir. En son biçimiyle Hıristiyanlık adı olarak yer etti.[293]

Dinsel çelişki ve keşmekeşlik ortamından Kürtler de nasiplerini almıştır. Özellikle, Bizans İmparatorluğu döneminde Kürdistan'dan Balkanlar'a toplu sürgün olayları göreceli olarak uygulanmıştır. Bilhassa Fırat nehrinin batı yakasında olan Hıristiyan Kürtler, Got, Germen vb. karşı kullanılmak için müteakip seferlerde kitlesel göçe zorlanmıştır. Bunun en önemli bölümünü *Pavlikanlar* ile *İssauralılar* oluşturur. Her iki kesim de Bizans Devletinin resmî ideolojisi ile çeliştikleri için sürekli olarak devletle çatışma içerisindeydi.

Etkisi Avrupa'daki Hıristiyan hareketlere kadar yansıyan Pavlikan ve İssauralı İkonoklastların tarihi gelişimlerini anlatmadan önce Hıristiyanlığın Kürdistan'a girişi üzerinde durmakta yarar vardır. Çünkü daha sonraki dini hareketlere yansıyacak olan ilk Hıristiyanlaşma süreci belirleyicidir.

Şimdiye kadar, Kürtlerin geçmişte var olan dinsel inançları üzerine kapsamlı bir araştırma yapılmadı. Doğal olarak bu durum Kürt tarihini inceleme olayındaki yetersizlikten kaynaklanır. Bilhassa Hıristiyanlığın Kürdistan'a yayılışı üzerine yapılan araştırmalar hemen hemen yok denecek kadar azdır. Ermeni ve Süryani tarihçi ve vakanüvisler bu konuda çok değerli eserler bırakmıştır. Ancak onlar da kendi pencerelerinden olaya baktıkları için, o bölgedeki bütün Hıristiyanları ya Ermeni ya da Süryani olarak kate-

293 Burada tüm Hıristiyanların batını oldukları sonucu çıkarılmamalı; Kürdistan'da ilk yayıldığı zamanlarda katliamlardan sakınmak amacıyla gizli hareket etmelerinden dolayı bu isim verilmiş.

gorize etmişlerdir. Ama onların eserleri okunduğunda satır aralarında Hıristiyan Kürtlere de rastlamak olasıdır. Hatta etnomik ve toponomik isimler bu durumu daha iyi izah eder.

Hıristiyanlığın kutsal kitabı olan İncil'in, Eski Ahit bölümünde Kürtlerin ataları olan Medlerden sık sık bahsedilir. Bu durum onların o çağda önemli siyasi, askerî ve ekonomik bir güç olduklarını gösterir. Bu açıdan bilhassa Mezopotamya kökenli dinler, Kürtler arasında taraftar toplamak için özel çaba sarf etmişlerdir. Hatta önemli Hıristiyan Havarilerinin uğradığı bölgelerden biri de, eskiden Medya olarak adlandırılan Kürdistan olmuştur.

Mısır'daki Kıpti kilisesi belgelerine göre, Kürtler arasında en eski misyoner faaliyetler, Hıristiyanlığın önemli azizlerinden birisi olan Aziz Paul'un kardeşi olan Aziz Andrea tarafından yürütülmüştür.[294] Anlatılanlara göre, M.S. 49-50 yıllarında İsa Peygamberin havarileri bir toplantı düzenleyip kimin nereye gideceğine dair kura çekerler. Kura çekiminde Aziz Andrea'ye İskitya çıkar. İlk önce kardeşi Aziz Petrus ile birlikte Anadolu'ya gelir ve bir müddet sonra oradan Balkanlar'a geçer. Anadolu'ya geçtiği zaman kardeşi Petrus ile birlikte Kilikya ve Kapadokya Kürtleri arasında da dinini yaymaya çalışır. Bundan dolayı, İsa Peygamberin 12 Havarisi içerisinde Kürtler arasında faaliyet yürüten ilk Havaridir. Ama bu durum Hıristiyanlığın onun zamanında Kürtler arasında taraftar bulduğu anlamında gelmez, çünkü Hıristiyanlık, henüz Hazreti İsa hayattayken Kürtler arasında yayılmıştı.

Kürtler, Asuriler ve Ermeniler binlerce yıl iç içe yaşamış halklardır. Onun için, onların inanç tarihleri araştırılırken, birbirlerinden bağımsız olarak ele alınmamalıdır. Dinsel önderler bazen Kürt, bazen Ermeni, bazen de Süryanilerden çıkmadır. Ama hemen hemen hepsinin kullandığı yazı dili ilk dönemlerde Aramice ve Yunanca, daha sonraları ise Ermenice yazının bulunmasıyla birlikte Ermenice olmak üzere ayrışmıştır. Bizans sınırlarının batıya doğru daralmasıyla birlikte Doğu Hıristiyanların Kilise dili ve yazıtları

294 The Martyrdom of St. Andrew the Apostle, the Brother of St. Paul - William Hanna, The Lamp that Light the Darkness In Clarifying the Service, p.68

Ermenice ve yeni Aramice yazı dili olarak devam etmiştir. Kürt Hıristiyanların Kilikya ve Kapadokya sahasında olanları Yunanca, kuzeybatı, kuzeydoğudakiler Ermenice, güneydekiler ise Aramice kilise dilini tatbik ettiler. Süreç içerisinde Kilise dili giderek günlük konuşma diline bile dönüştü ve çoğu Hıristiyan Kürt etnik kökenlerini belirleyemez duruma düştüler. Yani kilise dili onları asimile ederek Yunan, Ermeni ve Süryani kimliğini özümsetti. Dini çelişkilerin çok katı geçtiği Ortadoğu ve onun yansıması olarak Yakındoğu sahasında öyle bir aşamaya gelinmişti ki, insanlar kendi aidiyetlerini etnik kimlikten ziyade dinsel inanç temelinde değerlendirmişlerdir. Bu durum günümüzde bile halen geçerlidir.

Eskiden sayıları milyonlarla izah edilen Hıristiyan Kürtlere ne oldu? Bu sorunun cevabını vermek için Kürdistan'da Hıristiyanlığın tarihine kısaca göz atmakta yarar var. Bilindiği gibi Hıristiyanlığın ortaya çıktığı alan, Kürdistan topraklarının hemen yanıbaşındadır ve birçok Hıristiyan aziz ve misyonerlerin geçiş hattı üzerindedir. Hıristiyanlık düşüncesi Suriye üzerinden, Anadolu ve Kafkaslar'a, Balkanlar'a doğru yayılırken ilk geçiş noktaları Kürdistan'dır. Kendi dini inançlarını dünyanın dört bir yanına yaymak isteyen havarilerin Kürtleri es geçmesi düşünülemezdi ve zaten Kürtler arasında sağlam temeller atmadan ileriye doğru yayılmaları çok zahmetli olurdu. Bu yüzden Kürtler arasında Hıristiyanlığı yaymalarının ardından, onların vasıtasıyla da bölgedeki diğer halklara Hıristiyanlığı yaymışlardır. Örneğin, Ermenistan'ı Hıristiyanlaştıran Aziz Grigore'nin Part hanedanlığı sırasında önemli mevkilerde bulunan bir Kürt ailesinden olduğu söylenir. Bazı araştırmacılar onun Part asıllı olduğunu ileri sürerler. Part hanedanlığının Kürt müşterekliği bilinen bir gerçektir.

Tarihte ilk defa devlet ve halk düzeyinde Hıristiyanlığı kabul eden Edessa/Urfa Kralı Abgar Ukama'dır. Bu kral M.S. 32 yılında Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Ermeniler ve Süryaniler Kral Abgar ve onun devleti olan Orshone'yi kendilerine mal etmektedirler. Bu yüzden her ikisi de kendilerini tarihte Hıristiyanlığı kabul eden ilk halklar olarak tanıtmaktadırlar. Edessa'nın yerlileri olan Kürtler ise her zaman olduğu gibi bu duruma da sessizce onay vermişler-

dir. Kürtlerin bu gibi önemli geçmişlerine sahip çıkmamasının üç nedeni vardır; birincisi, Hıristiyanlıkla ilgili tarihi hafızaları kaybolduğu için; ikincisi ise, Müslümanlığı kabul ettikten sonra eski dini geçmişlerini unutmak istedikleri için; üçüncü ve en önemli neden ise halk olarak inkâr edilip, asimilasyona tabi tutuldukları için. Bundan dolayı Kürtler tarihi geçmişlerine sahip çıkmaz, hatta var olan bütün tarihi eser ve kalıntıları Fileler tarafından yapılmış deyip yadsırlar. Bir dönemler oralarda yaşayan kendi atalarının File olduğunu akıllarından bile geçirmezler.

Hıristiyanlığı ilk kabul eden Kürdistan şehri Edessa/Urfa'dan hep övgü ile bahsedilmiştir. Papa III. Eugenius, *"Uzun zaman önce Doğu'da bütün dünya Putperestliğin etkisi altındayken... (Edessa) Hıristiyanlar tarafından yönetilen ve Tanrı'ya hizmet eden tek şehir"* demektedir.[295] M.S. IV. yüzyılda yaşamış olan Aziz Ephraim Urfa'dan, *"kendini tatlı haç ile güzelleştiren"* şehir olarak bahsetmektedir.

Edessa/Urfa şehrinin demografik ve etnik yapısı Kral Abgar V. Ukama zamanında Kürt, Asuri, Ermeni ve Yahudilerden oluşuyordu. Çok önemli bir ticaret şehri olduğundan dolayı herkesin ilgisini çekmekteydi. Sağlam kalesi sayesinde savunmaya oldukça elverişliydi.[296]

Edessa kralları sadece bir tek etnisiteye ait değil, bütün tebasmın kralı olduğundan herkese sahip çıkmaktaydılar. Bu yüzden orada bulunan farklı halklar da kralı kendilerinden bilirdi. Yazışma dilinin Aramice olması onların Süryani olduğunu ya da ilk Hıristiyan devlet olması onların Ermeni veya Asuri asıllı olduklarını kanıtlamaz. Çünkü o dönemde Ermeniler, Kürtler, Asuriler vs. hemen hemen hepsi ya Yunanca ya da Aramice yazı kullanırdı. Ermenistan klasik tarih yazarlarından Moses Khorene bazı ip uçları vermektedir. Ona Göre Abgar V. Ukame, Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra, Roma Kralı Tiberius, Babil Kralı Narseh, *Kan akrabası olan Part kralı Artaxes*'e mektuplar göndererek, onları Hıristiyan dinine davet eder.[297] Part kralı ile kan akrabası olması demek, onun Erme-

295 Papa III. Eugeniusw'un Fransa kralı VIII. Luis'e gönderdiği 1 Aralık 1145 tarihli mektup.

296 Procopius, History Of The Wars H. B. Dewing çevirisi, 1905-13 baskısı

297 Moses Khorene, Kurtarıcıya Mektup bölümü.

ni veya Asuri olmadığını gösterir. Üstelik hangi etnisiteden olup olmaması önemli değildir. Önemli olan egemeni olduğu şehir ve coğrafyada yaşayan halkların bileşimidir. Kısacası Abgar hanedanı ne kadar Ermeni ve Süryani ise o kadar da Kürt'tür.

Abgar hanedanı krallığının adına *Osrhone*'de denilirdi. Seleuciadiler zamanında Makedonya'nın bir şehri olan Edessa'nın adı Urfa'ya verilmişti. Roma İmparatorluğu dönemindeki devletlere bakıldığında Ermenistan nüfusu Ermeni ve Kürtlerden; Osrhone Kürt, Ermeni, Asuri, Arap ve Yahudilerden; Kilikya, Kürt, Ermeni, Grek vd.; Suriye Asuri, Arap ve Kürtlerden; Yudea Yahudi ve Araplardan; Kommagene Kürt, Süryani, Ermeni ve Greklerden; Kapadokya Kürt, Ermeni, Asuri ve Greklerden; Sophene Kürt ve Ermenilerden; Adiabene Kürt ve Asurilerden; Gordyene Kürtlerden; Atropatene Kürtlerden, Media Kürtlerden ve Part Devleti Kürt ve Farslardan oluşmaktaydı. Bunlardan sadece Part ve Roma imparatorluk düzeyindeydi. Diğerleri ise Part ve Roma imparatorluklarına bağlı devlet veya şehir devletleri şeklinde otonom ve yarı otonom karakterdeydiler.

Oshrone Devletini ve kral Abgar V. Ukame'yi meşhur eden şey onun ilk defa Hıristiyanlığı kabul etmesi ve *Mendylion* denilen bir efsanenin Hıristiyan literatürüne geçmesidir. Efsaneye göre, Kral Abgar cilt hastalığına yakalanır. İsa Peygamber'in cüzzam hastalarını bile iyileştirdiğini duyar ve ondan yardım talep eder. Hatta onu Urfa'ya davet eder. Ama İsa Peygamber gelemeyeceğini söyleyerek yüzünü sildiği mendili ona gönderir. Rivayete göre o mendilde peygamberin yüz hatları belirir. Abgar mendili yüzüne sürer ve iyileşir. Bunun üzerine Hıristiyanlık dinini benimser. O mendil her zaman Hıristiyanlık âlemi için kutsal sayılmıştır. Kutsal Mendylion en son M.S. 15 Ağustos 944 yılında Bizans Generali İoannes Curcuas Urfa şehrini ele geçirdiğinde Kostantinopol'e götürüldü.[298] Tarihçiler, kral Abgar'ın mendil olayının sadece bir efsaneden ibaret olduğunu söyler. Orshone Devletinin resmî olarak M.S. 214 yılında IX. Abgar krallığı sırasında Hıristiyanlığı benimsediği biliniyor.

Hıristiyanlık Kürdistan'a Suriye üzerinden Urfa ve Nuseybin'e

298 Georg Ostrogorsky, **Bizans Tarihi**, s. 259.

girdi ve gnostik bir karakterde gelişme gösterdi. Gnostikçilerin Edessa'daki ilk temsilcilerine *Qok* adlı bir rahibin taraftarları anlamına gelen *Quki*ler denilirdi. Şüphesiz Marcionistler ile Yahudi kökenli Hıristiyanların faaliyetleri de olmuştur, fakat en yaygın olanı ilk dönemde Qukilerin faaliyetleri olduğu söylenir. Kürdistan ve Ermenistan Hıristiyanlık tarihine en büyük etkiyi yapan ve Gnostik anlayışı getiren belki de *Bardesanes/Bardaisan*'ın faaliyetleridir. Bardaisan 179-216 yılları arasında IX. Abgar'ın sarayında önemli bir şahsiyet ve Suriyeli filozof olarak bilinirdi. Şehir Romalılar tarafından ele geçirilince Ermenistan'a geçtiği ve 222 yılında orada öldüğü söylenir. Onun Edessa'daki etkisinin oldukça büyük olduğu anlaşılıyor. 150 ilahiden oluşan Süryanice bir kitap da yazmıştır. Daha sonraları onun düşünceleri temelinde bir öğrencisi diyalog tarzında *Ülkelerin Şeriatı Kitabı* adlı bir eser yazmıştır.[299] Aslında onun Suriye Hıristiyanlığının bağımsız bir temsilcisi olduğu söyleniyorsa da, daha başka araştırmacılar tarafından son Gnostik olarak da adı geçer.[300] Bardaisan'ın dünya görüşü *Tanrı ve Heyula/karanlık* dualizmine dayandığı için Hıristiyanlığın Manihizme geçişini kolaylaştırmış oldu. Ona göre ışık, rüzgâr, ateş ve su dört temel nedendi ve bu unsurlar asli düzenin mukadder ihlali sonucu karanlıkla kaynaşarak, evrenin yaratılışını gerçekleştirdi. Beden ile Madde kötüdür ve bunlar ruhun kurtuluşunu engeller, böylece ruhun Tanrıya ulaşması engellenmiş olur. Söz konusu engelin Adem'in hatasından beri olduğunu belirtir ve ancak İsa Peygamber aracılığıyla bir kez daha yükselme gücüne sahip olabilir ve bunun en önemli aracı ise idrak gücüdür. Bardaisan'm diğer Gnostiklerden farkı kaderciliği değil, irade gücünü ileri sürmüş olmasıdır. Manihizme temel hazırlayan en önemli kaynaklardan birisi de Bardaisan'ın Gnostizmi olduğu söyleniyor.[301]

299 H.J.W. Drijvers,The Book of the Laws of the Countries, Assen, 1964; A. Merx, Bardesanes von Edessa, Halle 1863, ss. 25-55; H. Wiesmann'in 75'de Jahre Stella Matutina, Feldkirch 1931, ss. 553-572

300 B. Aland, Zeitschrift für Kirchengeschichte 81,1970, ss. 334-351; Dietrich'te Synkretismus, ss. 123-143

301 Gazi Üniveristesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002/I.

Gerek Qukilerin, gerekse Bardaisan'ın gnostizmi Kürdistan'da daha sonraları ortaya çıkacak olan genel Hıristiyanlık anlayışı üzerinde büyük etki yaratmıştır. Hatta Yukarı Mezopotamya Hıristiyanlığı diye özgün bir çizgi izlemesine ve uzun süre batı ile çelişki ve çatışma içerisinde olmasına yol açmıştır.

Bardaisan ismi etimolojisi Edessa şehrinin kozmopolit yapısını yansıtmaktadır. *Bar* Aramice oğul, *Daisin* ise *Dasi/Dasni* Kürt aşiretinin adıdır. Aynı aşiret günümüzde halen var ve Êzidî inancına mensuptur.

Urfa'daki Abgar krallığından sonra II. yüzyılın başlarında Kürdistan'da Hıristiyanlığı benimseyen diğer bir krallık ise Adiabene krallığıdır. Güney Kürdistan'a bağlı modern Erbil/Hewler şehri olan Adiabene daha Sasani egemenliği döneminden itibaren çok dinli bir kent konumundaydı. Bilhassa oradaki hanedanın ve büyük bir kesim halkın dini önceleri Yahudilik idi. Hatta bir kıtlık sırasında Adiabene'den Kudüs'e önemli oranda yardım gönderilmişti. Bu yardımlar bilhassa Adiabene kraliçesi *Helena* tarafından organize edilmişti. İskenderiye'den buğday, Kıbrıs'tan kuru incir getirterek Kudüs'te açlıkla yüz yüze kalan yoksul halka dağıtmıştı.[302] Bugün bile Kürdistan'da Helena adına atfen yerleşim yerleri vardır. Bunlardan biri, Şemzinan'a bağlı Helena köyüdür. Aradan binlerce yıl geçmesine rağmen Helena adı korunmuştur. Asuriler, Persler vd. halklar orada yaşardı.

Eski dönemlerde Adiabene'de çok dinliliğin yanı sıra çok ulusluluk da mevcuttu. Adiabene krallığının yöneticileri Kürt, tebası ise Kürtlerden ve Asurilerden müteşekkil idi. Söz konusu bileşim bazı bilim adamlarının genetik araştırmaları sonucu kanıtlanmıştır. Bilindiği gibi 1999 yılında yapılan bazı DNA testlerine göre Yahudiler ile Kürtlerin genetik yakınlığı ortaya çıkmıştı.[303]

Diğer açık bir kanıt ise hanedan krallarının isimleridir. *İzates, Bazeus Monobazus, Vologeses, Monobazeus, Meharespes* ve Roma

302 Geneza x. 3; Genesis Rabba xxxvii. 3; Geneza Rabba XXXVII.

303 Brinkmann, C., et al. "Human Y-chromosomal STR haplotypes in a Kurdish population sample." International Journal of Legal Medicine 112 (1999): 181-183.

döneminde ise, *Narşah, Aphraates* gibi kral isimleri etimolojik olarak Kürtçedir. İzates Avestik dilde *yazata*/melek; Bazeus *Bazo*/Şahin; Vologesses *Felemez*/rahip, ayinci; Meherespes *Merhesp*/Atlı dost, demektir. İsimlerin ön ve arkasındaki bazı ekler ona Yunanca karakter vermek için eklenmiştir. Antik Adiabane halkının orijini üzerine spekülatif değerlendirmeler her zaman var olmuştur. Modern tarihte Hıristiyan inancına sahip olan Asuri ve Süryaniler, özellikle Kürdistan'da bulunan tüm Hıristiyanları kendilerinden saymıştır. Bu durum normal karşılanmalı, çünkü bölgede dini aidiyet öne çıktığı için böyle bir sorunla karşı karşıya kalınıyor. Bilindiği gibi, Kürdistan sahası binlerce yıldan beri dini inançlar için çok kan dökülen bir yerdir. Kürtler Müslümanlığı seçtikten sonra, kendilerini dini ve mezhepsel çelişki ve çatışmaların ortasında buldular. Bundan dolayı Hıristiyan veya başka dine sahip soydaşlarıyla da çelişki içerisine düştüler. Ama İslamiyete geçişle birlikte Hıristiyanlara karşı siyasal ve askerî alanda arkalarında Arap, Fars ve Osmanlı desteği vardı. Hıristiyan, Yezidi ve Yahudi Kürtlerin güçlü siyasal ve askerî ittifak güçleri yoktu. Tek ittifakları, o alanda bulunan diğer milliyetlerden olan Hıristiyanlar ile dayanışma içerisine girmekti. Kürdistan'daki ortak Hıristiyanlık inancına sahip olanlar, kilise dili olan neo-Aramiceyi günlük yaşamlarında kullanarak, zamanla Süryani ortak adı ile anıldılar. Yüz yıllara varan çatışma ve çelişki ortamı, ayrıştırmayı hızlandırdı ve Hıristiyan Kürtler oto-asimilasyonu tercih ettiler. Şüphesiz bunda kilise ve papazların çabaları olmuşsa da, esas olarak Müslüman Kürt devlet veya otonom beylikleri ile Kürdistan'ı egemenlikleri altında tutan Arap, Fars ve Türklerin rolü belirleyicidir.

Adiabene tarihi biraz dikkatlice incelendiğinde, halk veya yönetici sınıfların her türlü yeni gelişme ve düşüncelere açık oldukları sonucu ortaya çıkar. Dikkat edilirse, Politeizmden, monoteizme kadar olan bütün dinler sırasıyla kabul edilmiş ve her seferinde eskisi yenisiyle yer değiştirmiştir. Çok tanrıcılıktan Zerdüştlüğe, Yahudiliğe, oradan Hıristiyanlığa ve daha sonraları ise İslamiyeti kabul etmişler.

Hıristiyanlık ilk dönemlerde, gelişimini sağlamak için Yahudi toplumun olduğu alanları kullanmıştır. Hatta diyebiliriz ki bu gibi

toplumlar monoteist düşüncede oldukları için, Hıristiyanlığa ilgi ile yaklaşmaktaydılar. Adiabene de bu gibi yerlerden biri olmuştur. Hıristiyanlık inancı oraya I. yüzyılda girmiş, IV.-V. yüzyılda ise egemen olmuştur.[304] Tarih araştırmacılarına göre Adiabene halkı sinagog veya kilise dili olarak Aramice'yi, pazar ve sosyal yaşam dili olarak da Kürtçeyi konuşurdu. Böyle durumlar halen geçerlidir. Örneğin Türkiye egemenliği altındaki parçada Kürtler, resmiyette Türkçe, günlük yaşamda ise Kürtçe dilini konuşurlar. Adiabane kilisesi I. yüzyıldan itibaren Episkopluk düzeyinde örgütlenmişti. M.S. 104'ten 511'e kadar yaklaşık 20 Episkop adı biliniyor ve ilk Mar Şemun'un (Patrik) (104-114) adı Pkidha'dır.[305]

Nesturilik

Kürtler arasında benimsenen Hıristiyanlık mezheplerinden biri de Nesturilik'tir. Hatta Pavlikanizm ile Nesturiliği Kürtlere özgü iki Hıristiyan mezhep olarak değerlendirebiliriz. Çünkü her iki mezhebin takipçileri Kürdistan'daki eski Mazdeizm, Zerdüştlük ve Manicilik gibi dini inançlarını bırakarak Hıristiyanlığa geçen Kürtlerdir. Daha sonraları bölgedeki ve hatta dünyadaki birçok halk da bu görüşleri benimsemiştir. Hıristiyanlık evrensel bir din olduğu için, Nesturi din adamları bilhassa bunun gereği olan misyonerliği Çin'e gidebilecek kadar ilerletmişler.

Bu mezhebin kurucusu Komageneli Nestorios'tur (385-450). Nestorius, Meryem Ana, Thotokos'un (Tanrı) anası mıdır, yoksa Anthropotokos'un (insan) anası mıdır, gibi dogmatik tartışmalar sırasında Roma kilisesi ile çelişkiye düşer ve onun Christokos'nun (İsa'nın) annesi olduğunu savunur. Yani dolaylı olarak insanın annesi olduğunu savunur. Bu durum Konstantinopolis'teki kilise çevreleri tarafından tepki ile karşılanır. Bunun üzerine Nesturios bir kilise heyeti tarafından yargılanır ve Antioch'da (Antakya) hapse atılır.

Ünlü tarihçi Gibbon, Pavlikanların Yeni Ahit'in öncüleri olduğunu iddia eder: *"Bu inanç Antioha ve Palmira'dan Mezopotamya*

304 Graetz, Heinrich, în Monatsschrift, 1877, XXVI. s. 241,289.

305 A. Mingana, Surse Syriaques, ak. Moffett, Istoria creştinismului în Asia, 88.

ve İran'a yayılmış ve oralarda inancın temelleri atılmış olabilir. Böylece oralardan Toros ve Ağrı dağlarına kadar yayıldı. Toros Dağları silsilesindeki kiliseler âdeta Pavlikan inancının aktığı bir kanal oluşturdu. Böylece bu kanaldan ilk Pavlikan inancı asırlarca her tarafa yayılmaya başlamıştır." [306]

Yukarıda Roma İmparatorluğu'nun tarih yazarı Gibbon'dan yapılan alıntıda da görüldüğü gibi, Hıristiyanlık Antioha ile Palmira'dan Mezopotamya ve İran'a yayılmıştır. Toros ve Ağrı dağları gibi çok geniş bir alanda yer ettiğine değiniyor. Gibbon'un bahsettiği bölge Kürt, Ermeni ve Süryanilerin yaşadığı bölgelerdir. Binlerce yıldan beri oralarda Kürtler yaşamaktadır. Haliyle Kürtler, Yahudi inancıyla erken tanıştığı gibi Hıristiyanlıkla da ilk tanışan halklardan olmuştur. Bu yüzden Pavlikan öncüleri ve kitlesinin ağırlıklı bölümünün Kürtlerden oluştuğunu belirtebiliriz.

Anadolu, İran ve Mezopotamya'daki dinsel ve daha çok da Mezhepsel çelişki ve çatışmaların yoğunlaştığı alan Kürdistan'dır. Bunun birçok tarihi, sosyal, ekonomik, coğrafik ve millî nedenleri vardır. Her şeyden önce Kürdistan coğrafyası hâkim güçlerin baskılarına karşı en uygun savunma ve direniş alanlarıdır. Kürtlerin sosyal ve millî özellikleri de bu duruma uygundur. Hâkim devletlerin karşıtı olan her türlü düşünceye açık bir yapıya sahiptirler. Çünkü hâkim devletlerin ideolojileri onları köleleştirmeye yönelikti ve dirençlerini kırmayı hedeflemekteydi. Kürtler de bu gibi durumlara farklı yöntemlerle karşı çıkmıştır. Hâkim dini görüşleri kabul etseler de, ona farklı yorum ve biçim katmışlar. Yani, o düşüncelere millî yorumlarını katmışlardır. Bu yüzden sürekli olarak Arap, Fars, Ermeni, Bizans, Yahudi ve Türklerin dinlerini kabul etseler de o dinleri kendi durumlarına göre tatbik etmişlerdir. Bu durum 19. yüzyıldan itibaren aşınmaya başlasa da tarihsel gerçeklik tamamen farklıdır. Çünkü Kürdistan dinler ve medeniyetler arasında bir geçiş alanıdır. Doğu ve Batı dinleri ve medeniyetleri arasındaki en şiddetli çatışmalar Kürdistan'da yaşanmıştır.

306 Bury's edition of Gibbon's Decline ..... Vol. VI. s. 543.

Eskiden birçok inanç sahibi katliam ve baskılardan kurtulmak için, hâkim inançların farklı bir parçasıymış gibi hareket ederlerdi. Yani zahiri olarak hâkim dindenmiş gibi görünmesine rağmen, Batını olarak esas inancını tatbik ederdi. Pavlikanlar da Hıristiyanlık içerisinde Batını yapısını sürdürmüştür. Dikkat edilirse, onların bulunduğu alanlar Bizans'ın uç noktalarıdır. Coğrafik olarak Mezopotamya ve İran dinleri ile Bizans Hıristiyanlığı arasında bulunurlardı. Bizans'ın doğu sınırındaki Hıristiyanlar, İran ve Mezopotamya'ya yakın oldukları için doğu dini akımlarından daha çok etkilenmişlerdir. Bilhassa Manicilik akımıyla aynı döneme rastlamaları onları, hem Ortodoks, hem de Katolik kilisesi ile karşı karşıya getirmiştir. Aryancılığa karşı mücadele adı altında Bizans Devleti bu akıma karşı çağlar boyunca mücadele verdi. Bu savaşın en önemli bölümünü Pavlikanlara karşı vermiştir. *"Ermeni Kilisesinin Konstantinopolis'le ilişkisini bütünüyle kesmişti; ne var ki, dayanıklı bir siyasal egemenliğin bulunmayışı, oralarda sapkın hareketlere de destek oluyordu; bunların içinde özellikle Pavlikanlar dikkati çekiyordu. Onların öğretilerinin kökenini pek iyi bilmiyoruz: Kuşkusuz, eski Marcionitlerle, özellikle de İran'da etkinliğini sürdüren –az çok– ikici o geniş hareketle de ilişiği olduğu açık."* [307] Roma İmparatorluğu birçok siyasi, sosyal, dinsel, ekonomik nedenlerden dolayı önce doğu ve batı olmak üzere ikiye bölündü. Bunun ardından Batı Roma tarihten silindi. Bu mirasın üzerinde yükselen güç Doğu Roma oldu ve bunun temsilcisi Kostantinopolis idi. Artık Latin kültür egemenliği dönemi kapanmış ve yeniden Yunan kültürü hâkim kılınmıştı. *"Bununla beraber, Bizans sırtını dönüyordu Roma'ya. İllyricum barbarlara terk edildiğinde, İtalya dışında, İmparatorluğun uyruklarından hiçbiri Latince konuşamaz oldu."*[308] Artık Yunan ve Doğu edebiyat ve kültürü hâkim olmuştu. Bu durum Doğu ile Batı arasında kopmalara neden olmuştur. Bu kopuşla birlikte, Doğu dünyası ile Batı dünyasının birbirini anlayamayacağı günler de başlamıştı.

307 Tanilli Servet,yüzyılların gerçeği ve mirası, cilt II. Say yayınları 1986, İstanbul, s. 155.

308 Servet Tanilli, yüzyılların gerçeği ve mirası, cilt II. Say yay.1986, İstanbul, s. 67.

Roma İmparatorluğu'ndaki dağılma ve yeni oluşumların ortaya çıkması bununla da sınırlı kalmadı. Doğu'nun yani Bizans'ın ortaya çıkışı ile birlikte çelişkiler daha da kızıştı. Asırlar boyu görüntüde varolan Roma birliğinin cilaları artık dökülmeye başlamıştı. Her tarafta etnik ve dinsel ayrılıklar ortaya çıkıyordu. Doğu eyaletleri artık Roma'nın sınırlarını koruyamaz durumdaydı. Söz konusu eyaletler ağır mali sömürüyü kaldıramıyordu. Merkezileştirilen idari ve dini baskıları kabul etmediler. Bizans önce yerli kültürleri Yunan kültürüyle cilalayarak bir sonuca ulaşmak istiyordu; fakat bunun boşa çıkması sonucu dini merkezi kurumlarla imparatorluğun birliğini sağlamayı hedefledi. Çelişkiler daha çok Mısır, Suriye, Ermenistan ve Kürdistan'da baş gösterdi. O ülkelerin halkları nezdinde Bizans artık yabancı bir egemenlikti. Doğu sınırlarındaki bu kargaşa, imparatorluğun birliğini zedeleyerek onun askerî gücünü zayıflattı.

Bizans'ın doğusundaki çelişkiler sadece maddi ve siyasi alanla sınırlı değildi. Farklılıklar inanç ve düşünce düzeyine de yansımıştı. Keşişlik denilen bir kurum ortaya çıkmıştı ve bu, merkezi kilisenin disiplinine karşı çıkıyordu. Önce doğuda ortaya çıkan keşişler çileciliği tatbik etmekteydiler. Bunlardan bir bölümü V. yüzyılda Aziz Sabas'ın önderliğinde Kudüs'te bir manastır kurup ortaklaşa bir yaşam sürdürdüler. Bir bölümü ise daha farklı mercilerde düşüncelerini yaymaya çalıştı. Bazıları yüksek sütunlara çıkarak, yükseklerde Tanrıyı seyreder, bazıları da gözlerden uzak yerlerde inzivaya çekilirdi. Halk arasında bunların itibarı da artıyordu. Bu tavır maddi dünyanın baskı ve işkencelerinden kaçıp kurtulmanın bir yöntemi olarak algılanmıştı ve bu yüzden onlara katılanların sayısında artış baş gösterdi. İki yüzyıldan fazla sürekli olarak halkı Bizans'a karşı ayaklandıran bu hareket, Arap fetihleriyle birlikte son buldu.

Doğu sınırında var olan uyuşmazlık ve çatışmalar daha çok dinsel çelişkilere bürünmüştü. Bu uyuşmazlık, hazreti İsa'nın insani ve tanrısal yanları üzerine alevlenmişti. Kimileri Monofizit düşünceyi savunuyordu; onlara göre Hz. İsa'nın insani varlığı, çektiği acı yalnızca bir görünüştü. Diğerlerine göre ise, Hz. İsa'nın varlığı ve

onun başına gelenler mutlak gerçeklerdi; ancak bu durum tanrısal nitelikten ayrıydı, insani acılar ötekinin yetkinliğini bozmuyordu. Bu düşünceyi savunanlar Nesturiler diye adlandırıldı. Bunlar V. yüzyılda Kostantinopolis patriği Nestorios'un düşüncesini savunduklarını ileri sürmekteydiler. Adlarını da oradan aldılar.

Pavlikanlık dışında Kürt Hıristiyanların yaygın olarak kabul ettikleri bir görüş de Nesturilik olmuştur. Nesturiler, düşüncelerini en çok Sasani Devletinin sınırları içerisinde yayma fırsatı elde etmişlerdi. Sasanilerle Bizans arasındaki çelişkiler onların Kürt, Ermeni, Asuri, Yahudi ve kısmen de Kıptiler arasında taraftar bulmalarını sağlamıştı. Monofizit görüşlerin Kürdistan'a girişi de böyle olmuştu.

Roma, önceleri iç barışı sağlamak için Monofizitlere bazı ödünler vermiş, ancak belli bir süre sonra çelişkiler tekrar alevlenmişti. Özellikle İmparator Justinianus, sapkınlara ve imansızlara karşı mücadele etme adı altında Aryanusçulara, Manicilere ve Yahudilere karşı sert tedbirler aldı. Böylece bu durum kiliselerin ayrışmasına yol açtı; Kipti, Yakubi ve ardından Ermeni kiliseleri gibi millî duyguları da içeren kiliseler ortaya çıktı. Kürt monofizitler daha çok Yakubi-Suriye kilisesi içerisinde yer aldılar.

Şüphesiz Nesturilik düşüncesinin ortaya çıkmasında Kürdistan'daki eski dini inançların etkisi vardır. Bu yüzden Nesturios'un ölümünden sonra batıdan kopuk bir doğu kilisesi olarak faaliyetlerine devam etti. Onun ölümünden sonra Nesturiliğin merkezi Nusaybin'e taşındı.

Nesturiler, İsa'da tanrısal ve insani öğeler tanımakla birlikte, Meryem'i Tanrı anası olarak saymazlar. O, yalnızca İsa'nın anasıdır. Nesturiler ayrı bir kilise kurarak Mezopotamya'dan İran içlerine, hatta Çin'e, Türk ve Moğol bölgelerine kadar giderek oradaki halklar arasında Hıristiyanlığı yaymaya çalışırlar. Daha sonraları Budizm ve İslamiyetin yayılmasıyla birlikte söz konusu bölgelerde Nesturilerin faaliyetleri de son bulur.

Nesturiler daha çok Musul, Urmiye ve Hakkâri bölgelerinde yaşarlar. XVI. yüzyılda bir kısım Nesturi Hıristiyan Roma kilisesine bağlanarak Keldani adını alır.

"Nesturilerin en fazla gelişmeye eriştikleri devre, Hormizd IV. ile Hüsrev II. devrinin başlarına yani 578 ile 605 arasına rastlar. Monofizitliği kabul etmiş olan Siggarlı Gabriel'in te'siri altında Hüsrev, II. Nesturilere eziyet etmeye başladı. Bu suretle 609 ile Hüsrev'ın ölüm tarihi olan 628 arasında Katolikos makamı boş kaldı. Şarkî Anadolu'nun bazı bölgelerinde Hıristiyanlığa ait, bu devirden kalma kilise, manastır, yer isimleri vb. çeşitli izlere sık sık rastlanır. V. asırda Hıristiyanlık İran yüksek yaylaları halkı ve Kürtler arasında gittikçe daha ehemmiyetli yer kazanmakta idi." [309] Nesturiliğin bu bölgede yayılması bu devreye rastlamış olacaktır. Buradaki en eski Nesturi kilisesi IV. ve V. asırdan kalmadır. Cilû'da *Mar Zaya*, Yil'de *Mar Bişu*, Koçanis'te *Mar Saba*, Oramar'da *Mar Memo* gibi. Keza Aşita'daki *M'ar Saba* manastır ve kiliseleri meşhur ise de, kuruluş tarihleri bilinmemektedir."[310]

Nesturiliğin Arap yarımadasında ve Palmira'da yayılışı İran nüfuz alanları çerçevesindedir. Yemen ve Doğu Arabistan sahillerinde 597 yılından itibaren Nesturi örgütlenmesi vardır. Bu sahalarda o zamanlarda 6 adet Nesturi piskoposluğu olduğu biliniyor ki bunlardan ilk kurulanı Oman'daki piskoposluktur. İran'dan bu sahalara gidiş geliş deniz yoluyla yapıldığı için daha kolaydı. Consul vesikalarına göre 424, 544, 576, 676 yıllarında Socotro adasındaki Hıristiyan cemaatinin rahiplerini İran Katolikası gönderiyordu. Hz. Muhammed zamanında Güney Arabistan kilisesi Nesturi akidesine göre kurulmuştu. Bar Hebraus'un anlattıklarına göre Necranların reisi Sayyid, Hz. Muhammed'in huzuruna piskopos İşo'yab ile birlikte çıkmıştı. Hatta peygamber onlara vesika vermiş ve Müslümanların onlara zarar vermemelerini, kiliselerini inşa etmeleri için yardımcı olmalarını belirtmişti. Başka bir rivayete göre ise, Piskopos Peygamber'in huzuruna gelmeyip, sadece bir mektup yazmıştı.

Diğer Hıristiyanlara göre Nesturilerin Müslümanlar tarafından korunmasının birkaç nedeni vardır. Bunlardan birincisi, Nesturile-

309 krş. J. Labourt, Le Christianisme dans l'Empire Peres sous la dynastie Sassanide, Paris, 1904.

310 İslam Ansiklopedisi, Nesturiler maddesi.

rin İsa Peygamber hakkındaki telakkilerinin, Monofizit olması nedeniyle Araplarca daha iyi anlaşılmasıdır. İkincisi ise, Hz. Muhammed'in Nesturi kilisesinin himaye edilmesine ilişkin mektubudur. [311]

Moğolların Bağdat'a ilk girdikleri dönemlerde Nesturilere fena yaklaşmamış, hatta himaye ettikleri söylenir. Ancak daha sonraları Moğollar İslam dinini seçtikten sonra bu durum değişmiş ve bilhassa Timurlenk zamanında Nesturilere yönelik baskılar artınca kendilerini korumak maksadıyla dağlık alanlara çekilmişlerdir.

1450 yılına doğru Patriklik kurumunda değişiklikler oldu. Patrik IV. Simon zamanından itibaren Nesturilerde ruhani reislik babadan oğula geçmeye başladı. Ancak 1451 yılında Simon Bar Mama'ya karşı Sulaka'nın seçilmesi ile Nesturi cemaati ikiye bölündü. Roma'ya bağlı olanlara bu tarihten itibaren Keldani dendi. XVII. yüzyılın ikinci yarısında piskopos Mar Yusif Roma'ya bağlılığını ilan ederek, Babil ve Keldani ülkeleri Katolik patriği unvanını aldı. Buna karşılık, onun yakın bir akrabası geleneklere bağlı kaldığını belirterek Mar Şim'un adı altında patrikliğini ilan etti. Gelenekten olanlar bazen Kuçanis'i, bazen de Hakkâri'yi kendilerine merkez seçmişlerdir. Her kabilenin (şabta) piskoposu (abana) ile beraber, fiili iktidar sahibi cismani bir reisi (malik) de bulunuyor ve bu reis mahrut şeklindeki keçeden başlığın üzerine takılmış tavus tüyleri ile tanınıyordu. Erkeklerin saçlarını küçük demetler halinde örmeleri de kaydedilmeye değer. Bir kabilenin mâlik'i başka bir kabileye harp açmak veya onunla sulh anlaşması yapmak hakkına sahipti. Kabile teşkilâtı ve hayat tarzları yüzünden, Lereh, Garzoni gibi bazı müellifler bu dağlılara *Hıristiyan Kürtler* adını vermişlerdi.

A. Wigram, *History of the Assyrian Church* adlı eserinin giriş kısmında, Hakkâri bölgesinde yaşamış olan Hıristiyanlardan hiç değilse bazılarının, kendileri tarafından şiddetle reddedilmesine rağmen, Kürt menşeli olduğu zannını ileri sürer. *"Bazı Kürt aşiretleri de mâzide Hıristiyan olduklarını hatırlamakta idiler."*[312] Belli

311 Georghe David Malech, History of Syrian Nation and old Evangelical-Apostolic Church of the Est, ak. İslam Ansiklopedisi, Nest. Mad.

312 İslam Ansiklopedisi, Nesturiler.

başlı Nesturi aşiretleri: *Tiyari, Thuma, Thub, Cilu, Dizz, Uri, Salabekan, Baz* vb.[313] Mesudi Merûc'l Zehebe adlı eserinde Musul ve Cudi dağı dolaylarında Yakubi ve Cuzekan adlı iki Kürt aşiretinden bahseder. Yakubilik aynı zamanda Nesturiliğin bir koludur ve Kürt Hıristiyanların büyük bir bölümü Yakubidir.[314] Günümüzde *Turabidin, Mizizax, Sawur, Mehlemi, Haruni, Dilmamikan, Dumane, Muman, Dasikan* adlı Kürt aşiretleri Müslüman ve Hıristiyan karışımıdır ve Turabidin bölgesinde oturlar.[315]

İssauralı tasvir karşıtı Kürtler

Kürtlerin Hıristiyanlığı kolayca kabul etmelerinin altında yatan önemli bir neden Zerdüşti ruhban sınıfına karşı olan güvensizlikti. Ruhban sınıfının mülk ayrıcalıklarına ve şaşaalı yaşamlarına karşı, Hıristiyanlığın sadeliğini kendileri için bir kurtuluş aracı olarak görmekteydiler. Özellikle Manici rahiplerin çabaları sonucu Zerdüşti ruhban sınıfının otoritesi sarsılmıştı. Onları büyük oranda teşhir ederek yeni bir inancın yolunu açmış ve Hıristiyanlığın yer etmesine zemin hazırlamıştı. Batıdan gelen Hıristiyan Kilisesinin ruhban sınıfının da çarpıcı bir biçimde ayrıcalıklı yapıda oluşu, Kürt Hıristiyanlar tarafından tepkiyle karşılandı. Bu yüzden batıdan gelen anlayışa karşı Hıristiyanlığın ilk biçimini savundular.

Hıristiyanlık ortaya ilk çıktığında Yahudiliğin etkisi altındaydı. Miladi çağın ilk çeyreğinde doğan Hıristiyanlık, ilk dönemlerinde Yahudi şeriatından fazla oranda farklılık ortaya koymamıştır. Çünkü Hz. İsa'nın kendisi Yahudiliği tamamlamak için geldiğini söylüyordu.[316] Buna göre ilk Hıristiyanlık ile Musevilik benzerlik arzediyordu. Haliyle tıpkı Musevilikte olduğu gibi Hıristiyanlıkta da tasvir kültü yoktu. On emirde put ve tasvir yasaklanmıştı ve *"Kendin için put, Tanrının hiçbir suretini yapmayacaksın"* denmiş-

313 A.g.e. Nesturiler maddesi.

314 Mesudi, Merûcû'l Zehebe, ak. Memed Emin Zeki Beg, Dîroka Kurd û Kurdistan, s. 226.

315 M. Emin Zeki Beg, Diroka Kurd u Kurdistan, s.256-257.

316 Matta: V/17.

ti.[317] İncil'de hiçbir belirleme olmadığı halde tasvirlere ilgi gösterme tepkilere neden oldu. Bizans kilisesinde ikona kültü hâkim olduğunda, Yahudiler bu durumu eleştirerek Hıristiyanları etkilemeye çalıştılar. Çünkü Anadolu'da azımsanmayacak kadar bir Yahudi nüfusu vardı. Roma Devleti vatandaşı oldukları için onlara *Romaniotlar* denirdi. Hatta milladi tarihin başlarında Aziz Pavlus'un Anadolu'da bazı Yahudi havralarında vaazlar verdiği biliniyor.[318] Daha sonraları ise İslamm yayılması ve İslam dininin de etkileriyle ikonoklast/tasvir karşıtı bir hareket gelişti.

İkonoklast/tasvir kırıcılık Hıristiyanlık tarihinde önemli bir yer teşkil eder. Bu olay aslında doğu ile batı ideolojileri arasındaki üstünlük mücadelesidir. Batı Hıristiyanlığı kendi eski dünya görüşüne göre yorumlamayı yeğlerken, doğu ise buna karşı çıkmıştır. Yani her iki kesim de kendi eski ideolojik temelleri üzerinde Hıristiyanlığı kurumlaştırmak istemişlerdir. Bunlar arasında en etkili olanlardan bir kesim ise İssauralı ve Kapadokyalı ikonoklastlar oldu.

Hıristiyanlık tarihinin erken dönemlerinden itibaren dikkat çeken şey muhtelif kiliseler arasındaki teolojik ve eklesiolojik (Kilise sorunlarının etüd edilmesi) kavgalardır. Şüphesiz bütün dinlerde çelişki ve kavgalar olmuştur. Hıristiyanlarda ise en belirgin kavgalardan biri de *ikonodoules* (tasvir yanlıları) ile *ikonoklastes* (ikona kırıcıları) arasında olmuştur. Bu durum zaman zaman kilisenin bölünmesine, şiddet kullanılmasına yol açmıştır. İkona kırıcılığının merkezi Güneybatı Kürdistan ve onun uzantısı olan Kapadokya idi. Bu tür tartışmalar daha IV. asırda başlamıştır. Başlangıçta Hıristiyan azizleri ve öncülerinin resimleri uzun tartışmalara neden olmuştu. Resimlerin kiliselerde yer alıp almayacağı, bu resimlerin neyi ifade ettiği kilise ve devlet otoritelerini hayli uğraştırdı.

Aslında İncil'de resimlerin kiliselerde yer alması veya almaması konusunda herhangi bir şey belirtilmemiş. Ancak Hıristiyan halk kitleleri Hz. İsa'ya, Hz. Meryem'e, havarilere ve Hıristiyan büyüklerine çağlar boyunca sevgi ve bağlılık gösterdi. Herhalde bundan dolayı

317 Çıkış XX/4.

318 Resullerin İşleri, XIII/14; XIV/19-13.

kilise ve manastırlara onların tasvirlerini koydular. Yukarıda da belirtildiği gibi buna karşı görüş ve uygulamalar daha IV. asırda ortaya çıkmıştır. M.S. 300 yıllarında İspanya'da Elvire Konsülü toplanmış ve kiliselerde ikona bulundurmayı yasaklamıştır.[319] Bu hususta bazı nedenler ileri sürülmektedir. En başta Hıristiyanları başka dinlerden insanların baskı ve saldırılarından korumak için olduğuna ve böylece kilisenin anonim bir yapıya bürünmesi gerektiğine dair olan görüştür. Diğer görüş ise, o dönemin İspanya'sındaki Yahudi kesimlerden etkilenmiş olabileceğine dair olanıdır. Çünkü Yahudi dini de put yapımına karşıdır. Aynı asırda buna benzer bazı olaylar yaşanmıştır. Nihayet Papa Gregorie le Grand (590-604) bu gibi durumlara karşı çıkmış ve şöyle demiştir: *"Kiliselerde, azizlerin hayatını resmetmeye, Antikitenin bize izin vermesi sebepsiz değildir. Bu resimlere saygı göstermeyi savunarak, övgüye layık olacaksın. Resim vasıtasıyla bir resme tapmak ayrı bir şey; birisine resim vasıtasıyla tebcillerimizi göndermek başka bir şeydir. Yazı, okumayı bilenler içindir. Resim ise okumayı bilmeyenler içindir. Taklit etmek zorunda olan cahiller, resimlerle bilgi öğrenmektedirler. Resimler, yazı bilmeyenlerin kitabıdır."*[320]

Kısa bir süre için de olsa İkonoklast doktrini zamanla Bizans'ın resmî devlet görüşü olmuştur. Bu durum İmparator III. Leon zamanında başladı. III. Leon'un ikona kırıcılarına olan sempatisi çocukluk yıllarında büyüdüğü İssaura'da başlamıştı. III. Leon, I. Leon'un kızı olan Ariadne'nin soyundandı. Bu yüzden III. Leon İssaura'da büyümüş ve oradaki görüşlerden etkilenmişti. I. Leon kızı Ariadne'yi İssaura'nın önderi olan Trasikodissa ile evlendirmişti.[321] Trasikodissa devletin başkentine büyük bir mahiyetle girdiğinde Ariyani adını değiştirmiş ve Grekçe bir isim olan Zenon adını almıştı.[322] *Trasikodissa* ismi Aryancıdır. Bu isim modern Kürtçedeki *Direji/Dirazi* aşiretini yansıtmaktadır. *Kodissa* ise, büyük bir ihtimal Dirajilerin başı veya en büyüğü

319 Michel Clevenot, la chrtient à l'heure de Mahomet, Poitiers, 1983, s: 171.

320 A.g.e. Michel Clevnot, s. 171, aktaran Prof. Dr. Mehmet Aydın Bizans Kilisesinde İkonoklast Hareketin Kökenleri s. 6.

321 Ana Britanika, 6. Cilt, s, 24.

322 E.W. Brooks, The Emperor Zenonand the Isaurians.

anlamındadır. Zaten antik İssaura'nın olduğu alan ile bu aşiret bölgesi bitişiktir. Coğrafik isimler ve kişi isimleri o dönemde orasının Kürt bölgesi olduğunu kanıtlıyor. İssaura bölgesi eski tarihlerde Luvilerin ülkesidir ve Luvie adını taşırdı. Daha sonraları Hititler buraya Arzava adını vermişler ve süreç içerisinde İssaura olmuştur. Bu bölgenin halkına İzorayiler denmiştir. Bu isim aynı zamanda İzoli Kürt aşiret konfederasyonunu anımsatır. Zaten Direjan Kürt aşireti de bu konfederasyon içerisindedir. Şaşırtıcı benzerlikler sadece bununla sınırlı değildir. İssaura bölgesinin başkenti bir zamanlar adı İssaura Nova olan ve daha sonraları Zengibar kalesi denilen yerdir. Zaten, Zengibar Kürtçe bir isimdir. İssaura Nova'nın Kürtçesi İssaura Nûva'dır/Yeni İssaura demektir. Zengibar'ın Kürtçe bir isim olduğu çok açıktır. Antik Roma yazarlarından Çiçero M.Ö. 51 yılında bir yazısında İssauralıların çok çetin bir halk olduklarını ve onlara hükmedilmesinin kolay olmadığını yazmıştır.

I. Leon, kızı Ariane'yi Trassikodissa'ya verirken bu evlilikte başka şeyler hesaplamıştı. Amacı, uzun süreden beri büyük bir sorun haline gelen Balkanlar'daki Got ve Germen saldırılarına karşı koymak için o İssauralı Kürtleri kullanmaktı. İmparatorun hesaplarına göre dağlı bir halk olan İssauralılar Gotlardan ve Germenlerden daha sert ve savaşçı karaktere sahiptiler. Bizans imparatorları Got nüfusunu dengelemek için, onları Balkanlar'a yerleştirmişti. Süreç içerisinde bunlar devlet ve ordu yönetiminde önemli yerlere geldiler. Kendisini İssauryalı birisi olarak değerlendiren III. Leon 717'de imparatorluk tahtına geçmiştir. Onun tahta geldiği süreçte İssauralıların doktrinleri olan ikonoklastçılık resmî devlet politikası oldu. İlginçtir aynı hareket İslam ülkelerinde eş zamanlı olarak başlamıştır. Halife Yezid 723 yılında verdiği bir fermenla *"Evlerde, cami ve kiliselerde bulunan resimlerin tahrip edilmesini emretmiştir."*[323] Bu durum tesadüf değildir. Çünkü bütün dinsel hareketler aynı zamanda tarihsel özelliklere sahiptir; bütün dinler ve uygarlıklar birbirlerinden etkilenirler. İkonoklast hareketin de gerisinde tarihsel ve kültürel etkileşim söz konusudur.

323 Michel Clevenot, s, 173.

M.S. VIII. yüzyılda İssauralılarm ikoanaklast saflarda yer aldıkları ve Bizans Devletine kafa tuttukları bilinir. Bizans imparatorları müteakip seferlerde İssaura halkını Balkanlar'a sürmüştür. Bu mecburi iskâna uğrayan Maraşlı Kürtlerden birisi de sonradan imparator olan III. Leon ve ailesidir. *"İsim yapmamış bu zat Kuzey Suriyeli idi"* (Kuzey Suriye'ye dahil olan Germanika/Maraş A.H.K.).[324] III. Leon'un yaşamı oldukça ilginçtir. Bizans'taki taht karışıklıkları yoğun olarak baş gösterdiği dönemde ortaya çıkmıştır. Çünkü kilisenin yönetim üzerindeki etkisi büyüktü ve bundan dolayı hanedan seçimleri veya tahttan düşürülmeleri âdeta bu kıstasa bağlanmıştı. İşte tam da hanedanların peş peşe el değiştirdiği bir dönemde pek de tanınmamış bir Anatolikan Thema'sının Strategos'u olan Leon başa geçer. Bizanslılar tarafından Kuzey Suriye'ye bağlı bir eyalet olarak anılan Germanikalı, (Maraş) Leon ortaya çıkar. Leon, ikinci Iustinyanos'un tehcir kararları gereği ailesi ile beraber Trakya'ya yerleştirilmişti. Leon'un şansı, *"burnu kesik imparator'un"* 705 yılında on yıllık Trakya sürgününden sonra babasının tahtını ele geçirmek üzere İstanbul'a yaptığı sefer sırasında açılmıştı, çünkü imparator genç Leon'u kendi hizmetine almıştı. Leon bu başarısından dolayı Spatharios olarak tayin edildi. Önce II. Iustinyanos, ardından da kısa süreli diğer hanedanlıklar devrinde yükselmeye başladı. Esas olarak kendi askerî yeteneklerini uzun ve tehlikeli bir Kafkasya seferi sırasında ispatlamıştı. II. Anastasios, Arap saldırılarına karşı kumanda mevkilerini sağlamlaştırmak için en yetenekli kumandanları imparatorluğun idari alanlarına yerleştirdi; bunlardan birisi de Leon'dur. Leon, Bizans İmparatorluğunun en önemli Thema'sından birisi olan Anatolikan Thema'sının başına getirildi.

Leon, II. Anastasios'un tahttan indirilmesinden dolayı, III. Teodosios'a karşı ayaklandı ve bu olay onu imparatorluk tahtına biraz daha yaklaştırdı. Ardından, Armeniakon Thema'sı Strategos'u olan Artabasdos ile anlaşarak ona yüksek bir mevki olan *Kuropolates* vaadinde bulundu. O dönemlerde *Anatolikan*, *Armeniakon* ve *Opsikion* Bizans Devletinin en büyük Themalarıydı. Armeniakon ile birleşen Leon, Opsikion Thema'sı üzerine yürüdü ve Nikomedia (İzmit) güçlerini bozguna uğratarak, imparatorun oğlunu esir etti. Yapılan müzakereler

324 Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti** Tarihi, TTK, VI. baskı, Ankara, 2006, s.144.

sonucu Teodosios kendisinin ve oğlunun hayatını güvenceye aldıktan sonra tahttan feragat ederek Leon'a bıraktı. Leon 25 Mart 717 yılında İstanbul'a girdi ve imparatorluk tacını giydi. Leon'un başa gelişiyle birlikte taht kavgaları son bulmuştu ve 741 yılına kadar hüküm sürdü.

Leon, Germanikalıdır. Germanika Kürtçe bir isimdir. Eski tarihlerden beri Kürdistan coğrafyası içerisinde yer alan bir bölgedir ve günümüzdeki Maraş şehrinin o dönemlerdeki ismidir. Bilindiği gibi Bizans İmparatoru ikinci Iustinianos, o bölgedeki bir kesim Hıristiyan Kürtleri, Got ve Bulgar saldırılarına karşı savunma yapmaları için Trakya'ya tehcir etmişti. İşte Leon'un ailesi de onların arasındaydı. Leon hanedanlığı Bizans tarihinde önemli bir yere sahiptir. Tehcir ve sonrasında gelişen olaylar, Kürdistanlı Leon'un macera dolu hayatının çok ilgi çekici olduğunu göstermektedir. Horasanlı Eba Müslüm, Germanikalı Leon, Çemişgezekli İoan Çimişik ve Anili Selahaddin Eyyubi'ye kadar hepsi de güçlü askerî yetenekleri sayesinde nam salmış önemli şahsiyetlerdir.

Germanikalı Leon öldüğünde yerine oğlu V. Konstantinos geçmiştir. Ancak kısa süre sonra Opsikion birlikleri kumandanı Artabasdos tarafından tahttan indirildi. Artabasdos, daha önceleri Leon tarafından Kuropalates ilan edilmiş ve ardından Opsikion thema'sınm (Kuzeybatı Anadolu'da bulunan Bizans devletinin askeri ve sivil bir bölgesi) başına getirtilmişti ve aynı zamanda onun damadıydı. V. Konstantin katı tasvir kırıcılığına karşı, tasvir yanlılarının desteğini elde etmişti. Ancak onun hükmü fazla sürmemiş ve V. Konstantin tahtını tekrar elde etmişti.

750 yılında İslam halifeliği Emevilerden Abbasilere geçmiş, Şam yerine Bağdat halifeliğin merkezi olmuştu. Arapların saltanat kavgaları, Bizans'ın doğu sınırlarına olan saldırıların durmasına neden olmuştu.

Burada söz konusu olan olay şudur: O alanlardaki esir halk mecburi iskâna tabi tutuldu ve Trakya'ya yerleştirildi. Buradan şu sonucu çıkarabiliriz. Hıristiyan Kürtler, hem tasvir kırıcıları ve hem de karşıtları tarafından birçok kez sürgüne tabi tutuldu. İşin diğer ilginç bir yanı ise tehcir edilenlerin Trakya'ya yerleştirilmesidir.

Bizans İmparatorluğu, yerli kumandan ve emrinde çalışan askerlere atfen çoğu kez onların etnisitelerine göre tayin ve teltiflerde bulunurdu. Örneğin, Selçukluların Anadolu'ya girişlerinden sonra, Bizans ordusunda Türkopollar diye bir deyim vardır. Pol, sorumlu, kumandan, sınıf olsa gerek. Buna benzer Kuropalates diye çok önemli bir mevki vardır ki, daha çok Kürdistan'da adından bahsedilir. Anadolu ve Ermenistan themalarında adından sık sık bahsedilen Kuropolad liyakatının Kürtlerle bir bağı olup olmadığı araştırmaya layık bir konudur.

III. Leon'un oğlu V. Konstantinos döneminde doğuda Arap etkisi azalmıştı, bu durum ona bazı zaferler elde etmesine olanak sağladı. 746 yılında atalarının şehri olan Germanika'yı (Maraş) zapt etti. Orada ele geçirdiği çok sayıda esiri, devletin kolonizasyon politikası gereği uzak Trakya'ya yerleştirdi.[325] Böylece bir kez daha Kürtler Trakya'ya tehcir edildi. Tehcir politikası bununla sınırlı kalmadı, daha sonraları Erzurum ve Malatya şehirlerini ele geçirdiğinde de esir almanlar bu kez Bulgaristan sınırına yerleştirilmek üzere gönderildi. İmparator bu sınırı müstahkem yerlerle muhafaza etmek istiyordu.[326]

Pavlikan Kürtler ve Balkanlar'a sürgün

Hıristiyanlık Kürdistan'a daha çok iki kanaldan girmiştir; ilk ve en etkili olanı Suriye üzerinden gelendi. Suriye ya da güneybatı yönünden gelen bu akım, aynı zamanda Kürt Hıristiyanlığının ilk biçimini oluşturdu. Bu inanç biçimi Hıristiyanlığın başlangıç biçimlerini arzettiği için kilise hiyerarşisi, tasvir, din şehidi veya aziz gelenekleri çelişkilerinin olmadığı bir dönemi ifade ediyordu. Geçiş güzergâhları üzerinde olması nedeniyle ilk önce güneybatı Kürtleri bu dinden etkilendiler.

Eskiden Kürdistan'da, Zerdüştlük ve onun reforme edilmiş biçimi olan Manicilik ile Harran dinleri denilen antik kozmogonik inançlar vardı. Hıristiyanlık halk kitleleri arasında benimsendiği andan itibaren geniş alanlara yayıldı. Ancak gerek halk kitleleri,

325 Theophanes, 422, 16, ak. G. Ostrogorsky, s. 155.

326 Theophanes, 422, 16, ak. G. Ostrogorsky, s. 155.

gerekse yerli din adamları öyle kolayca eski inanç etkilerinden kurtulamadı. Bu yüzden Kürdistan'ın bazı bölgelerinde eski inanç ile yeninin bileşimi olan biçimlere sahne oldu. Bilhassa o çağlarda Hıristiyanlık kadar çok etkili olan Manicilik, birçok dini yapılara nüfuz ederek ya onların ortadan kalkmasına ya da içlerine nüfuz ederek heterodoks yapıya bürünmesine neden oldu. Bu gibi oluşumlar hem Hıristiyanlık, hem de daha sonraları Müslümanlık içerisinde *ikonoklastçılık, Pavlikanlık, Bogomilcilik, Alevilik, Yezidilik, Yarasanicilik, Kalendericilik, Bektaşilik* vs. olarak zuhur etti.

İkinci bir Hıristiyanlık dalgası ise Batıdan yayıldı; buna başta Roma'nın Latin Hıristiyanlığı, daha sonraları da Bizans'ın Grek Hıristiyanlığı diyebiliriz. Doğu ve Batı Hıristiyanlığının buluştuğu alan olan Kürdistan coğrafyası aynı zamanda Hıristiyanlığın Ermenistan ve Kafkaslar'a yayılmasında sıçrama alanı olarak önemli roller oynamıştı. Yayılma döneminin ilk evrelerinde ve hatta doğu-batı buluşmaları sırasında ilk dönemlerde fazla çelişki ve çatışma söz konusu değildir. Hıristiyanlığın I. yüzyılda Kürdistan'ın bazı bölgelerinde, III. yüzyılda ise Ermenistan'da resmî din olarak kabul edilişiyle birlikte saldırılarla karşılandı. Bu saldırılar, daha çok İran Zerdüşti din adamlarından geldi. Doğudan gelen baskılar karşısında Hıristiyan Kürtler ve Ermeniler, aynı dini inancı paylaştıkları batıya açıldılar. Kürtler, Part ve daha sonraları Sasaniler ile Roma arasında tampon bir bölgede bulundukları için her iki taraf nezdinde uç bölge insanları konumundaydılar. Bu yüzden inanç biçimleri de onların stratejik-coğrafik bir alanda yaşamaları koşullarına göre oluşuyordu. Yani ne tam Zerdüştlük, ne de tam Hıristiyanlık hâkimdi. Uç bölge insanlarının ruhsal ve sosyal konumları gereği bazen çok katı tek yanlılık, bazen de birkaç inanç bileşimi söz konusuydu. Neticede hem doğu ve hem de batı inançlarını harmanlayan heterodoks yapılar oluşturdular. Savaşların ve de istilaların sonucu olarak ortaya çıkan psikolojik durum, farklı dinleri uzlaştırmayı dayattığı için, farklı mezhep veya tarikatlar ortaya çıktı. Süreç içerisinde bunlar eretik ilan edilerek kanlı biçimlerde ortadan kaldırılmaya çalışıldı. İran'da Mazdekçilik, Bizans'ta Pavlikancılık, Osmanlı'da Alevilik buna örnektir.

Batıdan gelen Roma Kilisesi, devlet dini olması itibarıyla otoriter gücü de arkasına almıştı. Bu yüzden Kürtlerin ve Ermenilerin dini yaşam biçimlerine müdahale etmişlerdi. Bu müdahale ister istemez doğu ve batı ayırımını derinleştirdi, sonunda çelişki ve çatışma ortamına zemin hazırladı. Her iki taraf birbirlerini Paganlıkla suçlayarak, etkili olmaya çalıştı. Batıdan gelen dalgada Kürtleri kendi mezheplerine çekme ve Helenleştirme eğilimi hâkimdi. Doğu Hıristiyanlığının temsilcileri olan Ermeni, Süryani ve Kürtler buna karşı farklı mezhep ve tarikatlar geliştirerek cevap verdiler. Batıdan gelen ve Bizans Devletinin resmî devlet dini olan kesim ise, katı tutuculuğu dayatıyor ve kabul etmeyenleri ise şiddetle cezalandırıyordu. Uç bölgelerde bulunan (Kapadokya, Kilikya) ve Hıristiyan olmayan Kürtlere din değiştirme veya doğuya sürme politikası dayatılmıştı. Tam da bu duruma karşı, uç bölgelerdeki Kürt, Ermeni, Asuri ve Yahudi halk kesimleri Hıristiyanlık ile eski millî dinlerini birleştirici hareketlerle buna engel olmaya çalıştılar. Uç bölgelerdeki Kürtler daha çok Pavlikancılığı benimseyerek Bizans'a karşı bir durum sergilediler. Bu sebeple Pavlikanlar için tarihte, *"İncil ile kılıcı birleştiren halk"* adı verildi. Burada Pavlikanlardan kasıt Kürtlerdir. Çünkü Pavlikancılık bir inanç ismidir ve bu inancın çıkış kaynağı da Kürtlerdir. Bu bakımdan büyük bir ihtimalle *"İncil ile kılıcı birleştiren halk"* deyiminde Kürtler kastediliyordu. Bizans döneminde Balkanlar'a sürgün edilen Kürtler Pavlikanlar ile tasvir karşıtı İssauralı Kürtlerdir.

Pavlikan inancının Aziz Pavlus'un dediklerini takip edenlerin inancı olduğu iddia edilmektedir. Ama birçok araştırmacı bunun doğru olmadığını, buna kanıt olarak da, Aziz Pavlus'un dualist olmadığını ileri sürerler. Kimileri ise, bu tarikatın Aziz Pavlus'un öğrencilerinden birisi tarafından kurulduğunu söyler. Onlar hakkında var olan yazılı dokümanlar karşıtları tarafından yazılanlardır. Bu yüzden sapkın ve eretik olarak lanse edildiler.

Pavlikanlar hakkında yazılı belge bırakanlardan biri de Konstantinopol Patriartı Photius'tur. (810-c. 893) Manicilik ve Pavlikan-

cılık üzerine yazdığı eserde, Pavlikancılığın, Kallinice adlı Manici bir kadının isteği üzerine, oğulları olan Pavlus ve Yohan tarafından Ermenistan'da yayıldığını ileri sürer. Her ne olursa olsun onlar ileri sürdükleri görüşleriyle Manici özelliklere sahiptirler. Pavlikanların en büyük farkı meşru müdafaa yöntemlerine başvurmuş olmalarıdır. Manici rahiplerin herhangi bir canlıyı yaralaması veya öldürmesi dinen yasaktı.

Şimdiye kadar Pavlikan adının nereden geldiği üzerine birçok tartışma yapılmış ve henüz kesin bir sonuca ulaşılmamıştır. Pavlikan adı, büyük bir ihtimalle Palu yöresinden çıkmadır. Bir zamanlar Palu bölgesi inançların en çok değişime uğradığı bir alandı. Palu sadece dar bir alan adı değildir. Elazığ, Dersim, Malatya, Samsat, Koçgiri ve Kapadokya'nın bir kısmını kapsar. Bundan dolayı Palu'dan çıkan inanç ve düşünce anlamında Palukaniden "pavlikan" terimi çıkmış olabilir. Bu çağrışım zamanla Kürtçedeki *"fileh"* adına dönüşmüştür. Bilindiği gibi Mezopotamya ve Anadolu'da *"f"* harfi ile başlayan birçok isim, Yunanca' da *"p"* ile başlamıştır. Böylece, *"fileh"*, *"pile"*, *filei* ise *"pavli"* bunun çoğul biçimi ise pavlikan olur. File isminden Pauli adını üretmek için birçok pratik neden vardır. Hıristiyanlığın önemli havarileri ile kilisenin önde gelenleri arasında *"Paul"* isimli sayısız şahsiyet vardır. Onlara atfen de bu *"file"* kelimesi kolayca *"Paul"* olmuştur. Modern Kürtçede halen Pavlikan adını çağrıştıran, dinsel ve yöresel isimlerle ilgili çok sayıda isim vardır. Bunların başında Hıristiyanlara atfen söylenen *Fileh* gelir, ikincisi bir dönemler tarihte izleri olan Palu yöresidir, ki buradaki tapınak ve dini düşünceler çevresinde etkili olmuştur. Üçüncü bir isim de *Fêylî* Kürtlerin adıdır. Bilindiği gibi Fêylîcilik dini bir aidiyeti ifade eder. Heterodoks İslam inancında olan Feyli Kürtlerin tarihi çok eskilere dayanır. 1179-1229 yılları arasında yaşayan Arap coğrafyacı ve etnograf Yakut ibn Hamavi, *Mücem ül-Buldan* adlı coğrafik sözlük niteliğindeki eserinde, Feyli Kürtlerden bahseder ve onların İran ile Irak'ı ayıran dağlarda yaşadıklarını anlatır ve fiziki yapılarını tarif ederken de *"Fil kadar büyüktürler"* diye belirtir.

Pavlikancılık her ne kadar bir mezhep veya tarikat olarak bilinse de, gerçek daha da başkadır. Aslında ilk defa *Pehlewani* Kürt lehçesini konuşanların Hıristiyanlığı kabul etmesinden dolayı bu isim verilmiştir. Bir dönemler, Kürdistan'ın en doğusundan en batısına kadar *Pehlewani/Pahlewani* lehçesi konuşulduğu biliniyor. Pahlewani lehçesini konuşan Kürtler Bizanslılar tarafından ya sürgün edildiler, ya da asimile oldular. Onlardan günümüzde en batıda Dimili lehçesi kalmıştır; güneyde Şabak Kürtleri, Pawe'de Hawremanlar, Horasan'da ise Pahlewanlar olarak halen mevcutturlar.[327] Şimdi bir daha sıralarsak: Horasan'da Zaferanli-Çemişgezek konfederasyonu içerisinde *Paluvliyan, Pehlewan* aşiretleri,[328] Doğu Kürdistan'da *Pawe* şehri, Kuzey Kürdisan'da *Palu* şehri ve mıntıkası, ki zaten Pavlikanların yaşadığı alanlardan biridir. Bütün bunlardan başka Güney Kürdistan'da Fêylî Kürtler, Kürtçede Hıristiyan aidiyetini belirtmek için kullanılan File kelimesi bunlardan sadece bir kaçıdır.

Hıristiyanlığın ilk mücadelesi Hıristiyanlığı dışlayan katı Yahudiliğe, ikinci mücadelesi Helen Gnostiğine, üçüncü mücadelesi ise Zerdüştlük ve Maniciliğe karşı olmuştur. Bu sonuncusuna Mitracılığı da katarsak genelde Aryanizme karşı mücadele olarak adlandırabiliriz. Sonuçta, Hıristiyancılık-Helencilik sentezi hâkim oldu. Şüphesiz en tehlikeli olanlardan Gnostizm, kilisenin basit inancına karşı, Hıristiyanlığın gizli (gnosis) bir anlamı olduğunu ileri sürmekteydi. Gnostizm Zerdüştlük, Yeni-Platonculuk, Manicilik ve Yahudilikten etkilenerek, kendine özgü bir kozmogonik düşünce ortaya koymuştu. Bu düşüncenin önemli kuramcılarından olan Basilides ile Valentinus, *"ruh zamanla maddenin tutsaklığından kurtulmalıdır"* demekteydiler. Haliyle bu durum otomatikman, İsa'nın insan biçiminde belirmesini red anlamına geliyordu.

Zerdüştlük, Mitracılık ve Manicilik Kürtler ile Ermenilerin aşina oldukları dinlerdir. Yeni-Platonculuk ise Harran okulu Süryaniler tarafından bir hayli ilerletilmişti. Bu yüzden Kürt, Ermeni

327 M. İzady, Bir El Kitabı Kürtler, DOZ, 2004, s. 307-308.

328 M. İzady, a.g.e., s. 162.

ve Süryanilerin Hıristiyanlığı söz konusu düşüncelerin etkisi altında kaldı.

Pavlikanların Manicilikten etkilendikleri tezi, onların maddi dünyanın kötülüğüne olan inançlarından dolayıdır. Onlara göre maddi varlıklar kötülüğü temsil ederler. Eski Ahit'i kabul etmedikleri gibi İsa'nın yeniden geleceğine de inanmazlar. Pavlikan öğretisine göre, İsa, Tanrının gönderdiği bir melektir ve onun gerçek anası göklerdedir. İsa'ya inanmak gerekir, çünkü ona inanmak insanı son yargıdan kurtarır. Haça değer vermezler; maddi dünyanın simgeleri oldukları için resim ve heykellere de karşıdırlar. Kiliseyi, ruhban sınıfını ve onların dogmalarını kabul etmezler. Kutsal metinleri sadece ruhban sınıfı değil, herkes okuma hakkına sahiptir. Bu görüşlerinden de anlaşıldığı gibi, dinsel eşitliği savunmaktaydılar. Haliyle radikal bir ideolojinin temsilini de yaptıkları için, bunu toplumsal eşitlik ideolojisiyle tamamladıkları belli oluyor. Her bakımdan saldırılara maruz kaldıkları için sürekli ve şiddetli bir misyonerlik akımı geliştirdiler. Ortaya çıkan sonuca göre, onlar yeryüzündeki bütün tinsel yetkileri reddettiler; devlet hiyerarşisini maddi dünyanın eseri olarak gördüler, bu yüzden politik yetkilere de karşıydılar. Bir nevi ekolojik anarşiyi savundukları ileri sürülebilir.

Lider kadroları, genellikle tarikat kurucularıdır. Tarikat kurucuları azizlik mertebesinde sayılırdı; onlardan sonra ise yoldaşlar/*synechdemoi* adında bir meclisleri vardı. Yine buna bağlı olarak, düzeni sağlamakla görevli *"notarioi"* adında kurumları vardı. Kilise yerine *"proseuchai"* denilen dua evleri vardı ve orada toplanırlardı. *Synechdemoi* ismi yoldaşlardan çok zamandaş anlamını vermektedir. Kürtçedeki *yekdemî* kelimesinin karşılığı olabilir. Yine buna bağlı olarak Kürt Alevi şarkılarında *dem dem* gibi sözleri anımsamakta yarar vardır. Notarioi Kürtçedeki notirvan kelimesinin aynısıdır ve gözetleyici, koruyucu anlamını içerir. Dua evleri anlamında olan *"Proseuchai"* de Kürtçe bir kelimedir ve modern Kürtçede Perestgah diye telaffuz edilir. Proseuchai telaffuzu kelimenin Grekleşmiş karakterinden baş-

ka bir şey değildir. Söz konusu Kürtçe kelimeler, Grekçe olarak yazıldıkları için bazı özgün vurgulardan dolayı biraz farklı görünmektedir. Fakat bu kelimeler çok açık ve özgün Kürtçe isimlerdir. Pavlikanların Kürtlüğüne şüphe getirmeyecek kadar açık olan bu Kürtçe kelimeler aslında her şeyi fazlasıyla izah etmek için önemli kanıtlardır.

Bizans Devleti tarihi incelendiğinde, halkların kitlesel olarak tehcir edildikleri görülür. Bilhassa Kürt tehciri aralıksız sürmüştür. Hıristiyan, Zerdüşti ve Müslüman olduklarına bakılmadan tehcir edildiler. Hıristiyan olanlar Trakya ve Balkanlar'a, Zerdüşti ve Müslüman olanlar ise daha da doğuya sürülmüştür. Bundan dolayı Bizans egemenliğinin çok yıkıcı sonuçlar doğurduğu söylenebilir. Balkan yarımadasına yapılan en büyük Pavlikan Kürtleri tehciri VIII. yüzyılda İmparator V. Constantin ile X. yüzyılda John Tzimices tarafından gerçekleştirildi. En büyük tehcir 970 yılında Ioan Tzimiskes, zamanında yaşandı. Binlerce aile başta Philippopolis/Plovdiv olmak üzere Balkan yarımadasının da birçok yere iskân edildi. Bu Kürtler, batıdan Bizans sınırlarını güvence altına almak kaydıyla kendilerine inanç serbestliği tanımıştır.[329] Tehcir edildikleri alanlarda bile inançlarını yaymaya devam ettiler. Pavlikanlarda Nesturiler gibi misyonerlik faaliyetlerini aralıksız olarak sürdürdüler. Sekizinci yüzyıldan itibaren Pavlikan doktrini bütün Avrupa'ya yayılma imkânı elde etmişti. Pavlikan doktrininin yayıldığı alanlar Bulgaristan, Sırbistan, Bosna, Fransa'nın güneyindeki Albigenses, Languedoc, Ren nehri boylarıydı. Buralarda Pavlikancılığın reforme edilmiş biçimleri olan Albigeois, Cathasisim ve Waldenses tarikatları olarak nam saldılar. Kürdistan ve Ermenistan'da olduğu gibi Avrupa'da da papalar tarafından cezalandırılarak yakıldı veya kılıçtan geçirildiler.[330]

329 Schaff-Herzog Enciclopedia, III, 1777

330 Edward Gibbon's The History of the Decline and Fall of the Roman EmpireV., s. 398

Pavlikanların katleilişini yansıtan bir görüntü.[331]

V. Constantin'in gizli bir Pavlikan olduğu söylenir. Kilise tarafından yapılan zorlamalar sonucu tehcir olayını gerçekleştirdiği ve böylece üzerindeki şüpheleri ortadan kaldırmayı amaçladığı söyleniyor. John Tzimices'e gelince, zaten kendisi Çemişgezeklidir. Asıl adının Cimşit olduğu ileri sürülür. Büyük askerî ve politik yetenekleri sayesinde İmparatorluğa yükselmiştir. Onun imparatorluğa getirilmesiyle ilgili çeşitli rivayetler vardır. Kesin olarak bilinen durum, onun zamanında birçok fetih olayının gerçekleştiğidir. Bizans imparatorlarından III. Leon ile John Tzimices'in Kürt orijinli olma ihtimali büyüktür. John Tzimices adının Cimşit Kedak olduğu söylenir. Bilindiği gibi Dersim yöresinde Kedak isimli bir aşiret vardır. Hatta 19. yüzyılda bu Kürt aşiretleri hakkında araştırma yapan Mark Sykes, *The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire* adlı eserinde, B bölümünde 24 numara olarak Kedak Kürt aşiretinin adını verir. *"Kedak, 600 families. Zazas due sout of Pera Veshin Dagh- Kedak, 600 ailedir, Zaza olup Peri'nin Veşin Dağı güneyine yerleşiktir."*[332]

Tzimisces, *Kürjan* olarak adlandırıldı.[333] Kürjan'ın ne anlama geldiği hususunda bazı fikirler vardır. Bunun Grekçe *Kyrios* kelimesinin

331 Bu resim İspanya-Madrid milli kütüphanesinde buluan Madrid Skylitzes ilustrasyonlarından birisidir ve 12. Yüzyılda çizilmiştir. Bizans ilistrasyonlarından kopyalandığı kesin olarak bilinmiyor.

332 Mark Sykes, *İnternational Journal of Kurdish Studies, Jan, 2006.*

333 Urfalı Mateos Vaka'inamesi. XV. s. 23.

Ermenice transkripsiyonu olan *gurveya*'nın *Giur* olarak telaffuz edilmesi olduğu ileri sürülmektedir. Fakat nedense esas menbası olan Kürtçeden soyutlanmaktadır. *Kurjan, Kurdcan*'dan ortaya çıkan bir isimdir. O, Bizans sarayında imparatorluk yapan Kürt kökenli bir prenstir. Bizans Devletini duraksama döneminden çıkartarak Ön Asya'yı tekrar Bizans'a bağlamayı başarmıştır. *"...Anadolu ve Ön Asya'da Bizans'ın itibarını yükseltmiş ve Nikephoros Phokos ile İoanes Çemişkes idaresinde yapılan nihai taarruzun başlangıcını teşkil etmiştir. Bizans Devletinin kudretinin artmasının etkisinde kalan birçok Arap kabilesi Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra, Bizans eyaletlerinde iskân edilmek üzere, Bizans topraklarına geçtiler..."*[334] Söz konusu Arap kabilelerinden kasıt, göçebe ve yerleşik Kürt kabileleridir. Çünkü o çağda Kuzey Suriye'de Arap kabileleri yok denecek kadar azdır. Aşağıdaki alıntı bu duruma kesin açıklama getirmektedir. *"Bütün Latin kaynakları göçebelere ya Arap, ya Bedevi, ya da Sarazen derdi. Ve İranlıların, Pavlikanların ve Anglikanların nereden çıktıklarını birbirlerine soruyorlardı. Bütün bayırlar, tepeler, çatlaklar ve ovalar bu aforoz edilmiş halklarla doluydu."*[335]

Pavlikanlar hakkında en çok bahsedilen dönem 650-872 yılları arasıdır. O dönemdeki Bizans kaynakları Pavlikanların yaşadıkları bölgenin doğusuna Ermenistan derlerdi. Onun dışında kalan yerler ise Germanika/Maraş, Samosata/Samsat, Militene/Malatya, Tefrika/Divriği, Kapadokya ve Kilikya diye adlandırılırdı. Pavlikanların ortaya çıktıkları yer Dersim, Erzincan, Erzurum, Malatya, Maraş, Koçgiri ve Samsat bölgeleriydi. O tarihlerde, bu alanların bir kısmı doğrudan Bizans'ın veya otonom Ermeni prensliklerinin denetimindeydi. Hatta kendi başına otonom olan bölgeler de vardı. Yazılı belgelerde Ermenistan adının geçmesinden dolayı onların Ermeni orijinli oldukları üzerinde durulmuştur. Oysa o tarihlerde bile söz konusu bölgelerde Kürtler vardı ve bunların birçoğu Ermenistan Devletine bağlı otonom yönetimlere sahipti. Hatta birçok yerde ba-

334 Theophannes 429, Nikephoros 66. Bizans devlet Tarihi. Georg Ostrogosky s.221 TTK, Ankara 2006.

335 Sencer Divitçioğlu, Osmanlı Beyliğinin kuruluşu, Eren Yay. S.18, yararlanan eser, Anadolu Dün, Bugün, Yarın Tarih ve Devrim, Deniz Adalı, Kaldıraç yay.1998 s. 244.

ğımsız Kürt krallıkları mevcuttu. *"Büyük Ermenistan topraklarının büyük bir kısmı, Kürt emirliklerine tabi olmuştu. Bunların başlıcaları, Dovin'in Revadi ve Mervani aşiretlerine mensup olup, Hamdani ülkelerinin büyük bir kısmını tevarüs etmişler ve Van gölünün kuzey kısmına kadar yerleşmişlerdi. Suriye'yi ve Fırat havzasını teşkil eden memleketleri Araplara kaptırmış olan Grek imparatorları, buraları tekrar fethetmek ümidinden asla vazgeçmemişlerdi."*[336]

Bu mezhebin kurucularının isimleri Grekçe Constantin, *Paul, Pavel, Simion*, gibi Grekleşmiş Hıristiyan isimlerdir. Bunun dışında *Sergio* gibi Ermenice bir isim, *Silvanus/Silîvî, Carbeas/Karbez, Chyrsocheres/Kurêşêr* gibi Kürtçe isimler vardır. Grekçe adlara sahip olanlar ruhani, Ermenice ve Kürtçe isimlere sahip olanlar ise askerî liderler olarak karşımıza çıkmaktalar.

Pavlikanlar hakkında yazanlardan Fotius, çok gelişkin bir araştırmacı olmasına rağmen, Konstantinopolis Patriarkı olduğu için devletin Pavlikanlara olan yaklaşımını benimsemiştir. Ki zaten onun Pavlikanlara olan yaklaşımı tamamen ezmeye yönelikti. Bu yüzden yazılı belgelerinde Pavlikancılığı yerden yere vurmaktadır. Rakip görüşlere karşı çok sert tutumlu olması, onun imparatorların bile gözünden düşmesine ve yargılanmasına neden olmuştur.

Petros Sikeliotes ise Bizans soylularından birisidir. İmparator Basil tarafından, Pavlikanlarla anlaşma yapmak üzere onların arasına gönderilmişti. Dokuz ay onların arasında kaldı ve bu süre içerisinde Pavlikan karşıtı bir kitap hazırladı. Bazı tarihçiler, onun görüşlerini Fotius'tan aldığını ileri sürmektedirler.[337] Yazar bu eserinde, Pavlikan kiliselerinin daha birinci yüzyılda Ermenistan'a girdiğini yazıyor ve *"bu inanç Antohia ve Palmira'dan Mezopotamya ve İran'a yayılmış olsa gerek. Sonradan bu bölgeler Nesturi Hıristiyanların merkezi olmuş, oralardan Türkistan ve Çin'e kadar yayılmıştır. Âdeta Urmiye, Hindistan'a kadar uzanan bir köprü başı gibiydi. Tıpkı Edessa, Nisibis ve Amida merkezleri gibi Toros silsilelerinden,*

336 Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi 952-1136, notlar, Edouward Dulaurer, TTK basımevi, 1987, önsöz s. XVII.

337 John T. Christian, Bisericile Paulician, examinare & Expositor 7.3 iulie 1910, 414-433 Armenia, Oxford 1898.

Kilikya'dan, Güneydoğu Kafkaslar'a kadar yayıldı. Diğer taraftan Yukarı Zap vadisi vs."[338]

Başka önemli bir kaynak ise, XI. yüzyılda Mezopotamya magistratesi Gregory Magstros tarafından bulunan *"Gerçeğin Anahtarı/Kilîla Rastiyê"* adlı dini eserdir. Ne yazık ki bu kitap sonradan kaybolmuştur. 1891 yılında F. C. Conybeare Ermenistan'da Kutsal Sinod Kütüphanesinde bu kitabın bir kopyasına ulaşır. F. C. Conybeare 1898 yılında bu kitabın orijinal dili ile birlikte İngilizce çevrisini yayınladı.[339] Bu kitap kısmen Pavlikanların inanç biçimlerini yansıtmaktadır. Fakat esas görüşleri olmadığı biliniyor. Yakın zamana kadar Kürtler arasında *"kilîla rastiyê"* diye halk arasında bir söylenti vardı. Tabii gerçeğe erişme anahtarı, esas anlamını kaybetmiş, sadece hayali batıl bir inanç gibi görünüyordu. Onun Pavlikanların inancıyla ilgili olduğunu hemen hemen hiç kimse bilmiyordu. Ya da bilenler gizli hareket ettikleri için açıklamıyorlardı.

Pavlikan inancını araştıran birçok araştırmacı şu sonuca varmıştır: *"Ermeni ve Nesturi kiliseleri Nikea ve Roma Katolik kiliseleri orijinlidir. Pavlikan kiliseleri ise ilkel Hıristiyanlığı temsil ediyordu. Bu inanç Toroslardan Ararat'a kadar uzanan alan içerisinde yüzlerce yıl boyunca âdeta bir inanç barajı gibi birikim rolü oynadı."*[340]

Kafkaslar'dan başlayıp Batı Avrupa'ya, Karadeniz'den Antakya'ya kadar uzanan geniş bir sahada var olan Pavlikanlara ne oldu? Bu sorunun cevabını vermek kolay değildir. Çünkü objektif durum farklı yorumların yapılmasına neden olmaktadır. Asırlar boyu katliam, tehcir ve her türlü zulüm onlara reva görüldü.

Pavlikanlar dünyevi servete karşıydılar. Azizleri, ikonaları kabul etmiyorlardı. Bütün halkın eşit olduğunu ve ayrıcalıkların kaldırılmasından yanaydılar. Doğal olarak bu görüşler şehirlerdeki pleblere ve yoksul köylüleri etkiliyordu. Bu hareket 7. yüzyılın ortalarında doğmuştur. O dönemlerde Bizanslılarla Araplar arasında

338 The Key of Truth III., Frederick Cornwallis Conybeare, Clarendon press, Oxford 1898.

339 John T. Christian, "The Paulician Churches," Review & Expositor 7.3, July 1910, s. 414-433.

340 John Bagnell Bury, History of the Later Roman Empire.

kıyasıya bir savaş sürüyordu. Halkın ekonomik varlığı bu savaşta tükendiği için bıkkınlık yaratmıştı. Kölelik ise hızla çözülürken özgür düşünceler revaçtaydı. Devlet ayakta durabilmek için resmî kiliseye dayanmak zorunda kalmıştı. Bu durum kilise ile *Pavlikanlar* arasındaki mücadelede, devletin kilisenin yanında yer almasına neden oluyordu. Bu yüzden Pavlikanlara karşı kanlı bastırma harekâtlarının düzenlenmesine yol açıyordu. O dönemler, aynı zamanda sınıf ayrışmalarının belirginleştiği tarihe de tekabül etmektedir. Halk kitleleri mevcut baskı rejimine karşı Pavlikan dinsel öğretisini kurtuluş düşüncesi olarak algılamıştı. Bu düşünce etrafında toplumsal muhalefet gittikçe güç kazanıyordu. Başta sıradan talepler doğrultusunda ortaya çıkmış ve daha sonraları baskılar arttıkça devrimci niteliğe bürünmüştür.

Bu dinsel öğretiyi başlatanlar hem Manicilikten ve hem de ilk Hıristiyan topluluklarından etkilendiler. Manicilikten maddi dünyayı yadsımayı aldılar, ilk Hıristiyan topluluğundan da sosyal görüş sahibi oldular. Nesturi mezhebine benzer yanları da olmuştur. Mesela onlar gibi Meryem Ana'ya tapınmayı reddettiler. Müslümanlar gibi kutsal tasvirlere, evliya kültlerine karşı çıkmışlardı. Hatta Müslümanlar gibi düşmanlarına karşılık gösterme geleneğine de sahiptiler.

Bizans hükümdarları bazen de Pavlikanlarla uzlaşmışlardı. Özellikle Suriye hanedanından olanlar onların desteğini aldı. İmparator Leon (717-741), hükümdarlığının son yıllarında Pavlikanların önderleriyle bir anlaşma yapmıştı. Ondan sonra gelen V. Konstantin bile ikona kırıcılar cephesini güçlendirmek amacıyla, Pavlikanları Konstantinopolis'e ve Trakya'ya yerleştirmiştir.

Başta onlarla ikona kırıcılarının dinsel düşünceleri aynıydı. Fakat onların bu ikona kırıcılarından çok daha farklı talepleri de vardı. Bu durum gelecekteki toplumsal çelişkilerin habercisiydi. Pavlikanlarm öğretisinin en gelişkin olduğu dönem 9. yüzyılın ilk yarısıdır.[341] Yukarıda da belirtildiği gibi Pavlikanlar, Meryem Ana'yı, azizleri, peygamberleri ve melek kültünü reddediyorlardı. Tasvir ve simgeleri boş inanç olarak nitelemekteydiler. Kilisenin de evrensel temsilciliğin de

341 E. Lipsits, Pavliklanskoye Vizanty Vlis pervoi polovine I. Vizantisky Vremennik V, 1952 s. 66.

kararlarını tanımıyorlardı. Süreç içerisinde kendi toplulukları içerisinde ortak mülkiyet, kadın ve erkek eşitliği gibi ilkeler uyguladılar.

Onların düşünceleri köktenciydi ve bu konuda ödün vermezlerdi. Bu yüzden sık sık egemenlerin saldırılarına uğradılar. Bilhassa 9. yüzyılda bizzat ikona kırıcılar kiliseyle uzlaştılar. Böylece Pavlikanlarla din yoluyla işbirliği yapan kesimler de kalmadı. Bu süreçten itibaren onlara karşı kovuşturma ve sert uygulamalar dönemi başladı. Teophanes Continouatos'un dediğine göre, *"imparatoriçe Theodora Pavlikanları ya yola getirecek, ya da hepsini imha edecek bir karar almıştı. (...) Hatta bu inanca sahip en az 100 000 kişiyi kılıçtan geçirdiler. Malları ve mülklerine el konularak hazineye devredildi."*[342] 867 ve 886 yıllarında imparator I. Basileios Pavlikanlara yönelik iki büyük sefer düzenledi. Halkı kılıçtan geçirdi ve yerleşim yerlerini ateşe vererek yaktı ve yıktı. Büyük bir bölümünü Trakya'ya, oradan da Balkanlar'a sürdü.

Pavlikanların 9. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra en güçlü olduğu yer Tephrika'ydı. Yani şimdiki Divriği'ydi.[343] Hatta onların Lideri *Chyrsocheres* /Kurêşêr bütün Anadolu'nun kendilerine bırakılmasını talep etmişti. Büyük bir sevgiyle bağlandıkları inançları onlarda büyük karşı koyuş psikolojisini yaratmıştı. Ne var ki dönemin en büyük güçleri olan Bizans ve Arap imparatorlukları arasında kaldıkları için, her ikisine karşı korunmak zorundaydılar. Bazen Araplarla anlaşarak Bizans'a karşı savaştılar, bazen de tek başlarına kaldıkları için şiddetle ezildiler. Onlardan geriye yalnızca dramatik bir tarih değil, Anadolu'daki çeşitli mezhep ve tarikatlar adı altında heterodoks inanç miras kaldı. Günümüzde bile Kürdistan'da Aleviliğin merkezi sayılan Dersim, Koçgiri, Malatya, Samsat vb. yerler eski Pavlikanlarm yaşadıkları yerlerdir. Müslümanlaşan Pavlikanlar bile, kendi inançları ile Müslümanlığı birleştirerek kabul etmişlerdir.

Yenilgiler, katliam ve sürgünlerle Pavlikan düşüncesinin etkisi uzun süre devam etti. Özellikle Bulgaristan'da Bogomilcilik adı al-

342 Theophanes Continiatus, IV. 16, Bonn, s. 165.

343 Ch. Diek, Cambridge Medieval History. C. IV. The Eastern Roman Empire Cambridge 1923, s. 42.

tında bir anti-feodal hareket olarak tekrar ortaya çıktı. Bogomilciliğin Pavlikan öğretisiyle benzer yanları vardır.[344] Bogomilcilik, Bulgaristan ve Bosna'da hayli gelişmişti. Bosnalı Bogomilciler Osmanlı döneminde Müslüman oldu.

Günümüzde Balkanlar'da Pavlikanlar nesline rastlamak mümkündür. Bunlar Romanya'da Banat Bulgarları diye biliniyor ve Timişoara şehrinde yaşamaktalar. Pavlikan tarihi bilincine sahiptirler, ama Ortaçağdan itibaren Avusturya-Macaristan İmparatorluğu egemenliği döneminde Katolik mezhebine geçmişler. Genel Hıristiyanlık kültürüne tabi olma bilinciyle geçmişlerini unutmak için çaba sarfedenler de vardır. Ermenistan'dan geldiklerinin bilincindedirler. Bizans İmparatorluğu döneminde birçok Kürt yerleşim alanı Ermeni prensliklerine bağlıydı. Bundan dolayı Ermenistan'dan gelmek Ermeni olmak anlamına gelmez. Çünkü Pavlikanların asıl vatanı halen Kürtlerin meskûn olduğu yerlerdir. Şüphesiz bir inanç kategorisi olduğu için, Kürtlerden başka, Ermeni, Grek vd. milliyetlerden olanlar da bu mezhebi benimsemiştir. Ama bu mezhebi benimseyenlerin ağırlıklı kesimi Kürtlerdi.

Pavlikanlar Balkanlar'a geldiğinde kendi kültürlerini de birlikte getirmişlerdi. Bunun bariz örnekleri günümüzde halen mevcuttur. En başta Newroz geleneği gelir. Her ne kadar isim ve tarih değişmişse de karakter olarak aynıdır. Onlar Newroz bayramına Baba Marte derler ve 1 Mart'ta başlar ve 12 Mart'a kadar sürer. Bu süre içerisinde her gün ateş yakar ve üstünden atlayarak coşarak çeşitli dileklerde bulunurlar.[345] *Baba Marte* adlı bayram, bir tür Newroz bayramıdır. Mart ayının hangi gününde kutlandığından daha ziyade kutlama amacı ve biçimi önemlidir. Daha yakın zamana kadar Kürtler bile Newroz bayramını aynı günde kutlamazlardı. Bu durum tarih bilincinin değişmesi veya dumura uğratılması sonucu böyle olmaktadır. Örneğin eskiden Serhat Kürtleri Newroz bayramını 17 Mart'ta kutlardı. Banat Pavlikanlarınm kutlama tarihi daha çok Dersim ve Koçgiri yöresindekilere benzer.

344 G.L. Seidler Byzantine Political Thought, AnnalesUniversitatis Marie Curie-Sclodosca Lublin, Polonia, vol VII, 5 /1960, Sectio G, s. 157-217.

345 Manea Anton, Breştea 150 de Ani Monografie, Timişoara, 1997, s. 207.

Derin bir araştırma yapılırsa gelenek benzerliğindeki sayı da artar. Hatta batıl inançlar bile birbirlerine benzer. *"Kapı önünde köpek uluması ve tavuk gıdaklaması ölüme işarettir."*[346] Bu durum tipik bir Kürt batıl inancıdır. Kapıda köpeğin uluması, fena bir şeyin olacağına işaret olarak bilinir. Bir evde baykuş olması ve ötmesi de aynıdır. Pavlikanlarda bir kişi öldüğünde evdeki aynalar perde ile kapanır. Aynı şey Kürtlerde de vardır. Yas tutma sırasında şarkı söylemek, müzik dinlemek, düğünlere gitmek olmaz. Hatta en az altı ay evin badanası yapılmaz.

Çocuklar yürümeye başladığında özgün kutlama biçimleri aynen Kürtlerdeki gibidir. Diğer bariz bir benzerlik ise doğum sırasında lohusa kadınlar ile ilgili olan gelenektir. Doğum sırasında hamile kadının yanında herhangi bir kadın bekler. Bunda amaç perilerin doğan çocuğu değiştirmemeleridir. Sürekli ağlayan ve solgun olan bebeklerin değiştirildiğine inanılır. Bunun üzerine sahte çocuk temsili olarak hafif ısıtılmış fırına konulur ve *"sizinki size, bizimki bize"* denir.[347] Biz bu geleneğin yalnızca Kürtlerde olduğunu biliyorduk. Ne var ki Balkanlar'da bulunan Pavlikanlarda da sürmesi hayret vericidir. Kürdistan'da hasta ve cılız doğan çocukların cin ve periler tarafından değiştirildiğine inanılırdı. Bu yüzden bazı ritüellere baş vurulurdu. Ateşin üzerine su dolu bir kazan konulur ve çocuğu kazanın üstünde tutarak, *"al çocuğunu ver çocuğumu"* denilirdi. Bununla cinlerin kendi çocuklarına acıyıp, çaldıkları çocuğu geri vereceklerini sanırlardı. Bu gelenek bütün Balkanlar'a yayılmış durumdadır. Hatta bazı Kürt halk masalları bile Balkanlar'da söylenmektedir. Bunda Pavlikan Kürtleri ile Osmanlı döneminde tehcir edilen Kürtlerin rolü büyüktür.

346 Manea Anton, a.g.e., s. 169.

347 Mane Anton, a.g.e., s. 169.

Altıncı Bölüm

Osmanlı Döneminde Balkanlar'da Kürtler

Kitabın başında belirtildiği gibi Proto Kürtler ilk çağlardan beri Balkan yarımadasına ve oradan Avrupa'ya göç etmişler. Halklaşma süreci boyunca bu göç olayları duraksamadan devam etmiş, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde ise tamamen tehcir ve sürgün biçiminde zirveye çıkmıştır. Tehcir edilenler, özellikle Bizans ve Osmanlı egemenliği döneminde bilinçli ve programlı bir siyaset sonucu sürgün ve yok oluşa mahkûm edildiler.

Tarihin en kritik süreçlerinde, istila ve işgallerin sıkça yaşandığı dönemlerde sürgün ve tehcir her zaman için var olmuştur. Dünyada en çok tehcir ve sürgün edilen bazı istisnai halklar vardır. Bunlar: Yahudiler, Ermeniler, Kızılderililer, Çingeneler ve Kürtlerdir. İlk üç halkın çektiği acılar araştırmacılar tarafından yazılıp belgelenmiştir. Çingenelerin de durumu bellidir, vatansız ve topraksız bir yaşamı benimseyip, geleneklerini korumakla birlikte tarihlerini çoktan unuttular. Kürtlere gelince, henüz Kürt gerçekliğinin önemli bir bölümü açığa çıkmamıştır. Tarihin en eski halklarından sayılmalarına rağmen Kürt tarihi, dili, sosyal ve kültürel yapısına ilişkin araştırmalar çok azdır; âdeta işlenmeyi bekleyen bakir topraklar gibidir; onu *"işleyecek ve bol ürün elde edecek"* tecrübeli kimselere ihtiyaç vardır.

Kürtlerin geçmişi ve mevcut durumu halen birçok diplomatik ve siyasal engele takılıyor. Dünya basın ve yayın kuruluşları, diplomatik veya bürokratik çevreleri onlar hakkında açık bir çalışma başlattıklarında, Kürtleri egemenlikleri altına alan devletlerin uyarı, tehdit ve vetolarıyla karşı karşıya kalıyorlar. Kısacası devlet olma avantajlarını kullanarak gerçeklerin gün yüzüne çıkmasına engel olunmakta. Bu durum doğrudan doğruya bilimsel araştırmaları zapturapt altına almak gibi bir şey. Hal böyle olunca, araştırma yapmak isteyen akademik çevreler maddi ve siyasi destekten yoksun kalıyor ve Kürtler hakkında araştırma

yapamıyorlar, yapanların ise, eski bibliyografileri karıştırmaktan başka çareleri yok. Bütün bunlara karşın, her şeyini bilime adamış olan cesur araştırmacılara saygı duyma gereğini yenilemekte yarar vardır.

Osmanlı döneminde Kürtlerin Balkan yarımadası veya Osmanlıların tabiriyle Rumeli'ye sürgün ve tehcir olayına değinmeden önce Osmanlı Devletinin kuruluş şartlarını irdelemekte yarar vardır. Osmanlı Devletinin kuruluşunda Kürtlerin rolü neydi ve bu kuruluşu nasıl desteklediler? Bütün bunları incelediğimizde, ortaya çıkan sonuç hiç de şaşırtıcı olmayacaktır. Kürtlerin dostluğunu kazananlara Allah âdeta *"yürü ya kulum"* demiş. Bunun sırrı Kürtlerin üstünde yaşadıkları stratejik-coğrafik yapıdadır.

Kürdistan'ı medeniyetler arası kalkan veya geçit tüneli olarak düşünürsek; bu rolü oynayan en önemli aktörün Kürtler olduğu gerçeği ortadadır. İstilacıların konumuna göre ya geçit vermez kalkan olan dağ kozlarını kullanmışlar, ya da Kürdistan'ın sarp geçitlerinin kapısını dostluk gereği açık tutmuşlar. Kimi zaman, savaş ve yıkım mekanizmalarını kullanan istilacılar zorla ele geçirmişler, ama kalıcı olamadıkları da ayrı bir gerçek.

Türklerin Anadolu'ya gelişlerinde Kürtlerin tavrı belirleyicidir. Bizans'a karşı Türkleri desteklemekte iki önemli amaç vardır. Birincisi, kendilerine karşı tehcir, katliam ve işgalden başka bir şans tanımayan Bizans'ı bertaraf etmek, ikincisi ise Doğu medeniyetinin Batıya yayılması için geçişleri serbest bırakmasıdır, ki zaten bu durum göreceli olarak Orta Avrupa'ya kadar devam etti.

Osmanlı Devletinin Kuruluş Aşamasında Kürtlerin Rolü

Kimi tarihçi Osmanlı Devletinin kuruluşunu dört yüz çadırlık bir aşiretin zaferi, kimileri Bizans'ın zaafı, kimileri İslamın zaferi, kimileri ise bütün bunların hepsinin sonucu olarak ele alıyor. Şüphesiz bunların hepsi de çok açık ve doğru nedenlerdir. Her ne hikmetse Kürtlerin oynadığı rol ve etkin neden ya hep gözardı edi-

liyor, ya da genel durum içerisinde teğet geçiliyor. Halbuki Kürtler hem fiziki olarak, hem de moral gücü olarak Osmanlı oluşumunu bizzat desteklemiş ve içinde yer almıştır. Hatta Osmanlı'yı motive eden ve onun ideolojik oluşum efsanesini ortaya çıkaran da Kürtler olmuştur. İlk etapta kendilerine bir yurt edinmek isteyen Kayı boyunun çabaları olarak ortaya çıksa da, sadece dar bir kesimin isteği ile sınırlı olduğu için, büyük bir imparatorluğa ulaşma şansı yoktur. Arkasına çok geniş kesimlerin desteğini almadan Bizans denilen Doğu Roma hiyerarşisini yıkması hiç de kolay değildi.

Şimdiye kadar, Osmanlı Devletinin hangi kabile ve aşiretlerin öncülüğünde kurulduğu konusu muğlaktır. Kayı boyunun adı geçiyor, ama bunlar yalnızca bir varsayımdan ibarettir. Hatta Kayı boyunun Türkmen veya Moğol olup olmadığı bile açıklık kazanmamıştır. Çünkü Kay adında bir Moğol kabilesinin olduğu söyleniyor.[348] Prof. Fuat Köprülü ise buna karşı çıkmakta ve Osmanlı Hanedanının menşesini Kayı adlı bir Oğuz boyuna dayandırmaktadırlar.[349] Türk tarihçiler her ne kadar bunu reddetseler de Prof. P. Wittek gibi tarihi otoriteler, *"Osmanlı Hanedanının Kayılara mensubiyeti hakkındaki saray ananesinin II. Murad devrinde uydurulduğunu"* söylemektedirler.[350] Osmanlı Devletinin kuruluşu gündeme geldiğinde, toplulukların isminden ziyade kişi isimleri ön plana çıkmaktadır. P. Wittek'in görüşlerine bazı Türk tarihçileri de katılmaktadır. *Kay* veya *Kayı*, hatta belirsiz bir soydan olsun, bunun fazla bir önemi yoktur. Çünkü nihayetinde büyük bir imparatorluğun temellerini atanlar onlardır.

Osmanlı tarihi dikkatlice okunursa, boy, etnik kimlik veya halk yerine daha çok kişi adları ile karşılaşılır. Demek ki, bazı sosyal ve siyasal olaylara öncülük eden kişiler, kuruluşta rol oynamışlardır. Bu kişilerden en çok bilinenlerin etnik kimliklerine baktığımızda, çeşitlilik arz ettiği görülür. Örneğin: Osman Bey, Kayı boyundan Türkmenlerin boy beyidir. Bunun doğru olmadığını ileri sürenler de var. Yani Osman Bey'in etnik kimli-

348 W. Bang, und J. Marquardt, Osttürkische Dialectstudien, sBerlin, 1914, s. 187-194, ak. Fuad Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, s.70, TTK, 1984, Ankara.

349 Prof. Fuat Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, s.70,71,72, TTK, 1984 Ankara.

350 Prof. P. Wittek, Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu, İstanbul, 1947.

ğinin belirsiz olduğunu yazanlar da vardır. Şeyh Edebali, İslam ile Hıristiyan sınırları arasında uç topraklarda yaşayan bir Kürt şeyhidir. Bunu doğrulayan birçok kanıt vardır. Her şeyden önce aynı isimle muhtelif yerlerde Kürt aşiret isimleri vardır. Bunlar, Bali, Baliyan vb. isimleri taşırlar. Baliyan aşireti, Malatya'ya bağlı Doğanşehir ve Yeşilyurt çevresinde bulunur ve Kızılbaş Kürtlerdendir. Bilhassa Doğanşehir bölgesinde yaşayanlar Balaban aşiretine bağlıydı.[351]

1850-1855 tarihli devlet salnamesinde yazılanlara göre Baliyan aşireti, Harburut eyaletine bağlı Malatya sancağında *İzolu* aşireti federasyonunda yer almıştı. Hatta yaşadıkları yerler bile kendi isimleri ile anılmaktaydı.[352] Burada önemli bir konuya dikkat çekmekte yarar vardır. Baliyan aşireti Türkler daha o bölgeye gelmeden önce o topraklarda yaşıyordu ve Horasan'dan Bizans sınırlarına kadar yayılmışlardı. *Pahluvan, Pehlevan, Paluyan* ve nihayet *Pauliyan, Pavlikan* isimlerinin antik dönemden beri varlığı biliniyor. *Palu, Pawe* vb. isimler de bunun yan ürünleridir. Şeyh Edebali ise heterodoks geleneğin İslam içerisindeki yansımasıdır. *Bala Uşağı* aşireti Dersim'in kuzeydoğusunda, *Balaban aşireti* Erzincan, Dersim bölgesinde[353]; *Balad aşireti* Musul ve Antakya arasında bulunur ve Yezidi konfederasyonu içinde yer alır.[354] *Bolî* aşireti, Balek ve Koy civarlarında mukimdir.[355] *Baliyan*, Hoy civarında oturan yarı göçebe bir aşrettir.[356] *Balîwend* aşireti Gewrûd dolaylarında mukimdir.[357] *Ballı* (Ballu) aşireti Kengiri, Zile, Sivas, Turhal, Mecidözü, (Amasya), Arapgir Sancağı, Keban, Malatya civarındadır.[358] *Kara Bâli* aşireti ise İznik-Kocaeli.[359] Yukarıda belirtilen söz konusu

351 Hasan Nedim Şahhüseyinoğlu, Anadolu Kültür Mozayiğinden Bir Kesit-Balıyan s. 31.

352 Adnan Işık, Malatya, 1830-1919, s. 153,154, 181,185, 231, 381.

353 İzady, a.g.e., s. 174.

354 a.g.e., s. 175.

355 Mehmet Emin Zeki Beg, Diroka Kurd û Kurdistan, s. 243.

356 M. E. Zeki Beg, a.g.e, s. 246.

357 a.g.e., s. 273.

358 Cevdet Türkay, Başbakanlık Arşiv Belgelerine göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar, s. 56.

359 Cevdet Türkay, a.g.e., s. 90.

aşiretler, aslında bir tek aşiretin farklı bölgelerdeki isminden başka bir şey değildir. Ortak adın tekili *Bali*, çoğulu ise *Baliyan*'dır. Şeyh Edebali de bu aşiretten birisi demektir. Bilindiği gibi eskiden bütün şeyhlere doğdukları yere veya mensubu oldukları aşirete göre isim verilirdi. Şimdi bile öyledir. Edebali de *Bali* veya *Baliyan* aşiretinin mensubu olduğu için bu ismi almıştır.

Şeyh Edebali, Osman Bey'in kayınpederi, Orhan Bey'in ise dedesidir ve Osmanlı Devletinin kuruluşunun fikir babasıdır. Tefsir, hadis, kelam ve İslam hukuku alanlarında uzman olan Şeyh, o dönemin en ünlülerinden olan Şam medresesinde eğitim görmüş, tasavvuf ilimlerinde uzmanlaşmış birisiydi. Kendisi Osmanlı Devletinin kuruluşunda telkin ve teşviklerde bulunmuş, bizzat Osman Bey'i motive ederek başarı sağlamasına neden olmuştur. Fikir babalarından ikinci şahsiyet ise *Taceddin el-Kurdî*'dir. El- Kurdi ilk önce İznik Medresesinde Şeyh Davud Kayseri'nin halefi olarak görev alır. Hem Edebali ile ve hem de Osmanlı hanedanı ile akrabalık ilişkileri vardır. *"Ve Edebali olarak bildiğimiz şeyh yüz yirmi yaşında vefat etti. Gençliğinde ve pirlik döneminde olmak üzere iki evlilik yaptı. Birinci evliliğinden olan kızını Osman Gazi'yle evlendirdi. İkinci hatunu Tacceddin Kürt kızı idi. Hayrettin Paşa ile bacanaktılar ve bu münasebet ve menakıb Edebali oğlu Mehmed Paşa'dan naklolundu."* [360] Şeyh Edebali ile birlikte Osmanlı Devletinin oluşumunda düşünce üretme ve telkin etmede önemli roller oynamıştır.

Osmanlı Devletinin kuruluşunda çok önemli rol oynayan birisi de *Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa*'dır. (1305-1387). Kara Halil ile başlayan üst makam devlet yöneticiliği bir buçuk asır boyunca Çandarlı ailesinin elinde kalmıştır. Esas olarak onun Osmanlı Beyliğini aşiretlikten, planlı ve programlı bir devlet statüsüne yükseltiği söylenmektedir. Osmanlı Beyliği yeni topraklar ele geçirdiğinde, basit beylik ilişkileriyle hükmedilemeyeceğini gören Çandarlı Kara Halil paşa, askerî, siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda yeni örgütlenmeler oluşturdu. Yeniçeri ocaklarını ilk kuran ve böylece doğrudan Sultanlığı garanti altına alan bir sistem geliştirdi. Hat-

360 Neşri Tarihi, yp. 249.

ta Osmanlı Devletinin ilk veziri olduğu söylenmektedir. Vezirlik, sıradan bir danışmanlıktan ziyade, karmaşık devlet ilişkilerinin ortaya çıktığının göstergesidir.[361]

Çandarlı Kara Halil'in de ilmiye sınıfından geldiği biliniyor. Özellikle o dönemlerde ilmiye sınıfını temsil eden Ahilik denen esnaf ve sanatkârlar tarafından kurulan ve tasavvufçuluk inancıyla yoğrulan bir teşkilat vardı. Bunlar aynı zamanda devletin önemli mevkilerinde yer alanlardır. Çandarlı'nın diğerlerinden ayrı olan özelliği, onun Şeyh Edebali ve Taceddin-Kürdi ile olan ilişkileridir. Kendisi Taceddin-i Kürdi'nin damadı ve Şeyh Edebali'nin de bacanağıdır.[362]

Osmanlıların ilk tarihi narratif yani hikâye tarzındadır. Doğu ve İrani gelenekler çerçevesinde narratif bir tarih anlatımı söz konusudur. Aşağıda bu konuda bazı rivayetleri alacağız ve gerçekten ortaya çok ilginç bir benzerlik çıkacaktır. Osmanlı Devletinin kuruluş menkıbeleri bile, isim, yer ve zaman değiştirilerek olduğu gibi Kürt hikâyelerinden alınmıştır. Rivayete göre Osman (Bazı yazarlara göre ise babası Ertuğrul) bir rüya görür. *"Osman bir gece Şeyhin evinde uyurken bir rüya görür; Edebali'nin koynundan bir ay çıkarak Osman'ın göğsüne girer. Bunun üzerine Osman'ın göbeğinden bir ağaç çıkar. Dallarının gölgesiyle bütün dünyayı örter. Edebali, rüyayı tabir ederek Osman sülâlesinin dünyaya hâkim olacağını söyler ve kızını ona verir."*[363] Şimdi bir de Osmanlı'dan yaklaşık iki bin yıl önce anlatılan bir Kürt rivayetini Herodot'tan alalım: *"...Aystages bir rüya daha gördü, kızın döl yatağından bir asma sürüyordu, asmanın çubukları bütün Asya'nın üstünü kaplıyordu. (...) Falcılar, bu kızdan doğacak oğlanın kendi yerini alacağı sonucunu çıkarmışlardı"*[364] Her iki rüya rivayetleri çok eskilere dayanan bir geleneğin tekrarıdır ve kendilerine ilahi bir neden kazandırmak için uydurulmuş şeylerdir. *"Osmanlı sülalesinin Küçük Asya'daki diğer Türk kabileler üzerinde*

361 İslam Ansiklopedisi, Cilt III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. Çandarlı maddesi.

362 Türk Ansiklopedisi, Cilt XXIV, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1976, s. 417.

363 Ak. Fuad Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, s. 6.

364 Herodot, Birinci Kitap:Klio, 107.

hegemonya kurabilmesi için ilahi bir meşruiyet vermek arzusu."[365] F. Gisse'nin de açıkladığı gibi işin içerisinde gerçek politik hesap ve ittifakların olduğu kesindir. Farklı zamanlarda farklı kişiler hakkında söylenmiş aynı hikâyeler, binlerce yıldan beri süren aynı rüyanın yorum tekerrürüdür. Ama Kürtlerin ataları olan Medler hakkında söylenen rüyaların Osmanlı için de söylenmesi rastlantı değildir. Olsa olsa onu Şeyh Edebali ile Taceddin-i Kürdi gibi Kürt şahsiyetler uydurmuşlar. *"Çünkü şeyh, Osman'ın düşünü böyle tabir etti, Durgut adlı şeyhin bir müridi vardı, anda hazırdı, ayıttı: Ya Osman! Sana Padişahlık virildi, bize şükrane ne virirsin, didi. Osman ayıttı, sana bir şehir vereyin, derviş ayıttı, şol köyceğize dahi razıyım, dedi ve bana mektup vir dedi. Osman ayıttı, ben yazı yazmak bilmezin, işte bir kılıcım var sana vereyin, ta ki sana nişan olub anları evladım gördükde ibka ederler. Ol maşraba ve ol kılıç anlarda nişan kaldı. Ve şimdi dahi padişah olanlar anı görüp ziyaret idüp ol dervişin evladına in'amlar ve ihsanlar ideler. Ve bu Edebali didiğimiz şeyh yüz yirmi yaşında vefat itdi. Ömründe, hemen iki hatun aldı, birin civanlıkta ve birin pirlikte. Evvelki hatunun kızın Osman Gazi'ye verdi, sonraki hatunu Taceddin Kürt kızı idi. Hayreddin paşa ile bacanak idi ve bu münasebet ve bu menakıb Edebali oğlu Mehmed Paşa'dan naklolundu."*[366] Dikkatleri çeken şey, Osman Bey'in Şeyh Edebali ve çevresiyle bir protokol yaptığıdır. Akrabalık kurmayı bir yana bırakırsak, şeyhlerin maddi desteklerine karşılık ne verecekti? Osman Bey'in amacı çağımızda bile halen geçerliliğini koruyan, siyasal dincilikten destek almaktı. Şeyh Edebali ve Taceddin-i Kürdi gibi önemli şeyhlerin propagandaları sonucu sayıları on binleri bulan ve *"küfara karşi cihat"* vermek isteyen çok sayıda maceraperest ortaya çıktı ve Osmanlı bayrağı altında birleşti. Ayrıca Osmanlı'yı yutmaya çalışacak olan diğer güçlü beylikler de şeyhler tarafından frenlenmiş oluyordu.

Osmanlıların bağlı olduğu Kayı boyunun Selçuklular ile birlikte batıya göç ettiği söyleniyor. Kayı boyunun küçük bir bölümünün

365 F. Giesse, ak. Fuad Köprülü, a.g.e., s. 7.

366 Neşri Tarihi, yp. 24.

ancak Anadolu'ya ulaştığı söylenmektedir. Önce Kürdistan sahasına, Moğol saldırıları başlayınca oradan da batıya doğru gitmişler. XIII. yüzyılın sonlarında Ertuğrul ve onun oğlu Osman zamanında Konya sultanlarına, daha sonraları ise İlhanilere bağlıydılar. Ama Bizans'la sınır bölgelerde olması, onların fiili olarak serbest hareket etmelerini sağlıyordu. Yani nazari olarak herhangi bir yere bağlı olarak bilinseler bile pratikte kendi başlarına hareket etme olanakları vardı. Fırsat bulduklarında Bizans sınırlarını geçerek yağma yapıyorlardı. Bu esnada bazı kale ve şehirleri bile ele geçirdiler. Diğer önemli bir gelir kaynağı da savaşlarda ele geçirdikleri esirlerdi; Çünkü bu esirleri ya fidye karşılığı bırakıyor, ya da satıyorlardı. Uçlardaki birçok aşiret beylikleri gibi Osmanlı da zaman zaman bağlı bulunduğu Selçuklulara kafa tutmaktaydı, yani onları dinlemeyerek kendi bildiklerini uyguluyorlardı. Moğol saldırıları ve egemenliği sırasında Selçuklu Devleti zayıflamış ve artık beylere söz geçiremez olmuştu. Selçuklu Devletinin zaafı, Osmanlı için gelişme fırsatı demekti. Uçlardaki birçok bey ve aşiret Bizans Devletinin dikkatini çekerken, Osmanlı henüz o aşamada olmadığı için yavaş ve kesin bir zafere doğru gidiyordu.

Moğollar batıya doğru yayıldıkça, onlardan kaçan halklar daha da batıya doğru yayılma olanağı buldu. Bunların içerisinde en belirgin yere sahip olanlar, Türkmenler ile Kürtler olmuştur. Türkmenler Anadolu'ya geldiklerinde Kürtlerin yaşadığı bölgelere yerleştiler. Uzun süre konfederal bir statü içerisinde kaldılar. Moğol baskıları arttıkça birlikte Batı Anadolu'ya, hatta Rumeli'ye kadar göç ettiler. Bu durum Batı Anadolu'da yoğun nüfus birikimine neden olmuştu. Osmanlı bundan yararlandı ve önce onları Bizans Devletine karşı savaşacak insan potansiyeli olarak kullandı. Sonrasında ise Rumeli'ye sürerek orada Müslüman koloniler oluşturdu. Osmanlı'nın Balkanlar'a girişi geçici yağma vb. amaçlı değildi. Orayı kendileri için yeni bir yurt olarak seçtiler. Bunun için İslamın öngördüğü Gaza yapma imkânları vardı. Anadolu'daki diğer Türkmen beyliklerinin ise böylesi koşulları yoktu, çünkü gazavat sadece Müslüman olmayanlara yönelikti. Böyle manevi ve dinsel motif, Hıristiyan dinine men-

sup olan Balkan halklarına karşı bu olanağı sunduğu için Osmanlılar Orta Avrupa'ya kadar yayılabildiler.

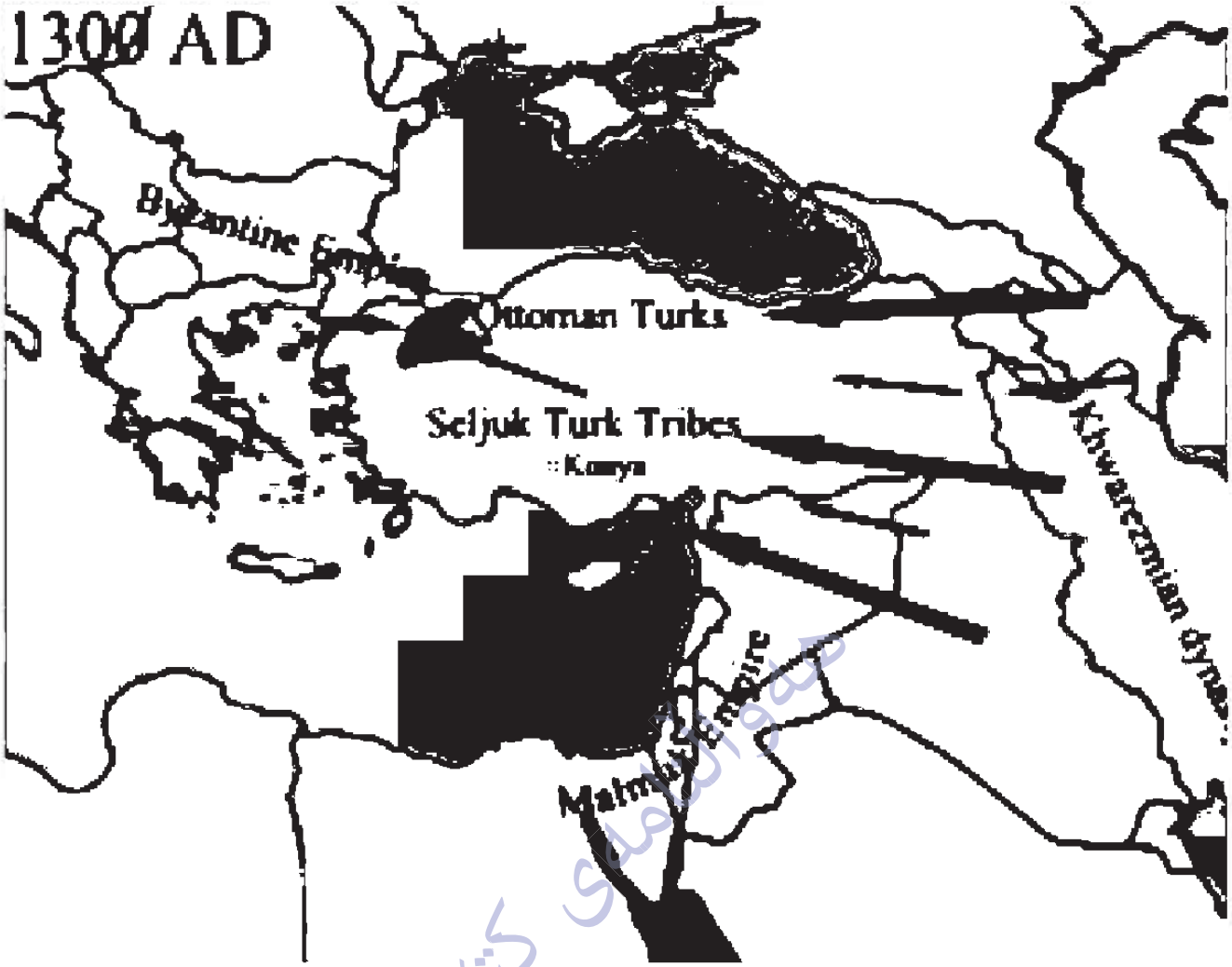

Moğol baskıları sonucu batıya doğru göçen
Kürt ve Türkmen aşiretlerinin geçiş yönünü gösteren harita

Bu sırada Selçuklu Devleti ise Moğol Vasalı olarak silik bir güce dönüşmüştü. Putperest Moğollara karşı aciz durumda kalan İslam âlemi taze bir kana ihtiyaç duymaktaydı ve öyle bir yapıyı bütün güçleriyle desteklemeye hazırdı. Osmanlı uç beyliği böyle bir durumdaydı ve bu yüzden İslamın dervişleri, şeyhleri, ulemaları, askerî dehaları ile yetenekli yöneticileri tarafından hararetle desteklendi. Hatta bunlar Osmanlı Devletinin kuruluşunda bizzat yer aldılar. Dervişler ve şeyhler halk kitlelerini böyle bir kuruluşa destek olmaları için manevi yönden etkilediler. Askerî ve sivil yöneticiler tecrübelerine dayanarak başarı üstüne başarı sağladılar. Yani güçlü bir organizasyonun oluşması için gerekli maddi ve manevi koşullar

oldukça elverişliydi. Buna bir de İslam misyonerliği de eklendiğinde başarı elde etmemek için hiçbir neden yoktu. *"Filhakika, 1242'de Erzurum'u alan Moğollar, Sivas ve Kayseri'yi yağma ettikten sonra çekildilerse de, Selçuk Devleti onların tabiyetine girdi ve bu istiladan sonra, Moğol İmparatorluğu'nun diğer aksamıyla teasûs eden münasebet dolayısıyla, yeni birtakım göçlere yol açıldı. Bu suretle Anadolu muhtelif devirlerde kadınları, çocukları ve davarları ile beraber gelen Moğol işgal ve tedip orduları, Moğol valilerin maiyet askerleriyle doldu. Bu vaziyet karşısında Garba doğru akın o kadar tabii zaruri bir hadise haline gelmiş bulunuyordu ki, (...) eğer Anadolu'da hasıl olan bu kesafet, fütuhat sayesinde Garba doğru boşaltılmamış olsaydı, içtimai vücutte derin huzursuzluk doğurarak dahili karışıklıklara ve mevcut sosyal nizamın tahrip edilmesine sebep olabilirdi."*[367]

Gibbons'a göre, Osmanlıların önü Asya insan kaynakları üzerinde hüküm süren beylikler tarafından (Kürt, Türkmen vb.) kesilmişti. Büyük bir devletin kuruluşu için gerekli halk tabanı ancak yerli Rumlar tarafından sağlanabilirdi. Yerli Rumların desteği tabii ki önemlidir. Ama tek başına geçerli bir olay değildir. Yerli Rumlardan önce böyle bir sistem içinde yer alacak daha başkaları da vardı. Bunlar, Moğol baskısından batıya göç eden Kürt ve Türkmen topluluklarıydı. Osmanlı Devletinin kuruluşu da asıl bunlar tarafından desteklenmiş ve gerçekleşmişti. Bu görüşün hiç de yabana atılacak yanı yoktur. Dikkat edilirse, Moğollar yüzünden yerinden ve yurdundan kopup batıya gelmiş olan halk kitlelerini Bizans İmparatorluğu kendi topraklarına öyle kolay kabul etmemiştir. Kendisine bağlı iç beyliklere bazı olanaklar sunduğu kesindir. Ama diğer ortada kalan kesimler de dayanışma amacıyla yeni güç arayışında olmuşlar. Bu güç o dönemlerde yeni yeni oluşan Osmanlı beyliği olmuştur. Hatta o dönemde Osmanlı Devleti yerine hangi yeni güç olsaydı bu olanaklara sahip olacaktı.

En önemli hususlardan biri de, o çağda bütün İslam ülkelerinde İslamiyeti yayma misyonerliği furyası bütün hızıyla devam ediyordu. Bunun merkezi İran, Mısır, Bağdat, Güney ve Kuzey Kürdistan idi. Buna daha sonraları Buhara da eşlik etmiştir. Hiç şüphesiz İs-

367 Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri, Prof. Dr. Ömer Lütfü Barkan, Türkler, c. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

lam ile Hıristiyan dünyası arasında sıkışan bir bölge olan Kürdistan toprakları bu tür misyonerlerin yoğunlaştığı bir alandı. Kürdistan merkez olmakla birlikte, Müslüman dünyasının her tarafında şubeleri vardı. Hedefleri oradan Anadolu'yu İslamlaştırmaktı. O günkü koşularda gönüllülük esasına dayanan çok güçlü bir örgütlülüğe sahipti. *"Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmakta olduğu zamanda Anadolu'daki uç beylikleri, medeni bir hayatın kaynağı olan Türk ve İslam dünyasının her tarafından gelmiş her sınıftan ve her meslekten adamlarla doludur. İran, Mısır ve Kırım medreselerinden çıkan hocalar, orta ve şarki Anadolu'dan gelmiş Selçuki ve İlhani bürokrasisine mensup şahsiyetler, muhtelif tarikatların mümesilleri, İslam şövalye ve misyonerleri diyebileceğimiz dervişler. (...) Osmanlı padişahlarıyla bütün harplere iştirak etmiş bulunan delişmen tabiatlı ve garip etvarlı dervişler bulunmakta idi."*[368]

Her ne kadar hiyerarşi bir örgütlenme biçimi olsa da, gönüllülük temeline dayandığı için hiyerarşiye karşı çıkılmamıştır. Hatta, imparatorluğa ulaşma döneminden önce kısmi bir askerî demokrasi de vardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasında büyük bir rol oynamış olan bu teşkilatlardan biri de *"Ahilik"* yani kardeşlik ocaklarıydı. Ahilik teşkilatı hem şehirlerde hem de uç noktalardaki kırsal kesimde çok önemli roller oynamıştır. Her şey *"gaza"* yapmak üzere örgütlenirdi. Hatta imparatorluğun kurucusu olan Osman ve ondan sonraki birkaç nesil padişah veya sultan olarak anılmamış kendilerine *"gazi"* unvanı verilmiştir. Osman ve kardeşi Aleaddin ve Osman'ın kayınpederi Şeyh Edebali ve daha nice askerî kişilikler bile bu Ahi teşkilatına bağlıydılar. Ahiler sadece dini motivasyon yapan bir teşkilat değil aynı zamanda bizzat savaşan kesimdi. Hatta o dönemin Müslüman şövalyeleridir de denilebilir.

Moğol akınları sonucu Anadolu halkının morali çökmüştü; eski yönetici kesimlere güvenmiyor, kurtuluşu şeyh ve dervişlerin etrafına toplanmakta görüyorlardı. Moğolların istilası sırasında Anadolu'da şeyh ve derviş sayısında büyük bir artış olduğu açıktır. Bunun önemli bir nedeni, Alamut Kalesinin Hülagü tarafından yıkılışıdır. Bilindiği gibi Alamut Kalesi mistik İsmaili Tarikatının mer-

368 Ömer Lütfü Berkan, Osmanlı İmparatorluğunda Kolonizatör Türk Dervişleri.

kezi ve eğitim yeri konumundaydı. Söz konusu kalenin yıkılması sonucunda yersiz kalan Alamutlu birçok derviş ve Şeyh Anadolu'ya doğru göç ettiler. İşte tam da bu sıralarda her alanı dolaşarak kendi tarikat ve zaviyelerini oluşturdular. Bir zamanlar daha çok Bağdat, Horasan ve Hamedan üçgeninde ortaya çıkıp şiddetli mücadelelere neden olan Batıni düşünceler bu kez Anadolu'da ortaya çıkmıştı. Moğol istilaları sonucu yaşadıkları alanları terk eden insanlar için derviş nasihat ve yol göstericiliği kulağa çok hoş geliyordu.

Tarikat şeyhlerinden aldıkları direktifler doğrultusunda hareket eden dervişler her zaman batı Anadolu'ya, Rumeli'ye ordu ile birlikte gitmemişler. Hatta çoğu kez çevresine topladıkları aktif müritlerle birlikte kendi başlarına da hareket ediyorlardı. Gittikleri alanlarda Bizans hukuk ve siyasi sistemini teşhir ederek yeni bir sistemin kaçınılmazlığını ortaya atarak, Osmanlı akmlarına zemin hazırlamaya çalıştılar. Birçok yerde Hıristiyan halk toplulukları ilk dönemlerde Osmanlı'nın daha ılımlı olduğuna ikna edilmişti. Bu yüzden Bizans, Vatikan ve Macar devletlerinin Hıristiyan kitlelerinin Osmanlı'yı kabul etmeyeceği ve hemen Haçlı hareketinin içerisinde yer alacağı hesapları tutmamıştır. Dikkat edilirse, o dönemlerdeki Bizans sınırlarına yaklaştıkça Müslüman misyonerlerin faaliyet ve amaçları da farklılık arz etmektedir. Esoterik ve heterodoks İslam anlayışı hâkim hale gelmiştir. Kürdistan ve Anadolu'dan Moğol baskıları sonucu göç eden kitleler, zorunlu bir vatan arayışı içerisindeydi. Haliyle bu talep kendisine has misyoner tiplemesi de yaratmıştır. Uç beyliklerindeki İslam misyonerliği *Babailik, Kalenderilik, Alevilik ve Bektaşilik* adı altında ortaya çıktı. Ancak daha da batıya doğru gelindiğinde, Kolonizator dervişçilik biçiminde faaliyet yürüttüler. Buradan şu sonucu çıkarabiliriz: Daha baştan beri Osmanlı Devletinin kuruluşu için bilinçli ve örgütlü kesimlerin desteği vardır. Peki kimdir bu kesimler? Birinci kategoride tarikat şeyhleri ve pratik alanda ise dervişlerdir. Bilhassa dervişler âdeta şövalyeler gibi hareket etmiştir. Osman Bey henüz yeni yeni tanınmaktayken, büyük bir imparatorluğun kurucusu olacağına dair olan rüyası aslında her şeyi açıklar (kimilerine göre rüyayı gören Ertuğrul'dur).[369] Tari-

369 Giese, Tarihi Al-i Osman, s. 11.

kat şeyhleri, işin ideolojik kılıfını hazırlarken bu işin başında olan ilk Osmanlı beylerini teşvik etmeyi de ihmal etmemişlerdir. Sıradan bir rüya ve tarikat şeyhleri tarafından buna biçilen ideolojik kılıf küçümsenecek bir olay değildir. Çağımız insanlarını bile tereddütsüz ölüme teşvik eden İslam motifinin o çağdaki etkisini düşünmek her şeyi açıklar. Belki de öyle bir rüya gerçekten vardır ve bu durumun sosyal ve siyasal izahı da vardır. İdeolojik bazda motive edilen kişiler erişmek istedikleri amaçları doğrultusunda yoğunlaşırlar. Hatta bu durum rüyalarına bile yansır. Dervişlik ve tarikatçılık, yaşamın aynı zamanda gizemli olduğunu da yansıtmak zorundadır. Bütün sorunlara gizemli yanıtlar vermek âdettendir. Çünkü onlara göre her şeyde Tanrı sırrı vardır. Bu sırra erişebilmek için birçok aşamadan geçmek gerekir. Bunlardan biri de Tanrı'nın buyruklarını daha uzaklara götürmek ve uygulamaktır. Bu durumda ilk dönemlerde Osmanlı Devletinde Türkçülüğün olmaması, hatta Türklerin küçümsenme izahı da buradadır. Çünkü kuruluşun ideolojisini oluşturanların çoğu Türk değildir ve arkalarına almak istedikleri sosyal zeminde bile başka halkların sayısı Türklerden daha fazladır.

Özetlersek, Şeyh Edebali, Taceddin-i Kürdi ve Çandarlı Kara Halil Paşa gibi üç Kürdün Osmanlı Devletinin kuruluşunda belirleyici rolleri olmuştur. Bu da gösteriyor ki, Osmanlı Devletinin kuruluşu Türkmen, Kürt, Ermeni ve Rumların ortak çabaları sonucu gerçekleşmiştir. Düşünce ve ideolojik destek bakımından Şeyh Edebali, Taceddin-i Kürdi ve Çandarlı Kara Halil gibi Kürt şahsiyetlerin katkıları ise hayati önemdedir. Bunların hepsi uç bölgelerde sıkışan ve bunradan çıkış yolunu bulan kesimdir.

M.S. 1071 yılına kadar Bizans ile uç bölgelerde Kürtler vardı. Uç bölge insanlarının ekonomik, sosyal, siyasi, askerî ve kültürel ilişkileri iç bölgelere göre çok farklıdır. Bu konuda Witek şöyle diyor: *"Uç adını vereceğimiz bu bölgelerdeki koşullar, hem Bizans, hem de İslam tarafında birbirine çok benziyordu. Uçlarda yaşayan halk, hiç bitmeyen sınır çatışmaları içinde ömür tüketmek zorundaydı. Bu uçsavaşçılar düşmanın akınlarına karşı sürekli tetikteydiler. Kendileri de sık sık düşman topraklarının içlerine doğru benzer akınlar yaparlardı. Bu bölgelerdeki ekonomik yaşamın temelini, yağma oluştu-*

rurdu. Askerî uç bölgeler ile barış içinde çalışan iç bölgeler arasında büyük bir kültürel karşıtlık vardır. Bu karşıtlık, ırk farklılıkları nedeniyle daha da keskinleşmiş durumdadır. Dünyanın en uzak köşelerinden kopup gelmiş savaşçı unsurların sayısının artması, sınırın her iki yanında, garip bir kavimler ve diller karışımına, iç bölgelerden çok farklı bir insan bileşiminin oluşmasına yol açar. Ayrıca uçlar ile iç bölgeler arasında şiddetli siyasal ve dinsel gerilimler de vardır."[370]

Osmanlı Devletinin Balkan Fethi ve Kürtler

Osmanlı Devletinin kuruluşu sırasında muazzam bir örgütlülük olduğu anlaşılıyor. Bunları özet olarak sıralarsak: Birincisi, Moğol istilaları yüzünden Batı Anadolu'ya sıkışan Kürt ve Türkmen göçerler. Yani gerekli insan potansiyeli. İkincisi, bir bütün olarak hem Ortodoks, hem de heterodoks İslam örgütleri olan şeyhlik, dervişlik vb. güçlerin doğrudan desteğini almak. Bu tür kurumlarda bulunan insanların halkla doğrudan ilişkileri vardı ve Batıya doğru gazavat propagandası birincil işleri olmuştu. Üçüncüsü; güçlü ve sağlam temellere dayanan Ahilik adlı esnaf ve sanatkâr örgütlerine sahip olması. Ahilik, ekonomik pazar birliği oluşturan esnaflardan teşkil olup, şehirlerde olduğu kadar kırlarda da örgütlenmişti. Böyle bir birliğe üye olmayanların ticaret veya esnaflık şansı da olamazdı. Yani bir nevi devleti kutsayan ve güçlendiren kurum konumundaydı. Her ne kadar mistik, dini tema üzerinden şekillenmişseler de asıl amaç ekonomik tekelcilik oluyordu. Günümüzde bile aynı sistem daha da karmaşık biçimleriyle Türkiye'de hâlâ devrededir. Dünya genelinde ise Ahiliğe kısmen benzeyen Masonluk teşkilatı vardır. Her ikisindeki ortak amaç, yönetmek ve yön vermektir. Ahilik ve Masonluğun peştemal bağlama geleneklerinin benzerliği ilgi çekicidir. Dördüncüsü; çekirdek kadroların hazırlandığı Gaziyani Rum, Bacıyani Rum ve Alp erenler adlı hayati örgütlerin oluşu, toplumu ikna eden, harekete geçiren ve bizzat gazavatlara öncülük eden akıncı birliklerdir. Beşincisi; o sıralarda dağılmış olan birçok beylik ve krallıkların hizmetinde bulunan önemli devlet kadroları, Osmanlı oluşumu içerisinde kendilerine iş olanağı bul-

370 P. Witek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu, Pencere Yayınları, İstanbul 1995, s. 29.

dular. Onların tecrübe ve yetenekleri sayesinde zorluklar aşılabildi. Altıncısı ve en önemlisi de, Osmanlı gibi yeni, enerjik ve girişken bir hanedanlığın olmasıdır. Buna o dönemin uygun siyasi, askerî ve sosyal koşulları da eklendiğinde ortaya çıkan sonuç pek de şaşırtıcı değildir. Kısacası uygun örgütlenme biçimleri ve zemini sayesinde büyük atılım gerçekleşti. *"Demek oluyor ki, Osmanlı İmparatorluğu teessüs etmeye başladığı zaman, bu kadar geniş hudutlar içerisinde kaynaşmakta olan bir âlemin dört bucağında tekevvün eden dini ve sosyal cereyanları, bilgi ve tecrübeye sahip insanları ve manevi kuvvetleri kendi arkasında buldu."* [371]

Osmanlı Devletinin Balkanlar'a girişinden önce, bu durumu hızlandıran Bizans'ın iç ve dış koşullarına bakmakta yarar vardır. Bizans Devleti, tarihte birçok kritik dönemlerden geçmesine rağmen, özellikle XIV. yüzyıldan itibaren kendi içinden dağılmaya başladı. O dönemlerde doğuda Anadolu elden çıkmış, batıda ise önce Bulgar, ardından da Sırp fütuhatları baş göstermişti. Böylesine kritik bir dönemde Bizans içerisinde taht kavgaları baş gösterdi. Bu sürece ihtiyar ve genç Andronikoslar arasındaki saltanat kavgaları dönemi denilir. Sarayda sefa sürmekten başka bir şeyle ilgilenmiyorlardı.[372] Bunun akabinde hanedan sahipleri birbirlerine karşı suikastlar düzenleyerek, mevcut krizi derinleştirdiler. Hatta artık memuriyetlikler bile parayla satılır duruma getirilmişti.[373] İç kargaşanın büyük çatışmalar doğurmamış olması bile bunalıma engel olmamıştı. Çünkü toplumun en dinamik kesimleri şu veya bu prensin ordusu içerisinde yer alıyor ve sürekli olarak yer değiştiriyordu. Bu durum ise ekonomisi daha çok tarıma dayanan Trakya gibi bölgelerde ekonomik ve sosyal buhranı derinleştirdi. Öyle ki, 6 Nisan 1326 yılında Bursa açlıktan teslim oldu ve Osmanlılar burayı başkent yaptılar.[374] Sonuçta Bizanslılar hem karada hem de denizde Osman-

371 a.g.e. Prof. Fuad Köprülü

372 Georg Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, s. 460.

373 Nikolae Gregoras I, 302, III, 426.

374 Charanis, Short Cronicle 341, 1391 tarihli anonim kroniğe göre: Lampros-Amantos, No.52, 5. Ak. G.Ostrogorsky, a.g.e., s. 463.

lı sınırları ile çevrildi ve Osmanlı için Avrupa kapıları açılmış oldu. Bizans İmparatorluğu'nun içine düştüğü bunalımı kimi vakanüvisler şöyle izah eder: *"İmparatorluğun gelirleri soylular ve yöneticilerin sefasına harcanıyordu; ordu toplanamıyordu; hatta paralı askerler bile etraflarını kuşatan düşmanla savaşmayı düşünmüyordu."*[375]

Özetlersek, Bizans toplumu içerisindeki sosyal uçurum daha da derinleşerek sosyal ayrılıkları körüklemişti. İmparatorluk fakirleştikçe köylü ve şehirli halk kitlelerinin de sefaleti artıyordu. Kırsal bölgelerde ve şehirlerde mülkiyet bir avuç asilzade tabakasının elinde toplanmıştı. Merkezi devletin denetimsizliği aristokrasinin güçlenmesine neden olmuş ve yerel yönetimler doğurmuştu. Burada tüccar ve esnaf hâkimiyeti değil, feodal-aristokratik denetim kurulmuştu.[376] Sosyal ayrılık baskılara ve toplumun mülksüzleşmesine neden olduğu için, halk nezdinde büyük bir hoşnutsuzluk atmosferi hâkim oldu. Bizans için kötü olan bütün bu koşullar, Osmanlı'nın güçlenerek yayılmasına yardımcı oluyordu.

6 Ağustos 1354'te Venedik'in İstanbul elçisi, Bailo, Venedik Doj'u Andreas Dandola'ya Bizans'ın Türkler ve Cenevizler tarafından tehdit edildiğini, bu yüzden Venedik, Sırp ve Macar krallıklarından herhangi birinin denetimine girmeye hazır olduğunu rapor etmişti. Çünkü devlet perişan ve sefil bir haldeydi ve Türklere yem olmakla karşı karşıya kalmıştı.[377] O dönemdeki Hıristiyan dünyasında tartışılan şey, Bizans topraklarının Türklere mi, yoksa Hıristiyan bir devlete mi kalması gerektiği üzerinde odaklanmıştı. Bizans mirasına konmaya aday olanlardan biri de Sırp kralı Stephan Duşan idi. Kral Duşan 20 Aralık 1355'te en olgun çağında öldü. Yerine geçen veliahtı Uroş babasının mirası olan devletin birliğini koruyamayarak dağılmasına neden oldu ve haliyle, Osmanlı için önemli bir rakip olan Sırp Çarlığı da kendiliğinden ortadan kalkmış oldu. Bizans kralı V. İoanes Roma'da

375 Laonic Chalcocondil, **Expuneri İstorice**, Ed. V. Grecu, Bucureşti, 1958, ak.Florica Lorint, Din İstoria **Unui İmperiu**, 1963, editura ştiintifica, s. 30.

376 Bratianu Priveegii, 101.

377 N. Gregores, I, 271, 303, 305.

Papalığa başvurarak Katolik mezhebe geçmek pahasına da olsa ondan askerî ve maddi yardım talep etti. Fakat Papa ona güvenmediği için gerekli yardımları yapmadı.[378]

Türklerin Anadolu'dan gelip Balkanlar'a yerleşmesi 1260 yılından başlar. Moğol saldırılarından kaçan bazı göçer obaları İzeddin Keykavus'a sığınırlar. İzeddin Keykavus o sıralarda Bizans imparatoruna sığınmıştır. Bizans imparatoru onları 1263 yılında Dobruca bölgesine yerleştirir. Bu göçerlerin içerisinde onlara öncülük eden Sarı Saltık Baba da vardır. Orada Altın Ordu kralı Nogay'ın desteğini de alırlar. Fakat Nogay öldükten sonra, gerekli desteğe sahip olmadıkları için bir kısmı Anadolu'ya geri dönerken, kalanların da Hıristiyanlaştıkları söylenir. Gagavuzların onlardan olduğu görüşü yaygındır. Yani Gagavuz'un Keykavus'tan dönüşme olduğu söylenmektedir.

Osmanlılar, İmparator Cantacuzenus zamanında Balkan topraklarına geçmiş oldu. Burada bir hususa değinmekte yarar vardır. Yukarıda Türklerin Anadolu'dan geçişlerinden bahsedildi; burada ise Osmanlı terimini kullanıyoruz, çünkü Osmanlı artık bir tek etnik kökene dayalı Türklerden oluşmuyordu. Birçok halkın birleşiminden oluşan dini ve siyasi bir birlik söz konusudur. Buna da Türkler öncülük etmiştir. Zaten daha sonraları imparatorluk büyüdükçe bir devletler topluluğu halini almıştır. *"Osmanlı Sultanı'nın yüksek egemenliği altında tâbi devletlerden oluşmuş, bugünkü deyimiyle bir devletler topluluğu niteliğindeydi."*[379]

Osmanlıların Trakya'ya ilk geçişleri, Bizans Devleti ile yaptıkları anlaşma gereği Süleyman Paşa öncülüğünde oldu. Cantacuzenus'un ona kışlamak üzere verdiği Cinbi kalesini daha sonra terk etmeyerek oraya yerleşti. Ardından Gelibolu'nun en stratejik noktası olan yerleri de ele geçirmeyi başardı. Ele geçirdiği yerleri şenlendirmek ve daha kapsamlı akınlar düzenlemek maksadıyla Anadolu'dan getirttiği Müslümanları yerleştirdi. 1354 yılında ise Gelibolu kalesini ele geçirerek büyük bir başarı sağladı. Böylece artık Balkan

378 Halecki, Un empreur 17, Mektubun tam metni, s. 31.

379 Halil İnalcık, BAL-TAM Türklük Bilgisi 3., Türkler ve Balkanlar s.27, Prizen 2005.

Fütuhatı da başlamış oldu.[380] 1361 yılında Edirne ele geçirilerek batıdan doğuya doğru Dobruca bölgesine giden yollara hâkim olundu ve Meriç vadisi boyunca ilerleyen yolda ise Sofya'ya kadar gidebilme olanağına sahip olundu. Osmanlı yayılmasını hızlandıran birçok faktör vardır. Sırp Çarlığı parçalanmış, Bulgar Çarlığı üç parçaya bölünmüştü. Bizans İmparatorluğu ise çaresizlik içerisinde kıvranıyordu. Balkanlar'daki küçük devlet ve beylikler arasında kıyasıya mücadele vardı ve ayakta kalabilmek için dış destek peşindeydiler. Macaristan ve Venedik devletleri bu durumdan azami derecede yararlanmak için harekete geçmişlerdi. Osmanlılar Balkanlar'da görülünce yerli devletçikler ondan yararlanmak istediler. Osmanlı ise önce onları himaye ediyor, ardından kendisine bağlıyor ve son etapta ise onları ortadan kaldırarak topraklarını imparatorluğun malı ilan ediyordu. *"Bağlar gevşekti. Osmanlı Sultanı, Yeniçeri ordusu ve akıncı kuvvetleriyle en büyük askerî güç olarak, bölge içi barışı koruyor, Macaristan ve Venedik'in bölgede yayılma ve egemenlik kurma girişimlerine karşı çıkıyordu. Balkanlar'da tâbi hanedanlar, bu devletlerle ilişki kurdukları, Sultan'a haraç ödemeyerek tâbilikten çıkmaya kalkıştıkları zaman, Sultan'ın kuvvetleri harekete geçiyordu. Gerçekte, Osmanlılar, Balkan İmparatorluğu'nu, merkeziyetçi bir imparatorluk haline getirmeye çalışıyorlardı. Bu siyaset safha safha gerçekleşti; vasallık dönemini doğrudan ilhak izledi."*[381] Planlı yayılmacılık sayesinde kısa süre içerisinde çok büyük başarılar elde edildiği kesindir. Ayrıca Balkan yarımadasında onlara karşı koyacak herhangi büyük bir güç zaten kalmamıştı. Bundan dolayı, önlerine çıkan küçük çaplı krallıklara da kolayca boyun eğdirdiler. Vakanüvis Ducas, Osmanlılar Rumeli'ye geçtikleri zaman mevcut durumu şu şekilde açıklamaktaydı: *"Bazı saldırgan insanlar gibi denizi geçerek kıyıdaki Trakya'ya vardılar ve önlerine çıkan her şeyi yıkarak yayıldılar. Çünkü ne onlara karşı çıkacak kimse, ne de vuruşacak bir güç vardı. Didimotich ve Silivri'ye kadar olan yerleri korkusuzca talan edip; bütün Trakya'yı işgal etmek amacıyla, imparator-*

380 Encylopedia of İslam, 2. Edisyon, II. Gelibolu maddesi.

381 Halil İnalcık, a.g.e., s. 27.

luğun başkentine kadar ilerlediler."[382] Osmanlılar fetih ettikleri yerlere bazı yenilikler de getirdiler. Her şeyden önce toprak mülkiyeti esasında radikal bir değişiklik yapıp, yerli feodallerin de gücünü kırmayı başardılar. Bizans Devletinin son dönemlerinde merkezi sistem ortadan kalkmıştı ve bunun yerine yerli feodal aristokratlar hâkim olmuştu. Köylüler ağır serflik koşulları altında angarya biçiminde çalıştırılıyordu. Balkan fetihleri sırasında ele geçirdikleri yerlerde *"toprak ve reâyâ Sultanındır"* sistemini hayata geçirdikleri için, yerli feodallerin halk üzerindeki otoritesini de kırmış ve onları tımar sistemi içerisinde örgütlemiştir. Bu gelişme sayesinde, toplumun en geniş kesimini temsil eden köylülerin en azından bu hususta Osmanlı egemenliğini benimsediği anlaşılmaktadır. Çünkü yeni bir sosyal gelişme belli bir süre için tepkilerin ertelenmesine neden olabiliyor. Osmanlı Devleti İslamcı karakteri gereği Balkan yarımadasında Müslümanlaştırma politikasını da yürütmüştür. İlk dönemlerde oldukça yoğun bir şekilde sürdürdükleri İslamlaştırma misyonerliğinde sonradan düşme olduğu gözlemlenmektedir. Bunun nedeni ise devletin Müslüman olmayanlardan aldığı cizye denilen vergidir. Bu vergiler sayesinde oldukça büyük bir gelir elde etmekteydi. Bu gibi kazanç yollarını tıkamamak için Müslümanlaştırma hareketi yavaşlatılmıştı. Rumeli'deki Müslümanların sayısı genelde XIV. ve XV yüzyılda artış göstermişti. Osmanlı Devleti özellikle göçebeleri kitle halinde zorla Rumeli'ye tehcir ederek stratejik yollar boyunca belli yerlere yerleştirdi. Bu tehcir ve göçertmeler sayesinde fethettikleri yerleri ve geçiş güzergâhlarını güvenlik altına almış oldu. Sürekli bir yayılmacılığı garanti edecek koşulları oluşturmak için her zaman uç bölgelere ihtiyaç vardı; işte bu bölgelere yerleştirenler sayesinde iç bölgelere akınlar düzenlediler.

Yayılmacılık ile devletin daha da büyümesi sorunları daha karmaşık hale getirdi. İlk önceleri ataerkil feodal yapı ile sürdürülen askerî demokrasi, batıda gelişmiş ve son aşamasına gelmiş olan

382 Ducas, İstoria Turco-Bizantina, '1341-1462' Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1958, akt. Florica Lorint, a.g.e., s. 31.

feodalizmle karşılaştığında onunla simbiyoz oluşturdu.[383] Sultanın egemenliğini tanımak şartıyla herkesle anlaşabiliyordu. Osmanlı sistemi Anadolu'daki Türkmen boy beylerine de yaşam hakkı tanımıyordu. Bu yüzden hemen hemen hepsiyle kanlı bıçaklı idi. Çünkü beylikler veya aşiret reisleri dışlanmakta ve onların yerini merkezi sistem almaktaydı. Öyle söylendiği gibi bütün Türkmen beyliklerinin desteği yoktu. Tam tersine, XIV. ve XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı'da iç ve dış karışıklıklar baş gösterdi. Hatta Anadolu beyleri kendi aralarında Osmanlı'ya karşı birleşiyorlardı. Bunlar önce İzmirli Cüneyd Bey'in etrafında birleştiler. Cüneyd Bey 1404 yılında Karaman ve Germiyanoğulları'na bile yardım ederek, Osmanlı soyunu Anadolu'da bir daha egemen olamayacak şekilde ortadan kaldırmayı hedeflemişlerdi.[384]

Rumeli, Anadolu'ya rağmen daha kolay ele geçirilmiştir. Hatta Osmanlılar dini karşıtlık konusunda Balkanlar'daki Ortodoks kilise mensuplarından bile destek alabildiler. Kilise mensuplarının *"Latinlere nefret, Türklere dostluk şiarı halk yığınları içinde iyice yuvalandı."*[385] Yunan Ortodoks Hıristiyan kitlelerinin haçlı şövalyeleri ile İtalyan tüccarlara pek sempati duymadıkları gibi onlardan çektikleri acı deneyimler vardı. Bu tepkiden dolayı doğu ile batı kiliselerinin birliğine duydukları antipati İslama duyduklarından daha çoktu. Osmanlı yönetiminden kurtulmak için, o dönemlerde Papa'ya gönderdikleri birkaç belge dışında başka bir kanıt yoktur.[386] Birçok olumlu koşul bir araya getirildiğinde Rumeli diye tabir edilen Balkan toprakları Osmanlı'yı imparatorluğa, Türkleri de devletleşmeye götüren bir yerdir. Askerî ve ekonomik yönlerden avantajlı bir saha idi. Zaten daha I. Beyazıd zamanından itibaren devletin merkezi Anadolu'dan Güneydoğu Avrupa'ya kaymıştı. Anadolu'yu ise Balkanlar'dan sağladığı ekonomik birikim ve Rumeli'deki askerî güçlerine dayanarak ele geçirmiştir.

383 M..A. Guboglu, A propos de la monographie du professeur Franz Babinger. Studia et acta orientala II. 1959, s. 217-237.

384 Ernst Werner, Büyük Bir Devletin Kuruluşu II, s.6, Alan Yayıncılık, İstanbul 1988.

385 Ernst Werner A.g.e., s. 212.

386 Miklosich, F./Müller, J., Acta et diplomata greaca medii aevi. Bd. III. Wien 1869. s. 291.

Osmanlı dışındaki diğer Türkmen beyliklerinde merkezi sistem yoktu. Beylik toprakları kardeşler veya baba ile oğul arasında paylaşılıyordu. Birbirlerini desteklemek amacıyla böyle bir sistem olsa da, çoğu kez birbirlerinden kopmuş ve farklı kamplarda yer almışlardı. Ama Osmanlı'da böyle bir sistem yoktu ve merkeziyetçilik hâkimdi. Belki de onun en güçlü yanlarından biri buydu. Fakat Ankara savaşında Yıldırım Beyazıt'ın Timurlenk'e karşı olan yenilgisinden sonra Osmanlı ailesi içerisinde de taht kavgaları baş göstermiştir. Taht kavgaları sırasında Balkan ülkeleri de döneme göre politika izlemiş ve yıkıma götürecek ittifaklar gerçekleştirmişler. Fakat Osmanlı Devleti tekrar toparlanarak egemenliğini sürdürmeye devam etmiştir. Sırbistan, Venedik, Macaristan ve Bizans'ın birlikte hareket etme planları ise o dönemlerde gerçekleşemedi. Fakat Balkan ülkelerindeki yüksek soylu sınıf her zaman Osmanlı karşıtı olmuş ve sürekli onu uğraştırmıştı. İmparatorluğun gerileme devrinden itibaren bir bütün olarak Balkan halklarını karşısında bulmuştur. Çünkü Avrupa'da ulusallaşma zihniyeti ön plana çıkmış ve Balkanları da etkilemişti. Böylece eskiden Osmanlı'ya karşı var olan kitlesel dinsel tepkiye bir de ulusal tepkiler eklenmiş oldu. Yüksek soyluların Anti-Osmanlı tavrı, Osmanlı Devletini küçük çaptaki Hıristiyan feodallere ya da yoksul köylülere yaklaştırıyordu. Bu kesimleri askerî amaçları doğrultusunda da kullanmakla birlikte, onları akıncı, Martalos, Voynuk ve Yeniçeri olarak görevlendirirdi. Eski aristokrat kesimlerden ziyade Tımar sistemi ile yeni dayanaklar bulmuştu. Bulgaristan sadece birkaç eski aristokrat tımar edinme avantajı elde edebilmişti.[387] 400 yılı aşkın Osmanlı-Balkan tarihi aslında çok inişli ve çıkışlı bir seyir izlemiştir. Osmanlı tarihi, dinsel ve etnik çatışmaların yoğunluğu bakımından çok kanlı bir tarih olarak anılmaktadır. İşte Kürtler de bu hengâmeden nasiplerini almış; sürgün, tehcir ve göçler sonucu bilinmezliklerle dolu bir yaşama atılmışlardır.

Osmanlı Zamanında Balkanlar'da Kürtler

Türkmenler, daha Orta Asya'dan göç etmeden önce Kürtlerle

387 Cvetkova, B.A., Prinos, V. s.116, İnfluence I, Sofya, 1962.

karşılaştılar. Daha antik çağlardan beri İran-Turan ilişki ve çelişkileri biliniyor. En belirgin dönemler ise bilindiği gibi Moğol istilası dönemine rastlar. Batıya doğru itilen Türkmenler, Kürt topraklarına ilk girenler oldu. Türklerin, Hazar Denizinin güneyine ve güneybatısına, Horasan ve Afganistan sahalarına girişiyle birlikte Kürtleri tanıdıkları kesindir. O tarihlerden itibaren, Doğu İran'dan başlamak üzere, Horasan, Azerbaycan, Kürdistan, özellikle Anadolu ve Balkanlar'da bir iç içelik yaşanmıştır. Bu iç içelik süreci boyunca sayısız savaş ve çatışmaların yanı sıra barışın hüküm sürdüğü dönemler de az değildir. Oğuzlar Kürdistan'a ilk girdiklerinde Kürtler ile aralarında kanlı çatışmalar çıkmıştı. Bilhassa Türkmenler ile Kürtler arasında bazen katliam derecesinde kanlı savaşlar meydana geldi. Abbasi Halifeleri Kürtler ile Türkmenler arasında ikili bir politika izliyordu. Bazen Türkmenleri Kürtlere saldırtırken, bazen de onları zayıflatmak için Kürtleri kullanıyordu. Bu hususta 1185 yılında küçük bir meseleden çıkan çatışma büyük bir savaşa dönüştü ve Suriye, Diyarbakır, Cizire, Musul, Şehrizor, Hilat ve Azerbaycan'a kadar yayıldı ve iki yıldan fazla sürdü.[388] Zamanla çatışmalar yerini ittifaklara bıraktı. Daha sonraları ise Kürdistan toprakları üzerinde kurulan Türkmen beylik ve aşiretleri, Kürt beylik ve aşiretleriyle konfederal bir statü içerisine girdiler. Kürdistan'ın içlerine kadar nüfus edenler Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu Türkmenlerdi. Bunlar yalnızca Kürt topraklarını ele geçirmekle yetinmeyip, Kürtleri daha da derin çıkmazlara ve parçalanmalara sürükleyen dini çelişki ve çatışmalar çıkardılar. Mezhepsel olaylara dayanan Kürt göçleri en çok da bu sıralarda görülmüştür. Bu dönem aynı zamanda Kürt ve Türkmen iç içeliğini de beraberinde getirdi. Bundan dolayı birçok Kürt aşiret ve kabilesi Boz Ulus veya Kara Ulus Türkmen birlikleri arasında adları geçmeye başlamıştır.

Hatta Selçuklu Devletinin kendisi bile aynı yöntemi izlemiştir. Bundan dolayı o dönemlerde Kürdistan'da bulunan Türk beyliklerinin etnik karakterleri hep ikincil planda kalmıştır. Buna mukabil olarak Kürt beylikleri de aynı yöntemi tatbik ettiler. Toplumsal alanda

388 İslam Ansiklopedisi, Kürtler mad.

kaynaşmaya gelince bu öyle kolay olmamıştır. Çünkü aşiret bağları gibi sıkı bir yapı o dönemin revaçta olan sosyal biçimiydi ve insanlar aşiretleri dışında kendilerini güvende hissetmiyorlardı. Şimdi olduğu gibi, ta o dönemlerden itibaren Kürtler, Türkmenleri hep yabancı olarak görmüş, ama daha baskıcı ve yok edici bir güç olan Moğollara karşı onlarla birleşmek ihtiyacı hissetmişlerdi. X. yüzyıldan itibaren, artık Kürtler ile Türkmenler, XX. yüzyıldaki inkârcı ve katı Türk milliyetçiliği dönemini saymazsak, her iki halk hep birlikte anıldı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve oluşum tarihi, bir bakıma göçebe toplulukların toprak elde etmek için yayılma ihtiyacından doğmuştur. Toprak bulma ve yayılma en çok da askerî işgal şeklinde gerçekleşiyordu.[389] Doğudan gelip batıya sıkışan kalabalık Türkmenler veya daha önce gelmiş olan Kürt toplulukları, yer ve yurt bulma endişesiyle hareket ederek hep batıya doğru yayıldılar. Balkan yarımadasına girişin amacı da orayı kendilerine vatan edinmekti. Bu aynı zamanda Osmanlı hanedanı tarafından kabul görmekteydi; çünkü imparatorluğu büyütmek için büyük insan gücüne ihtiyaç vardı. Göçerler ise buna en müsait olan kesimlerdi, bu nedenle Müslüman kesimler Anadolu'dan oraya aktarıldı. Osmanlı kayıtlarında oraya yerleştirilenlere ilişkin önce Türkmenlerden, XVI. yüzyıldan itibaren Yörüklerden de bahsedilmiştir. XV. yüzyıl kanunnamelerinde Âşık Paşazade tarihinde ilk defa Yörük adından bahsedilmiştir. O dönemin arşivlerinden anlaşıldığı kadarıyla Anadolu ve Rumeli'de göçerlere Yörük adı verilirdi. Ama bunlar Türkmenlerden çok farklıdırlar. Çünkü Türkmenlerde Oğuzluk daha belirgindir. D.E. Eremeev ve F. Demirtaş'a göre Kürdistan'da yaşayan Türkmenler ile Kürtler birbirlerine karışmış ve bunun sonucunda Yörük denen etnik grup ortaya çıkmış, bunlar yaşamlarını yarı göçer olarak sürdürmüşler.[390] Bazı tarihçilere göre ise Yö-

389 Ömer Lütfü Berkan, Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler, İktisat Fakültesi Mecmuası, XI, İstanbul, 1949-50, s. 544.

390 Eremeev, D.E., Proyshojdenye Yürükov i Türkmen, Moskova-Leningrad, 1963, s.24-70; Ztnogonez turok AHCCP, s.139, Moskova, 1971; F. Demirtaş, Osmanlı Devrinde Anadolu'da Oğuz boyları, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. VII, 1949, S.321-385.

rüklük sadece göçer olan ve hayvan yetiştiriciliğiyle geçinenler demektir ve bu yüzden etnik bir belirleme için bu ad kullanılamaz.[391] Aslında her iki tahlil de doğrudur. **Birincisi**: Yörükler, Kürtlerin ve Türklerin konar-göçer kesimlerinden teşekkül eder; bundan dolayı sadece Türk unsuru değil, Kürt unsuru da bu bileşkede yer alır. **İkincisi**: Yörükler sürekli hareket halinde olan ve hayvancılıkla geçinen kesimlerdir. Dikkat edilirse her iki belirleme de birbirlerini tamamlamaktadır. İşte bu yüzden Başbakanlık Tahrir defterlerinde Anadolu ve Rumeli'de bulunan Yörük aşiret, oymak ve cemaatleri arasında Kürtlerin de adı geçer. Hatta birçoğunun adı Türkleşmiş olarak yazılıdır. Anadolu'da bulunan Yörükler bugün bile ayrı bir etnik kimlik bilinçaltına sahiptirler. Rumeli Yörükleri, bulundukları alanlarda ordu ile birlikte hareket ettikleri için, Yörüklük orada daha ziyade askerî sistem içerisinde anılmıştır. Önceleri cemaat reisleri adıyla anılırken, daha sonraları bulundukları yerlere göre adlandırıldılar. XVI. yüzyılın başlarında, istisnalar dışında Rumeli Yörüklerinin hemen hemen tamamı yerleşik yaşama geçmişti.[392]

Kürtlerin Osmanlı Devleti zamanında Balkan yarımadasına geçişi birçok nedenden dolayıdır. Kürtlerin Rumeli'ye geçişi XIV. asırda zorunluluk ve gönüllülük temelinde olmuştur. Onu müteakiben daha sonraki yıllarda gönüllülük ikinci planda kalıp, tehcir ve onun daha ağır biçimi olan sürgün amaçlı geçişler birincil derecede etkili olmuştur. XV. asrın ortalarından başlayıp XVI. yüzyılın sonlarına kadar devam eden ve imparatorluk coğrafyası içerisinde baş gösteren keşmekeşlikten Kürt aşiretleri de nasiplerini almıştı. Sekban ve Saruca hareketleri, ardından boydan boya patlak veren Celali isyanları yüzünden daha çok da Kuzeybatı Kürdistan, Kapadokya ve Kilikya'daki aşiretlerin yaşamı altüst oldu. Daha önceleri yerleşik hayata geçmiş olanlar bile çift bozarak ya şehirlere, ya da göçebeliğe başladı. Bu durum Osmanlı Devletinin sistemini de altüst etmekteydi. Ne eskisi gibi üretim ve ticaret yapılıyordu, ne vergi veren kalmıştı; büyük bir dağılma

391 Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. VII, 1949, S.321-385

392 M. Tayyib Gökbilgin, Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan, İstanbul 1957, s. 20, 21,29.

olayı yaşayan halk toplulukları içerisinde kimse orduya asker veremiyordu. O dönem ve daha sonraki asırlarda devlet, toplumu tekrar ıslah edebilmek için yeni bir iskân politikası izledi. Bu iskân politikasının belli başlı amaçları şöyleydi: Birincisi: Sürekli olarak yer değiştiren, otlak ve mera peşinde olan konar-göçer aşiretler, merkezi sistemden saklanabiliyordu. Göçebelik yaşamı merkeziyetçi sisteme ters düştüğü için bir an önce onları yerleştirmeye karar verilmişti. Ayrıca göçer ve yerleşik halk arasında arazi yüzünden ortaya çıkan karışıklıklar da her geçen gün daha da artmaktaydı. Artan nüfus sonucu yaylaklar ve sulak araziler artık yeterli gelmiyordu. İkincisi: XVI. yüzyılın sonlarına kadar devam eden kargaşa içerisinde birçok köy ve kasaba virane olmuş, arazileri ekilemez olmuştu. Devlet aynı zamanda buraları tekrar şenlendirmek istiyordu ve bu yüzden mecburi iskân programı uyguladı. Üçüncüsü: Göçebe gruplara karşı yerli halkı korumak amacıyla, onları gösterilen yerlerde iskâna zorladı. Dördüncüsü: Kürdistan'da başlayan isyanları bastırmak gayesiyle; beşincisi ise, Safevilerle olan çelişkilerden dolayı, Safevi taraftarı Kürtleri dağıtmak ve zayıflatmaktı.

Bunların hangi biçimlerde yapıldığını şöyle sıralayabiliriz:

a) Misyonerlik faaliyet amacıyla
b) Tehcir yoluyla
c) Gönüllülük temelinde
d) Askerlikten yerleşmeciliğe
e) Sürgün

Misyonerlik amacıyla Balkanlar'a giden Kürtler

Balkan yarımadası Osmanlı literatürüne Rumeli olarak geçmiştir. Batıya ve güneye doğru yayıldıkça Eflak, Boğdan, Temaşver, Valahya ve Budin gibi adlar da eklenmiştir. Özel olarak Müslümanlaştırma ve

Türkleştirme siyasetinin tatbik edildiği yer Rumeli olmuştur. Bulgaristan, Sırbistan, Makedonya, Yunanistan, Bosna, Kosova, Dobruca gibi geniş sahalarda halen bunun izlerine rastlamaktayız.

Rumeli'deki misyonerlik faaliyetleri önceleri *"kâfiri imana getirmek"* amacıyla yapılmış, ancak kısa süre sonra devletin ve ordunun güvenliği için stratejik noktaları kontrol eden unsurlara dönüşmüştür. Şeyhlik ve dervişlik adı altında yeni yerleşim yerleri açmak ve kolonileşme harekâtını gerçekleştirmek başlıca amaçları idi. Devlet, ele geçirdiği veya ele geçirmek istediği alanlarda derhal iskân hareketi başlattı. Ama öyle bilinen iskân olayı gibi değildi bu girişim; daha çok boş yerlerde vuku bulmaktaydı. Hatta bazen de en ıssız yerlerde iskân hareketleri başlatıldı. Osmanlı yönetimi iskânı askerî amaçları dahilinde gerçekleştiriyordu. Herhangi yeni bir iskân yeri kurmayı hedeflediğinde, derviş ve şeyhleri devreye sokardı. Önce stratejik bir noktada herhangi bir tarikat adına zaviyeler kurardı. Bu zaviyenin amacı hem yolculara hizmet sunmak, hem de çevrenin güvenliğini sağlamaktı. Sonra yavaş yavaş zaviyelerin çevresine yeni evler yapılarak köyler kuruldu, nüfus çoğaldıkça da şehre dönüştü. Zaviye kurucuları sıradan insanlar olmadığı için planlanan amaç doğrultusunda hareket ederek Kolonizare hareket görevini üstlenmiş kimselerdi. *"Sultan Süleyman tahrirlerine göre, onun zamanında Anadolu vilayetlerinde 623, Karaman'da 272, Rum vilayetinde 205, Diyarbakır'da 57, Zulkadiriye'de 14, Paşa livasında 67, Silistre livasında 20, Çirmen livasında 4 zaviye mevcut bulunuyordu."*[393]

Söz konusu zaviyeler vasıtasıyla kolonizeyi yalnızca Türkmen dervişleri yapmıştır demek safdillik olur. Buna Afganistan'dan Yemen'e ve Mısır'a kadar tüm İslam dünyasının dini unsurları katılmıştır. İslamiyetin yayılma süreci boyunca hafızalarda her zaman yer eden terim *"fütüvvet"* tabiridir. İlk dönemlerde bağımsız ve kendiliğinden ortaya çıkan kimi çevreler kendilerine "gazi" unvanı takarak, uç bölgelerde *"gazavat"* yapmaya başladılar. Gazavat, saldırarak *"kâfirleri imana getirme"* biçimlerinde oluyordu. O sıralarda farklı isimler altında ortaya

393 Ö. Lütfü Berkan, İktisat Fakültesi Mecmuası, Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük nüfus ve arazi tahrir defterleri ve hakana mahsus istatistik defterleri, cild II.

çıkmış olsa da esasen Gazi unvanı olarak yer etmiştir. Kendiliğinden hareket eden ve sofuluk biçiminde vuku bulan bu kişiler daha sonraları çeşitli tarikatlar adı altında örgütlendiler. İbn-al Athir, miladi 971-972 yıllarında Abbasiler döneminde Gazaya davet adlı bir olaydan bahsediyor ve birçok İslam ülkesinden Bağdat'a gelen farklı insan gruplarını belirtiyor. İbn-al Athir, Bağdat'ta büyük karışıklıklara neden olan güruhlardan *Ayyâran*, *Fityan* ve *Nubuvviye* adlarını zikreder. Aynı şekilde İbn-i Cubayir'da XII. yüzyılda Suriye'de Nubuvviyelerin varlığından bahsetmektedir.[394] Tabari'nin naklettiği bir şiir de Ayyâranların daha IX. yüzyıldan beri var olduklarını gösterir.[395] Abassi halifesi Nasır'ın onları devlet himayesine almasına kadar, Maveraünehir, Horasan, İran, Irak, Suriye, Kuzey Afrika, Kürdistan ve Anadolu'da çeşitli adlar altında faaliyet yürüttüler.

Abbasi halifesi Nasır, geniş halk kitleleri arasında etkin olan Gazi tarikatlarından yararlanmak amacıyla fütüvvet zümreleri adıyla onları kendi denetimi altına almaya çalıştı. Çünkü fütüvvetçi sofular onun maddi ve manevi otoritesini tanımadıkları gibi devletin kontrolü dışında hareket etmekteydiler.[396] Halife Nasır bunu müteakiben, halifeliğe bağlı Müslüman hükümdarları bu örgütleme sistemine dahil etti. Halifenin bu politikası sayesinde Fütüvvet olayı, başıboş olmaktan kurtarılarak, batı şövalyeciliğine benzer hale getirildi. Dikkat edilirse Eyyübiler zamanında Haçlı Ordularının yenilgisine; Selçuklular zamanında Bizans'ı zorlayarak Anadolu'nun içlerine kadar yayılmaya; daha sonraları ise Osmanlı döneminde Balkanlar'ı baştan başa istilaya zemin hazırlamada bu fütüvvetçilerin rolü vardır. Hatta yeni bölgeler ele geçiren ve oraları İslam topraklarına katan hükümdar veya yöneticilere bizzat Halife tarafından sembolik Fütüvvet şalvarı verilirdi. Bu hususta İbn-il Bibi'den bir alıntı birçok şeye açıklık getirir: *"Sultan, âlimlerin şeyhi, dünyanın gözbebeği, Mecdeddin İshak'ı çok sayıda mücevherler, altın sırmalı Rumi kumaşlar, medeni atlaslar, Kıbrıs malı kadın giysileri ve örtüleri, İgdişler, Arap atları, rahvan merkepler ve Bohti*

394 The Teates of Ibn Jubayr, de Goeje tab'ı, Leyden 1907, s. 280.

395 Tabari, de Goeje, 3, II., s. 886.

396 P. Kahle, Die Futuwwa-Bündnisse des Kalifen en-Nasir 622/1225.

develeri, altın haçlar, günlerin raflarının ve zamanın sandıklarının taşımaktan aciz ve kusurlu kaldıkları gümüş tabaklardan meydana gelen sınırsız hediye ve armağanlarla o mübarek haberi (Sinop'un fethini, A.K.H.) *tebliğ etmek, İslam'ın yüzünü ağartan ve padişahlık tahtının gözünü aydınlatan o önemli fethin ve büyük zaferin müjdesini vermek için gönderdi ve Halife'den fütüvvet şalvarı istedi."*[397] XIII. ve XIV. asırlarda Anadolu'da fütüvvetçilik gazilik adıyla anılmaya başlandı. O tarihlerden itibaren bu unvan yeni alanlar zapteden uç beylerine de verildi.

Anadolu şehirlerinde örgütlü olan Mevlevilik, Rifailik ve Helvetiyeciliğin tarihi, Osmanlı Devletinin kuruluş dönemine rastlar. Mevleviler ayin ve erkânlarını daha çok aristokrat ve zengin kesimlere dayalı olarak sürdürüyor ve heterodoks kesimlere karşı mevcut siyasi sistemi korumaya çalışıyorlardı. Daha sonraları Ahi teşkilatlarıyla kurdukları ilişkiler sonucu şehir esnaf ve sanatkârlarını da örgütleyebildiler. Bilhassa liberal yaklaşım adı altında Hıristiyan ve Musevi kesimleri yanlarına çekerek asimile etme ustalığına sahip oldukları görülmektedir.

Kürdistan'dan Batı Anadolu'ya giren ilk misyoner tarikatın hangi tarihte olduğunu kestirmek zordur. Ama Selçuklular döneminde bunun birçok örneği mevcuttur. Selçuklu sultanlarından Alâeddin Keykubad ve sarayın ileri gelenlerinden birçoğu Kürt şeyhi Şıhabeddin Sühreverdi'nin tarikatında yer aldı. *"Sultan,* (Alaeddin Keykubad A.H.K.) *ileri gelenler ve başta Celaleddin Karatay olmak üzere diğer emirler, kendi istek ve gönül rızalarıyla Şeyh'in* (Şeyh, Sühreverdi A.H.K.) *tarikatına girerek ona bağlandılar."*[398] Şehy Şihabeddin Sühreverdi'nin tarikatı fütüvvetçiydi ve bu yüzden fetihçi sultan ve çevreler tarafından rağbet görmekteydi. Şeyh Şıhabeddin'in İslam tasavvufu konusunda meşailiği temsil ettiği ve dönemin en büyük tasavvufçularını yetiştirdiği biliniyor. Sultanların, onun tarikatı gibi büyük bir organizasyonda yer alması kendi lehlerine büyük yarar sağlamıştır. Bu örnekte de görüldüğü gibi Kürt tarikat şeyhlerinin

397 El Avamir'ül Alaiyye fi'l Evamir'ül Alaiyye, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: 1996, s. 176.
398 İbn-i al Bibi, a.g.e., s.248, 251.

İslam dünyasında Fütüvveti telkin etmede önemli roller oynadıkları belli oluyor. Daha Selçuklu döneminden itibaren Türki devletlerin Müslüman olmasında ve gazavat yapmalarında etkili oldukları anlaşılmaktadır. Osmanlı tarihçileri yaptıkları araştırmalarda, şeyh ve dervişlerin faaliyetlerinden bahsederler. Fakat Türk tarihçileri bunların Babai ayaklanmalarından arta kalan kimseler olduklarını yazarlar. Hatta Babailiğin Şamanlıktan etkilenmiş bir Türkmen düşüncesi olduğunu vurgulamaktadırlar. Halbuki durum tam tersidir. Babailiğin kökleri çok öncelere dayanır ve bunun kaynağı Manicilik ve Mazdekiliktir. En büyük Babai şeyh ve dervişleri ise Kürdistan'da ortaya çıkmıştır. Türkmenler, Kürdistan'a geldikten sonra bu tasavvuf düşüncesini tanıdılar. Yoksullara dayanan ve haksızlığa karşı olan tutumuyla, her bakımdan dışlanmış olan Türkmenler ona sempati ile yaklaşmış ve kurtuluş düşüncesi olarak sarılmışlar.

Babailik ve Kürtler

1240 yıllarına doğru Malatya'nın güneyinden, Fırat'tan Toroslar'a doğru Bêhisni ve Maraş'a uzanan bölgede, Selçuklu Devletine karşı büyük bir ayaklanma başlar. Ayaklanmanın lideri Samsatlı Baba İshak'tır. İshak kendisini Tanrı'nın Peygamberi ilan ettiğinden Baba Resul ya da Baba Resul'ullah olarak adlandırılır. Haçlı kaynaklarında Baba İshak'tan *"Paparoissole"* diye de bahsedilir.

Onun kendi öğretisi hakkında yazılı bir eseri yoktur. İlk işi lükse ve işrete dalmış olan Selçuklu sultanlarına karşı gelmek olmuş; onları dinden ve adaletten ayrılmış olarak lanse etmişti. Onun yaşam biçimi herkesi etkiler, tek başına yaşar ve hiç kimseden bir şey almazdı. Amasyalı tarihçi Hüsameddin onun Hasan Sabah'ı taklit ettiğini ileri sürer.[399]

Yaşayış biçimi onu çevredeki bütün halklar arasında saygılı hale getirmişti. Kürt, Türkmen vd. halklar ona büyük saygı göstermeye başladılar. Tarihçi Hüsameddin'e göre o Tanrıyı insan biçiminde düşünüyordu. Haliyle o bu yönüyle, İsa'yı Tanrı sayan Hıristiyanların da dikkatini çekmiş ve ona yakın olmalarına neden olmuştu.

399 Hüseyin Husameddin, Amasya Tarihi, II. s. 369.

Baba Resul, ya da bilinen adıyla Baba İshak en çok Kürtler ve Türkmenler üzerinde etkili olur. O dönemlerde Kürt ve Türkmen toplulukları ağır yaşam koşulları içerisinde boğuşuyorlardı. Baba İshak gibi birçok şeyh veya dervişin toplumsal sorunlarla uğraşması onu bu halklar arasında bir veli derecesine getirmişti. Buna bir de Selçuklulara karşı olan devletçiklerin siyasal desteği de eklendiğinde, toplumun harekete geçirilmesi için koşulların elverişli olduğunu ekleyebiliriz. Takipçilerine göre, *"o dinden çıkmış"* olan Selçuklulara karşı Urfa ve Maraş çevresindeki Harzemşahlarm da desteğini almıştı. Bu durumu o dönemin koşullarında Selçuklu Devletinin resmî tarihçisi İbni Bibi şöyle anlatır: *"Baba İshak her tarafa müritlerini yollayarak Cihat için halkın hazır olmalarını söyler. Kendisine en çok bağlı olan yörelerin başında Keferesud ve Maraş bölgeleri gelir. O yörelerdeki halk ellerindeki malları satarak silah alır ve ayaklanma için Baba İshak'ın emrini bekler. En başta Kâhta ve Adıyaman'ı ele geçirirler. Ardından Amasya'da olan peygamberlerini görmeye giderler. Bu arada önlerine çıkan şehir ve kaleleri ele geçirirler.*

Her geçen gün artan başarıları yeni kesimlerin onlara katılmasına neden olur. Hatta Karamanlıların ataları sayılan Nure Sofi, Moğolların önünden kaçtığında Sivas'a gelir ve Babailerle ilişkiye geçer."[400]

Sonunda Selçuklu Sultanı Baba İshak'ı öldürtür. Ama onun öldüğüne inanamayan Babailer mücadeleyi sürdürürler. Selçuklu Sultanı Frank ve Gürcü askerlerin yardımıyla Babaileri ortadan kaldırmak ister. Fakat Müslüman askerler, Baba İshak'ın dinsel etkisi altında oldukları için Babailere saldırmak istemezler. Hıristiyan askerler büyük bir güçle saldırıp onları püskürttükten sonra Sultana bağlı Müslüman askerler ancak saldırırlar.

Babailik ve Din

Babailiğin dinsel niteliği hakkında kesin bilgi yoktur veya çok sınırlıdır. Günümüzde var olan Sünnilik ile Şiiliğin dışında olduğunu

400 İbn Bibi, Selçuklular Tarihi, ak. Doğan Avcıoğlu, Türklerin Tarihi, V. s. 1993.

ileri sürenler vardır.[401] O çağlardaki bütün sosyal hareketler resmî dini anlayışa karşı dine farklı yorumlar getirir ve bu biçimde etkili olmaya çalışırdı. Babailik de böyle bir çerçevede ortaya çıkmış olsa da, kesin olarak hangi görüşü benimsediği bilinmiyor. Fakat daha sonraları onun bazı izleyicilerinin, Şiilikle bağlantılı olan tarikatlar kurdukları söylenir, ki bunlardan biri de Hacı Bektaş-ı Veli'dir. Mevlevi kaynakları, *"Hacı Bektaş-ı Veli, Baba Resul'ün has halifelerinden idi"* der.[402]

Selçuklu Devleti, merkezileşme gereği kendi içinde katı feodalizme doğru yöneldi ve dar zümrelerin çıkarlarını ön planda tutmaya başladı. Bu durum aynı zamanda sınıflaşmanın da işaretiydi ve özgür ilişkilere dayalı aşiretler arası yaşamı olumsuz yönden etkiliyordu. İran, Bizans ve Arap ekonomik ve siyasal sistemlerinden etkilenen Selçuklu Devletinde eskiden var olan askerî demokrasi veya göçebe kültürü artık mazide kalmıştı. Kısacası daha baskıcı ve daha talancı bir sitem olup çıkmıştı. Moğollardan kaçarak batıya gelenler, bir bakıma onlara benzemişti. Yani Moğollar gibi, onlar da köleciliği dayatmaktaydı. Her yerde olduğu gibi, ayırımcılık belli bir süre sonra karşıtını da doğurarak, Babailiğin öncülüğünde büyük bir ayaklanmaya dönüşmüştü. Aynı durum Osmanlı örneğinde de vardır. Kuruluş sırasında onu destekleyen ve orduyla beraber en ön saflarda akınlar düzenleyen Kalenderi dervişleri, Osmanlı merkezileştikçe ve feodal karakteri katılaştıkça ona karşı ayaklanmaya başladılar. Bazı tarihçiler Osmanlı Devletinde feodal mülkiyet sistemi olmadığını ileri sürseler de, bu mümkün değildir. Çünkü her şeyden önce toprak temel yaşam aracıdır ve Osmanlı bunu kendisi için önemli bir iktidar aracına dönüştürmüştür. Tımar sistemi adı altında kendisine en iyi hizmet edene verdiği topraktan faydalanma, bu kez Tımar sahiplerinin katmerli sömürüsüne neden olmuştur. Kapitalizmde var olan para-rant ilişkisi, feodalizmde ürün-rant biçimindedir. Osmanlı sisteminde ise bu durum biraz daha karmaşıktır ve toprak-rant, ürün-rant, savaşçılık-rant biçiminde görülür. İmparatorluğun son döneminde ise para-rant sistemi de devreye girmiştir.

401 C. Cahen, Pre Otoman, s.259, ak. Doğan Avcıoğlu, Türklerin Tarihi, V. s. 1994.

402 Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri,Tahsin Yazıcı çevrisi I, s.370, ak. Doğan Avcıoğlu, a.g.e. s. 1995.

Baba İshak'ın etnik ve dini kimliği hakkında farklı görüşler mevcuttur. Türk tarihçiler bütün tasavvufçu liderlerin menşesi için söyledikleri gibi, onu da Orta Asya'dan gelmiş, Şamanist Türkmen bir derviş olarak tanıtırlar. Ama, Amasya tarihinin yazarı Hüsameddin onun bir Rum dönmesi olduğunu ileri sürer! Hatta Baba İshak'ın Bizans İmparatoru Komnenos'un soyundan olduğunu belirtir ve asıl amacının Amasya'da bir Rum Devleti kurmak olduğunu söyler. Sonradan Sivas kadısı olan bir Şii filozoftan Batıniliği öğrenir. Sivas kadısına olan yakınlığı sayesinde çevrede etkili olur ve kadı ölünce o da Amasya'ya kaçar. Bu sırada *"Horasanlı şeyh Baba İlyas'ın müridi olur. İlyas'ın gölgesinde köylüleri kazanır. Konya'nın kudretli kişisi 'Rum dönmesi' Saadettin Köpek onun adamıdır. Köpek'in desteğiyle rakiplerini temizler ve ayaklanır."*[403]

Babailiğin dinsel motivasyonu açıktır. Doğrudan iktidarı ve hâkim dinsel otoriteyi hedef alır. Onların görüşleri, Kürdistan dervişçiliğinden ayrı sayılamaz. Temel düşünce biçimi doğrudan doğruya oradan etkilenmiştir. Babailiğin ve daha sonraları Alevi ve Bektaşi felsefesinin üç temel kuralı olan *"eline, beline ve diline sahip ol"* şiarı Maniciliğin de temel kurallarıdır.[404] Maniciliğin etkisiyle daha önceleri Ermeni ve Kürtler arasında Heterodoks Pavlikan hareketi ortaya çıkmıştı. Daha sonraları Kürtler arasında Şeyh Adi'nin öncülüğünde bu kez Maniciliğin farklı bir yorumu olarak Ezidilik ortaya çıktı.

Babai ve Bektaşi kültüründe en çok yer eden ve yaradan anlamına gelen *"Çalab"* terimi vardır. Prof. Marr, bu terimin Kürtçedeki *"ezda"*nm Türkçe karşılığı olduğunu belirtir. Ona göre Ezidi'nin Türkçe karşılığı da *Çeleb*'e tapan anlamına gelen Çelebi'dir. Çalab ve çelebi kelimelerinin menşesi, son defa olarak, N. Marr[405] tarafından tetkik edilmiştir. Bu zat Çelebi kelimesinin Baron Rosen'in Anadolu dervişleri nezdinde kaydettiği kullanış şeklini ve bu kelimelerin ancak Türk olmayan bir kavimde vücut bulabileceği hakkında Melioranskiy tarafından serd edilen lisanı delilleri tetkiklerine başlangıç noktası olarak

403 Hüsameddin, Amasya Tarihi II. s. 354-395.

404 İslam Medeniyeti Tarihi, Çev. Prof. Dr. Fuat Köprülü, 2. Baskı, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yy., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1963. s.89, 242.

405 Nicholas Jakovlevich Marr, Zapiski, XX, 99

almıştır. N. Marr'a göre, *"bu iki kelimenin menşe'ini, deleb 'Allah' ve delebi asilzade ve seyyar şarkıcı kelimelerinin bugün dahi tesadüf edildiği Kürtçede aramak lâzımdır. Deleb kelimesi İrani olmamakla beraber, Kürtlerin İrancadan evvelki dilinin bakiyesi telâkki edilmek icap eder. (...) Çelebi, aynı zamanda, bugün Yazidi namı ile anılan (Farsça İzed, 'Allah') mezhebin eski ismi imiş. Kürt putperestliği Müslümanların dini hayatı ve bilhassa Anadolu dervişleri üzerinde mutlak bir tesir icra etmiştir; ahl-i hakk ve yahut Ali-ilahi namı altında İran'da bir Kürt tarikatının çok yayılmış bulunması da bunu te'yid edebilir."*[406]

Türkmen dervişlerinden kalma önemli tasavvuf tabirlerini incelediğimizde Kürtçenin ve Kürt tasavvufçuluğun ne kadar etkili olduğunu rahatlıkla görebiliriz. Yunus Emre'nin dilden dile dolaşan, *"Benim adım dertli dolab, suyum akar yalap yalap, böyle emreylemiş Çalab, derdim vardır inilerim"* mısraları aslında Kürt heterodoks anlayışıyla yoğrulan Türkmen tasavvufçuların ruh halini yansıtır. Öyle İslam öncesi Türk Şamanlığından etkilenme falan söz konusu değildir. Aile içi geleneklerde Şamanlığın bazı etkileri görülebilir; ne var ki tasavvuf inancı konusunda Türkmenler kesinlikle Kürdi tarzı benimsediler. İşte Yunus Emre'nin dilinden söylenen *dolab, çalab ve yalab* kelimeleri bunun en açık delilidir. Dervişlerin hu çekmesi bile Kürt dervişlerinin selam biçimidir. Onlardaki erenlik ise hem Ezidilikte, hem de Alevilikte ruhani bir mertebe olan pirliğe karşılık gelmektedir. Dini terim ve kaideler araştırıldığında ortaya ilginç bir durum çıkacağı muhakkaktır. Öyle görünüyor ki Türkmenler, Kürdistan'a geldiklerinde Kürt-Türk sentezi biçiminde yeni bir yapı geliştirip, daha batıya doğru yaydılar.

Tarihi süreç biraz dikkatlice izlendiğinde sorun daha kolay anlaşılıyor. *Hıristiyanlık, Manihizm, Mazdekçilik, Pavlikancılık, Yezidilik, Alevilik, Bektaşilik, Kalenderilik* vb. birçok tasavvufçu heterodoks dinsel çıkışlar art arda ortaya çıktılar. Merkezi sistemin denetimindeki hâkim dinlere karşı halk içerisinde büyüyüp geliştikleri ortadadır. Prof. Osman Turan, Baba İshak hareketinin patlak verdiği Maraş-Malatya çevrelerindeki o dönemin dinsel yapısını

406 İslam Ansiklopedisi Çelebi maddesi

araştırır ve, *"Müslüman ve Hırististiyan halklar, aşırı Şii (İsmailli) zümreler, Mani ve Hıristiyan inançlarına bağlı Pavlikancılara ait eski inançlar birbirlerine karışmış idi."* der ve Baba İshak düşüncesini de böyle bir çerçevede ele alır.[407]

Söz konusu sahalarda bir zamanlar Germiyanoğulları vardı ve bunlar sonradan Anadolu'nun batısına göç etmiş ve bir devlet kurmuşlardı. Prof. Cahen, İbn Batuta'ya dayanarak Malatya kökenli Germiyanlıların Yezidi inançlı Kürt ve Türkmen karışımı olduğunu belirtir. Fransız araştırmacısı Claude Cahen, Türklerin Anadolu'ya gelip buraya yerleştiği sırada ortaya çıkan yeni güçler ve büyüyen çatışmalar sonucunda Kürtlerin sürekli hareket halinde olduğunu belirtir: *"...Bu arada pek çok Kürt grupları da yer değiştirmiştir. On dördüncü yüzyılda, Diyarbakır kavimlerinin dağılış biçimleri daha önceki dönemlerde olduğundan değişiktir, ama on altıncı yüzyıldaki durumlarının aynıdır. Ayrıca bu dönemde Kürtlerin önceleri hiçbir zaman görülmemiş oldukları Ermeni yörelerine de sızdıkları anlaşılmaktadır"*[408] Germiyanoğulları, Anadolu'da önemli bir beylikti. Üstünlüğü Osmanlı'ya kaptırdıktan sonra, kitlesi de dağıldı. Bu kitlenin önemli bir bölümünü Kürtler oluşturuyordu. Germiyanoğulları adı altında Türkmenler ile birleşen Kürtler eski Manici ve daha sonraları ise Pavlikan Hıristiyanların merkezinde yaşarlardı. Hatta İbn Batuta onların Yezidi inancından olduklarını belirtmiştir. Mevcut koşullarda kendi düşüncelerini İslam ile birleştirerek yeni bir Heterodoks İslam ortaya çıkardıkları söylenebilir. Batıni inançlar sayesinde yeni olaylar ve sonuçlar ortaya çıkmıştır. Osmanlıların Babailikten esinlenen Kalenderi dervişlerinin rolleri sayesinde gazavatı başardıkları söyleniyor.

Kalenderiler

İslam dünyasında ilk tasavvuf düşüncelerinin ortaya çıkışı, Emevi hanedanı (661-750) döneminde olmuştur. O dönemde Arapçılık hâkim olmuş ve halifelik giderek saltanata dönüşmüştür. Gayri-Arap olan Müslümanlar Mevâlî diye adlandırılmaktaydı. Fiziki

407 Prof. Osman Turan, **Selçuklular zamanında Türkiye**, s. 425.

408 Claude Cahen, **Germiyanoğulları** Men'şei, 1951, İsmet Parmaksızoğlu, İbn Batuta Seyahatnâmesinden **Seçmeler**, s. 14, MEB, 1971 İstanbul.

ve ruhi baskılar ister istemez Arap olmayan kesimlerin tepkisine yol açmıştı. Yani İslam dünyasında ortaya çıkan buhranlı dönemden kurtulma duygusu Tasavvufi düşüncelerin ortaya çıkışına neden olmuştu. Arap olmayan Müslüman kesimlerin tepkisi ortaya çıkmaya başlamıştı. Bunun felsefi boyutu da mistik karakterdeydi.

Eski toplumlarda olduğu gibi bunu en erken hissedenler toplumun orta kesimleriydi. Orta kesimin en çok etkilenenleri ise esnaflardı. Esnafın, Arap dünyası ve o dönemdeki ilim ile doğrudan bağı olduğu için, kendi eksenleri etrafında yeni düşünce biçimleri de ortaya çıkarmışlardır. IX. yüzyıl İslam toplumları incelendiğinde bu durum kolayca görülür.

İşin en ilginç yanı ise; Tasavvufi düşüncelerin İslamiyetin çıkış yeri olan Arabistan'da ortaya çıkmamasıdır. Daha çok İran, Kürdistan, Horasan ve daha sonraları Anadolu'da görülmesidir. Bu durumu üç şekilde izah edebiliriz. Birincisi: Arap ırkçılığına karşı İran ve Kürdistanlı orta tabakaların mistik arayışlara girişleri. İkincisi: Eski din ve kültüre dönüşün biçimi olarak ortaya çıkması. Bu husus kaba bir dönüşten ziyade, eski dini ve felsefi değerlerin İslamiyet ile birleştirilmesi veya onların İslam kisvesi altında saklanması biçimindedir. İran ve Kürdistan'da Zerdüştlük Manicilik, daha doğuda Hint Felsefesi, Anadolu'da Yunan ve Türkistan'da ise Şamancılık ile birleştirilmeye çalışılmıştır. Onların çoğalmalarını sağlayan önemli dördüncü neden ise İslamiyeti yaymak için yapılan Gazavatlardır. Bilhassa Osmanlı Devletinin kuruluşunda ve Rumeli'ye kadar gidilmesinde büyük roller oynamışlardır. Bundan dolayı Osmanlı bey ve sultanları tarafından desteklenmiş ve hatta stratejik önemde olan yerlerde bunların tekke ve zaviye kurmaları için her türlü yardımlar yapılmıştır. Yani onların fethedilen yerlerin yurtlaştırılmasında koloni kurma görevleri vardı.

Sırasıyla önce Kalenderi veya Bektaşi dervişleri bir bölgeye girerek zemin oluştururdu. Ardından akıncı birlikleri girer ve zayıf kale ve şehirleri düşürürlerdi. Bundan sonra büyük güçlerle en müstahkem yerler ele geçirilirdi. Bunları takiben yerli toplumların Müslümanlaştırılması gelirdi. Artık öyle bir aşamaya gelindi ki, Müslümanlık

ile Türklük aynı kefeye kondu ve Türkleşme aşaması başlamış oldu.[409]

Tasavvufun en etkin biçimi, İran felsefesi temelinde ilk önce *Melametlik* adıyla ortaya çıktı ve heterodoks İslam olarak etkisi halen sürüyor.

Heterodoks anlayışların en yoğun olduğu coğrafya Kürdistan ve Horasan olmuştur. Bu her iki coğrafya âdeta Tasavvufçu üretim merkezi rolü oynayarak, sırasıyla Bağdat, Maverünehir ve Anadolu'ya sürekli olarak tasavvufçu ihraç etmişlerdir. Tasavvuf düşünürleri gittikleri yerlerde kendi haleflerini seçmek ve dünya görüşlerini yaymak için eğitim ve örgütleme merkezleri oluşturdular. Bunların bu eğitim merkezlerine dergâh, teke ve zaviye denilirdi. Bu üç kurum isimlerinin etimolojik karakteri aynı zamanda Tasavvufçuluğun çıkış coğrafyasını da izah etmektedir.

İslam toplumunun buhran döneminde ortaya çıkan tasavvufçuluk, aynı zamanda yeni bir zihniyetin de başlangıcıdır. Bu yeni zihniyet kılık kıyafetten ibadete ve inanç kurallarına kadar her şeye yenilik getirdi. Tarikatların temsilcileri olan şeyhler ve dervişler, mevcut düzen ve kuralları dışlayan bir tarz geliştirdiler. Bunların içerisinde kendilerinden en çok söz edilen kesime Kalenderiler denir. Onların faaliyetleri Hindistan'dan başlayıp, ta Doğu ve Batı Avrupa'ya kadar yayılmıştır. Her ne kadar maddi dünyayı dışlasalar da ve ona değer vermeyen ve bunu kendi günlük davranış ve yaşam biçimleriyle dışa yansıtsalar da, her yerde tam bir benzerlik arz etmezler. Kimi zümreler başı boş ve dilenmekle geçinirken, Baba Tahirê Ûryan, Şems-i Tebrîzî (1247), Fahru'd-Din-i Iraki (1289) vb. toplum içerisinde birer felsefi otorite olmayı başarmışlar.

Balkanlar'a yapılmış ilk Müslüman göçleri Osmanlı Devleti kurulmadan çok öncelere dayanır. Bilhassa Macaristan ve çevresine ilk defa İsmaili tarikatına mensup grupların gittiği söylenir. İkinci bir göç dalgası da Selçuklu döneminde baş göstermiştir. İddialara göre Selçuklu Saltanatı içerisinde II. Keykavus ile kardeşi olan Moğol yanlısı Rukneddin Kılıçarslan arasında taht kavgası çıkmış-

409 Bernard Lewis, Tarihte Araplar, Çev. H.D. Yıldız, İstanbul 1979, ss. 55-75 - A. J. Arberry, Le Soufisme, Paris 1952, ss. 32-47.

tı. II. Keykavus kardeşine karşı tutunamayıp Bizans'a sığınmıştı. Olaylar sonrasında Bizans İmparatoru VIII. Mihail, ona bağlı olan topluluktan büyük bir kesimi Dobruca sahasına yerleştirmişti.[410] İçkiye ve safahata düşkün olan II. Keykâvus, Hıristiyan bir anneden doğma olmasına rağmen Türkmenler tarafından destek görmüştür. Çünkü o Moğol egemenliğine karşı olarak bilinirdi; haliyle Moğol karşıtı olan kesimler de onu destekliyordu.[411]

Ayrıca bu ilk göç edenler içerisinde adı menkıbelerde sık sık geçen ve günümüze kadar kendisinden bahsedilen Sarı Saltık denilen bir derviş de vardır. Selçuklu tarihini ilk yazanlardan İbni Bibi ve ondan sonra gelen Kerîmûddin Aksarayî ve Georgieos Pachymeris ile Nicephorus Gregoras gibi Bizans tarihçileri bu göçü doğrulamakla birlikte Sarı Saltık'tan hiç bahsetmezler. Ondan ilk bahsedenlerden birisi XV. yy. Osmanlı tarihçilerinden Yazıcızâde Ali'dir. Aslında Yazıcızâde, Ali İbni Bibi'nin eserini tercüme etmiş ve buna Sarı Saltık adını da eklemiştir. *Tavrih-i Al'i Selçuk* adlı bu kitapta II. Keykâvus'a bağlı olanların Dobruca'ya yerleşmeleri, oradan Kırım'a gidişleri ve tekrar Dobruca'ya dönüşleri anlatılır. Daha sonraları, İbni Batuta, Evliya Çelebi ve daha birçok seyyah Dobruca'ya yaptıkları seyahatler sırasında yerli halktan duyduklarına dayanarak Sarı Saltık'tan bahsetmişlerdir. Onun adına zaviye ve tekkeler kurulmuş ve adına menkıbeler yazılmıştır. Bu sayede ismi unutulmamıştır. Hatta Osmanlıların cihat ve gazaları sayesinde onun adı da fütüvvetçi dervişler arasında yayılmış ve bu yayılma çerçevesinde onun adına birçok türbe ve zaviye kurulmuştur. Anadolu'dan Balkanlar'a göç edenlerin sembolü haline gelmiştir. Bütün bunlara rağmen bazı ciddi araştırmacıların bu göçün ve Sarı Saltık adlı bir şahsiyetin hayali olabileceğini söylediğini de belirtmek gerekir.[412]

Onun sadece rivayetlere dayalı biri mi, yoksa tarihi bir kişilik

410 İbni Bibi, El-Evamürü'l-Aliyye fi'l-Alâiyye, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı yay. Ankara, 1996, c. 2; Kerîmuddin Aksarayî, Müsâmertü'l-Ahbar ve Müsâyeratü'l-Ahyar, çev. Mürsel Öztürk, TTK yay., Ankara 2000.

411 A. Yaşar Ocak, Sarı Saltık, TTK yay. Ankara 2002, s.22.

412 C. Cahen, Gagavuzların kökeni ile ilgili tartışmalı hususlar, çev. H. Güngör, Türk Kültürü. Sayı 457, Mayıs 2001, s. 299-301, ak. A. Yaşar Ocak, a.g.e., s. 29.

mi olduğu hususunda birçok araştırma yapılmıştır. Osmanlı tarihçileri Dobruca ve Karesi'de yaşayanlardan bu yönlü rivayetleri derlemişler. Popüler anlayışa göre gerçek, ilk araştırmacılara göre hayali, son araştırmacılara göre ise gerçek tarihi bir kişilik olarak ele alınıyor. Tabii ki sorun Türkmen göçleri ile ilgili olduğu için onu da Türkmen kimliği çerçevesine koymaktadırlar. Yabancı araştırmacılar Türklerin Balkan yarımadasına göçleri konusunu araştırırken, ister istemez orada ismi evliya olarak geçen kişileri Türkmen olarak algılayacaklar. Yoksa Saltıkların bir Kürt aşireti olduğunu ve Moğol istilasına karşı olan Selçuklu kesimini desteklediğini nereden bilecekler? (*Saltık adlı Kürt aşireti halen Dersim'de vardır.*) Şimdiye kadar, Kalenderi tarikatına mensup dervişlerin ilk defa Kürtler arasından çıktığına ve onlardan Türkmenlere geçtiğine dair araştırmalar olmadığından *"Sarı Saltık da Türkmen'dir"* deyip geçildi. Yukarıda bazı araştırmacıların, Yörük denilen aidiyetin Kürt-Türkmen bileşiminden oluştuğuna değinildi. Bundan dolayı Anadolu'dan Balkanlar'a göç edenlerin tümünü Türkmen olarak lanse etmek pozitif bir yaklaşım değildir.

Selçuklu Hanedanı'nın üzerinde yaşadığı coğrafyada en kalabalık nüfusu Kürtler teşkil eder. Haliyle Selçuklu Devleti ile ilgili olumlu ve olumsuz her hususta onlar da etkilenmiştir. Selçuklu tebaası olan Kürtler, aynı zamanda devletin askerî, emiri ve bürokratı olarak faaliyet yürütmekteydiler. Zaten Selçuklu'nun Kürtleri dışlayarak, Bizans İmparatorluğu'na karşı ayakta kalması düşünülemez. Hatta anımsamak gerekirse, Bizans'ın baskıcı politikalarından dolayı Kürtler Selçukluları desteklemiş ve Anadolu kapısını onlar açmışlar. Daha sonraları batıya doğru faaliyetlerde de Kürtlerden sürekli olarak yararlanmışlar. Selçuklu hanedanı Türk olmasına rağmen günlük yaşamda bu durum ön plana çıkmadığı için, İranicilik daha revaçtaydı. İbni Bibi'nin aktardığına göre, Bizanslılar tarafından esir edilen Selçuklu emirlerinden Nureddin Erzincani diye biri vardır ve büyük ihtimal bu emir Kürt kökenlidir. Bu esirlerden birçoğu Ayasofya Patriği'nin huzuruna çıkartılarak Hıristiyanlığı kabul etmeleri istenmiş, kabul edilenler bağışlanırken, etmeyenler ise ölümle cezalandırılmışlardı. Nu-

reddin Erzincani'ye de aynı teklif yapılmış, ama o ağır işkencelere rağmen kabul etmemiştir. O bu direnişi sayesinde Bizanslıların sempatisini kazanmış ve affedilmiştir.[413]

Nureddin Erzincanî gibi birçok tarihi şahsiyet Selçuklu saflarında yer almıştır. Doğal olarak kardeşler arasında vuku bulan her türlü saltanat kavgasında o çağların Kürtleri de dünya görüşlerine göre herhangi birisini desteklerken, kaybedenle birlikte kayba uğramıştır. Kazanan ile birlikte kazanmış, sürgüne ve göçe gidenlerle birlikte aynı kaderi paylaşmıştır.

Moğol baskısından kaçan veya taht kavgalarından dolayı yerinden yurdundan olan Kürt ve Türkmen aşiretlerinin daha batıya doğru göç ettiklerini belirtmiştik. Daha aşağıda Anadolu'nun batısına göç eden Kürt aşiretlerinin isimleri yazılacaktır. Bu arada Saruhan, Kütahya ve Karesi bölgesi olarak bilinen Balıkesir yörelerine göç edenlerin Sarı Saltık ile birlikte göç ettikleri ve daha sonraları bunlardan bir kesiminin geri döndüğü söylenmektedir. Orada kalan diğerleri ise Hıristiyan dinini benimsemişler. Gagavuzların bir kesimi köken olarak onlara dayanıyor. Gagavuz'un Keykavus'un adamları anlamına geldiğini Paul Wittek de yazıyor.[414]

Kürt ve Türkmen aşiret ve cemaatlerin tarikat veya diğer inançlarına göre birlikte hareket etmeleri doğaldır. Tam da tarikat ve mezhep çelişkilerinin yoğun olduğu bir dönemde şeyh ve dervişler her iki topluma da dayanmak zorundadır, aksi takdirde ayakta durmaları mümkün olamaz. Zaten aksi durumlar onların ümmetçi yaklaşımlarına ters düşer. Buna göre Dobruca'ya geçen ilk göçlerde Kürtler de yer almıştır. Ama o geleneği yaşatanlar ağırlıklı olarak Türkmenler olmuştur. Veya buna Türkleşmiş olan bütün kesimler de diyebiliriz.

Sarı Saltık, adından da anlaşıldığı gibi sarı veya kızıl saçlı birisine hitaben verilmiştir. Özellikle o çağlarda kızıl saçlı Türkmen

413 Baybars Mansuri, Zübdetü'l-Fikre, Oxford nüshası v. 187, ak. Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, Turan Neşriyat Yurdu, İtanbul 1971.

414 Paul Wittek, Les Gagauzes, s. 22. Ak. Z.Velidi Togan,Umumi Türk Tarihine Giriş I, İÜ. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1971, s. 270.

biraz zor olsa gerek. Çünkü Sarı Saltık'ın fizyonomisi Türkmenlere benzemiyor. O dönemde ve şimdi bile, Sarı Saltık'ın doğup yetiştiği coğrafyada sarı veya kızıl saçlı olanlar Kürtlerdir. Bundan dolayı onun Kürt kökenli olması muhtemeldir. Bundan şöyle bir sonuç çıkarabiliriz: Sarı Saltık'ın da ait olduğu Dersimli Kürt Saltık aşiretinden bir kesim o dönemde Dobruca mıntıkasına göçertilmiş. Sarı Saltık da bu aşiretin ruhani lideri olarak, gittiği yerlerde heterodoks İslamın propagandasını yapmıştır. O çağlarda Bulgaristan ve Dobruca'da, bir nevi Pavlikancılık olan Bogomil Hıristiyanların faaliyetleri yoğundur. Her iki dinin heterodoks tarikatlerinin benzer yönleri çoktur ve bu da ilişkileri kolaylaştırmıştır. Unutmayalım ki, Sarı Saltık'ın yetiştiği coğrafyada Pavlikanların bıraktığı etkiler vardı. Sarı Saltık'ı anlatan bütün rivayet ve menkıbeler, İrani kökenlidir.[415] Biz buna Zerdüştlük öncesi ve sonrası Kürt rivayet ve menkıbeleri de diyebiliriz.

P. Ricaut, Kalenderilerin zaviyeleri hakkında da ilgiye değer bilgiler vermektedir. Ona göre bu zaviyeler imparatorluğun en seçkin yerlerinde bulunmakta, çok uzak yerlerden gelen Kalenderi dervişlerinin buluşma mekânları işlevini görmektedir. Bu dervişler, İslamiyeti yayma bahanesiyle İran'dan Moğolistan'a, hatta Çin'e kadar seyahat ederek aslında casusluk yapmışlardır. *"Onlar Doğu dünyasının en mükemmel casuslarıdır. Bu hizmetlerine rağmen devletin onlara pek de iyi gözle bakmadığını, bazı zaviyelerin 'gayr-ı ahlakî' olaylara sahne olmaları sebebiyle Köprülü Mehmet Paşa tarafından yıktırıldığını da görmekteyiz. Bununla birlikte bazı kaynaklarda Kalenderilerin maddi zevk ve safahata çok düşkün olduklarını da görüyoruz. Kaynakların tarafsızlığı tartışılsa da genel kanı olarak; onların nezdinde cami ile meyhanenin hiçbir farkı yoktur. İnançlarına göre, başkaları nasıl ibadet ederek Allah'a yaklaştıklarına inanıyorsa, kendileri de çalışmadan rahat bir yaşam ile ona yaklaşabileceklerine inanmaktadırlar."*[416] Kalenderi dervişlerinin Osmanlı için önemli görevler yaptıkları anlaşılıyor. Ama bu tür yapılanmaların

415 Geo Widengren, Les Religion de l'İran, Payot, Paris 1968, s. 40, 62.

416 P.Ricaut, Etat Présen de L'Empire Otoman, Paris 1668, Londra 1688

merkezi siteme ters düştüğü de biliniyor. Düşünce çerçevesinde kolayca denetim altına alınmadıkları için maddi yaşamda da tavırları kolayca karşıtlığa dönüşebilmiştir. Nihayet daha sonraları bizzat Osmanlı'ya karşı Safevi Hanedanlığı ile olan ilişkileri bundan dolayıdır. Amaçlarına en yakın olan kesimleri destekledikleri belli oluyor. Babailik ve Kalenderilik birbirlerine benzeyen ve birbirlerinin deneyimlerinden yararlanan heterodoks oluşumlardır. Bunların en anlamlı liderleri Kürdistan'dan çıkmıştır. Kalendericiliği Kürdistan gerçeğinden uzak tutmak akıl kârı değildir. Zira Kalenderi kelimesinin menşesi bile Kürtçedir.

Babailiğin en büyük dervişlerinden olan Baba Tahirê Üryan'dan Kürtçe ve Türkçe tercümesiyle bazı rubailer:

Kurdî

Eger destêm bighê çerxa felekê
Ezê gelek tiştan bipirsim ji we
"Te bi yekî daye sed nîmet
Bi yê din nanê ceh ê tevî xwînê

Ez sotidil im çawa menalim
Ez ku bêhasil im çawa menalim
Bilbil runişt`ye l`ber gulê dinale
Ez ku dûr ji gul im çawa menalim

Türkçe

Eğer elim uzansa feleğin çarkına
Çok şeyler sorardım ben size:
"Sen birine vermişsin bin nimet
diğerine de kanlı arpa ekmek"

Yüreği yananım nasıl inlemem
ben ki şaşkınım nasıl inlemem
bülbül güle diz çökmüş inler
Ben ki gülden ırağım nasıl inlemem.

Abdal Dervişler

Abdal dervişlerin Rumeli'ye girişte önemli roller oynadıkları söylenmektedir. Abdalların yaşam biçimleri tamamen Kürt dervişliğinin temelleri üstünde kurulmuştur. Bütün ezoterik tarikat ve heterodoks İslam tarikatlarında olduğu gibi Yezidilikte de, Ehli Hak mezhebinde ve Kürt Alevilerinde çalgılı müzikli ilahiler söyleyerek dolaşan dervişler var ve Abdallar bunlardan etkilenmiş olabilir. Bu abdal kelimesi, Kürtçedeki *Evdal/Avdal* kelimesinin bozulmuş şeklidir. Etimolojik olarak, *"avdal, abdal, evdal", "evda"* kelimesinden türemiştir. Evd veya *evda* kendisini tanrının buyruğuna adamış "kul" demektir. Bundan dolayı heterodoks İslamı, Hıristiyanlığı ve hatta Zerdüştlüğü yaymak isteyen Dervişler kendilerine *"Evdal"* demişlerdir. Evdal, kul, kendini tanrıya hizmete adayan ve hiçbir karşılık beklemeyen demektir. Bu deyim daha sonraları en büyük Kürt ozanı olan *Evdalê Zeynikê*'nin adı bile olmuştur. Hatta Güney Kürdistan'da eskiden *"evdal"* dervişlerin yaşamış olduğu *"Evdalkûvî*/Yabani Abdal" dağı halen aynı isimle anılmaktadır. Kimileri Abdallar ile Heftalitleri karıştırmakta ve Abdal adının onlardan kalma olduğunu ileri sürmektedir. Bu görüş tamamen fiktiv olup, bilimsellikten uzaktır. Bu tür uydurmalar, bırakalım bilimsel araştırmaları, etnik araştırmalara bile uygun düşmez.

Ne var ki, Kürdistan'daki evdal geleneği İslamiyetin yayılması ve Sünni mezhebinin hâkimiyeti ile birlikte ismini değiştirmiş ve *"seyitler"* olarak tef çalıp dolaşan dervişlere dönüşmüştür. Bu seyitler halen ülkemizde tefler eşliğinde dolaşarak ilahi söyler. Klasik Kürt şairlerine göre şarkılarını halkın anlayacağı saf Kürtçe olarak söyledikleri için Kürt diline büyük hizmetleri olmuştur. Aynı durum, Anadolu ve Rumeli'nin İslamlaşma döneminde de tekerrür etmiştir. Kürt Evdalları önce Şaman Türkmenleri ve ardından diğer halkları Müslümanlaştırmak için şarkı ve müzikleriyle devreye girmişlerdir. Hatta kendilerini Türkmenlere kabul ettirmek için onların dilinden şarkı ve beyitler söylemişlerdir. Bunu müteakiben Türkmen abdalları da ortaya çıkmış ve aynı geleneği devam ettirmişlerdir. Halen Hamedan'm güneyinde yaşayan ve Yaresani inancına sahip Abdali adında bir Kürt aşireti vardır. Bu aşiret Comir/Comur/ Comhur aşiret konfederasyonuna bağlıdır.[417]

417 Izady, Bir El Kitabı Kürtler, s. 167.

Yedinci Bölüm

Rumeli'ye Tehcir Edilen Kürt Oymak, Aşiret, Cemaat ve Önemli Şahsiyetler

Günümüzde Balkan yarımadasında çok sayıda Müslüman yaşamaktadır. XVII. asırda bu sayı milyonlarcaydı. Fakat Osmanlı'nın gerilemesiyle birlikte, XIII. yüzyılda Anadolu'dan başlayan göçün yönü bu sefer Balkanlar'dan Anadolu'ya dönmüştür. Neticede halen hatırı sayılır sayıda bir nüfus vardır. Bunlar kendi aralarında önce Müslümanlığı, daha sonra ise etnik bir kimlik bulma anlayışıyla Türklüğü benimsediler. Bunda daha önceleri orada faaliyet yürüten İttihad-i Terakicilerin rolü vardır. Arnavut ve Boşnak Müslümanlar dışında diğerleri hepsi Türkçe konuşurlardı. Ama hemen hemen bütün köy ve kasabalarda, hatta bazı şehirlerde, hangi etnik kimlikten geldikleri lakaplarından anlaşılırdı. Kürt olan aileler halen Kürt kimliği ile tanınmaktadırlar. Hatta eskiden bağlı oldukları aşiret ve cemaatin adı ile anılan aileler bile vardır. Örneğin, Romanya'nın Köstence iline bağlı Başpınar köyünde halen *Kürd Mıhmatlu Cemaatinden* insanlar yaşıyor ve kendilerine Kürt diye hitap ediliyor. Aslında bu durum Türklerin Balkanlar'da yaşadığı alanların hepsinde böyledir. Ferdi olarak bunu izah eden yüzlerce kişi vardır. Fakat sorun onu doküman haline getirmeye gelince, Türk şovenciliği Kürtleri karalama kampanyasından etkilenmiş olacak ki, buna henüz pek yanaşmıyor. Ama sabırlı ve uzun soluklu bir çalışmayla belgelenebilecek kapasitede bir Kürt kitlesi vardır. Şimdilik Osmanlı arşivlerine dayanarak bunu kanıtlamak yeterlidir. Bulgaristan, Sırbistan, Makedonya'da da böyledir. Fakat onlardan Kürtçe konuşmasını beklemek hayalcilik olur. Bugün Anadolu'nun batısına yerleşmiş insanlar bile kendi dillerini unutmakla karşı karşıyalar; kaldı ki 1000 yıl önce Kürdistan'dan Anadolu'ya, 600-700 yıl önce de Rumeli'ye tehcir edilen Kürtlerden Kürtçe konuşmasını beklemek ham hayalcilik olur. Tehcir veya sürgünler planlı yapıldığı için, aynı aşiret veya etnik karakterde olanlar bir tek yerleşim

yerinde tutulmazlardı. Onları mevcut köylere veya derbentlere birkaç aile halinde serpiştirmekteydiler. Bundan dolayı, kendi dillerini unutmuşlar. Birinci neden öyle olsa bile, başka bir neden daha vardır, o da bilhassa XVIII. yüzyıldan itibaren ortak dil olarak Osmanlıca oturmuş vaziyetteydi. Halk arasında da Rumeli şivesi diye ayrı bir yapı oluşmuştu.

Rumeli'de yaşayan Müslümanlar, dini bayramlar dışında geleneksel bayramları da kutlamaktadırlar. Bunun başında Newroz bayramı gelir. Hem Türkler hem de Tatarlar tarafından kutlanan Newroz'a yakın bir zamana kadar ilgi oldukça fazlaymış. Ayrıca Kızılbaş Kürtlerin Hızır İlyas bayramları da aynı coşkuyla kutlanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti Newroz'u yasaklarken, orada şenlik ve sakinlik içerisinde hem de asırlar boyu kutlanması çok ilginçtir. Peki bu gelenek kimlerden kalmadır? Hiç şüphesiz birinci derecede oraya tehcir edilen Kürtler tarafından gelenekselleştirilmiştir. Ayrıca Dobruca bölgesinde yaşayan Tatar ve Kürt karışımı birçok insan vardır ve bunların atalarının karışık evlilikler yaptıkları söylenir. Hatta bunu büyük bir içtenlikle dile getirenler çoktur. Balkan Türkleri diye bilinen ve Yörük nesli oldukları iddia edilenlerin fizyonomik özellikleri Türklerden çok Kürtlere benzer. Açık deri rengi, mavi ve açık göz renkleri onların Turani ırk teori ve iddialarını çürütmektedir. Bazıları, yüzlerce yıldan beri Balkan ırklarıyla kaynaşmadan dolayı o hale geldiklerini ileri sürebilir; ama bu geçerli bir tez olamaz. Çünkü Tatarlar orada daha uzun süre kalmasına rağmen kendi ırksal yapılarını koruyabilmişlerdir.

Daha önceki sayfalarda Yörüklerin Kürt-Türkmen bileşimi olduğunu belirtmiştik. Balkanlar'daki Yörüklerin gerek fizyolojik yapıları, gerekse kendilerine has gelenek ve görenekleri Kürtler ile hemen hemen aynıdır. Folklor ve masalları bile Kürtlerinkine benzer. Her şeyden önce geleneksel Kürt bayramı olan Newroz Rumeli Türkleri ve Tatarları arasında kutlanmaktadır. Yakın zamana kadar herkes tarafından kutlanan Newroz Bayramı, hem de dini bayramlardan sonra en önemli bayramlardan biri olarak kutlanır. Bazı yerlerde Navrez adı ile anılırken, Balkan Alevileri tarafından Hıdırelez bayramıyla birleştirilerek kutlanmaktadır.

Aşağıda yazılı Newroz ile ilgili bir şarkının iki mısrası bunu doğrulamaktadır.

NAVREZ

Navrez geldi yaz geldi
Havadan uçup kaz geldi
Bülbülden avaz geldi
A za navrezim mübarek!

Evin önü gül bahça
Aktar ablam bir bohça
Ya marama, ya akça
A za navrezim mübarek!

Havalarda uçar kaz
Men aytayım özin (kendin) yaz
İşte geldi bahar yaz
A za navrezim mübarek! [418]

Balkan Türkleri arasında (son dönemlerdeki dış etkileri saymazsak) cami veya ibadet yerlerinden daha çok türbeler revaçtadır. Aynı durum bütün Kürdistan'da var olmasına rağmen en çok Alevi Kürtlerde görülür. Genelde Alevi inancının bir gereği olarak bilinse de, Alevi Kürtlerde bilhassa Dersimliler bu konuda belirleyicidir. Birçok türbe ve bunlara ait efsaneler binlerce yıldan beri dilden dile ulaşmıştır.

Rumeli Türklerinde bu tür şeyler yaygındır. Birçoğu Dersim türbe ve efsanelerini andırır. Sarı Saltık türbesi ve efsanesi, Kürt Aleviliğinin efsanelerinin kopyasıdır. Onun adına yazılmış olan Saltıkname, doğrudan İrani anlatım biçimi olup, Kürt epopesinden başka bir şey değildir. Aşağıda aktarılan, Dobruca'ya bağlı Başpınar köyünde bulunan Sığırtmaç Evliya Türbesi ve efsanesi bu konuda iyi bir örnektir.

418 Mehmet Ali Ekrem, **Bülbül Sesi**, Dobruca Türkleri Folklorundan Seçmeler, Kriterion Kitabevi, Bükreş 1981, s. 16.

Sığırtmaç Evliya Türbesi ve efsanesi

Yöre halkı Çoban Evliya da demektedir. *"Başpınar halkının büyük dedelerinin sığırları çokmuş. Salih adlı bir sığırtmaç Başpınar'a gelmiş. Bu adam oğlunu da buzağıcı koymuş. Buzağıları güderken çocuğu öğle sıcağında çeşmeye getirmiş. Adam da sığırları getirmiş. Buzağılarla sığırlar çeşme başında birbirine karışmış. Karışınca ahali: "Hey sen inekleri karıştırdın buzağıları emzirdin. Ben bu kadar süt kaybettim." Bir başkası: "ben bu kadar..." Öteki: "Utanmaz mısın, bu işi böyle yaptın? Senin kafanı koparırız" demiş, tükürmüşler yüzüne. Tükürdükten sonra Sığırtmaç: "Hey Allah'ım ya Rabb'im emmesinler."*

Bunun ardından buzağılar üç gün süt emmemişler. Üç gün emmedikten sonra, Cuma gelmiş. Ahali Cumaya camide toplanmış! Birbirlerine: "Hey, demişler, benim buzağılar emmiyor." "O adam beddua etti; buzağılar emmesin diye." "Senin nasıl?" "Senin Nasıl?" Hiçbir buzağının emmediğini öğrenince demişler ki; "haydi gidip özür dileyelim. Kıra gidelim. Affetsin bizleri. (...) Biz tükürdük ona ama, o bizi affetsin. O adamda bir şey var."

Şimdiki türbenin bulunduğu yere gelmişler. Demişler ki: "Hey efendi biz sana sövdük küfrettik. Sen bizi affet. Bizim yaptığımızı bağışla. Üç günden beri ememiyorlar." Adam: "Bağırırdınız ya emiyorlar diye. Emsinler" demiş. Ve orada kaybolmuş. Onların gözü önünde kaybolduktan sonra orayı türbe yapmışlar, cami yapmışlar. Bir nine oraya gelirmiş ateş yakarmış. Su getirmiş sabahleyin, getirmiş su yok. Ayakların yaş izini görmüş. Suyu gene getirmiş ertesi gün. Kadın ölünceye kadar su taşımış oraya." [419]

Sığırtmaç Evliya ile Munzur Baba efsanesini karşılaştırmakta yarar vardır. Efsaneye göre Munzur Baba bir çobandır ve gurbette canı helva çeken ağası ona ayan olur. O da ona anında helva götürür ve geri döner. Ağa onun bir evliya olduğuna inanır ve köye döndüğünde, herkes saygı gereği elini öpmek ister. Ama ağa eli öpülmesi gere-

419 Anlatan Osman Davut, 1943 Başpınar doğumlu tahsili 4 yıl, işi çobanlık. Derleme tarihi 7.05. 1994, aktaran Mehmet Naci Önal, Romanya Dobruca'sında yedi Türbe, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

kenin Munzur olduğunu söyler ve hep birlikte ona doğru yönelirler. Munzur kaçar ve elindeki bir tas süt ile bir yerde ortadan kaybolur. İşte orası o günden itibaren Munzur Baba Türbesi olarak kalır.

Her iki efsanede temel personaj çobandır ve süt ile ilişkilidir. Her ikisi de ortadan kaybolur ve kayboldukları yerde birer türbe yapılır ve orası ziyaretgâha dönüştürülür. Olayların seyri, inanç kategorileri ve biçimi takip edildiğinde arı bir Dersim kültürü ile karşılaşılır. Aslında diğer bütün Rumeli türbe ve ziyaretgâhları hakkında söylenen efsaneler ile Dersim ve Maraş'takiler aynıdır. Rumeli'ye göç eden veya tehcir edilen Kürtler kendi inanç kültürlerini de götürmüşler.

Osmanlı yönetimi, aşiret ve oymakları belirlenen vergi dairelerine bağlamışlardı. Diyarbakır voyvodalığına bağlı olarak çalışan Çobaniye-i Kara Ulus özünde bir vergi dairesiydi. Diyarbakır eyaleti olarak belirlenen mıntıkada var olan bütün Kürt aşiretleri Çobaniye-i Kara Ulus'a bağlanmışlardı. XVI. asır başlarında Kara-Ulus, Boz-Ulus parçasına bağlanmıştı.[420]

Kara-Ulus ve Boz-Ulus adları bazı insanları Kürt aşiretleri hakkında yanılgıya sokmaktadır. Türkmence olan bu adların içerisinde yer alan Kürt aşiret ve oymakları Türkmen olarak değerlendirme gibi bir hata sürekli olarak işleniyor. Özellikle, inkârcı kesimler bu isimleri bahane ederek şu anda bile Kürt kimliklerini koruyan birçok Kürt aşiret ve oymaklarına Türkmen yaftası takmaktadırlar. Bütün bunların asimilasyon amaçlı yok sayma politikalarının bir parçası olduğu bilinmelidir. Kara-Ulus veya Boz-Ulus adları Türkler tarafından verildiği için Türkçedir. Tıpkı şimdi eğitimle ilgili olarak, *"Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı, Diyarbakır Millî Eğitim Müdürlüğü"* yerine, *"Komara Kurdistanê, Rêveberiya Karê Perwerdehiyê ya Ustanê Amadê"* denmediği gibi. Devlet kurum ve kuruluşlarına Türkçe veya Türkçeye göre ayarlanmış olan isim ve unvanlar verilirdi. Boz ve Kara-Ulus bunlardan sadece ikisidir. Çünkü göçer aşiretlerden kolayca vergi alabilmek ve onları kontrol altında tutmak için yaylak ve kışlık yerler dikkate alına-

420 M. Defterleri, KBE, tasnif nr. 6565, s.108; Kanunlar, s.114, ak.Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmpartorluğu'nda Aşiretlerin İskânı, Eren, İstanbul-1987, s.18-19.

rak hangi birimde yer alabilecekleri hesaplanmıştı. Kara veya Boz adlarına gelince, bu doğrudan içinde yaşadıkları çadırla ilgili olsa gerek. Göçerler ya kara ya da boz keçi kılından yapılma çadır kullanırlardı. Bu durum yörelere göre değişmektedir. Şu anda bile Kürdistan'da bu gelenek devam ediyor. Ayrıca Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu Türkmen devletlerinin Kürdistan'da yayıldıkları alanlarda bulunan Kürt aşiretleri de o kategoriye girmektedir. Tıpkı daha farklı biçimlerde olduğu gibi: *"İzeddin taifeleri grubu ise Kilis ve civarında bulunan Valide Sultan haslarına dahil edilmişlerdi."*[421] Boz-Ulus, Kara-Ulus gibi bizzat devletin oluşturduğu suni birlikler, devlet tarafından belirlenmiş beylik veya Osmanlı deyimiyle voyvodalık idiler. Bazen de bu tür voyvodalıklar doğrudan şahıs isimlerine göre düzenlenirdi.[422]

Kürtlerin sürgünüyle ilgili birkaç örnek

Seferden kaçıp Gelibolu'dan geçmek isteyen Kürt ve Türkmen taifesinin tecziyelerine dair:

"Hadikal hassa ustalarından Ömer ustaya hüküm ki Kürd ve Türkman taifesinden olup seferi hümayundan bilâ izin firar idüp Gelibolu ma'berinden ubur etmek hevesiyle ol taraflarda gezüb kura fukarasına gadir ve teaddi ve ebnal sebile tecavüz idenleri ahz ve şer' ile haklarından gelmen babında fermanı âlişanım sadır olmuşdur Evailim 1103.[423]

"Lekvanik cemaatleri Çorum sancağında bulunmakta olup has reâyası idiler. Bunlara tabi dağınık olarak bulunan üç cemaat Rumeli'de bulunan Kavak ve Malkara kazalarında sakindiler."[424]

Kürdistan'dan Marmara ve Ege bölgelerine, oradan Rumeli'ye sürgün edilen birçok Kürt aşiret veya cemaati tamamen yok olmuş-

421 Kanunlar, 144; R. Pococke, A Description of the East and Some Other Countries, cild II. s. 207, Londra 1743-1745.

422 Cengiz Orhunlu, a.g.e., s.19.

423 ak. Ahmed Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri, 966-1200, Enderun Kitabevi, 1989 İstanbul, s. 99.

424 Maliye defterleri tasnif nr. 3439, Kuyudu Berevât ahkâm-ı şikâyet defteri s.58; Mühümme defteri nr. 132, s. 250.

lardır. Bugün onlardan kalan olmamıştır. Ama bazı aşiretler ise günümüzde halen Kürdistan'da mevcuttur. Başbakanlık arşivi Osmanlı Tahrir defterleri incelendiğinde Kürtlerin Anadolu'nun çok geniş bir kesimine yayıldıklarını göreceğiz. Hatta bugün Kürt düşmanlığı yapanların çoğunun asılları Kürt olarak ortaya çıkacaktır. Rumeli'den Anadolu'ya geldiklerini ve Kürtlükle hiçbir alakaları olmadığını ileri sürenler yanılıyor. Onlardan birçoğu Rumeli'ye tehcir ve sürgün edilen Kürt kitlelerinden arta kalanlardır. Başbakanlık arşivi, 23 numaralı defter, yaprak 67V'de iki önemli kayıt vardır. Bu kayıt Geyve'de Oruç Beyi ve oğullarına tabi olan Absafi Kürdleri ile Karagülü Kürdleri *"Rum iline sürülüb perekende olmuşlar"* denmektedir.[425]

1861-1872 yılları arasında Anadolu'ya gidip gelen Fransız bilim adamı Georges Perrot, bu gezilerin birinde Modern Makedonya'nın şu anki başkenti Üsküp'te çok zor şartlar arasında yarı göçebe bir yaşam sürdüren Kürtlere rastladığını anlatır.[426] Sürgün edilen Kürt aşiretlerini tam olarak saymak olanakları kısıtlıdır. Ama bazıları var ki, onların durumu dünya literatüründe bile yer almıştır. Bunlardan biri de *Hemawend aşiretinin* sürgünüdür. Hemawend aşiretinin 1890-91 yılları arasında Osmanlı Devleti tarafından Libya'ya sürgün edilmesi olayı başlı başına bir kitap sorunudur. 1980'li yıllarda Libyalı bir yazar, tarihte Libya'ya tehcir edilen yabancılar içerisinde Hemawend aşireti Kürtlerinin durumuna da değiniyor. Kitabın büyük bir bölümü onların Libya'da Osmanlı'ya karşı verdikleri mücadele üzerine yazılmış. Yazara göre Osmanlı onları gemilerle apar topar Tripoli'ye getirmiş ve oraya yakın bir yerde meskûn olmak için yer göstermiştir. Tarımcılık yapması için tohum ve ziraat aletleri de vermişler. Osmanlı Devletinin amacı onların sayesinde orada kendilerine bağlı bir koloni kurmakmış. Fakat sürgün hiçbir zaman Hemawend Kürtlerinin içine sinmemiş olacak ki, toplu olarak oradan kaçmak için doğuya doğru hareket ediyor-

425 Enver Meriçli, Başbakanlık Arşivi, defter 23, yp. 67.

426 Georges Perrot, Souvenirs d'un voage en Asia Mineure, ak. Rohat Alakom, Orta Anadolu Kürtlerinin Kültürüne Katkı makalesi.

lar. Büyük bir ihtimal Bingazi'ye ve oradan Mısır'a, oradan da Kürdistan'a geçmeye çalışıyorlardı. Fakat yolda Osmanlı güçleri tarafından önleri çevrilince çatışma çıkar. Bu çatışmada liderleri hayatını kaybeder. Birçok çelişki ve çatışma sonucu, bu kez onları dağ iklimine alışkındırlar diye Bingazi ile Tobruk arasındaki Beydağlarına gönderirler. Ne var ki vatan özlemi orada da dinmek bilmez ve her seferinde geri gönderilmeleri için devleti zorlarlar. Ülkelerine geri dönmek için izin çıkar ve gemiyle İzmir limanına kadar giderler. Ne yazık ki, tam da bu sırada İzmir'de kolera salgını vardır ve kötü koşullar içinde yaşayan Hemawend Kürtlerinden birçoğu ölür. Geriye kalanlar ise İzmir'e yerleşir. İzmir ve çevresindeki eski Kürtlerin bir kesimi bunlardandır. O kitabın yazarının ismini hatırlamıyorum, ama Libya'da bulunduğum sıralarda, Libya'ya yerleştirilen yabancılar ile ilgili bu kitabı okudum. Böyle bir araştırmaya imza attığı için kendisine teşekkür ederiz.

Aşağıda Başbakanlık Osmanlı arşivlerinden Faruk Sümer tarafından derlenen bazı Kürt oymak, aşiret ve cemaat isimleri vardır. Bunların büyük çoğunluğu Rumeli'ye tehcir edilenlerdir. İçlerinden bir kesim ise Anadolu'nun batısına yerleşen veya yerleştirilenlerden oluşur. Konumuz Balkanlar ile ilgili olduğu için Orta Anadolu, Suriye, Arabistan, Karadeniz ve Kıbrıs bölgelerine tehcir ve sürgünleri bu listeye alma gereği görülmedi. Rumeli'ye gönderilenlerin yanı sıra, Ege ve Marmara bölgesindekileri listeye almamızın nedeni ise, o bölgelerin Rumeli ile doğrudan ilişkide olmasından dolayıdır. Yani o bölgeler Rumeli için sıçrama alanı olarak değerlendirilmiştir. Zaten Rumeli'de olan aşiret veya cemaatlerin hemen hemen birer parçaları da Ege ve Marmara'da vardır. Bilhassa Bursa, Aydın, Manisa, Karesi bölgesi olan Balıkesir ve bilhassa Saruhan sancakları Kürdistan'dan gelen göçebe aşiretlerin sıkışıp kaldıkları yerlerdir.

Aşağıdaki liste incelendiğinde Osmanlı Devletinin temellerinin atıldığı Söğüt, İznik ve Bursa'da hatırı sayılır miktarda Kürt aşiret ve cemaatleri olduğu görülecektir. O tarihlerde Söğüt ve İznik'ten

doğuya doğru gidildiğinde Orta Anadolu'da her halükârda yoğun bir Kürt nüfusu olduğu açıktır. Osmanlı beyliği, hatırı sayılır derecede olan bu gücün desteğini almamazlık edemezdi. Bundan dolayı ilk kuruluştan beri Kürtlerden gerekli desteği aldıklarını o dönemin önemli Kürt şahsiyetleri ile olan dostluk ilişkilerinden anlıyoruz.

Aşağıda adı geçen aşiret ve cemaatlerin isimleri geçen bölgelere olan göç nedenleri kesin olarak bilinmiyor. Ama bunun Osmanlı'dan önce Moğol istilası yüzünden başladığı daha önce belirtilmişti. Osmanlı İmparatorluğu döneminde ise daha çok tehcir ve sürgünden dolayı mecburi iskân durumu söz konusudur. Kürt aşiret ve cemaatlerin Balkanlar'a ilk gidişleri gönüllülük temelinde olmuştur. Önce gazavat ve yağma için, daha sonraları ise şöhret ve para için, bunu müteakiben üzerinde yaşayabilecekleri verimli topraklara sahip olmak içindir. XV. asrın ortalarından itibaren ise, fethedilen toprakları kolonize etmek gayesiyle zorla gönderildikleri kesindir. Aşağıdaki listede adı geçen bazı aşiret ve cemaatlerin karşısında Türkmen Ekradı taifesinden diye yazılmaktaydı. Kimi Türk yazarları bunların Kürtleşmiş Türkmenler olduklarını, kimileri ise daha da ileriye giderek bilim kurallarını ayaklar altına ala rak Ekrad isminin, Türkmen manasında kullanıldığını ileri sürecek kadar inkârcılığı dayatıyorlar. Diğer bazı Türk araştırmacılar ise resmî tarih tezi dışında hareket etmiyormuş izlenimini yaratmak ve böylece devletin tepkilerini çekmemek için istemeyerek de olsa bu utanç kervanına katılma yanılgısına kapılmışlar. Ama güneşin balçıkla sıvanması ne kadar zor ise, Kürt gerçekliğini inkâr etmek de artık o kadar zor olmaktadır.

Aşağıdaki tablo Cevdet Türkay'ın Başbakanlık Arşivi Belgelerine göre *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler* adlı kitabından alınmıştır.[427]

427 Cevdet Türkay, **Başbakanlık Arşivi Belgelerine göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İşaret Yayınları, İstanbul 2005.**

OYMAKLAR:
Avsanlı (Avşanlı): Silistre Sancağına bağlı Hacıoğlu Pazarı
Badılı Cemokânlı: Yenice-i Karasu Kazası ile Gümülcüne Kazası Paşa Sancağı
Cerikanlı: Rumeli
AŞİRETLER
Adamonlu: Kütahya, Aydın, Kocaili sancakları
Ahi: Gelibolu
Ahiyahşi: Kütahya Sancağı
Ali: Filibe Sancağı
Alidıraz: Filibe Sancağı
Badili, Badülü: Çatalca, İpsala, Gümülcüne, Firecik, Kocaeli, Hüdâvendigar, Biga ve Karesi sancakları. Halen Urfa'da meskûndur.
Bağırgan: Salihli, Saruhan
Balabanlı (Balabanlu): Zağra-i Cedid kazası Çirmen Sancağı, Hezargrad Kazası-Niğbolu Sancağı.
Bilbas: Lofca kazası-Niğbolu Sancağı **Cihanbeyli**: Kütahya
Geyiklü: Bursa, Kütahya **Hamatlı**: Kütahya Sancağı
Harzem: Kütahya Sancağı (A.H.K. Harzem doğrusu Xwarzem'dir)
Hatmanlı: Edirne, Malkara, İpsala, Evreşe Kazaları-Gelibolu Sancağı

Herdi: Kütahya, Amasya
İlbân: Tırnova Kazası-Silistre Sancağı
Kara Bâli: İznik-Kocaeli
AŞİRETLER
Karaca Kürdlü: Kocaeli Sancağı, Geyve kazası, Tarklı kazası
Karakeçi: Bandırma, Karesi Sancağı
Karaveliler: Hezargrad Kazası-Niğbolu Sancağı
Kerküdlü: Kütahya Sancağı
Koçgiri: Rumeli
Kozanlı: Kütahya Sancağı
Kurdikanlı: Aydın, Kütahya Sancağı
Kürd, Kürdler: Altıntaş-Kütahya
Kürd Mehmedlü: Balıkesir, Bursa, Saruhan, Mihailiç kazası
Kurmanc: Aydın Sancağı, Kütahya, Saruhan sancakları
Lâtifler: Silistre Sancağı
Mahmudlu: Timurhisar kazası Siroz Sancağı
Meraş: Çirmen kazası
Modanlı: Kocaeli, Biga sancakları, Rumeli, Karesi sancakları
Mukri: Söğüt Kazası-Hüdavendigâr Sancağı

Musabeg: Edirne, Aydın, Bursa
Mürsel: Varna kazası-Silistre Sancağı
Natristeli: Yenice-i Karasu kazası- Paşa Sancağı
Nasuh Fakih: Filibe kazası- Paşa Sancağı
Nohudlu: Yenişehir kazası Tırhala Sancağı, Uzuncaabad Hasköy kazası Çirmen Sancağı
Okçuoğulları: Tırnova nah.-Tırhala Sancağı
Omar, Omarlu: Filibe kazası-Paşa Sancağı
Orfanlı: Silivri Kazası-Hashai İstanbul Sancağı Rumeli
Oruclu: Edirne Kazası-Paşa Sancağı
Öksüz, Öksüzler: Hasköy kazası-Çirmen Sancağı
Ömerviran: Dimetoka kazası-Paşa Sancağı
Örekli: Şumnu kazası-Niğbolu Sancağı; Barçikanlı Kelecorlu ve Kürdler aşiretleri Öksüz uşağı namıyla maruftur.
Pulat: Çirmen Sancağı, Söğüt kazası, Edirne
Sertaserli: Gümülcüne kazası-Paşa Sancağı
Seyyidvendi: Mihailiç kazası Hüdavendigâr Sancağı
Sıracalı: Aydın Sancağı, Manisa kazası-Saruhan Sancağı

Sıracalı: Aydın Sancağı, Manisa kazası-Saruhan Sancağı
Şehidli: Kütahya, Saruhan sancakları, Timurcu kazası- Saruhan-Aydın Sancağı
Şeyhbızini: Kütahya
Şeyhcuma: Gümülcine Sancağı-Edirne vilayeti
Tilkanlı: Kütahya Sancağı
Tirikan: Kütahya
Topuzlar: Hatuneli kazası-Vize Sancağı
Zincirli: Hezargrad kazası-Niğbolu Sancağı

Cemaatler

Abdal, Abdallı: Hayrabolu kazası-Vize Sancağı, İstanbul ve çevresi, Tatar Pazarı kazası Paşa Sancağı, Rumeli, Kütahya. Kitapta Türkman Taifesinden diye gösterilmiştir. Aslında Halen var olan ve Hamedan'ın güneyinde yaşayan ve Yaresani inancına sahip Abdali adında bir Kürt aşireti vardır. Bu aşiret *Comir/Comur/ Comhur* Konfederasyonuna bağlıdır.*
Acem, Acemler: Dağardı kazası-Kütahya Sancağı
Ağcabaş: Yenipazar kazası-Bosna Sancağı
Ahırbanlı: İnebolu Sancağı-Rumeli eyaleti, Dömeke kazası-İnebahtı Sancağı

* Izady, a.g.e., s.167

Ahlatlı: Gümülcine, Silistre Sancağı, Ahyolu ve Birgos kazaları-Silistre Sancağı, Teke, Hamid, Edirne Kazası-Paşa Sancağı
Akbaşlı, Akbaş Ekradı: Akca Kızanlık kazası-Çirmen Sancağı, Ayazmend kazası-Karesi Sancağı, Bergama kazası-Hüdavendigâr Sancağı, Manisa kazası-Saruhan Sancağı, Aydın Sancağı, Lefke kazası Hüdavendigâr Sancağı, Söğüt kazası Hüdavendigâr Sancağı, Filibe kazası-Filibe Sancağı

Amidli: Uzuncaabad Hasköy kazası-Çirmen Sancağı
Avşanlı: Hacılu Pazarı kazası-Silistre Sancağı
Azadlı: Edirne kazası, Biga sancakları, İstanbul, Cisr-i Ergere kazası-Edirne Sancağı
Badılı: Timurcu kazası-Saruhan Sancağı, Kütahya sancakları, Firecik kazası-Gelibolu Sancağı, Biga Sancağı, Karesi Sancağı, Gelibolu Kocaeli, Rumeli, Çatalca Kazası, İbsala kazası, Gümülcine kazası, Yenice-Paşa Sancağı, Florina kazası-Paşa Sancağı, Tire kazası-İzmir Sancağı.
Bahaddinli: Kemer-i Edremit kazası-Karasi Sancağı
Balaban, Balabanlar, Balabanlı: Tırhala Sancağı, Drama kazası-Paşa Sancağı, Edirne kazası, Zapra-Cedid kazası-Çirmen Sancağı, Filibe kazası-Paşa Sancağı, Söğüt, Viza Sancağı, Hezargrad kazası-Niğbolu Sancağı, Kariniabad kazası-Silistre Sancağı

Balabancık: Malkara kazası-Gelibolu Sancağı, Kete kazası-Hudavendigâr Sancağı, Mudanya kazası Hüdavendigâr Sancağı.
Balamarca: Hezargrad kazası-Niğbolu Sancağı
Banarlı-i Büzürk: Rodosçuk Çirmen Sancağı **Bargirli**:Rodosçuk kazası, Çirmen Sancağı
Basak: Harmancık kazası-Hüdavendigâr Sancağı
Bayazidli: Akçakızanlık kazası-Çirmen Sancağı
Behramlı: Gelibolu Sancağı
Bektaşlı: Samako kazası-Paşa Sancağı, Harmancık kazası-Hüdavendigâr Sancağı; Bektaşlı cemaati Rışvan aşiretine tabidir.
Bereketli: Paşa ve Selanik sancakları; Rışvan aşiretine tabidir.
Bulatlar: Cisr-Ergene kazası-Edirne eyaleti.
Ca'ferli: Müsevri kazası-Silistre Sancağı, Timurhisar kazası-Siroz Sancağı
Candar: Balıkesir kazası-Karesi Sancağı, Aydın Sancağı, Anamas Yaylağı, Söğüd kazası, İzmir kazası-Sığla Sancağı, Honaz kazası-Kütahya Sancağı, Sobice kazası-Menteşe Sancağı. Kitapta Konar-Göçer Türkmen yörükan taifesinden diye belirtilmiştir. Fakat bu cemaat bir Kürt aşiretine bağlıdır ve kitapta aynı cemaatten Diyarbakır'da meskûn olanlardan bahsediliyor.

Cihanbegli: Kütahya
Cihanşahlı: Akkirman ve Kili kazaları-Silistre Sancağı Siroz kazası-Paşa Sancağı, İsmail Geçidi kazası-Silistre Sancağı, Zağra kazası-Paşa Sancağı, Yenice-i Karasu kazası-Paşa Sancağı, Kütahya, Hamid ve Karahisar-ı Sahib sancakları, s. 237. (A.H.K. Kitapta konar-göçer Türkmen cemaati olarak gösterilmiş, fakat Kürt aşiretine bağlı olma ihtimali büyüktür.)
Cimikânlı: Çatalca Kazası-Hasha-i İstanbul Sancağı, İbsala Kazası-Gelibolu Sancağı, Rumeli, Gümülcine ve Yenice kazaları-Paşa Sancağı, Kocaeli Sancağı, Hüdavendigâr, Biga, Karesi sancakları, Kütahya, Aydın, Saruhan Sancağı. Bu cemaat de Türkman taifesinden diye yazılmış. Fakat Kürt oldukları adlarından bellidir.
Cindioğlu: Aydın Sancağı
Çakır, Çakırlar: Edirne Kazası, Gümülcine Kazası-Paşa Sancağı, Bursa Kazası, Siroz Sancağı, Kocaeli Sancağı, Biga Sancağı
Çandarlı: Karesi, İzmir, Bergama, İzmir. Bu cemaat de yörükan olarak yazılmıştır. Unutmayalım ki yörükan Koçer demektir. Çandarlı Halil ile bağlantısı olabilir. Kürt olma ihtimali yüksektir.

Dengîz: Selanik, Denizli, Baklan kazaları-Kütahya Sancağı, Mangalya Kazası-Silistre Sancağı, Gümülcine, Yenice-i Karasu kazaları- Paşa Sancağı. Bu cemaat Badili aşiretine aittir. (s.273) Kitapta Yörükan taifesinden diye tanıtılmaktadır.
Derzi: Aydın, Karinabad Kazası-Silistre Sancağı
Dımışki: Gölpazarı Kazası-Hüdavendigâr Sancağı, Bu cemaat Rışvan aşiretindendir.
Doğanlar: Kütahya, Aydın, Uşak kazası-Kütahya Sancağı, Söğüd, Dağardı Kazası-Kütahya Sancağı.
Geyikler, Geyikli: Kütahya, Biga Sancağı, İnegöl Kazası-Hüdavendigâr Sancağı, Sandıklı Kazası-Karahisâr-ı Sâhib Sancağı, s. 319. Bu cemaatin adı ile Bursa'daki Geyikli Baba adlı Derviş arasında bir ilişki olabilir.
Hacıkırlı: Kütahya ve Aydın sancakları, bu cemaat Badılli aşiretindendir.
Hacılar Ekradı: Kütahya Sancağı, Bu cemaat Rışvan aşiretindendir.
Hacılı: Rumeli, Edirne Kazası-Paşa Sancağı,Teke, Hamid, Aydın, Kütahya, Saruhan
Hayranlı: Tatarpazarı-Paşa Sancağı
Herdi, Herdili: Kütahya Sancağı
Hızırbeg Kürdleri: Edirne Kazası-Paşa Sancağı
Rışvanlı: Kütahya ve Aydın sancakları

Kanberlerbâlâ: Dedeağaç Sancağı-Edirne Vilayeti
Karabâli: İznikmid Kazası-Kocaeli Sancağı
Karakeçili: Saruhan, Aydın, Balıkesir-Karesi Sancağı, Gördüs Kazası-Saruhan Sancağı, Eşme ve Kula Kazası-Kütahya Sancağı, Bursa Kazası, Adala Ovası-Saruhan Sancağı, Alaşehir Kazası-Aydın Sancağı, s.408. Kitapta Türkmen yörükan taifesinden gösterilmiş. Fakat Karakeçililer günümüzde bile Kürt kimliğini korumaktadırlar.
Karayağmurlu: Hüdavendigâr, Kocaeli, Biga ve Karasi sancakları
Kargın: Kocaeli, Biga, Karasi, Ilıca Kazası-Saruhan Sancağı, Çatalca Kazası-Hasha-i İstanbul Sancağı, İbsala Kazası-Gelibolu Sancağı, Gümülcüne Kazası-Paşa Sancağı, Yenice Söğüt Kazası-Hüdavendigâr Sancağı, Karağaç-ı Yalvaç Kazası- Hamid Sancağı Bu cemaat Merdasi aşiretindendir. Kitapta Konar-göçer Türkmen yörükan taifesinden diye gösterilmiş. Fakat bu doğru değildir. Çünkü Mirdasiler büyük bir Kürt aşiretidir.
Kehlüvan: Rumeli, bu cemaat Lekvanik Ekrad aşiretindendir. Lekvanikten kasıt, Lekî Kürtleridir.
Kevkani, Kevkari: Alaşehir Kazası-Aydın Sancağı, Saruhan Sancağı

Kurmanc: Aydın, Kütahya sancakları, Timurcu ve Adala kazaları-Saruhan Sancağı, Eşma ve Kula kazaları- Kütahya Sancağı, Alaşehir Kazası-Aydın Sancağı, s. 440. Kitapta Bozulus Türkmenlerinden olarak gösterilmiş. Fakat adından da anlaşıldığı gibi bir Kürt cemaatidir.
Kılıclı: Hayrabolu Kazası-Vize Sancağı, İznikmid Kazası-Kocaeli Sancağı- Kocaeli
Kılıç Şehriman: Hezargrad Kazası-Niğbolu Sancağı
Kıranlı: Aydın, Biga kazaları Leki Kürtlerindendir.
Kırıntılı Kürdü: Aydın ve Saruhan sancakları, Harmancık Kazası-Hüdavendigâr Sancağı, s. 445 Kızılkoyunlu: Sabanca ve İznikmid kazaları-Kocaeli Sancağı, Ayazmend Kazası-Karesi Sancağı, Bergama Kazası-Hudavendigar Sancağı, Manisa Kazası-Saruhan Sancağı, Lekvanik Ekradlarına tabidir, s.451 Kösebekirli: Evreşe ve Malkara Kazaları-Gelibolu Sancağı. Bu cemaat okçuizzeddinli aşiretindendir,
Kurdalanı: Edirne kazası-Paşa Sancağı, s. 471 Bu cemaati ve aşağıda 471;472, 482 ve 483. sayfada adı geçen cemaatler Yörükan taifesinden göstermişler. Yörük ile koçer aynıdır. Yani bunlar Kürt koçerleri/yörükleridirler. Zaten isimlerinden de belli oluyor.
Kurdaş: Söğüt Kazası-Hüdavendigâr Sancağı
Kurdbaliler: Hezargrad Kazası-Niğbolu Sancağı
Kurdbeğ: Harele Kazası-Gelibolu Sancağı
Kurdcalar: Edirne Kazası-Paşa Sancağı
Kurdcu: Edirne ve Filibe kazaları-Paşa Sancağı
Kurdkoca: Karinabad Kazası-Silistre Sancağı

Kurdlar: İzmir, Aydın, Kütahya, Edirne ve Yenice Karasu kazaları-Paşa Sancağı
Kurdhamzalı: Toyran Kazası-Köstendil Sancağı,
Kurdhoca: Karinabad Kazası-Silistre Sancağı
Kurdkayası: Edirne Kazası-Paşa Sancağı
Kurdikan: Kütahya ve Aydın Sancakları
Kurdikan: Kütahya ve Aydın Sancakları
Kurdşeyh: Seferhisar Günyüzü Kazası-Hüdavendigâr Sancağı.
Kürdler: Edirne ve Dimetoka kazaları-Paşa Sancağı, Günyüzü Kazası-Hüdavendigâr Sancağı, Tire Kazası-İzmir Sancağı
Kürdhüseyin: Kütahya Sancağı
Kürdmahmudlu: Balıkesir Kazası-Karesi Sancağı
Kürdmihmadlı: Balıkesir Kazası-Karesi Sancağı, Kilive Akerman kazaları-Silistre Sancağı
Kürdosman Uşakları: Adala Ovası-Saruhan Sancağı
Kürecik: Paşa Sancağı
Lek Ekradı: Saruhan, Aydın
Mahmudi: Çine Kazası-Sığla Sancağı, Tire Kazası-Aydın Sancağı, Dimetoka vew Filibe Kazaları-Paşa Sancağı, Ortaköy Kazası-Edirne Sancağı
Maksudlu: Çorlu Kazası-Vize Sancağı, Kızılcamüsellem mevki-Çirmen Sancağının Tekfur Dağı Kazasında, Aydın, Selanik, Dağardı Kazası-Kütahya Sancağı
Mamavî: Kütahya ve Aydın sancakları

Maraşlı: Edirne Kazası-Paşa Sancağı, Meriç Sancağı
Marsan: Kızılcamüsellem mevki-Çirmen Sancağının Tekfurdağı Kazası
Merdanlı: Edirne Kazası-Paşa Sancağı, Evreşe ve İbsala kazaları-Gelibolu Sancağı
Mestanlı: Gümülcine Kazası-Paşa Sancağı, Cebel Kazası-Gümülcine Sancağı
Modanlı: Kocaeli, Biga, Aydın, Karesi, Kütahya ve Saruhan sancakları, Çatalca Kazası-Hasha-i İstanbul Sancağı, İpsala ve Evreşe kazaları-Gelibolu Sancağı, Gümülcine Kazası-Paşa Sancağı, Bursa Kazası-Hüdavendigâr Sancağı. Mirdasi aşiretinden olan Modanlı cemaatinin iskân yerleri, Çatalca ve İbsala ve Gümülcine ve Yenice ve Kocaeli ve Bursa ve Biga sancakları idi. Mahall-i iskânda elli kadar evleri vardı
Mududluoğlu/ Mududlu: Geyve Kazası-Kocaeli Sancağı, Gölpazarı Kazası-Hüdavendigâr Sancağı,
Mukrî: Göynük Kazası-Hüdavendigâr Sancağı, İran Ekradı taifesinden
Musabeğli: Edirne Kazası-Paşa Sancağı
Nâsırî: Kütahya Sancağı, Kırıkkilise Kazası-Vize Sancağı, Nasırlı cemaati Rişvan aşiretindendir.
Nasırca: Silistre Sancağı
Nebiler, Nebili: Menteşe Sancağı, Varna Kazası-Silistre Sancağı

Odamanlı: Çatalca Kazası-Hashal-ı İstanbul Sancağı, İbsala Kazası-Gelibolu Sancağı, Gümülcine ve Edirne kazaları-Paşa Sancağı, Yenice Kazası-Hüdavendigâr Eyaleti, Kocaeli, Hüdavendigâr, Biga, Karesi ve Selanik sancakları, Toyran Kazası-Köstendil Sancağı. Odmanlı (Odamanlı) cemaati, Merdisi aşiretindendir. s. 518-519. Bu cemaat Türkman taifesinden gösterilmiş. Ama günümüzde bile aynı adla Kürt aşireti olduğu gibi, tabi olduğu Merdasi aşireti Kürt'tür.

Okcu: Çirmen, Biga, Paşa sancakları, Bigadiç Kazası-Karasi Sancağı, Filibe Kazası-Paşa Sancağı, Sart Kazası-Aydın Sancağı, Marmara Kazası-Saruhan Sancağı, Yenice-i Karası Kazası-Paşa Sancağı, Hezargrad Kazası-Niğbolu Sancağı. Okcu cemaati,Reyhanlı aşiretindendir.

Okçular Büzürg: Akça Kızanlık Kazanlık Kazası Çirmen Sancağı. Bu cemaat de Yörükan taifesinden gösterilmiş, ama Kürt yörüklerindendir.

Öküzbaba: Uşak Kazası-Kütahya Sancağı

Ömerli: Yenişehir Kazası-Tırhala Sancağı, İznik Kazası-Kocaeli Sancağı, Şeyhlü Kazası-Kütahya Sancağı s. 529. Bu cemaat Yörükan taifesinden diye yazılıdır. Ama bilindiği gibi Omeriyanlar Kürdistan'da büyük bir aşirettir.

Pirikî: Kütahya Sancağı, Simav Kazası-Kütahya Sancağı, Sandıklı Kazası-Karahisar-ı Sahib Sancağı

Pîrvelî: Mangalya ve Babadağ kazaları-Paşa Sancağı

Rûmiyanlı, Rumiyanlı Hacıhüseyin, Rumiyanlı Saka Yusuf, Rumıyanlı Delivelioğlu, Rumiyanlı Halidoğlu: Aydın Sancağı. Rûmiyanlıcemaati Rişvan aşiretindendir.

Rumî: Ezine-i Lazikiye Kazası-Kütahya Sancağı
Saçlı(saçlu): Hezargrad Kazası- Niğbolu Sancağı. Yörükan taifesinden diye yazılmış. Bilindiği gibi Osmanlı döneminde Canpolad aşiretinden Yezidi olanlara Saçlı Kürd denilirdi.
Saltık, Saltıklar, Saltıklı: Ağcakızanlık kazası-Çirmen Sancağı, Radovişte kazası-Köstendil Sancağı, Edirne ve Dimetoka kazaları-Paşa Sancağı, Lanzaka Nahiyesi-Selanik Sancağı s. 549. Bu cemaat yörükan taifesindendir diye yazılmış; Saltıklar diye şu anda bile Dersim'de bir Kürt aşireti vardır.
Saltukcalar: Rusçuk Kazası-Niğbolu Sancağı
Sârbân: Kütahya Sancağı, Sincanlı Kazası-Karahisar-ı Sahib Sancağı s. 551. Bu cemaat de yörükan taifesidir diye tanıtılıyor. Aslında bir Kürt aşiretidir ve şu anda Serban diye bir aşiret vardır.
Seki, Sekili: Tatar Pazarı kazası-Paşa Sancağı, Edirne Kazası-Paşa Sancağı s. 566.7. Yörükan diye yazılmış, doğrusu Kürt'tür. **Selmanlı:** Çorlu Kazası-Vize Sancağı, Kırcala Kazası-Paşa Sancağı, Kirmasti Kazası-Hüdavendigâr Sancağı, Bigadiç kazası-Karesi Sancağı
Seyyid, Seyyidler: Mihailiç Kazası-Hüdavendigâr Sancağı, Geyikler, Çal ve Baklan Kazaları-Kütahya Sancağı
Sîpahî: Hüdavendigâr Sancağı, Dimetoka kazası-Paşa Sancağı, Geyve Kazası-Kocaeli Sancağı, Sîpahî cemaati Kürt yörüklerindendir.

Sofu, Sofular: Aydın, Saruhan sancakları, Edirne, Gümülcine, Dimetoka, Tatar Pazarı kazaları-Paşa Sancağı, Akcakızanlık Kazası-Çirmen Sancağı, Emirdağ Kazası-Karahisar-ı Sahib Sancağı, Tire Kazası-Aydın Sancağı, Söğüd Kazası-Hüdavendigâr Sancağı, Şumnu Kazası-Niğbolu Sancağı, Dedeağaç Kazası-Edirne Vilayeti s. 579. Bu cemaatin Kürtçesi Sofiyan'dır. Kürt göçer aşiretlerine bağlıdır.
Suhteler, Namı diğer Ahlatlı: Bursa Kazası-Hüdavendigâr Sancağı, Balıkesir Kazası-Karesi Sancağı, Edirne Kazası-Paşa Sancağı s. 581. Ahlatlı cemaati de Kürtlerdendir.
Suhteoğlu: Bursa, Balıkesir ve Edirne kazaları
Sürmeli: Gölpazarı Kazası-Hüdavendigâr Sancağı
Şahlı: Edirne Kazası-Paşa Sancağı
Şeyhbizinlî: İznikmid ve Geyve kazaları-Kocaeli Sancağı
Şeyhhasanlı, Disimli Ekradı: Balıkesir-Karesi Sancağı
Şeyhmusanlı: Yenice-i Karasu ve Gümülcine kazaları-Paşa Sancağı
Şimşirli: Drama Kazası, Paşa Sancağı s. 399. Şir-i Merdobası, Şir-i Merd: Hezargrad kazası-Niğbolu Sancağı, Yenice-i Zağra kazası-Çirmen Sancağı s. 600. Bu cemaat de yörükan taifesi diye yazılmıştır; Kürt cemaati olduğu isminden bellidir.
Toğanlı, Doğanlı: Çölabad kazası-Karahisar-Salih Sancağı, Eğrigöz Kazası-Kütahya Sancağı
Toğanlıbayadı: Mihailiç Kazası- Hüdavendigâr Sancağı.
Toğanoğlu: Edirne kazası-Paşa Sancağı, Mihailiç kazası-Hüdavendigâr Sancağı,
Topuz,Topuzlar, Topuzlu: Kızılhisar Sancağı-Sığla Sancağı, Hatuneli kazası-Vize Sancağı, Dimetoka kazası-Paşa Sancağı

Umran, Umranlı: Dağardı kazası-Kütahya Sancağı
Uzmanlı: Rumeli ve Anadolu sakini, Kocaeli, Biga, Aydın ve Saruhan sancakları; Badili aşiretinden olan Uzmanlı cemaati, Rakka iskânından olup, Sivas ve Kütahya ve Aydın ve Saruhan caniblerine firaretmişlerdir. An'asıl Rumeli ve Kocaeli ve Biga ve Bursa sakinidirler.
Velili: Çölabad kazası- Karahisar-ı Sahib Sancağı. Velilicemaati Lekvan aşiretindendir.
Yadigârlar: Kütahya, Aydın, Saruhan Sancakları, Avunya Kazası-Biga Sancağı; Yadigârlı cemaati, Beğdili aşiretindendir
Yedisoy: Kütahya Sancağı
Yoralar, Yöreler: Marmara Kazası-Saruhan Sancağı

Balkanlar'a asker olarak gönderilen Kürtler

Kürtler, Osmanlı ordusu saflarında daha Fütuhatın ilk yıllarında yer almışlar. Şeyh Edebali, Taceddin-i Kurdi, Çandarlı ailesinin yanı sıra Balaban aşiretinden bir kesimin de ilk çekirdek içerisinde yer aldığı söyleniyor.

Yazılı tarihte İnce Balaban gibi komutanların isimleri geçmektedir. Hatta Bursa'nın ele geçirilmesinde Balaban aşiretinin çabaları söz konusudur. Batı Anadolu'ya Moğol saldırıları sonucu geldikleri biliniyor. Oradan Dimetoka'ya ilk yerleşenler arasında oldukları söyleniyor. Bu konuda kesin bilgi olmasa bile, Dimetoka'ya ilk yerleşenlerin Gaziler olduğu biliniyor. Sofya'yı ele geçiren Komutanın da ismi Balaban'dır. Bütün bu bilgiler Balabanların Rumeli'de iskân edildikleri belgeleriyle de birleşince, Osmanlı Devletinin kuruluşunda Kürtlerin oynadığı rolün önemi daha da artmaktadır. Bilindiği gibi oraya yerleşenler aynı zamanda Tımar sahibi olmak için büyük çaba harcamaktaydılar. Hem gazavat, hem de büyük gelir elde etme olanağı gaziler arasında hayli çekici olmuştur.

Balaban aşireti veya onun bir cemaatinin de bu ilk akınlarda yer aldığını varsayarsak, bu durum olasıdır. Ama Başbakanlık Osmanlı arşivlerinde Balaban/ Balabanlar/Balabanlı adlı aşiretin Rumeli'deki Tırhala Sancağı, Drama Kazası-Paşa Sancağı, Edirne Kazası-Paşa Sancağı, Zağra-i Cedid Kazası-Çirmen Sancağı, Karinabad Kazası-Silistre Sancağı[428] Balabancık cemaati, Malkara Kazası-Gelibolu Sancağı, Kete ve Mudanya kazaları-Hüdavendigâr Sancağı; Bali cemaati, Dağardı Kazası-Kütahya Sancağında meskûn idiler.

Osmanlı Devleti, Anadolu'yu dize getirmek için Rumeli Ordusunu, Rumeli'yi egemenlik altına almak için ise Anadolu Ordusunu hareket geçirirdi. İşte bu Anadolu Ordusu içerisinde çok sayıda Kürt asker ve yönetici bulunurdu. Hatta Viyana seferleri Osmanlı askerleri için tam bir kâbus haline geldiği sıralarda, Temaşver, Budin vb. yerlere gitmemek için ordudan firar etmeler baş göstermişti. Celali isyanlarının bir nedeni de ordu mensuplarının o alanlara gitmek istememesinden dolayı idi. Hatta Devlet, Temaşver ve Budin'e gitmeleri şartıyla birçok isyancıyı affetmiştir.

Laszlofalvi Velics Antal ile Kammerer Erno tarafından incelenen 1590-1591 yıllarına ait Osmanlı görevlilerinin maaş kayıt defterlerinden bir bölüm:

CLXXIV nolu doküman:

"H. 999-1000 yılında Temaşver'deki ulufeci, azap, martolog ve müteferikaların maaşları"

Ulufeciler

İlk bölük 53 kişiden oluşur, bunlar 6 odada kalır ve bunları, günlük 32 akçe yevmiye alan Emrullah ağa yönetir.

1- Bayraktar Salih Ahmed olup günde 10 akçe yevmiye alır. Mustafa Abdullah 8 akçe; Mustafa Abdullah (başka) 8 akçe; Muhammed Abdullah 8 akçe; Pervane Yusuf 8 akçe; Osman Timur 8 akçe; Cafer Abdullah 8 akçe; Turgut Süleyman 8 akçe; Mustafa Abdullah (ayrı biri) 8 akçe.

2- Bayraktar Kürt Abdullah olup 10 akçe yevmiye alır. Süleyman

428 a.g.e., 192

Perviz 8 akçe; Ali Mustafa 8 akçe; Ali Mahmud 8 akçe; Kürt İdris 8 akçe; Ali Ahmet 8 akçe.

3- Bayraktar Hasan İsa olup 9 akçe yevmiye alır. Ali Muhammed 8 akçe; Osman İbrahim 8 akçe; Rızvan Abdullah 8 akçe; Muhammed Yusuf 8 akçe; İbrahim Muhammed 8 akçe; Ramazan Abdullah 8 akçe; Şaban Uveyiz 8 akçe; Abdi Abdullah 8 akçe.

4- Bayraktar Hasan Abdullah olup 9 akçe yevmiye alır. Kürt Divane 8 akçe; Hasan Tevdis 8 akçe; Mustafa Abdullah, Uveiz Abdi, Yusuf Şaban, İbrahim Lütfü, Gazanfer Bozna, Ferhat Abdi 8'er akçe.

5- Bayraktar Cafer Hüseyin olup 10 akçe yevmiye alır. Kürt Bosna, Hüseyin Hasan, Mustafa Abdi, T. Mustafa, Muhammed Türkan, Ali Abdullah, Ali Seydi, Hasan Zülfikâr 8'er akçe.

6- Bayraktar Arslan Fehat olup 10 akçe yevmiye alır. Sefer İbrahim, Muhammet Hüseyin, Hüseyin Osman, Bekir Davut, Kürt Ramazan, Hüseyin Abdullah, Rızvan Abdullah, Tevdis Seydi.[429]

Yukarıda adı geçen görevlilerin içerisinde doğrudan Kürt aidiyetlerini kullanan kişiler görülmektedir. Bunun dışında diğer başka kalelerde de böyle yüzlercesi vardır. Yukarıdaki belge ayrı bir özelliğe sahip olduğu için aktardık, çünkü görevlilerin hemen hemen tümünü Kürtler ve sonradan Müslüman olan Balkanlılar oluşturuyor. Özellikle bazı istisnalar dışında, soyadları Abdullah olanlar, sonradan Müslüman olan Balkan halklarından insanlardır. Osmanlı Devleti din değiştiren Hıristiyanlar belli olsun diye soyadlarını Abdullah koyardı. Her ne kadar İslamiyeti kabul etmiş olsalar da bunların bilinmesi ve dikkatlice izlenmesi için Abdullah ismi verilirdi.

Daha başka belgelerde Pervane ile Divane soyadlı veya lakaplı çok büyük bir kitlenin Osmanlı Ordusu içerisinde yer aldıklarını görüyoruz. Bunların Kürt kökenli oldukları ve kendi beylerbeyi ya da sancak beyleri ile birlikte oraya gelmiş olmaları mümkündür. Yukarıdaki belgede isim doğrudan Divane Kürt olarak geçiyor. Diğer belgelerde ise farklı kale ve dizdarlıklarda lakap ve isim olarak çok geçiyor.

429 Laszlofalvi Velics Antal-Kammerer Ernö, Magyarorsyagi török kincstari defterek, I-II, Budapeşta 1890-1896, ak. Ioan Heţegan, Vilayetul Timişoara, Editura Banatul Timişoarea, 2005. s. 86-87

Bu belgeler sadece bir sürgün sahası olan ve dönüşü olmayan yol olarak bilinen Temaşver ile Budin Beylerbeyliğinde bulunan askerlerin kayıtlarını içeriyor. Bu saha dışında Eflak, Boğdan, Dobruca vd. sahalarda da Kürt asker ve paşaları görev yapmıştır. Özellikle Dobruca'da yaşayan eski Kürt askerlerin torunları Kürt dedeleri hakkında bazı sözlü bilgiler vermektedirler. Bunların her birinin hayatı başlı başına bir tarih ve romandır. Kürdistan dağlarından ve ovalarından akıp gelen ve ta Balkan ve Karpat dağlarında, Tuna boylarında noktalanan trajik maceraları hayli ilgi çekicidir.

Paşa, sancak beyi veya beylerbeyi olarak Balkanlar'da birçok Kürt şahsiyeti kendi bölgesinin askerleri ile birlikte bulunmuşlar. Bunlardan sadece birkaçı hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Çünkü bunlar Osmanlı'ya karşı direndiler; Temaşver'de Macarlara karşı savaşmak şartıyla affedilenlerdir. Yani bir nevi ölüme gönderilenlerdir.

Deli Hasan Paşa (...-1606)

Celali isyanlarının en renkli simalarından Deli Hasan Paşa bunlardan birisidir. Deli Hasan Paşa, Celali isyanlarının başlatıcılarından olan Karayazıcı Abdülhalim Bey'in kardeşidir. Abdülhalim Bey Urfa'nın köklü ailelerinden Ekrad Kılıclu cemaatine mensuptur. Bu aşiret Osmanlı belgelerinde Kılıçlı Kürdü aşireti olarak geçiyor. *"Aşiretlerin Hama ve Humus taraflarında iskân edilmelerine dair: ...Sünni cemaati ve Assaf kethuda ya tâbi Ekrad Kılıclu cemaati (...) mukaddemâ fermen olunduğu üzere Hama ve Humus toprağında, iskân itdirüp.."*[430] Kılıclu cemaati büyük bir ihtimal Milli aşiretine tabi idi.

Karayazıcı Abdülhalim Bey, eğitimli ve gözüpek bir insandı. Sultan III. Mehmed ile birlikte bizzat Balkan savaşlarında önemli bir yere sahip olan Haçova meydan muharebesine katılmış ve büyük yararlılıklar göstermiştir. Gösterdiği yararlı görevlerden dolayı Amasya Beylerbeyliğine atanmıştı. Ama bilinmeyen nedenlerle bu görevden alınınca hakkını aramak için Sultan'a başvurmasına rağ-

430 Anadolu'da yaşayan Türk aşiretleri hakkında Divanı Hümayun mühimme defterlerinde mukayyet hükümleri, 159, ak. Ahmet Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri 966-1200, Enderun Kitabevi, 1989, İstanbul, s.106-107.

men herhangi bir sonuç alamamıştı. O esnada görevi devralmaya gelen yeni halefini şehre almayarak isyan bayrağını açtı. Kısacası onun isyan nedeni kendisine karşı olan haksızlıktır. Uzun süren cenk ve çarpışmalardan sonra yenildi ve yaralı halde Canik dağlarına kaçtı. 1601 yılında ölmeden önce cesedi Osmanlıların eline geçmesin diye parçalanıp her bir parçanın değişik yerlere gömülmesi vasiyetinde bulundu. Kardeşi Deli Hasan ve sadık adamları onun vasiyetini yerine getirdiler.[431]

Onun yerini alan kardeşi Deli Hasan ise daha çok savaşçı karakteriyle bilinirdi. Osmanlı'nın bastırmaları sonucu halktan da tecrit olduklarında, bazı yağmacı güçlerle birleşmek zorunda kaldı. Çok kanlı geçen çatışmalar sonucu bazı kimseleri devreye sokarak affedilmesi için Sultan'a başvurdu. Veya o dönemin politikası gereği sadrazamların Temaşver'e savaşçı gönderme taktikleri gereği telkin etme yoluyla af dilemişti. Sonunda binbir meşakkatle on bin kişilik Kürt gücüyle Anadolu'dan Rumeli'ye geçti. Daha Çanakkale boğazından karşıya geçmeden kendisine karşı oyun oynandığını hisseden Deli Hasan'da tekrar isyancı karakter alevlendi. Edirne ve Bosna ve Belgrat'ta bulunduğu süre zarfında birçok tuzak ve hilelere karşı mücadele etti. Resmî tarihçiler onu yağmacı ve haydut olarak göstermektedirler. Velhasıl, Belgrat'tan Temaşver Beylerbeyliğine atanan Deli Hasan Paşa, burada da bir tuzakla karşı karşıya kaldı. Batıda gelişen savaş tekniğine göre adamları eğitilmediği gibi, herhangi bir uyarı da yapılmamıştı. Bir nevi mevzi savaşı vermesi gerekirken, Anadolu'da olduğu gibi doğrudan saldırıya geçmişlerdi. Avusturya-Macar ordusunun ateşli silahları karşısında büyük kayıplar vererek yenildiler. Tarihte kendi ordusunun yenilgisini candan isteyenler misali bu duruma âdeta sevinen Osmanlı paşalarından Tiryaki Hasan Paşa, onu ve yeğenini Belgrat'ta öldürterek cesetlerini Tuna nehrine attılar.[432]

Ne kadar gerçek olduğu belli olmasa da, Deli Hasan'ın bir Yahudi hekim aracılığıyla Venedikliler ile ilişki kurduğu ve para karşılığında

431 Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, 3 cild, İstanbul 1914-1915.

432 İsmail Sezgi. Devletlû Eşkıyalar, s. 72.

Adriyatik kıyılarında bazı kaleleri onlara vereceği yazılmıştır.[433] Bu durum iki biçimde tahlil edilebilir. Birincisi; onun hakkında ölüm fetvası çıkartmak üzere Sultan ikna edilmiş olabilir (hatta, Yahudi hekim ajan olarak bizzat Lala Mehmed Paşa tarafından görevlendirilmiş olabilir); ikincisi ise, kendisine karşı geliştirilen komploları görünce, Venedikliler ile anlaşabileceğine kanaat getirmiş olabilir. Başka belgeler ise, bizzat Deli Hasan Paşa iki ulağı Papa'ya bir mektup yollamak için görevlendirmiş ancak onlar kendisine ihanet ederek mektubu Osmanlı yöneticilerine teslim etmişler diye belirtiyor.[434]

Canpoladzade Ali Paşa (...-1608)

Eyübiler döneminden itibaren kendilerinden söz ettiren Canpoladzadeler çok eski bir Kürt Hanedanlığının adıdır. Şerefnamede bu hanedan için şöyle denmektedir: Onlar hakkındaki belgelere göre Onlar Şemseddin, Bahaddin ve Menteşa adında üç kardeştiler. Hakkari beyleri Şemseddin, Diyarbakır hanedanı Bahaddin, Kilis hanedanı ise Menteşa'nın soyundandırlar. Kilisteki Menteşalara aynı zamanda "mend" de denilmektedir. Bunlardan sadece Mend bir Kürt aşiretini örgütleyebilmiş ve ardından Şam ve Mısır'a kadar giderek Eyübbilerin hizmetinde çalıştı. Daha sonraları bir Yezidi Kürt topluluğu da onunla birleşti. Bu durumda süreç içerisinde Mend'in şöhreti günden güne arttı. Bunun üzerine başta Kilis olmak üzere birçok yerden Kürtler onun safında yer almak için gelmekteydiler. Eyübbilerin en büyük fermandarı onu bütün Şam ve Halep Kürtlerinin Mirimiranı (Beylerbeyi) olarak atadı. Eyyubiler Kürtleri iyi yönetmeleri ve disiplin altına almaları için onlara geniş yetkiler sağladılar. Hatta bu konuda en yüksek askerî rütbelerle onu taltif ettiler. Mend öldükten sonra onun yerine oğlu Ereb Beg başa geçti. Ancak onun hükümranlığı sırasında Eyübbi Devletinin egemenliği de son buldu ve Mısır'daki egemenlik Çerkez Memluklarının eline geçti. Fakat Ereb beg, Çerkez yönetimine boyun eğmedi ve bağımsız bir hükümdar gibi hareket etti. Habib Bey ve Kasım Bey adlı iki oğlu vardı.

433 İsmail Sezgin, Devletlû Eşkıyalar-Osmanlı Tarihinde Zorbalar, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005, Karayazıcı Abdülhalim Bey ile Deli Hasan Paşa madl.

434 İbrahim Peçevi, Peçevi Tarihi, c.I-II, ak. M, Uraz, İstanbul 1969.

"...Önce babasının yerine Habib Bey hükümdar oldu. Çerkez Sultanı onunla dostluk kurmak istediklerini ileri sürerek onu Haleb'e getirdiler ve orada kurdukları tuzak sonucu katlettiler."[435] Şerefname'de de belirtildiği gibi Canpoladzadelerin çok eski zamanlardan beri bir Kürt devleti kurma arzuları vardı. Bazen bunu tam gerçekleştirecekleri sırada aksiliklerle karşılaştılar veya bulundukları çevrede büyük çıkarları olan imparatorluk güçleri tarafından dağıtıldılar.

Canpoladzadeler ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler, büyük bir ihtimal Çaldıran Savaşı aşamasında veya hemen sonrasında olmuştur. Osmanlı Devleti, İran şahını yalnızlaştırmak için Kürtleri kazanma politikası başlattığını ve pratikte yürütme işini de Şeyh İdrisi Bitlisi'ye bıraktığı biliniyor. O da Kürt beylerini İran'a karşı Osmanlı saflarında birleştirmiş ve İran'ın Çaldıran Savaşı'ndan yenilgiyle çıkmasına neden olmuştu. Aynı politika Memluklara karşı da uygulandı ve başarıyla sonuçlandı. Kürtler öteden beri Kürt hanedanı olan Eyyübi Devletini yıktıkları için Memluk Hanedanına kin gütmekteydiler. Osmanlı-Memluk Savaşı başladığında Kürtler doğal olarak Osmanlı saflarında yer aldılar ve Memluk ordusunu Mercidabık denilen sahada yenilgiye uğrattılar. Bilindiği gibi bu zaferden sonradır ki, Osmanlı sultanları İslam âleminin halifeleri sayılmıştır. Gerek Mercidabık'ta gerekse başka alanlarda Memluk ordularına karşı yürütülen savaşlarda Canpoladzadelerin büyük rol oynadıkları söyleniyor. Bundan dolayıdır ki Yavuz Sultan Selim bu Kürt hanedanıyla ilişkilerine büyük özen göstermiştir. Hatta Yavuz Sultan Selim Kasım Canpolad'ın kız kardeşi ile evlenmiş ve bu evlilikten doğan şehzade de dayıları sayılan Canpoladzadeler ailesinden bir kadınla evlenmiştir.[436]

Balkanlar'a yerleşen ilk Canpoladzade'nin Cafer Canpolad olduğu söyleniyor. Birçok savaş alanında başarılı olmasına rağmen, Erlau Savaşı'nda 2000 asker ile 43 top kaybettiği ileri sürülen Cafer Canpolad'ın görevden alındığı belirtiliyor. Görevden alındıktan

435 Şerefname, Canpoladzade maddesi.

436 F. Perrier, L. Syrie sous le Gouverneman de Mehmed Ali, s. 203-204, ak. Aso Zaxrosi, Canpoladlar.

sonra maiyetiyle birlikte Macaristan'a yerleştiğine ve daha sonraları Karadağ taraflarında attan düşerek öldüğüne dair bazı söylentiler vardır. Bu iddiayı ileri sürenlerden birisi Selim Hassan Hichi'dir ve bölgenin adının Macaristan'a bağlı Karaca Dağ olduğunu yazarken bu tezini Şerefhan'a dayandırıyor.[437]

Şerefname'nin Kürtçe ve Türkçe tercümelerinde Kürdistan'daki Karaca Dağ ismi yazılıdır. Orijinalinde nasıl olduğu merak konusudur. Eğer orijinalinde Macaristan deniliyorsa doğrudur, çünkü Balkanlar'da şu anda Muntenegru olan bölgenin Osmanlı dönemindeki adı Karadağ idi ve Osmanlı egemenliğine geçmeden önce Macar Devletine bağlıydı. Eğer bu isim tezat teşkil ediyor gerekçesiyle Kürdistan'daki Karaca Dağ olarak tercüme edildiyse yanlıştır.

Yavuz Sultan Selim zamanında Canpoladzadeler Osmanlı'yı desteklemiş ve hatta zafer için en önemli rolü onlar oynamıştı. Bunun üzerine kendilerine önce Kilis Sancak Beyliği verilmişti. Bu ailenin önemli şahsiyetlerinden Hüseyin, 1584 yılında önce Musul valisi olarak, ardından uzun yıllar Trablus-Şam valisi olarak görev yapmıştı. 1604 yılında ise Mîrê-Mîran ve Paşalık unvanları almıştı. Osmanlı'da onun şahsında ilk defa yerel bir otoriteye böyle bir unvan verilmekteydi. Buna Hüseyin Canpoladzade ile arası iyi olan Serdar Çiğalazade'nin isteği sonucu ulaşıldığı söylenmektedir. Hüseyin Canpoladzade daha görevine başlar başlamaz, İran Osmanlı Savaşı kızışır ve Canpolad güçleri henüz yoldayken Çiğalazade Sinan Paşa güçlerinin Tebriz'de İran güçlerine yenildiği haberi gelir. Sinan Paşa, yenilginin nedeni olarak Hüseyin Paşa'nın geç gelişini gösterir ve onu dönüş yolunda karşılaştıkları yerde idam ettirir. Çiğalazade Sinan Paşa yenilgisine bir bahane uydurmak istiyordu ve böylece amacına ulaşmıştı.

Haksız yere işlenen bu cinayete içerleyen Hüseyin Paşanın yeğeni Canpoladzade Ali Paşa, Kilise döner dönmez, *"Osmanlı'ya itimadım yoktur"* diyerek isyan bayrağını açtı. O tarihlerde hemen hemen her yerde Osmanlı Devletine karşı isyanlar patlak vermişti. Osmanlı hem doğu, hem de batı cephelerinde yenilgiler almıştı. Sa-

437 Selim Hassan Hichi Rus Ansiklopedisi, cild 19, La Famille Djoumblatt.

ray'da bulunan vezir ü vüzera, ulema tayfası vb. yolsuzluk ve rüşvet batağındaydılar. Bundan dolayı Canpoladzade Ali sadrazamlığın ona amcasının payesini teklif etmesine de aldırış etmedi ve kendi devletini kurma faaliyetleri başlattı. Kilis'teki Osmanlı kadısını ve bütün vergi memurlarını atadı. Kürtlerden başka Halep çevresinde bulunan Arap ve Türkmenlerden de asker topladı. Ordu ve devlet sisteminde Osmanlı'yı aynen taklit etmişti.

Canpoladzade Ali Paşa'nın kurmuş olduğu devlet o çevrede adaletin numunesi gibi gösteriliyordu. Çünkü Ali Paşa bu devleti şan ve şöhret için veya maddi çıkar için kurmamıştı. Çünkü bunlara zaten sahipti. Osmanlı'daki fitne ve fesada, yöneticilerin hile ve haksızlıklarına karşı bulunduğu çevredeki halkının yaşamını güvence altına almak istiyordu. Ayrıca daha önceleri, yani Eyyübiler döneminde otonom devlet gelenekleri bile vardı ve bir devletin sevk ve idaresinin nasıl yapıldığını çok iyi biliyordu. Kendi adına hutbeler okutan ve para bastıran Kürt hanedanlarından birisidir.

1606 yılında Şam şehrini de topraklarına katmak üzere saldırdı ve kan dökülmeden halkın rızasıyla Şam ele geçirildi. Yağma ve talana karşı olmasına ve halka söz vermesine rağmen, bazı talancılara söz geçiremedi ve şehirde yağma yapıldı. Bu durum onun diğer şehirleri ele geçirme planlarını altüst etmişti. Bu olumsuz durum, Osmanlı Devleti karşıtı olan şehir ahalisinin de tepkisine neden olmuştu. Buna rağmen çevrede etkinliği giderek artmaya başlamıştı.

Trablus-Şam hâkimi Emir Yusuf Paşa'yı yenmesi sonucunda dış emirlikler ile devletler arasında ilişki kurma olanakları da elde etmişti. İlk önce Lübnan'da bulunan Dürzilerin lideri Maanoğlu oğlu Fahreddin Bey ile anlaşarak güçlerini birleştirdiler. O sıralarda Osmanlı Sadrazamı Lala Mehmet Paşa tedbir olarak Adana beylerbeyi Turnacıbaşı Hüseyin Paşa'ya Halep valiliğini vaat ederek Hükümdar Canpoladzade Ali'nin üzerine yolladı. Fakat daha ilk çıkışında, Kürt Cemşid adlı bir komutanın öncülüğündeki Kürt güçleri Turnacı başı Hüseyin'in askerlerini bozguna uğrattı. Hükümdar Canpoladzade Ali Paşa bunun üzerine Adana'yı da kendi topraklarına kattı ve Cemşid'i Adana valisi tayin etti.

Canpoladzade Ali Paşanın başarıları kısa sürede dış güçlerin ilgisini çekmiştir. Özellikle Osmanlı döneminden kalma rüşvet ve yolsuzlukları ortadan kaldıracağı garantisi vermesi üzerine, ülkesinde ticaretin tekrar canlanmasını sağladı. Başarılarının devamı için dönemin Avrupalı güçlerine mektuplar yazmış ve onların desteğini istemiştir. O dönemlerde denizcilikte ve ticarette hatırı sayılır Avrupalılardan birisi de Toskana Dükü idi. Toskana Dükü Ferdinand'ın 25 Ocak 1607 tarihinde Ali Canpolad'a gönderdiği mektuptan bir kesit şöyledir: *"Haleb, Şam, Tripoli ve tüm kutsal toprakların Valisi asil Canpolad Hanedanından Ali Paşa Hazretlerine, Bab-ı Ali'ye karşı kararlı ve asil duruşunuz, size büyük bir unvan bahşetmiş ve tüm Hıristiyan dünyasında kardeşlik duygusu uyanmasına neden olmuştur. Size içten başarılar diliyor; Toskana Dük'ü Ferdinand."* Bunun gibi Doğu Akdeniz'de çıkarları olan Papalık ile birçok Avrupa ülkesinden mektuplar almıştır.[438]

1606 kışında İstanbul'da sadaret makamına gelen ve sonradan Kuyucu lakabını alacak olan Murat Paşa, Celali isyanlarına son vermek üzere kış boyu hazırlıklara başladı. Avusturya ve Macaristan savaşlarında bulunan Tiryaki Hasan Paşa, Maryol Hüseyin Paşa ve Zülfikar Paşa gibi deneyimli komutan ve askerleri de yanına alarak 1607 baharında Anadolu seferine çıktı. Önce Anadolu'yu Celalilerden temizlemeyi hedeflemişti. Bu yüzden etrafa korku saçmak üzere büyük bir terör estirdi. Kimini katlederek, edemediklerine ise görevler vaat ederek bertaraf etmeye çalışıyordu. Amacı Canpoladzade Ali Paşa'ya destek verebilecek muhtemel kesimleri ortadan kaldırmaktı. Canpolad güçleri ile ilk karşılaşmaları Çukurova'da Adana Valisi Cemşid'e karşı oldu ve Cemşid'in askerleri sayıca çok üstün olan Osmanlı güçleri karşısında yenilgiye uğradı.

Osmanlı güçlerini Adana'da karşılamak istiyordu, ancak yolda Cemşid'in yenilgi haberini alınca Elbistan taraflarına geçti. O sıralarda Anadolu valilerine elçiler göndererek taraftar toplamaya başlamıştı. Hatta Avusturya Arşidükü Ferdinand'a bile yazdığı bir mektupta, Osmanlı'ya karşı doğu cephesinde kendisinin, batı cephesinde ise Avusturya'nın saldırması teklifinde bulunmuştu. Avus-

438 Selim Hassan Hichi, a.g.e., s. 51-52.

turya Arşidükü'nün nasıl bir cevap verdiği bilinmiyor. Gelişmeler çok hızlı olduğu için herhangi bir haberin ulaştırılmadığı düşünülebilir. Canpolad Ali Paşa ilk önceleri sorunun barış yoluyla çözülmesi ve boşuna kan dökülmemesi çağrısında bulunmuştu.

İlk çarpışmada Kürt güçleri galip gelmesine rağmen, Canpoladzade'nin göndermiş olduğu barış mektubu Kuyucu Murad ve efradını cesaretlendirdi. Onlar barış önerisini onun korkmasına yormuşlardı. Kan dökücülükte emsali olmayan Kuyucu Murad Paşa bu işin kanlı bitmesini istiyordu. Bunun üzerine 23 Ekim 1607 tarihinde her iki ordu savaş düzeninde ilerleyerek Oruç ovasında karşılaştı. Her iki tarafın güçlerinin eşit olduğu söyleniyor. Ama Osmanlı ordusunda tüfekçilerin oluşu dengeyi bir bakıma zorluyordu. O sıralarda Kürt güçleri ile birlikte savaşan Maanoğlu Fahreddin gerekli savaşçı yeteneği gösteremedi ve Tiryaki Hasan Paşa için büyük bir fırsat doğdu. Çok kısa bir süre içerisinde en önemli cephesi yarılan Canpoladzade'nin ordusu yenildi. Kuyucu Murat Paşa eline geçen fırsatı değerlendirerek büyük bir katliam yaptı. Kadın, çoluk-çocuk demeden herkesi öldürerek kuyulara attı. Ama Canpolad Ali Paşa'yı ele geçirememişti. İlk önce Halep'e giden Ali Paşa güçlerini yeniden düzenleyip savunmaya geçmek istiyordu, ne var ki elde kalan güçle bu işi yapamayacağını bildiğinden vazgeçti.

Kuyucu Murad Paşa her ne olursa olsun, Canpolad'ın kellesini istiyordu. Onun Maanoğlu Fahreddin Bey'e sığındığını düşünerek Halep'te beklemeye başladı. Canpoladzade Ali Paşa ise Fahreddin Bey'in onu Kuyucu Murad Paşa'ya teslim edebileceğini düşünerek onun yanına gitmemiş, tam tersine Anadolu'ya geçmişti. O sıralarda Mudanya'da bulunan Celali isyancılarından Kalenderoğlu ile buluştu. Fakat Kalenderoğlu onu hapsederek Kuyucu Murad Paşa ile pazarlık yapmak istiyordu. Bunu duyan adamları onu hapsedildiği yerden kurtarıp kaçırdılar. Daha fazla tutunamayacağını anlayınca Kethüdası Hüseyin ağa ile amcası Haydar Beyi af dilemek üzere İstanbul'a gönderdi. Gerisini Şeyh Tanus bin Yusuf Al-Şadyak'tan dinleyelim: *"I. Ahmet'in emri ile İstanbul'a gelip, bir hafta süre ile behçe-i hassa'da kaldı. Her gün huzûr-i hümayuna varıp, nice suale cevap verirdi "(Fezleke 1, 299). Genç padişahın alakasını cezbeden bu sergüzeştçi adam, Temaşver Beyler-*

beyliği ile hududa gönderildi ise de, orada Yeniçerilerle geçinemeyerek Belgrad'a kaçmağa mecbur oldu ve nihayet sadrazam Kuyucu Murad Paşa'nın emri ile idam edildi. 1611, Ali paşanın kardeşinin oğlu olup saraya alınan Mustafa bilahare Murad IV. devrinde padişahın mukarreblerinden olup, Rumeli Beylerbeyliğine kadar yükselmiştir."[439] Divan-ı Hümayun'da vuzera ve ulemanın huzurunda sadaret kaymakamının elinden kürk giyip hilat kuşandıktan sonra Temaşver Beylerbeyliğine atandığına dair beratını aldı. Bu sırada Saray'da bulunan yeğeni I. Mustafa Ahmed'in kızı Ayşe Sultan ile evlendirilerek Osmanlı damadı olmuştu. Mustafa Canpolad bu sayede vezirlik ve Kaptan-ı Deryalık rütbelerine yükselmesine rağmen bir saray entrikasıyla öldürülmüştü.

Kuyucu Murad Paşa, 1608 yılının sonlarına doğru Celali isyanlarının sonuncusu olan Kalenderoğlu isyanını da bastırmış ve İstanbul'a dönmüştü. Canpoladzade Ali Paşa Beylerbeyliğine yükselmesine rağmen, Kuyucu Murad Paşa'nın hışmından kurtulamadı. Onu gittiği yerde öldürmek için Rumeli'deki adamlarını devreye soktu.

Temaşver'de her türlü yolsuzluk ve rüşvete karşı adaleti tatbik etmek isteyen Canpoladzade Ali Paşa, bu arada oradaki rantçıların da boy hedefi olmuştu. Kuyucu Murat ve adamları, Temaşver'deki adamlarını alttan alta ona karşı kışkırtarak istenmeyen adam ilan etmek istediler. Nihayet sonunda Yeniçeriler ona karşı ayaklandılar. O ise hayatını kurtarmak için önce Macaristan sınırlarında bulunan bir kaleye sığındı. Oradaki kale paşası onun arkadaşıydı. Fakat, Kuyucu Murat Paşa öyle bir ağ örmüştü ki, kurtulmak imkânsız gibiydi. Onu orada tutuklayıp Belgrad'a gönderdiler. Belgrad kalesi muhafızı olan Kuyucu Murad Paşa'nın damadı Kadızade Ali Paşa, Kuyucu Murad'ın isteği üzerine onu Belgrad kalesine hapsettirdi. Zaman geçirmeden, tutuklanmasından hemen birkaç gün sonra öldürüldü ve tutuklu olduğu zindana gömüldü. Padişah fermanı olmadan, bir paşa veya beylerbeyini öldürmek suç olduğu için, onun kanserden öldüğü şayiasını yaydılar.

Canpoladzade Ali Paşa isyanı ile Celali isyanları aynı kefeye konulamaz. Celali isyancılarının amacı devletten kopmak değildi. Daha

439 Şeyh Tanus bn Yusuf al-Şadyak Ahbar al-a'yan fi Cabal-i Lubnan 1859- s. 130-136.

çok yer ve mevki işgal etmek veya şahsi ihtiraslardan dolayı isyan etmekteydiler. Canpolad isyanı ise siyasi amaçlı kapsamlı bir hareket idi ve bağımsız bir devlet hedeflemişti. Ne var ki bu hususta fazla Osmanlı belgesi yoktur. Resmî tarihçilerin yazdıkları dışında herhangi bir şey yoktur; ki onlar da küfür sendromunu tazelemekten başka bir şey değildir. Örneğin, Naima Kroniklerinde şöyle yazıyor: *"...bir yıl kaldıktan sonra kötü karakteri ortaya çıktı... Gedikli ocağı, sipahilerin, silahtarların ve yayaların erzakını, bazı kimseler vasıtasıyla aceleli bir şekilde Temaşver'e taşıttı... Temaşver'de ancak bir yıl kaldı... askerler onu öldürmek maksadıyla ayaklanınca Belgrad'a kaçtı ve Kadızade Ali Paşa onu zindana attı ve sonunda öldürüldü."* Yukarıdaki alıntıdan da anlaşıldığı gibi ona karşı bir komplo kurulmuştur. Osmanlı tarihçileri 1600 yıllarında vuku bulan tüm olayları ayrıntılı olarak yazmalarına rağmen Canpoladoğlu isyanına fazla değinmemeleri şaşırtıcıdır. Üstelik Canpoladzade isyanı devletin Suriye girişini kaybetmesi anlamına da geliyordu. Bunun ancak bir nedeni olabilir, o da çok önemli siyasi sorunların rastgele evraklarla yapılmadığı, Mühimme-i mektum denilen gizli dosyalarda saklandığı düşünülebilir.[440]

Osmanlı Devletinin gerileme devri aynı zamanda siyasi sürgünlerin çığ gibi büyüdüğü bir dönem olarak da biliniyor. İmparatorluk sınırları içerisindeki halkların aydınları ve yurtsever liderleri başkaldırıyor ve peş peşe bağımsızlıklarını elde etmeye çalışıyorlardı. 1789 Fransız ihtilalinden sonra XVIII ve XIX. yüzyıl Avrupa'da ihtilaller çağı başlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu içerisinde bundan ilk etkilenenler Balkan halkları oldu ve nihayet ayaklanma süreçleri başgösterdi. İlk önce Sırbistan, ardından tek tek tüm Balkan ülkeleri Osmanlı'dan kopmayı başardı. Batıdaki toprak kaybını doğuda Rusların Erzurum'a kadar ilerlemesi izlemişti.

Osmanlı Sultanı II. Mahmud, Kürdistan'ı elden çıkarmamak için büyük bir hareket başlattı. Her şeyden önce merkeziyetçiliği geliştirmek istedi, bunun için Yavuz Sultan Selim tarafından Kürtlere tanınan özerk duruma son vermek istedi ve Kürt Mirliklere tanınan yetkileri yavaş yavaş sınırlayarak ortadan kaldırmak istedi.

440 William Griswold, **Büyük Anadolu İsyanı 1000-1020/1591-1611**, İslamkundliche Untersuchungen, nr. 85, Berlin 1983.

Çünkü güçlü ve merkezi Kürt yönetimlerinden çekiniyordu. Bu duruma tepki gösteren Kürt emirlikleri ayaklanma başlattı.

O süreçte ayaklanma başlatan birisi de Mükis emiri Han Mahmud idi. Han Mahmud ile Osmanlı güçleri arasındaki çarpışma ilk defa 1836 yılında başlamış ve araya bazı Osmanlı yöneticilerinin girmesiyle kısa süreliğine de olsa çatışmalar durdurulmuştu. En şiddetli çatışmalar 1838 yılında baş göstermiş, ancak çevredeki diğer Kürt emirliklerin Han Mahmud'a saldırmaları üzerine ayaklanmaya son vermek zorunda kalmıştı. Bu süre içerisinde Osmanlı güçlerine teslim oldu ve İstanbul'a sürgün edilerek Çatalca'da iskâna tabi tutuldu.

Sultan II. Mahmud'un ölümünden sonra yerine Abdülmecid geçti. Bu süreç aynı zamanda Osmanlı Devletinin en bunalımlı süreci olarak biliniyor. O tarihlerde doğudan muhtemel bir İran saldırısından korkuluyordu. Bu yüzden olası bir İran saldırısına karşı yararlı olur gerekçesiyle Han Mahmud bir yıllık sürgünden sonra affedilerek yerine geri gönderildi. Kendi çevresinde egemenliğini daha da pekiştiren Han Mahmud çevresindeki diğer Kürt beylikleriyle dayanışma içerisine girdi. Çünkü artık Kürt emirlerinin Osmanlı Devletine güvenleri kalmamıştı. Osmanlı Devleti ise merkezileşme politikalarını bir an önce hayata geçirme kararındaydı. 1847 yılında tekrar yoğunlaşan çatışmalar sonucunda iyi hazırlanmamış Kürt güçleri yenilmekten kurtulamamış ve hatta Han Mahmud bile esir düşmüştü.

O tarihten itibaren Han Mahmud, ailesi ve yakın çevresi için ikinci bir sürgün dönemi başlamış oldu. Han Mahmud ve beraberindekiler Bulgaristan'daki Rusçuk kazasına sürgün edildiler. Bazı kaçış girişimleri olduysa da başaramadı ve 4 Aralık 1866 yılında sürgün yeri olan Rusçuk'ta yaşama veda etti. Ailesi ve akrabalarından bir kesimi, Osmanlı-Rus savaşları başlayınca orada kalamayacaklarını belirterek devletin izniyle İstanbul'a döndü.

Sürgün yerinden kaçmayı başaran bazı Kürt liderler de olmuştur. Bunlardan birisi Şeyh Hüseyin'dir. Şeyh Hüseyin Dersim'den Vidin'e sürgün edilmiş, ancak oradaki Bulgar komitacıların yardımıyla kaçmayı başarmış ve Dersim'e geri dönmüştür.

Şüphesiz Balkan ülkelerinden Kürdistan'a sürgün edilenler de olmuştur. Bazı Bulgar tarihçilerine göre 1865 yılında 30, 1867 yılında 22

ve 1874 yılında ise 150 Bulgar devrimcisi Diyarbakır, Mardin, Musul ve Mısır'a sürgün edilmiş. 1874 yılında Diyarbakır'a sürgün edilenler arasında meşhur Bulgar devrimcisi Stoyan Zaimov da bulunuyordu. Stoyan Zaimov, sürgün yerinden dönmeyi başaranlardan birisidir.[441]

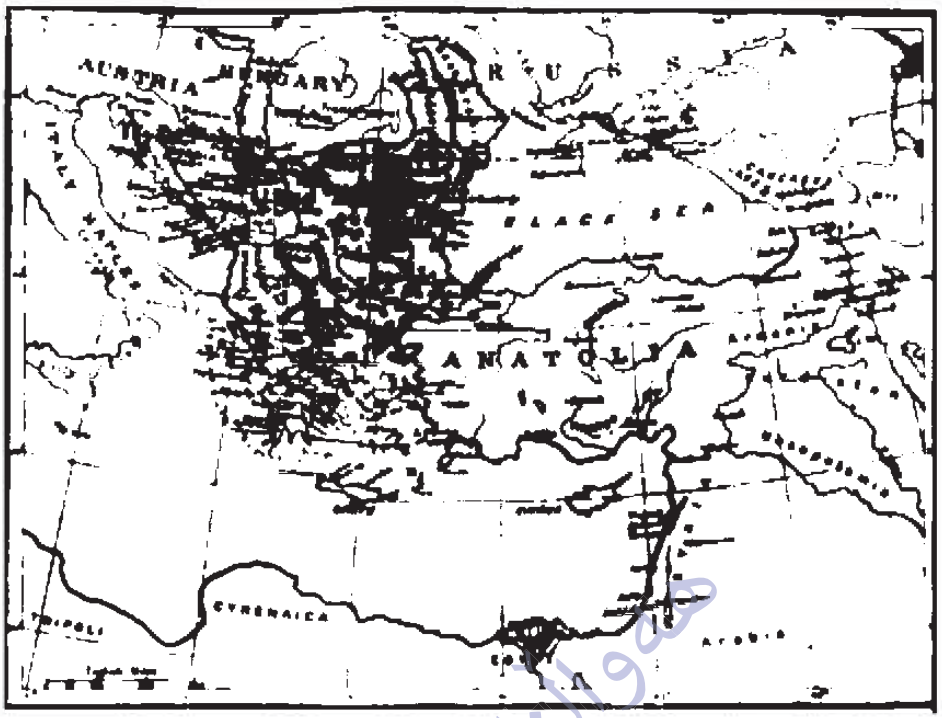

1801 yılında Osmanlı İmparatorluğunda Kürdistan

I896 yılında Asya kıtasında Osmanlı Devletinin sınırlarını gösteren bir Harita.[442]

441 Doç. Dr. Delco Balabanov, Bulgaristan Kürdistan'la Dayanışma Komitesi Başkanı Sofya.

442 Kürdistan bölgesi önemli bir alan olarak gösterilmiştir. Bu tür haritalar XVII. XVIII.vw XIX. yüzyılda Alman subayları ve batılı arkeologlar tarafından çizilmiştir. Hatta büyük çoğunluğu Osmanlı haritaları tercüme edilerek hazırlanmıştır.

Sekizinci Bölüm

Günümüzde Var Olan Benzerlikler

Bu konuya ilk önce Balkan adıyla başlamakta yarar vardır. Balkan adının etimolojisi günümüze kadar hep araştırma konusu olmuştur. Asya kökenli bir isim olduğu bilindiği için, hemen ezberci bir anlam verilerek Türki dillerden geldiği tezi ileri sürülmüştür. Oysa, hiçbir Türki dilinde dağ için Balkan denilmemiştir. Yalnızca Rumelili Türkler, herhangi bir dağ gördüklerinde Balkan terimini kullanırlar. Bunu yaparken dağa Balkan dedikleri için değil, hafızalarında Balkan dağlarının enginliği yer ettiği için o ismi kullanırlar. Oysa Balkan adının bugün bile Kürdistan'da yaşamakta olan Balikan aşiretinden ve Kürdistan'daki Balik dağından geldiği bir gerçektir. *"Mazkerd ülkesi Restaq, Meret ve Oşnuya'yı kapsamaktadır. Bu mıntıkada Zerezari aşireti bulunurdu. Bu aşiretin içerisinde Balkani diye bir aşiret vardı ve aynı isimle bir de köyleri vardı. Yazara göre Rewanduz vadisi de bu aşiretin egemenliğinde idi."*[443] Belikanî aşireti, Maraş vadisine yerleşmiştir.[444] Balekanî Muş'a yakın yerde kalır.[445] *"Belikan, Rewanduz ile Balik dağlık bölgesinde bulunan Rayat arasında yaşarlar. Belik ve Belikiyan adıyla da bilinirler. Belikan aşiretinin bir kısmı 1600'lü yılların başında Urfa'ya yerleşmiş, ardından Maraş üzerinden Orta Anadolu'ya gitmişlerdir. Halen de Anadolu'da Belik, Bilikî ve Belikî gibi isimlerle anılırlar."*[446]

Yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı gibi, Balkan adının menşesi Kürdistan'dan gelmektedir. Bu kitapta antik Kürdistan'dan gelip Balkan yarımadasına, Orta Avrupa'ya yerleşen çok sayıda halk, aşiret ve grupların olduğu belirtilmiştir. Balkan adının kendisi bile bunun en önemli ispatlarından biridir. Balkan ülkelerinde bulunan

443 Mesûdî, Merûcû-l Zehebe, ak. Memet Emin Zeki Beg, Diroka Kurd û Kurdistan, Avesta, İstanbul, s. 230.

444 M.Emin Zeki Beg, a.g.e., s. 264.

445 a.g.e., s. 259.

446 Kurdistantime.com/kürt aşiretleri.

birçok şehir, dağ vb. yerlerin adları ile Kürdistan'dakilerin benzerlikleri geçmişte varolan yakınlığı kanıtlayacak derecededir.

Romanya'da Kürtçe şehir ve kasaba adları

Germisara, Geto-Dac dilinde "sıcak su" demektir.[447] Germisara adlı mıntıkanın adı çok eskilere dayanır. Modern Kürtçede aynı söylem ılık manasında kullanılıyor. Kürtçede *germ* sıcak, *sar* ise soğuk anlamına gelir. İkisinin bileşimi olan *Germisar* ise ılık demektir. Bazı lehçelerde *sarûgerm*, bazılarında ise *germûsar* diye telaffuz edilir. Dikkat edilirse bu kelime günümüzde sadece Kürtçede ılık anlamında kullanılıyor. Bu da gösteriyor ki, eski tarihlerden beri bu alanda yaşayanlar ile Kürtlerin dil ve kültür birliği vardı. Aşağıda verilecek olan diğer şehir isimlerinden de anlaşılacağı gibi benzerlikler sadece birkaç istisnadan ibaret değildir. Romanya'da olduğu gibi bütün Balkan yarımadasında bu tür benzerliklere değineceğiz.

Transilvanya bölgesinde bir zamanlar Agatirşiler diye bir halk vardı ve bunların İskit asıllı olup olmadıkları şüphelidir. Bunlar M.Ö. V. yüzyılda şimdiki Mureş su kaynakları dolaylarında kalırdı ve kadınların ortaklaşalığı dışında tamamiyle Trak kültürü etkisi altındaydılar. Onların İskitlere komşu ayrı bir halk olması ihtimali de vardır.[448] Herodot'a göre, Pers kralı Daryus, M.Ö. 514 yılında İskitlere karşı sefer düzenlediğinde İskitler Agatirşilerden yardım talebinde bulundular. Agatirşiler ise, güçlü Pers ordusu karşısında tutunamayacağını bildikleri için tarafsız kalmayı yeğlemiştir.[449] En başta Mureş ismi üzerinde durmakta yarar vardır. Bu ismin Kürdistan'daki karşılığı meşhur Maraş'tır. Romanya'nın Transilvanya bölgesinde bulunan Mureş nehri ve bölgesi vardır. Bu bölgenin merkez şehri ise Maramureş'tir. Mureş'in başına Mara'nın eklenmesi benzerliği daha da doğrulamaktadır. Bilindiği gibi Kürdistan'ın modern Maraş şehrinin tarihte birçok adı olmuştur. Ama en eski adı Maraş olabilir. Mardin ve çevresinden başlayarak ta Maraş'a kadar

447 Vasile Parvan, Dacia, Editura Ştiintifica, Bucureşti, 1967, 387 nolu dipnot, s. 214.

448 redek. Akd. Andrei Oţetea, İstoria Poporului Roman, Editura Ştiinfica, Bucureşti, 1970, s. 32.

449 Herodot Tarih, İskitler mad.

uzanan bölgede, tarihte *Marlar* denilen bir halkın olduğu biliniyor. Maraş ve çevresinin iklim koşulları çok elverişli olduğundan, güney-kuzey ile kuzey-güney doğrultusundaki en önemli göçler bu bölge üzerinden olmuştur. Bundan dolayı burada her zaman büyük çalkantılar yaşanmıştır. Bütün göç ve istilalara rağmen buranın en temel sakinleri hep Kürtler oldu. Agatirşiler vb halkların buradan göç ederek Transilvanya bölgesine kadar gittiklerine dair kesin bir bilgi yok, ama benzerliğin böylesi, yani Marların Maraş adının buraya kadar gelmesi doğrusu araştırılmaya değer bir husustur.

Eski Transilvanya sakinleri arasında İranik halkların olduğu biliniyor. Bunlar, antik tarihte Geto-Daklar, Agatirşiler ve İskitler adıyla bilinirler. Yeni ve Ortaçağda ise Alanlar, Yassiler vb. olmuşlar. Bu yüzden Transilvanya'daki yerleşim alanları ile Kürdistan'dakiler birbirlerine benziyor. Her şeyden önce Transilvanya isminin kendisi bunu açıklamaya yeterlidir. Bu ad *Trans* ve *silvania*'dan oluşmuş birleşik bir isimdir. Her iki isim de Hint-Avrupa kökenlidir. Ama Silvan başlıbaşma İranik bir isimdir. İlk bakışta ormanlık anlamına gelen Latince bir kelime olduğu anlaşılmaktadır. Ama aynı zamanda İranik bir isimdir ve bugün bile Kürdistan'da bu isimde çok sayıda köy ve şehir adı vardır. Diyarbakır'a bağlı Silvan kazası, bazı farklı aşiretleri kapsayan Silvan aşiret konfederasyonu, Van dolaylarında destanlarda adı geçen Silîvî mıntıkası, Urmiye'nin Tergever bölgesinde Silîva köyü vb.

Arad: Bu ad Urartu hanedanlıkları döneminden beri Kürdistan'daki meşhur Ararat dağı olarak biliniyor. Aynı bölgede Ermenistan prenslikleri de hüküm sürdü. Ama Ararat ismi Kürtçedir. Ermenice bu dağa Masis dağı denir.

Ardeal/Erdeal: Doğu Kürdistan'da bu isimle hem bir aşiret hem Erdelan diye bir bölge vardır. Büyük bir ihtimal bu ad *Alan Toprağı* /ülkesi anlamına geliyor. Kürt Alan aşireti ile ilgisi olabilir. Hem zaten Alanlar Transilvanya bölgesinde de kalmıştır.

Bihor: Bihar veya Bahar demektir. Aynı zamanda akarsu Kürtçede buhur olarak söylenir. Hamedan'a yakın Bahar adlı tarihi bir Kürt şehri vardır.

Banat: Doğu Kürdistan'daki Banê ile aynıdır. Ban, kelimesinin eskiden Transilvanya'da yönetici anlamına geldiği söyleniyor. Bunun Kürtçe ile ters düşecek bir yanı yoktur. Çünkü *ban* veya *bani* kelimesi Kürtçede üst ve yukarı anlamında kullanılır. Transilvanya veya başka bir Balkan ülkesinde çevresindeki bölgelerin üst yönetim merkezi olarak adlandırması benzerliği bir kat daha gerçekçi kılıyor.

Yukarıdaki isim benzerlikleri her şeye açıklık kazandırıyor. Transilvanya'da bulunan *Mureş, Maramureş, Arad, Ardeal, Bihor* ve *Banat* gibi şehrilerin isimlerinin birer benzeri şu anda Kürdistan'da var ve buna Transilvanya'nın kendisi de dahildir. Şimdi bu kadar çok benzerlikleri ne ile açıklamak gerekir? Aslm da Transilvanya bölgesinin toponomil isimleri daha detaylı incelenirse daha çok benzerlikler ortaya çıkacaktır. Bunun bir tek izahı olabilir, o da, hem Kürdistan hem de Transilvanya'da eskiden ortak bir kültür ve dili olan bir veya birkaç halkın varlığıdır.

Argeş: Aynı isimle Van'a bağlı Erciş ilçesi halen mevcuttur. Romencede *g* harfi bizdeki *c* olarak okunur. Bundan dolayı *Argeş, Arceş* olarak okunur. Erciş'in tarihteki bazı isimleri Arciş olarak da biliniyor.

Calareş: Kelareş. Bu isim Kürdistan'da birçok yerin adı olarak bilinir. Kara Kale anlamına gelir. En meşhur yer Urmiye Bradost mıntıkasında hem bir köy hem de bu köyün bulunduğu derin ve uzun bir vadinin ismidir.

Dej: İranik bir kelime olup, istihkâmlı yer, savunma amaçlı yer, kale anlamında kullanılır. Doğu Kürdistan ve İran'da Dej ile başlayan birçok isim vardır. Bu isim Kürtçenin *dij*, yani karşıt kelimesinden türemiştir. Karşıt, karşılık verme anlamındadır. Kürtçe kökenli olan *Dujmin*/düşman kelimesinin kökeninden de türemiş olabilir. *Duj*: Karşı, *min*: ben, beni bana olur. Böylece *Dujmin*, bana karşıt olan anlamında birleşik bir isimdir. Doğu Kürdistan'da *Şahindej*, Güneyde ise *Rewanduz* gibi dej eki ile biten birçok şehir adı vardır. Romencede sur veya büyük duvar anlamında kullanılan *zid* kelimesinin tersi olan *diz* daha başka açıdan yakınlaşmayı doğrular niteliktedir.

Olt: Aynı isimle Erzurum'a bağlı Oltu kazası vardır ve meşhur oltu taşı buradan çıkmaktadır.

Zalau: Benzer ismi Güney Kürdistan'da bulunan *Zêle* mıntıkasıdır.

Bunlar günümüzde benzer isimli şehirlerin adıdır. Yukarıdaki isimlerden başka Kürtçe anlamlı çok sayıda toponomik isim de vardır.

Romenlerin geleneksel efsanelerinden olan ve Babadochia gibi baba ismiyle başlayan bazı isimler vardır. Baba ismiyle başlayan efsaneler Kürtçede de vardır. Örneğin Baba Munzur, Baba Düzgün, Baba Gurgur, Babageş vb. *"Al-Mu'tasim devrine ait olmak üzere, Musul mıntıkasında bir Kürt isyanı kaydedilir. Musul mıntıkasında bu isyana asil bir Kürt ailesinden olan Ca'far b. Faharcis ön ayak olmuş idi. Babageş'te Mağlup olan Ca'far Dasin dağına çekildi."*[450]

Sırbistan'da bulunan etnik yapılar

Gorani: 4581 kişilik nüfusları var ve yoğun olarak yaşadıkları yer Merkezi Sırbia'dır. Sırbistan'da ayrı bir etnik azınlık olarak biliniyor. Hatta Goran isimli birçok erkek ismi vardır. Bilindiği gibi Kürtçenin dördüncü lehçesi Goranî olarak biliniyor ve bu lehçeyi konuşanlara da Goran denilmektedir. Mehemed Emin Zeki Bey, Kürt aşiretleri tablosu bölümünde Kermanşah vilayetinde yaşayan Goran diye bir Kürt aşiret federasyonundan bahseder. *"Bu vilayetin en kalabalık ve en güçlü aşiretlerinden birisidir. Gehware, Nîrtel, Kalxanî, Bêbiyanî, Kalîzencîrî, Rîzho Goran aşiretinin kollarıdır. Büyük bir ihtimal Kendole aşireti de ona bağlıdır."*[451] Cardin, VI. yüzyılda Kürt Goran aşiretinin Goatanza adlı reisleri önderliğinde büyük bir devlet kurduklarını yazıyor. Bu devletin başkenti Kermanşah'tı, Azerbaycan'a da egemendiler.[452]

Kosova sınırları içinde Dragaş'a bağlı dağların eteklerinde bulunan 20 köylük alanın adı da *Gora*'dır ve burada Goranlar yaşa-

450 İslam Ansiklopedisi, Kürtler maddesi.

451 Mehmed Emin Zeki Beg, Dîroka Kurd û Kurdistanê, Avesta, 2002, İstanbul, s.275-276.

452 Cardin, Kürt ve Türk Sorunu, s.24, Ak. Mehmed Emin Zeki Beg, Diroka Kurd u Kurdıstan, s. 93.

maktadır. Hatta bazı köyler Makedonya ve Bulgaristan'a kadar yayılmıştır. Goranlar en çok da Makedonya, Kosova ve Arnavutluk sınırları içinde bulunan Şar dağları eteklerinde yaşarlar. Bölgedeki bütün devletler onları kendi etnisiteleri olarak saysalar da, Goralılar kendilerini Goran olarak görüyor. Dünyada birçok araştırmacı ve tarihçi onların menşesini araştırmak için çabalıyor. Bunlardan biri de ilahiyat sorunları ile uğraşan Kürt sosyolog Müfit Yüksel'dir. Müfit Yüksel onları fizyonomik ve folklorik bakımdan Kürtlere benzetmektedir. Bu benzetme yersiz değildir, çünkü zaten aynı adla Kürt aşireti ve lehçesi var. Gözlerden kaçan diğer önemli bir husus ise onların yaşadığı bölge olan Şar dağlarıdır. Bilindiği gibi Kürdistan'da aynı adla dağ isimleri vardır. Bunlardan biri Elbistan'da bulunan *Şar dağı*'dır ve Elbistan şehri o dağın eteklerinde kurulmuştur.

Ruteni: 15.905 kişilik nüfusu olan bir kesimdir ve en çok Voivodina bölgesinde yaşarlar. Kürdistan'da *Ruten* isimli bir aşiret vardır ve Dersim ile Mardin'in Derik kazasında bulunurlar. Çok eski bir Kürt aşiretidir ve bu aşiretin Sırbistan, Ukrayna, Polonya ve Rusya'daki Rutenler ile akrabalık bağları olabilir.

Raşani/Raşi: Çok eski tarihlerden beri Sırbistan'da yaşayan bir halkın adıdır. Bu konuda Hırvat asıllı filolog ve dilbilimci Tomislav Maretic şöyle diyor: *"Birçok Alman ve Rus tarihçilerine göre, Herodot Traklardan bahsederken Sırplara atıfta bulunmuş. Bu kelimenin aslı şöyle açıklanabilir: Çok eski zamanlarda Raşani ya da Raşi adında kalabalık bir halk Sırplar arasında yaşıyordu. Bu ismi eski vatanları olan Hindistan'da bulunan Rakşa nehrinden almışlardı. Rakşa, kırmızı renk demektir ve Sırpların açık kırmızı renginin aynısıdır. Böylece, Raşaniler, Kırmızı Sırplardır ve 9. yüzyıla kadar Rusya'daydılar. Herodot zamanında bu Sırplar, Küçük Asya ve Balkanlar'da yani Trakya'da Raşa nehri dolaylarında bulunurdu. Raşilerin Ras veya Rakşa adında birçok şehir-devletleri vardı ve kalıntıları halen Trakya, Sırbistan ve Germania'da mevcuttur. Aynı adla Hindistan'da bir nehir vardır. Böylece Tarkların ismi Raşilerin*

yanlış okunmasından kaynaklanıyor."[453]

Raşi veya Raşani, köken olarak Hindistan'daki Rakşa nehrine bağlamak aslında hedefe biraz yaklaşmak demektir. Yani köken olarak Hint-Avrupa kökenli oldukları kesinleşmiş oluyor. Ama esas itibariyle daha yakın düzeyde aynı ad ve karakterde bulunan *Reşi* veya *Rişwan* Kürt aşiretini misal göstermek daha gerçekçidir. Reşi aşireti, Horasan'dan Trakya'ya kadar yayılmış çok eski bir Kürt aşiretidir. Uzun tarihler boyunca göçebe olarak yaşamış ve yabancı hâkimiyetine karşı hep direnmiştir. *Reş*, modern Kürtçede siyah renk demektir. Bunun eski Kürtçede kırmızı olma ihtimali yüksektir. Çünkü *Roj* yani güneş ismine yakındır. Kürtçede güneşin ismi aslında *Xor*'dur. Fakat bazı lehçelerde bu düşmüş ve gündüz anlamına gelen Roj, aynı zamanda güneş için de kullanılmıştır. Reşi veya Raşi isminin etimolojisinde bu noktadan hareket edilebilir. Reş, yani siyah demelerinin nedeni ise uzun yılların verdiği bir neden olsa gerek.

Makedonya:

Bu ülkede Kürtçe toponomik isimlerin başında *Vardar* ismi gelir. Vardar, Makedonya'nın Ege denizine dökülen en büyük nehirlerinden birinin adıdır. Bunun dışında bazı yerleşim yerlerinin de adıdır. *Vardar* ismine şimdiye kadar hep Türkçe penceresinden bakıldığı için etimolojik yanılgılarla karşı karşıya kalındı. Oysa bu ismin aslı Batı İranicedir ve ağaçlık, ormanlık yer anlamındadır. Bu isim, var ve dar bileşik isminden oluşmuştur. Var, yaşamaya elverişli belirlenmiş yer, dar ise ağaç demektir. *Gostivar* örneğinde olduğu gibi *var* ile biten başka yerleşim yerleri de vardır. Ayrıca *Berova, Kumanova* adları örneğinde olduğu gibi sonu *ova* olan yerler Kürtçe *ava* ekinin Slavlaşmasından dolayıdır.

Bulgaristan:

Sliven: Kürdistan'da *Silvan, Siliva, Sliv* vb. isimli birçok şehir ve köy ismi halen vardır. Hatta sözlü Kürt ananelerinde Kürtlerin, Bohti, Mahmedi ve Slivi diye üç boydan oluştuğu söylenir. *Slivi*

453 Originea Numelui Sarbilor, Articol Nasa Rek,Goran Mrakic.

boyu da kendi arasında *Mil* ve *Zil* diye ikiye ayrılır ve günümüzde var olan Milli ve Zilan aşiret konfederasyonlarının onlardan kaldığı ileri sürülür. Silvan, Cizre, Zaho ve Duhok arasında yaşayan Dudwata, Gulî, Seydihar, Sîna ve Sindî aşiretlerinden oluşan Silvan aşiret konfederasyonu halen mevcuttur.[454]

Pazarcık: Ne büyük tesadüftür ki, Kürdistan'da bu isimde birçok köy ve şehir vardır. Sonuna *cık* Türkçe eki getirilmesi, Kürtçe isimlerin değiştirilmesinden kaynaklanır. Bunun Kürtçesi Bazarçe'dir.

Stara Zagora: En eski söylenişinin Beroe olduğu ve Trakça demir anlamına geldiği ileri sürülmektedir. Burada maden olmamasına rağmen başka yerlerden çıkarılıp oraya götürülüyormuş. Osmanlı egemenliği döneminde adına Eski Zağra denildi. Zagora adı ile Zagros aynıdır. Kürdistan'da kayalık anlamına gelen Zaxura adlı bir yer ve aynı zamanda Zaxuri adlı Horasan ve Batman'da bir aşiret vardır. Bu aşiret Horasan'da yaşayan büyük Kürt aşiretlerinden biridir. Zagora ile Güney Kürdistan'da bulunan Zaxo şehrinin ismiyle de benzerlik arz eder.

Timok vadisi: Timok ya da Timok vadisi olarak bilinir ve Balkan yarımadasında Sırbistan'ın doğusu ile Bulgaristan'ın kuzeybatısına düşer. Timok nehri boyunca ve çevresindeki dağlık alanları kapsar. Bu bölgede Branicevo, Doğu Morava, Bor ve Zaječar adlı şehirler bulunur ve yine Bulgaristan'ın Vidin bölgesini kapsar. Tarihte bazı dönemler bu bölge Tribalia diye anılmaktadır. Tribali, eski bir Trak aşireti veya halkının adıdır. Tuna nehrinin sağ kolları olan Timok ve Morava nehirleri bu bölgeden geçer.

Timok, Morava, Branicevo vb. isimler Kürt etimolojisine hiç de yabancı değiller. Örneğin Kuzey Kürdistan'ın Garzan bölgesinde Timok adlı bir bölge, ırmağı ve vadisi vardır. Morava, Braniçevo gibi yerlerin sonundaki ava, evo moesi, maedi ve Geto-Dak dillerinde yerleşim yeri veya köy demektir. Aynı şey Kürtlerde bina veya ev anlamında kullanılır. Türkçedeki ev ismi de ava'dan gelmektedir. Hatta Türkler ev ismini Kürtçedeki *avayî*den almıştır.

454 M. Emin Zeki Beg, **Dîroka Kurd û** Kurdistan, Avesta, İstanbul, s. 175.

Ayrıca daha Osmanlılar oraya girmeden önce Sırpçada derbend, girdap ve şip isimlerinin kullanıldığı söyleniyor. Bu isimler aslen Kürtçedir. Daha sonraları bu kelimeler Sırpça veya Latinceye çevrilerek söylenmiştir. Önemli olan mevcut durumu anlatan eşdeğer isimlerin verilmesidir.

Niş: Medler döneminde de Nisaea diye bir şehir vardı. Strabon'a göre bu Horasan'daki Nişabur şehridir.[455] Bu bölge at yetiştiriciliği ile meşhurdu. Bu şehir Zagros dağlarının batısına düşen düzlüklerde yer alır. Alexander Makedon, Susa'dan Ekbatana'ya giderken bu otlaklardan geçmiştir.[456]

Kosova'da *Gilan* bölgesi: Kürdistan'daki Geylani mıntıkası biliniyor. Geylaniler Şemdinli'de tanınan bir ailedir. Ayrıca İslam tassavufunda Geylani tarikatı meşhurdur. İran'daki Gilan şehri de eski Kürt yerleşimlerinden biridir.

Şerban veya **Şarban:** Kürtçe karşılığı şehreban, şehrevan'dır. Şehirli demektir. Hatta Sırpçada şehri yöneten anlamında kullanılıyor.

Bor: Kürtçede işlenmemiş yer, kırsal alan, taşlık yer anlamındaki *Berî* veya *beyar* kelimelerine hem isim, hem de anlam olarak benziyor. Aynı anlam Kumancada da varmış.[457] Bor Sırbistan'da bakır madenlerinin işlendiği bir yerin adıdır.

Maydan: Romanya hududuna yakın bir yerdedir ve meydan demektir. Bunun Kumancadan kaldığı ileri sürülmektedir. Bu da gösteriyor ki, Kumanlar Kürdistan'dan çıktıktan sonra bile en eski yani arkaik Kürtçeyi gittikleri her alana taşımışlar. Hatta daha sonraları birlikte yaşadıkları toplumların dilleri ile kendi dillerini harmanlamışlar.

Bilindiği gibi *meydan*, Türkçe bir isim değildir. Arapçada da kullanılır ama basit bir etimolojik araştırma onun Kürtçe köken-

455 Strabon, Coğrafia, XI. 7.

456 Arrian, Exp. Alex. VII. 13, Sicilyalı Diodor, XVII, 110, s. 6.

457 Bkz.: Codex Cumanicus. Edited by Count Guun. With the Pralegomena to the Codex Cumanicus by Louis Ligeti. Budapest 1981, 90; Y. Hamzaoğlu, Op. cit., 16, 413; Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, 4. cilt: II. Ankara T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları 1991, 328

li olduğunu gösterir. Bu kelime Mayedank'tan türemedir, kalma, durma ve toplanma yeri anlamını verir. Kürtçede nesnel isimlerin sonuna dank eki geldiğinde en büyüğünden en küçüğüne kadar ihtiyaç duyulan şeylerin saklandığı eşya veya yer anlamı çıkar. Örneğin: Xwalidank: Kül tablası, Xwêdeank: Tuzluk, Guldank: Vazo vs.

Kula: Novisad ve Bor civarlarında bir yerdedir. İrani bir kelimedir ve Kürtçede qule demektir. Yüksek yerlerin üzerinde yükselen sivri veya dört köşe yapılara denir, Türkçeye de Farsça veya Kürtçeden geçmiştir, Kule denilmektedir. Ayrıca delik anlamında da Qul kelimesi kullanılmaktadır.

Günümüzde Bulgaristan'da Kurdov soyadlı birçok insan ve Kurdov veya kyurdov adlı köyler mevcuttur. Bunların kökleri henüz araştırılmamıştır. Kürtleri ifade eden bu isimler tesadüf eseri değildir. Hemen hemen bütün Slav ülkelerinde Kurdovlara rastlamak mümkündür. Ama Bulgaristan'da topik isimler dahilinde olması işin önemini bir kat daha arttırmaktadır.

Kürtçe ve Romence benzer kelimeler

Romence	Kürtçe	Türkçe
sa duce	diçe	gidiyor
soi	soy	soy
aici	Vî cî	burası
afi	hevî	var, varsa
refugiu	revecî	sığınma yeri
viu	jiyû	canlı
adunare	hevdûnarî	toplanma
sete	tîh, tehnî	susuz
haide	haydê	haydi
raza	tîraz, tîrêj	ışın
Cioban	Şivan, çûban	çoban
duşman	dujmin	yağı

vecin	hevecîh, cîran	komşu
tavan	tavan	tavan*
saivan	sivan	gölgelik
tinar	Toynar**	genç
ghiol	gol	göl***
vănt	Va, ba	rüzgâr
perdeua	perde	perde****
sacou	sako	ceket
greu	giran	ağır
must	Mot, dimis	pekmez
clocotit	kelekel	kaynar
apoi	a pey	sonraki

Benzer organ isimleri:

Romence	**Kürtçe**	**Türkçe**
Cap	Qaf	baş
Păr	Por	saç
Briton	Birî, birû	kaş
dinte	Didan	diş
Găt	Xenequt	gırtlak

* Tavan Kürtçeden Türkçeye geçmiş bir kelimedir. Kürtçenin Tewanü yani basılmış ve kamburlaştırılmış menşelidir.

** Toy ve tor Kürtçede henüz yetişme çağında olan erkek hayvan ve insanlar için kullanılır.

*** Göl, Kürtçeden Türkçeye geçmiş bir kelimedir.

**** Perde, otantik bir Kürtçe kelimedir.

Săn	Sîng	göğüs
destişor	Dest, tilî	parmak
Picior	Pî, pêçî	ayak
os	Hestî	kemik
laba	Lep	aya
geniunc	Çok	diz

Cerul guri: ezmanê dev (burada aynı isimlendirme vardır. Romence ağızın göğü, deniliyor, Kürtçe izahta da aynı anlatım biçimi söz konusudur.)

Hayvan isimleri:

Romence	Kürtçe	Türkçe
Berbec	Beran	koç
Mia	Mî	koyun
mănz	Moz	düge
taur	Tor	boğa
pisica	Pisîk	kedi
kuţu	Kuçik	köpek
Pasare	Balinde	kuş
magar	Manker	eşek
catăr	Qantir	katır*

Yaşam elementleri:

Romence	Kürtçe	Türkçe
aer	ewr	hava
apa	av, ab	su

* Katır, Kürtçeden alınmadır.

Ţesut	teşîkırm	
cănepe	kırnap	kenevir
Ţeast	teşt	hamur teknesi
cules	Lus, coloz*	dermek, toplamak
bumbac	pembû	Pamuk**
gust	Goşt***	tat

Pamant: Burada ayakların bastığı yer anlamı çıkıyor ve pa ile başlıyor. Bilindiği gibi pa ve pi Kürtçede ayak anlamında söylenir, mant eki ise mend demektir. O halde Pamant, ayağın bastığı yer oluyor. Bu terim halen Kürtçede daha çok ayrıcalıklı konumları belirtmek için kullanılmaktadır. Örneğin: Dadmend: adaletli, dewlemend: zengin vb.

Sayılar:

Romence	**Kürtçe**	**Türkçe**
unu	Jû, yek	bir
doi	Dudu	iki
trei	Hire, sisê	üç
patru	Çêtiri, çar	dört
cinci	Penc	beş
şaşe	Şeş	altı
şapte	Heft	yedi

* Lûs, Kürtçede tapul demektir. Tapul toplanan hasat olduğu için, Romence'deki cules ile aynı anlamı içerir.

** Pamuk Kürtçe bir kelimedir ve Türkçeye de geçmiştir.

*** Goşt, Kürtçede et demektir. Romencedeki tat anlamına gelen gust ile yakınlığı, tadın et ile izah edilmesinden dolayıdır. Gotça dilinde de öyledir.

opt	Heyşt	sekiz
noi	No, neh	dokuz
sute	Sed	yüz
Doi sute	Dused	iki yüz

Toponomik isimler:

Romence	**Kürtçe**	**Türkçe**
Padure	Bidare, daristan	orman
Codru	ku darî	ağaçlık
rustik	rûstayî	kırsal
riu	rûbar	nehir
Canal	kani	ark
deal	Dol	tepe

Oraş/şehir, tersten okunduğunda, Şaro: Şar, şeher, bajar. Bu kelime Macarcada varoştur ve Kürtçeye daha yakındır. Çünkü war Kürtçede insanların yaşadığı yerlere atfen kullanılır. Bu konuda örneğin: Cîh û warê me denildiğinde yerimiz, yurdumuz demek istenir. Bu ortak kelime hem Romencede hem de Macarcada Kürtçe ile benzerlik arz eder. Hatta Balkanlar'da birçok yerin ismi Gostivar, Temaşver, Zigetvar, Vardar vb. yerler "var" eki ile bitmektedir. Bu tür toponomik yer isimleri Macarca olduğu ileri sürülmektedir. Macar halkını oluşturan yedi kavim içerisinde Kürt ve Gyamard kavimlerin de olduğu biliniyor. Bu iki kavim Kürt kökenlidir ve Macarca dilinde sınırlı da olsa bazı kelimeler bırakmışlardır.

Canal: qenal, kanî. İslam Ansiklopedisi'nde belirtildiğine göre, bu kelimenin aslı İraniktir ve su kaynağı olan "kanî"den türemiştir. "Kanî" sadece Kürtçede kullanılır ve su kaynağı, çeşme demektir. Bafta; bextda.

Tavır belirten kelimeler

Romence	Kürtçe	Türkçe
rîcă	rik	gıcık
ruşine	rûşîn, rûreş	yüzü kara
duşmanie	dujminî	düşmanlık*

Benzer isimler

Balkan dilleri	Kürtçe	Türkçe
Şerban	Şerban, Şervan	Yönetici, savaşçı
Răzvan	Rizvan	saygıdeğer
Duşan	Duşan	namlı
Goran	Goran	Goran Kürtleri
Alan	Alan	Bayraktar
Sorana	Sorana	Soran Kürdü
Roxana	Roxana	Güneş Hanım
Mircea	Mîrza	prens
Gelu	Celo	Gelu aşiretinden
Narcisa	Nêrgiz	Nergis çiçeği
Berti	Bêrtî	Berti aşiretinden
Georghe	Gurgo	Kurt gibi
Roza	Roza	Güneş
Bogdan	Begdan	Beylerden
Dan	Dana	Verilen Soranice
Daria	Dara	Daryus
Darrin	Diyar	hediye
Dinu	Dino	delidolu
Miron	Miro	Emir

* Kelime Türkçe değildir. Esasen Kürtçe olup Farsça ve Türkçeye geçmiştir.

Türkçeden Romenceye geçtiği söylenen kelimelerin büyük bir bölümünün Türkçe olmadığı anlaşılıyor. Özellikle, Kumanlardan kalma (1086-1220) 33 toponomik ve onamastik ismin Romenceye geçtiği söyleniyor.[458]

Bunlardan bazılarını incelediğimiz zaman Türkçe olmadıkları anlaşılıyor. En başta Coman, Comana, Comanita, Comanca isimleri Türkçe değildir. Bir kere bu isimlerin M.Ö.'den beri Kürdistan ve Anadolu'da var olduğu biliniyor. (bak. Kumanlar bölümü) Hitit, Asur, Med ve Pontus yazıtlarında Kumana adlı şehirlere ve Kuman adlı bir Kürt aşiretinin ismine sıkça rastlanmaktadır. Bundan dolayı Kuman isminin etimolojisi ile Türkçe arasında hiçbir bağlantı olamaz. Kuman ismi Kurmanc Kürtleri adını yansıtan ilk biçimdir. Teleorman adı üzerinde de kitabın Kumanlar bölümünde değinildi. Bunun Deliorman olmadığı, Roman tepesi anlamındaki Tilroman adından Türkçeleştirildiği açıktır. Carakal/Karakal isminin Karakale anlamında olduğu doğrudur. Ama Kale kelimesi Türkçe değildir. Bu kelime Mezopotamya kökenlidir. O halde Kumanlar Mezopotamya'dan gelmedilerse kale kelimesine nasıl ulaştı? Öyle ya, tarihçiler onların Orta Asya'dan geldiklerini belirtmiş. İasi şehir adının da Kumanca olduğu söyleniyor. Bu tez doğru olamaz; çünkü İasi ismi Alanca bir kelimedir ve Asların şehri demektir. (Bak. Alanlar bölümü) Beci kelimesi Romencede bodrum anlamındadır. Bir kere Beci vurgusuyla ve de kelime biçimiyle Kürtçedir. Bu kelime Modern Kürtçede bincî olarak söylenir. Beci'deki ci Kürtçede yer demektir. Be ise, alt anlamına gelen bin veya ben'den türemiştir. Olat/ülke, diyar kelimesinin de Romenceye girdiği söyleniyor ve sözlüksel derecede temel bir kelime olarak Romencede yer aldığı söyleniyor. Bunun eski Romence tarih yazılımında sıkça kullanıldığı bizzat Miron Costin, Niculea ve Dimitri Cantemir tarafından belirtiliyor. Ancak olat kelimesi günümüzde artık kullanılmıyor. Olat kelimesi sadece Kürtçede ülke, vatan, diyar gibi anlamlarda kullanılır ve çok eski bir Kürtçe kelimedir. Toi kelimesinin, ziyafet,

458 Săineanu, 1900, p XII, ak. Lect. dr. AIDA TODI aspecte ale relatiilor interculturale româno-turce: **influenta** limbii turce asupra limbii române, Universitatea "Ovidius" Constanta.

kalabalık ve bağrışma anlamında kullanıldığı ve Kumancadan Romenceye geçtiği yazılıdır. Toi kelimesi de Kürtçede özellikle düğün ve eğlence sıralarında bilhassa erkekler tarafından teyi teyi diye atılan bir sevinç çığlığıdır. Teyî teyî çığlığının anlamı, görün, bakın nasıl oldu veya olacak anlamındadır. Bir bakıma dikkat çekme anlamı da içerir. Capcana kelimesinin Kürtçesi xefeng'dir. Bu da tuzak aleti veya yeri anlamını verir. Cazan kelimesi de aslen Türkçe olmayıp Kürtçedir. Yukarıda bahsedilen söz konusu kelimeler Kumanca olabilir. Ama Türkçe değiller. Çünkü Kumanlar Türki bir halk olmayıp, Hint-Avrupa menşelidirler. Türkçeden Romenceye geçtiği söylenen ev eşyaları içerisinde kullanılan, tava, tipsie, çainic, ibric, dulab vb. kelimelerin hiçbirisi Türkçe değildir. Bunlar Kürtçe, Farsça ve Arapça kökenli kelimelerdir.

Dahası da var; Osmanlı döneminde Romence veya diğer Balkan dilleri tarafından alınmış olan birçok kelime vardır. Bu kelimelerden sadece bir kısmı Türkçe olup, diğerleri ise Kürtçe, Farsça ve Arapçadır. Örneğin: catâr Kürtçe, chindie Farsça, chior Kürtçe, habar Arapça, hambar Kürtçe, haram Arapça, maidan Kürtçe, maimută Arapça, murdar Kürtçe, taman Arapça, buzdugan Farsça, acaret Arapça, amanet Arapça, atlas Farsça, babalâc Arapça, bidiviu Arapça, calcan Kürtçe, derbedeu Kürtçe, habar Arapça, hambar Kürtçe, huzur Arapça, taifas Arapça, taraf Arapça, farfurie Kürtçe, ciorba K, cismea F, cherem K, belea K, chef K, cataif A, catifea K, chebap K. catrank, cherestea K, chibrit F, chilipir K, chimiona A, chiosc K, chirie K, cântar A, dud K, fistic K, geantă A, gherghef K, halal A halva K, hamal A, geam K, iahnie A, mărgean K, musafir A, papuc K, pilaf K, rahat A, sidef F, sofa F, soi A, tabiet A, tutun K, zambilă K, zarzavat F, zor K, zuluf A, chel K, chior K, hain A, mahmur A, mucalit A, sadea A, sasiu K, tembel K, zevzec K, barim/barem K, aferim K-F, aman KFA, zaherea A, aga K-F.

(Kelime kaynağı: Lect. Dr Aida Todi aspecte ale relatiilor interculturale romno-turce: influenta limbii turce asupra limbii romne, Universitatea "Ovidius" Constanta)

İki aynı destan Pira Delalê-Meşterul Manole

Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'da Meşterul Manole diye bir destan vardır ve bu halkların temel folklorik destanlarından biridir.

Romenler, bu destanı Argeş şehrinde yapılan bir manastırın efsanesine göre anlatırlar. Destan kısaca şöyledir: Argeş Voyvodu Negru Voda bir manastır yapmak ister. Bunun üzerine Manole adlı ustayı görevlendirir. Belirtilen yerde inşaat başlar. Fakat manastırın yapıldığı yer kutsal bir mekân için elverişli olmadığı için, yapılan duvar her gün yıkılır. Bunun üzerine Manole usta bir rüya görür ve rüyasında, köprünün yıkılmaması için insan kurban edilmesi gerektiği söylenir. Bunun üzerine ertesi gün inşaat yerine ilk gelen insanın manastırın duvarlarına gömülmesine karar verilir. Tesadüfen o gün Manole ustanın karısı Ana gelir ve kararlaştırıldığı gibi Ana manastırın duvarlarına gömülür. Böylece manastırın yapılış efsanesi, trajik bir destanla izah edilir.

Aynı destan Bulgaristan ve Yugoslavya'da ise manastır yerine köprü inşaatı olarak anlatılır. Şimdi bu konuyu biraz daha açmakta yarar vardır. Folklorik karakterde olan bu destan birçok Balkan kökenli yazar ve şairlerin eserleriyle de edebileştirildi. Bunların başında Romen yazar Lucian Blaga'nın yazdığı piyes gelir. Lucian Blaga, Manole Usta, karısı ve ilgili diğer karakterler dışında Bogomil ve Gaman isimli iki rahibe de yer vermiştir.[459]

Lucian Blaga'nın tiyatro eserindeki kahramanlardan birisinin adı Rahip Bogomil'dir. Bogomilcilik, bilindiği gibi Kürdistan'dan Balkanlar'a tehcir edilen Pavlikanlardan etkilenen Bulgar, Sırp ve Bosnalıların kurduğu Hıristiyan tarikatıdır ve bu mezhebin kurucusu da Bogomil adlı bir rahiptir. Bogomilciler heterodoks Hıristiyan inancına sahip olup Pavlikanlar gibi Manihizmin etkisinde ortaya çıktılar. Pavlikanlar ve ikona kırıcıları Bizans Devleti tarafından Balkanlar'a sürgün edildiklerinde kendi düşüncelerini Avrupa'ya taşıma olanağına sahip oldular. Doğal olarak, sadece dini görüşlerini değil, aynı zamanda millî geleneklerini ve folklorik değerlerini de taşıdılar. Bunların içerisinde günümüze kadar ulaşan-

459 Lucian Blaga, **Meşterul Manole** editura Albatros,1983 Bucureşti.

lar da vardır. En belirgin olanlar Pira Delalê adlı Kürt destanı ile Newroz bayramıdır. Şu anda farklı isimler altında ama aynı tema çerçevesinde bütün Balkanlar'da, Tuna-Karpat boylarında ve Orta Avrupa'da varlığı devam etmektedir.

Meşterul Manole ve karısı Ana destanının bir de Kürdistan versiyonu vardır ve Pira Delalê adıyla anlatılır. Pira Delalê'de de bir köprü yapımı söz konusudur. Rivayete göre, bir gün önce yapılan duvar ertesi gün kendi kendine yıkılır. Yine bu arada bir keşiş yani rahip devreye girer ve insan kurban edilmesi gerektiğini söyler. Sonunda anlaşmaya göre, ertesi gün oraya ilk gelen kişi köprünün duvarlarına gömülecek. Nihayet ilk gelen ustanın karısı Delalê olur ve anlaşma gereği onun etrafını duvarla örerler.

Başka bir versiyonda ise ustanın karısı yerine Kürt beyinin gelini olduğu söylenir. Hangisi olursa olsun, Zaho şehrinde Habur nehri üzerinde kurulan Pira Delalê de hem efsane hem de trajik bir destan karakterindedir.

Geleneksel benzerlik sadece bununla sınırlı kalmayıp, hem Balkan hem de Kürdistan versiyonlarında trajedi daha da derinleştirilir ve başka inşaat yapmasın diye usta cezalandırılır. Birisinde hapse atılır ve orada kendisini burçlardan atar. Kürt versiyonunda ise sadece sağ eli kesilir. Ama sonuçta amaç aynı inşaatı başka yerde yapmasın diye usta cezalandırılır.

Diğer bir önemli benzerlik ise isimlerdir. Destanda kendilerinden bahsedilen kahramanların isimleri benzemese de anlam olarak aynıdır. **Manole**: Bu isim Kürtçede Mani ya da Mano olarak bilinir. Manicilik, İslam dini tarafından zındıklıkla suçlandığı için artık bu isim pek kullanılmıyor. Ama Kürtçe kökenli bir kelimedir ve felsefi anlamda "ışık saçan", etimolojik açıdan ise "kalan, kalması gereken" demektir. Ana, Kürt isimleri arasında sıradan bir isimdir. Ama Kürtçe versiyonda Ana yerine Delalê denilir. Ana, Alina vs. bunlar nazlı, naz yapan anlamındadır. Bunun Kürtçe karşılığı ise Delalê'dir. Bu yüzden Pira Delalê/Delalê Köprüsü adı verilmiştir.

Bogomilizm M.S. 950 yılında Bogomil adlı Bulgar bir rahip tarafından kurulmuştur ve Pavlikanlardan esinlenerek kurulan bir

mezheptir. Söz konusu destan büyük bir ihtimal Pavlikanlar tarafından Balkanlar'a taşınmış ve giderek oradaki halkların folklorik değerlerini renklendirmiştir. Hemen hemen bütün Kürt destanları melankolik ve trajiktirler ve bu karakter olduğu gibi Meşterul Manole destanına yansımıştır. Meşterul Manole destanında adı geçen manastır 1215'te inşa edilmiştir. Oysa Pıra Delalê'nin yapılış tarihi Roma İmparatorluğu'na kadar uzanır. Haliyle Pira Delalê destanı ve efsanesi, Meşterul Manole'den çok daha öncedir. Pira Delalê efsanesi, bu durumda Kürdistan'dan Balkanlar'a yapılan göç, tehcir ve sürgünler sonucu taşınmıştır.

Müzik ve folklor benzerliği

Değişik ülkelerin müziğine ilgi duyan etnomüzikolog Muammer Ketencioğlu Yeni Şafak gazetesinde Balkan müziği için şöyle diyor: *"Balkan müziği geniş bir oluşum... pek çok halkın ve küçücük etnik grupların renklerini kattıkları koca bir oluşumdur... Yeryüzünün ürettiği müzik birikimlerinin içinde kendini hemen belli eden, hem melodilerinin hem de bunları yorumlayış biçimlerinin çok net karakteristikleri olan bir müzik geleneğidir Balkan müziği. Binlerce yıldır doğudan batıya, batıdan doğuya göçlerin yaşandığı Balkan coğrafyasında çeşitli halkların iç içe girmesi özel bir nüfus dağılımı ortaya çıkarmış ve dolayısıyla çeşitli müzikal manzaralar oluşmuştur."*[460] Birbirlerine olan coğrafik bağlılıktan dolayı Balkanlar ve Anadolu arasındaki kültür alışverişleri çağlar boyunca sürmüştür. Bundan dolayı benzer destan ve ezgilere her iki tarafta da rastlamak mümkündür. Tabii ki bu durum bazı istisnalar dışında, yerel yorum ve enstrümanlar çerçevesinde hayata geçirilmiştir. Kimi araştırmacılar Asya müziğini Balkanlar'a taşıyanların Romanlar olduğunu ileri sürmektedir. Bu durum kısmi olarak doğrudur, ama tam olarak taşıdıkları söylenemez. Çünkü Roman müziği Balkanlar'da kendi başına bir stile sahiptir ve Hindistani karakteri çok açıktır. Bu durum onların dans ve sözlü edebiyatları için de söylenebilir.

460 Yeni Şafak - 23 Ocak 1999 Muammer Ketencioğlu, röportaj.

Balkan müziğinde Kürt müziği gibi kır kültürü hâkimdir. Daha çok çoban toplumlarının ruh halini yansıtır ve âdeta kendi içerisinde homojenleşmiştir. Buna karşın, şehir müziği diye bir müzik türü de vardır ve kozmopolit yapıya sahiptir. Osmanlı saray müziğinden tutalım, arabesk, batı ve aristokrat müzik türleri biçiminde yansımaktadır.

Balkan müziği ile Kürt müziğinin ses aralıkları farklı olsa da, orada da köklü bir direniş müziği felsefesi hâkimdir. Genelde işgalcilere karşı direnen haydutların mücadelesini dile getiren Balkan ezgi ve destanları Kürt direniş destanları ile temasal benzerlikler gösterir.

Bilhassa Romen halk müziği ile Kürt halk müziği içerisinde tekrarlanan hitap biçimleri aynıdır. En çok dikkat celbeden taraf Kürt müziğindeki lê lê sözleridir ve Romen müziğinde de aynı şekilde le le sesleri söylenir. Kürtçeden bir örnek verirsek, yoğun olarak lê vurgusu yapıldığı görülür.

"Ez kevokim lê lê lê lê li min lê
lê lê lê way way"

"Lê lê dayîkê rebenê rabe....hey lê lê"

Romenceden bazı örnekler:

"Baba hai, nu te ruga, mai, hop lele hop!
Ca flacau nu te-a lua, mai, hop lele hop!"

"Mi-o zis mama ca mi-o da, valeleu, valeleu,
Zestre cand m-oi marita, valeu, valeu, valeleu."

Folklorik gelenekler oldukça fazla benziyor. Bilhassa Kürt halayları ile Balkan horalarının aynı kaynaktan çıktığı veya birbirlerini beslediklerini anlaşılıyor. Süreç içerisinde bazı ritmik hareketler eklenmiş veya çıkarılmış da olsa Kürt govendleri ile Balkan horaları arasındaki fark önemsenmeyecek kadar azdır. Tek fark enstrümanlardır. En önemli benzerlik folklor oyunlarında kadınların zılgıt atmasıdır. Bilindiği gibi Kürt geleneği olan zılgıt, Ortadoğu'da Arap folkloruna da yansımıştır. Ama Balkan ve Tuna-Karpat dolaylarına kadar yayılması sıradan bir benzerlik değildir. Tam tersine binlerce yıllık karşılıklı göçlerin sonucudur.

Bayram ve gelenek benzerlikleri

Balkan halklarının bayramları arasında en önemlisi Crismes/Craciun ve yeni yıl kutlamaları gelir. Günlerce yapılan hazırlıklar çeşitli eğlence ve oyunlarla devam eder. Tabii bu bayram İsa Peygamber'in doğuş günü olarak da kutlanmaktadır. Her yerde acayip kılıklara bürünen gruplar bir nevi geleneksel halk tiyatrosu sergilerler. Çocuklar evleri dolaşarak colinde şarkısını ve ilahiler söyleyip bahşiş alırlar.

Şimdi bunun Müslüman Kürt toplumuyla ne alakası var deyip geçmemeli. Tam tersine aynı tarz kutlamalar Kürtler tarafından da yapılır. Yeni yıla bir hafta kala Qirtikê Serê Salê veya Kose Geli adı altında aynı bayram aynı tarzda kutlanır. Aradaki tek fark, dini içerikten yoksun oluşu, yani sadece folklorik bir karakter çerçevesinde kutlanmasıdır. Ayrıca Kürtler tarafından kutlanan biçimi daha da otantiktir. Özel ve farklı giysilere bürünen oyuncular, yapılan makyajla âdeta yüzlerine maske takarlar. Müzisyen ve şarkıcılar dışında bir gelin ve bir de damat rolünde ihtiyar vardır. Oyun arasında ihtiyar ölür ve gelin ağlar. Ev sahibi şarkıcılara ve oyunculara bahşiş verdiğinde ihtiyar damat tekrar dirilir ve maskaralıklar yapmaya başlar. Sonunda yeni yıl dileklerini maniler şeklinde söyleyerek başka bir eve gitmek üzere ayrılırlar. Bu durum bazen büyük bir gösteriye de dönüşebilmektedir. Buna çeşitli hayvan motifleri de eklenir.

Gerek Kürtler, gerekse Balkan halkları tarafından kutlanan bu bayram artık bütün Hıristiyan alemi tarafından çeşitli biçimlerde kutlanıyor. Ama Balkanlar'daki ile Kürtlerin kutlamaları arasındaki benzerlikler oldukça çoktur. Aslında bu bayramın kökleri, Sümerlere ve Hurrilere kadar dayanır ve bu gelenek Hitit, Mitanni ve Medler tarafından devam ettirilmiştir. Çıkış nedeni dinseldir ve yeniden dirilişi simgeler. En belirgin biçimde Mitracılıkla özdeşleşmiştir. Hatta 25 Aralık Crismes bayramının aslında bir Mitracılık bayramı olduğu araştırmacılar tarafından doğrulanmıştır. Bunun Avrupa'ya yansımasının Roma İmparatorluğu döneminde olduğu söylenmektedir. Fakat Balkanlar'daki kutlama biçimine baktığımızda, onun Romalıların oraya taşımasından daha önceleri kutlandığını gösterir. Hatta Trak halklarının geleneksel bir bayramı olduğu söylenmektedir.

Çoban toplumlar kendi geleneklerine çok bağlıdır. Binlerce yıllık kültür birikimlerini inanç değişikliklerine göre formüle ederler. Özellikle Pagan inançlarının monoteist inanca uyarlandığı kesindir ve yeni yıl kutlamaları da aslında Pagan döneminin ürünüdür. Bu bayram, bilhassa Çoban Tanrı Dumuzi'nin ölümüyle birlikte, bereketin ve üremenin son bulduğu Sümer inancından türemiştir. Dumuzi'nin her yıl yeniden dirilişini yansıtan ayinler, giderek halkların folklorik zenginlikleri arasında yer almıştır. İşin en ilginç yanı da Ortadoğu'da bu bayramın daha çok Kürtler tarafından kutlanmasıdır. Günümüzde Anadolu'da bazı yörelerde kutlanmaktadır. Ama bu durum onun bir Türk geleneği olduğunu göstermez. Anadolu'daki kutlamalar ya Türkleşmiş bazı Kürt aşiretleri ya da uzun süre Kürtler ile birlikte yaşayan ve onların geleneklerinden etkilenen Türkmen ve Azeriler tarafından uygulanır.

Yakın döneme kadar Kürdistan'da Hêkesor adında kırmızı yumurta bayramı kutlanırdı. Şimdi sadece Yezidi ve Hıristiyan Kürtler tarafından kutlanıyor. Aynı durum Hıristiyanların Paskalya Yortusunda vardır. Hatta Müslüman Kürtler arasında da kutlanmasının nedeni, Hıristiyanlık döneminden kalmasıdır. Burada şu sonuç çıkar, Eskiden Kürdistan'da yoğun bir Hıristiyan kitlesi vardı ve bir kısmı İslamlaşmış, önemli bir kesimi de Asuri ve Ermeni halkları içerisinde asimile olmuşlardır.

Newroz kutlamalarının benzerliği: Hemen hemen bütün Balkan halkları tarafından kutlanır. Ama kutlama tarihi ya biraz öne ya da arkaya alınmış biçimde kutlanır. Mesela Romanya'nın birçok yerinde 9 Mart'ta kutlanır. Buna sonradan Hıristiyanlık dini motifleri de eklenmiş ve adına Kırk Azizler bayramı denilmiştir. Bunun dışında ateş yakma ve üzerinden atlama, kötü ruhları çevreden uzaklaştırma ritüelleri vb. şeyler olduğu gibi sürüyor.

Buka Baranê ve Paparuda benzerliği

Kürtlerde yağmur çok önemlidir. Çünkü yıllık gelirleri yazın yağacak yağmura göre artar veya azalır. Çoban kesimler, yağmurun yağmasıyla sulak otlaklara kavuşurlar ve daha çok ürün elde ederler. Çiftçilik yapanlar için daha da önemlidir ve susuz pek fazla

bir şey üretemezler. Toplumda ürün değiştirme veya ticari faaliyet yürütme de buna bağlıdır. Ürün varsa, değişim de aktifleşir, yoksa yoksulluk ve kıtlık baş gösterir. İşte halklar bu yüzden yağmura büyük önem verirler. Yağmur olmadığı zamanlar yağmur duasına çıkarlar. Yağmur duası bütün dinlerde gelenek haline gelmiştir.

Ama bir de geleneksel halk folkloruna dönüşen yağmur yağdırma oyunları vardır. Bunlardan birisi Buka Baranê'dir (Yağmur Gelini) ve Kürt folkloruyla âdeta perçinlenmiştir. Daha çok çocuklar tarafından gerçekleştirilir. Eski çağlarda bunun çok özel bir yeri olduğu kesindir. Aksi takdirde günümüze kadar devam edemezdi.

Daha çok yaz mevsiminde, geline benzetilmiş bir bebek veya süpürge ev ev gezdirilir ve çocuklar tarafından yağmurla ilgili maniler söylenir (ki, eski çağlarda ilahiler de söylenmiş olabilir). Her gittikleri yerde ise geline su serpilerek yağmur beklenir. Bu gelenek ta Pagan dönemlerden kalmadır ve bereket tanrıçasına atfen gerçekleşir. Belki de bereket tanrıçasına su serpilerek uyandırılmaya çalışılmaktadır. Ya da toprak ana ile bereket tanrıçası özdeşleşmiştir. Buka Baranê geleneği günümüzde halen devam etmektedir.

Bunun bir benzeri de Balkanlar'da mevcuttur ve adı Pipiruna veya Paparuda'dır. Yağmur yağması amacıyla yapılır ve burada maket yerine genç bir kız rol alır. Dolaştığı evlerde maniler söylenir, kendisine su serpilir ve yağmur yağması için dileklerde bulunulur. Bu geleneksel oyunun ismi, Hititler döneminde kutlanan Purilla bayramı ismine benzer. Romenler bu bayrama Paparuda, Sırplar ve Hırvatlar Perperuna, Makedonlar Pirpiruna, Bulgarlar Perperuda, Slavonlar ise Prporuse derler. Her dilde bazı değişik seslendirmeler olsa da, isim ve amaç aynıdır. Bu geleneğin sadece Romanya ve güneyli Slav halklarda gerçekleşmesi, geleneğin Balkanlar'da uzun süreden beri gerçekleştiğini ifade eder. Mircea Eliade, *Dinlerin Tarihi* adlı kitabında tarımla seksi birbirine benzetir ve şöyle der: "Tarımcılıkla uğraşan bir toplumda, insanın kaderi yağmura sıkı sıkıya bağlıdır ki kadının yaşam ve ölüm konusunda gizemli bir gücü vardır... Bundan dolayı tarımcılık ayinleri olan yağmur yağdırmada kadınlar yer alır."

Bütün bunların dışında, yani dini bazı ayinler dışında düğün ve cenaze törenleri de çok benzemektedir.

Agad: Sümerler döneminde Akad Devletinin başkentidir, zaten ismini de oradan alır.

Ahura ile Deavalar: Zerdüştlük dininde Ahura tanrı sıfatıdır ve Ahura Mazda olarak iyiliğin temsilcisidir. Deava ise iblislere verilen addır ve kötülüğün temsilcisi olan Ehrimanm hizmetinde çalışırlar.

Ali İbn Hüseyin İbn Ali El-Mesudi: İslam âleminin Herodot'u olarak da bilinen Arap asıllı tarihçi ve coğrafyacıdır. 896 yılında Bağdat'ta doğmuş ve 956 yılında Kahire'de ölmüştür. En önemli eserlerinden birisi Muruj adh-dhahab wa ma'adin al-jawhar-Altın Çayırları ve Cevahir Madenleri'dir.

Alpli Dolichocephaloid: Antropoloji biliminde Alp dağlarına özgü uzun kafalı tipten olanlar için kullanılan bir terimdir.

Altın Ordu: Moğol Hanı Batu Han'ın imparatorluk toprağının batı kesimine verilen bir addır. Batu Han'ın ağebeyi olan Orda Han bu topraklara hükmederdi ve bu yüzden önceleri Gök Orda, daha sonraları ise Altın Orda ve en sonunda Altın Ordu olarak anılmıştır.

Amazonlar: Sarmatya topraklarında yaşamış olan ve tamamen kadınlardan oluşan antik dönem halkıdır. Onların adına atfen savaşçı kadınlar Amazon olarak adlandırılır.

Ammianus Marcellinus: IV. yüzyılda Roma'da yaşamış Roma İmparatorluğu tarihi yazarıdır. Soylu bir aileden geldiği için Roma ordusunda önemli görevlerde bulunmuştur. Kürdistan'da Roma askerî yöneticiliği de yapmıştır.

Anadotos ve Anaitis: Eski Perslerde su ve bereket tanrıçalarıdır.

Apollo: Tanrı Zeus'un oğludur. Önceleri çobanların tanrısı olarak hayvanları koruduğuna inanılırdı. Birçok yeteneğin onda sergilendiği ileri sürülerek, aklın, adaletin, hekimliğin, güzel sanatların vs. tanrısı ilan edilmiştir.

Aramice: Sami dillerinin kuzeybatı grubundandır. Tarihte Suriye bölgesine Aramia denilirdi ve Aramice de orada konuşulan dile atfen söylenmiştir. M.Ö. IV. yüzyıldan itibaren Ortadoğu böl-

gesinin yazı dili olarak kullanılmıştır. Süryanice bu dilin bir lehçesidir. Ayrıca en son olarak Kürtçe ile birleşerek Yeni-Aramice adlı bir lehçe de ortaya çıkmıştı. Aramice özellikle Ortadoğu kilisesinin ibadet dili olarak varlığını sürdürme olanağı buldu.

Ares: Yunan mitolojisine göre Ares savaş tanrısıdır. Herkül ile olan çatışmaları meşhurdur. Antik Yunanlılar Ares'i sevmez ve ondan nefret ederlerdi.

Aryanizm: Dördüncü yüzyılda Auris adlı bir Hıristiyan papaz tarafından kurulan bir mezheptir ve Hz. İsa'nın Tanrı veya Tanrının oğlu olduğuna karşı çıkar.

Arkaim: Çok eski İndo-Europen yerleşim yerlerine verilen isimdir. En önemli kalıntıları Ural dağlarının güneyinde bulunan Celiabinsk'te 1987 yılında keşfedildi. Genelde yuvarlak olan bu şehir devletleri kalıntıları Urallar, Kürdistan ve Balkanlar'da mevcuttur.

Artemis: En eski Yunan tanrıçalarından birisidir. Tanrı Zeus ile insan Leto'nun kızı ve tanrıça Apollon'un ikiz kardeşidir. Ormanların, doğumun, bakireliğin, bereketin ve avcılığın tanrıçasıdır. Ok ve yay ile sembolize edilmiştir.

Aryenler: Hint-Avrupa toplumlarına verilen bir isimdir. Hint-Avrupacılık daha çok dil, Aryenlik ise kültür çerçevesinde ele alınır. Dünyada en çok dağılan toplulukların başında gelir.

Batınilik: Gizliliği bilen, dinin gizli anlamları olduğuna inananların görüşüdür. İslamiyet içerisinde XI. yüzyılda bir akım olarak ortaya çıkmıştır. Aslında kaynağı çok eskilere, ta Hermesçiliğe dayanır. Ama XI. yüzyıldan itibaren İslama uyarlanmıştır.

Büyük Pompey: Asıl adı Gnaeus Pompeius Magnus'tur. Ona büyük adı başarılarından dolayı Sulla tarafından verildi. Taşralı olmasına rağmen Romalı asilzadeler arasına girmeyi başaran ender kişilerden birisi sayılmaktadır. VI. Mithridates ile Roma arasındaki savaşta Zelani Kürtlerine karşı Roma ordusunda general idi. Mithridates'in orduları Pompey komutası sırasında yenildi.

Carolus Lindius: Eski bir İsveç tarihi yazarıdır. Gotlar ile Getlerin aynı halk olduklarına dair 1687 yılında *Zamolxis Primus Getarum Legislator* adlı bir kitap yazmıştır.

Constantin Porphyrogenitur: VII. Constantin olarak da bilinen Bizans İmparatorudur. *De Administrando İmperio* adlı bir kitap yazmıştır. Bu kitapta Bizans sınırları içerisinde bulunan halkları da anmıştır. Bilhassa Macaristan'da bulunan Kürt ve Gyramalarm ismini yazanlardan birisidir.

Cossidorus : Romalı yazar ve devlet adamıdır. Asıl adı Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator (M.S. 485-585). İsminin sonundaki senator herhangi bir mevkiyi değil, isim olarak verilmiştir. Ostrogotlar Romayı ele geçirdiklerinde, Ostrogot kralı büyük Theodorik'e danışmanlık yaptı. Çok sayıda yazıları mevcuttur.

Codex Argentius: Gotların dilinde VI. yüzyılda yazılmış bir İncil'dir. Gümüş İncil olarak da bilinir. Got asıllı papaz Wulfila tarafından İncil Latinceden Gotçaya tercüme edilmiştir.

Dehak: Önemli bir Kürt efsanesi olan Demirci Kawa efsanesinde negatif, yani olumsuzluk sembolüdür. Aji Dehaka olarak bilinir ve yılan, ejderha isminden türemiştir. Günümüzde halen ejderhaya veya hortum fırtınasına Kürtçede ziha, zihak denir. Bilindiği gibi Arapçada bir harfin dalin ve **zalin** olarak okunması üzerine geçmişte İslam âlimleri arasında birçok tartışma yaşanmıştı. Sonradan "herkes bildiği gibi okusun" diye tartışmalara son verildi. Şüphesiz Kürtçe isimler de bu tartışma furyasından nasiplerini almıştır. Bundan dolayı Zihayek ya da **Zehak, Dehak** olarak yerleşmiş olabilir.

Dobruca: Karadeniz ve Tuna nehri arasında kalan bir kısım Romanya ve Bulgaristan topraklarına verilen isimdir. Romanya'nın Constanta ve Tulcea vilayetleri ile Bulgaristan'ın Dobriç ve Silistre illeri bu bölgenin içerisinde yer alır.

Dyonis: Yunan mitolojisine göre bitkilerin, ağaç yetiştiriciliğinin, şarabın ve bereketin tanrısıdır. Dionis kültü dünyanın birçok yerine dağılmıştır. Dionis Tanrı Zeus ile ölümlü insan Semele'nin oğludur.

Edward Gibbons: İngiliz asıllı bir tarihçidir. En önemli çalışması *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* adlı tarih kitabıdır. Bu kitabını 1776 ile 1788 yılları arasında yazdı.

Ehmedê Xanî: 1650-1707 yılları arasında yaşayan en önemli Kürt yazar, şair, filozoflarından birisidir. En önemli eseri 1692 yılında yazdığı *Mem u Zin* adlı lirik destandır. Bu destanda gelişmeleri felsefik bir tarzda ele alarak, Kürtler içerisinde aydınlatma çağına öncülük etmeyi başarmıştır.

El Biruni : Ebu Reyhan Muhammed bin Ahmed el-Birûnî, batı dillerinde Alberuni veya Aliboron olarak bilinir. Astronomi, matematik, doğa bilimleri, coğrafya, eczacılık ve tarih alanlarında çalışmaları olmuştur. Arap olmadığı kesindir. Bu yüzden Farslılar Fars, Türkler de Türk asıllı olarak tanıtırlar. Bu gibi durumlarda genellikle sahipsiz Kürt âlimleri paylaşılmaya çalışılır. İleride El Biruni'nin Kürt olduğu ortaya çıkarsa hiç şaşmamak gerekir.

Elamlar: M.Ö. 1400 yılında Güneydoğu Mezopotamya'da yaşamış bir halktır. Elamlarm bilinen en önemli merkezlerinden birisi tarihi Susa şehridir. Sümer, Akad, Asur gibi en güçlü devletlerin döneminde bazen parlak bir yıldız bazen de sönük olarak yaşadılar. En son Medler ve ardından da Persler tarafından hâkimiyetlerine son verildi.

Enkur: Sümer tanrısı.

Enlil: Sümer mitolojisine göre dünya ile cennet arasında gökyüzü, ve rüzgârın tanrısıdır. Aynı zamanda tanrılar arasında baş tanrıdır. Evlenmeden önce karısına tecavüz ettiği için tanrılar meclisi tarafından alınan bir karar gereği yeraltı dünyasına sürgün edilmiştir.

Ephiskop: Hıristiyanlık inancında önemli bir dini makamdır. Müslümanlıktaki müftülük makamına denk düşen bir dini hiyerarşidir.

Etrüsk: Roma şehrini kuran bir halkın adıdır. Anaolu'dan İtalya yarımadasına göç eden Etrüskler, orada önemli bir uygarlığı başlatmış oldular.

Euxin Pontu: Eskiden Yunanlılar Karadeniz'e Pontus Euxin derlerdi.

Fenikeliler: Kenaniler olarak bilinen Doğu Akdenizli eski bir halktır. Fenikeliler denizcilik ve ticarette eski çağların en gelişkin halkıydılar.

Firdevs: 934 yılında Tus şehrinde dünyaya gelen Firdewsi 1020 yılında öldü. 60.000 beyitten oluşan meşhur *Şahname* adlı eseri yazmıştır.

Gnostizm: Antikçağ Yunan felsefesini gizemcilik ve Hıristiyanlıkla birleştirmeyi amaçlayan dinsel-gizemciliktir.

Hermes: O da Yunan mitolojisine göre bereket tanrısıdır.

Heterodoks: Yunacada farklı düşünce anlamı vardır. Dinsel konularda esastan sapan veya azınlık duruma düşen anlamını da verir. Bunun karşıtı ise Ortodokstur.

Homo sapiens: Latincede homo insan, sapiens ise düşünen, duyguları olan demektir. Buna göre Homo sapiens düşünen insan türü demektir.

Kozmogonik: Evrenin oluşumu veya doğumuyla ilgilidir. Dinsel ve mitolojik görüşlerin hemen hemen hepsinin evrenin oluşumu hakkında çeşitli anlatımları vardır. İşte bunlara kozmogonik inançlar denilir.

Kral Artur: VI. yüzyılda Britanya'da yaşadığı iddia edilen efsanevi bir kişiliktir.

Kurgan: Bu ismin iki anlamı vardır. Birincisi Güneybatı Sibirya'da bulunan bir şehir ve bölgeye verilen ad. İkincisi ise ilk Hint-Avrupa kültürünü yansıtan anıt tepeler ve bunların altında bulunan anıt mezarlar; daha çok İskit anıt mezarlarının bulunduğu yapay tepeciklerdir. Kurgan isminin Türkçe olduğu varsayılmaktadır. Bu kelime Türki dillere İskitçe, Sarmatça, Alan veya Kumancadan geçtiği anlaşılıyor. Çünkü Kürtçede Gor mezar anıt mezar anlamındadır. Gorgan veya Korikan ise mezarlar anlamındadır.

Kuzey Mezopotamya: Mezopotamya bölgesi coğrafik olarak kuzey ve güney diye ikiye Ayrılır. Kuzey bölümü Neolotik devrimin (tarım) ilk başladığı yer olarak bilinir. Kuzey Mezopotamya alanı Kürdistan'ın büyük bir bölümünü kapsar.

Luviler: Hititler döneminde ve daha sonrasında Anadolu'da yaşamış bir halktır. Kürtlerin atalarından oldukları söylenmektedir.

Maglar: Herodot'un belirttiği Med aşiretlerinden biridir. Dinsel

konularla uğraşan ve dini ayinleri yöneten rahip sınıfı. Bu sınıfa bağlı olanlar sadece Magiler aşireti içerisinden seçilirdi. İlk dönemlerde Zurvancılık, sonra Mitracılık ve daha sonraları ise Zerdüştlük içerisinde varlıklarını sürdürdüler. Grekler ve diğer batılılar onların isminden esinlenerek Magic ve macicien yani sihir ve sihirbaz terimini kullandılar.

Martaloz (Martalog): Osmanlı sultanları hizmetinde Tuna nehrinde denizcilik yapan Hıristiyanlar. Daha çok Rum denizciler bu görevi yürütmekteydiler. Bunların görevi sınırları ve su yolları güvenliğini sağlamaktı.

Mircea Eliade: 1907-1986 yılları arasında yaşamış Romen asıllı düşünür, yazar, filozof ve dinler tarihçisi. 80 cildi aşkın filozofik kitabı vardır.

Mithradates: Kürtçesi Muhurdad olan bu isim serisi Zelani Devletinin kral silsilesinin isimleri olarak anılmıştır. Bilindiği gibi Zelaniler daha sonraları Pontus olarak tarihe geçtiler. Bu devletin köklerinin Komagene krallarına kadar dayandığı söylenmektedir.

Monofizit düşünce: Eutihie (M.S.378-454) adlı Konstantinopollü (İstanbul) bir rahip tarafından başlatılan Hıristiyanlıkla ilgili düşünce biçimidir. Monofizitçilere göre İsa Peygamberin sadece bir kişiliği vardır, o da tanrısaldır. Eğer bir şahıs veya doğal biçim olarak algılanırsa iki ayrı kişiliğe sahip olamaz. Kısacası Monofizit tek tabiata sahip olmak anlamındadır.

Monoteist: Tektanrıcı.

Müneccimbaşı Ahmed Dede: 1631 yılında Selanik'te doğmuş ve 1702 yılında Mekke'de ölmüş bir Osmanlı tarihi yazarıdır. En önemli eseri Câmiü'd-Düvel adlı dünya tarihidir.

N. Marr: Nicholas Marr 1865 yılında doğup 1934 yılında ölen Gürcistanlı bir tarih yazar ve araştırmacısıdır.

Neanderthal: Dördüncü buz çağı sonlarında yaşamış bir insan türü.

Ninti: Sümerlerde hanımefendi anlamında kullanılırdı.

Pagan: Çok tanrılı dinlere tapan demektir. Düşünce biçimine de

Paganizm denir. Kısaca İbrahimi dinler dışında kalanlar için söylenir. Paganizm çok geniş bir terimdir ve birçok dini inancı içerisinde barındırır. En yakın Türkçe karşılığı olarak müşrik kelimesi kullanılır.

Palmira: Antik tarihte Suriye çölünde iki kaynaklı bir vahada kurulmuş bir şehir devlettir. Fırat nehrine 120, Şam şehrine ise 215 km uzaklıktadır. M.S. I. yüzyılda Romalılar tarafından kolonize edilmiştir. İpek yolu üzerinde olmasından dolayı bir zamanlar çok önemli bir ticari merkez olmuştur.

Panonia: Tarihi bir coğrafik alan için bu isim kullanılır. Slavonia, Hırvatistan'ın doğusu, Tuna nehrinin batısına düşen Macaristan topraklarını kapsayan bir bölgedir.

Procopius: 326 yılında Kilikya'da doğmuş Roma'nın önemli bir devlet adamıdır. İmparator Valesin muhalifi idi. Ama imparator olamadı. 363 yılında Partlara karşı yürütülen savaşlarda önemli roller oynadı.

Prof. P. Wittek: (1894-1978) Oryantalist bir araştırmacıdır. Türklerin ve Ortadoğu'nun tarihini araştırmış tarihçiler arasında büyük bir otoritedir.

Ptolemaeus: Claudius Ptolemaeus (90-168), Roma vatandaşı olan bir Mısırlı idi. Matematikçi, astronom ve coğrafyacıdır.

Rodoslu Apollonius: (M.Ö. 230-295) Yunan menşeli şair ve Alexandria kütüphanecisi.

Simbiyoz: Karşılıklı uyum, ortak denge, iki ayrı organizmanın birlikte yaşaması demektir.

Strabon: M.Ö. 63 veya 60 yıllarında Amasya şehrinde doğan eski çağların en büyük coğrafyacılarındandır. Strabon aslında bir lakap olup şaşı anlamındadır. Küçük Asya, Ermenistan, Yunanistan, Roma ve Alexandria'da eğitim görmüştür. Avrupa, Asya, Kızıldeniz ve Küçük Asya gibi yerleri dolaşarak eserini hazırladı. Bu eserinde kendisinden önceki coğrafyacıların tespitlerine de yer vermiştir. Onun coğrafya kitabı günümüze kadar hemen hemen tümden yetişti. İki kitabı genel coğrafya, 8'i Avrupa, 6'sı Asya ve biri de Afrika üzerinedir.

Strategos: Yunanlılar general, Bizanslılar ise askerî vali anlamında kullanıyorlardı.

Thema: Müslüman orduları Bizans topraklarına saldırmaya başladığında ortaya çıkan yerel yönetimlerdir. Bizans Devleti, yerel yönetimlere daha fazla özerklik tanıyarak onları İslam ordularına karşı savaştırmayı amaçlamıştı. Bu sistem 1350 yılında iptal edildi.

Toroslu Gregory (Gregory of Tours): Roma Devletinin VI. yüzyıl tarihçilerinden birisidir.

Transkripsiyon: Konuşmayı yazılı hale getirme işlemidir.

Vakanüvis: Eskiden olayları güncel olarak yazan kişilere denir. Günümüzde onların yazdıkları tarihi belge niteliğindedir.

Vandallar: V. yüzyılda birçok koldan Roma İmparatorluğu'na girip yağmalayan Doğu Germen kavmindendirler. Daha sonraları Kuzey Afrika sahasına kadar girerek buraları da yağmaladılar. Bunlara orada Alanlar da eşlik etti.

Vasile Parvan (1882-1927): Romanyalı tarihçi ve arkeolog.

Voynuk: Yaptıkları askerî, ekonomik vb. hizmetlere karşılık sultan tarafından toprak işleme hakkı alan Rumelili, bilhassa Bulgarlara verilen isimdir. Bunların genel sorumluları Müslüman, diğer alt seviyedekiler ise Hıristiyanlardan müteşekkil idi.

Voyvoda: Balkanlar'da bey anlamında söylenen bir kelimedir.

Yeni-Platonculuk: M.S. 3. yüzyılda Eflatun ile Aristotales'in felsefelerini birleştiren bir felsefi akımdır.

Zamolxis: Geto-Dakların baş tanrısı.

Zaviye: Tarikat etkinliklerinin örgütlendiği ve yürütüldüğü yer demektir. Günümüzdeki vakıflara denk düşen bir yapı arz ederdi.

Zend Avesta: Zerdüştülerin kutsal kitabıdır.

Genel Kaynakça

I. Bölüm

A. Meillet, 'Preface', O. Bloch-W. Von Watburg, Dictionnarie étymologique de la langgu francaıse, Paris, P.U.F, 1960 s. XI

A. Meillet, 'Preface', O. Bloch-W. Von Watburg, Dictionnarie étymologique de la langgu francaıse, Paris, P.U.F, 1960 s. XI.

A. Öcalan, Tarih Günümüzde Gizli ve Biz Tarihin Başlangıcında Gizliyiz, Aram Yayınları, İstanbul 2000.

D. Aksan, Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim, I, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1977, s. 65.

Andrew Colins, Meleklerin Küllerinden, s. 7.

Roger Lewin, Modern İnsanın Kökeni, Giriş, s. 2.

Meherdad R. İzady, Bir El Kitabı Kürtler, Doz Yayınları, Ocak 2007, İstanbul.

Arilns Kappers, C.U. "Yakın Doğu Antropolojisine Katkılar, V. Kürtler, Çerkezler ve Farslar." Field Henry, İran Antropolojisi, Chicago Museum Press, 1939, Field Henry, Irak Antropolojisi, Cambridge: Harward Peabody Museum of Antropolojy, 1952.

Arthur Weigall, Alexandru Macedon, Editura Artemis, Bucreşti, s. 244 .

Prof. Gennady Zdanovich, Pravda 16 Iulie 2005 ,

Stanislav Grigoriev, Fırat Haber Ajansı, 02 Kasım 2009,

Kaynakça II. Bölüm

Samuel Noah Kramer, Tarih Sümer'le Başlar, s. 436, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1998.

Eric Jensen, History Of Turkish Occupation Of Northern Kurdistan, 1996, Eric Jensen, Poli. Sci. Third World Politics.

Dehiya 1979: "The Mauryas: Their Identity", by BSDehiya, Vishveshvaranand Indological Journal, Vol. 17 (1979), p.112-133.

Regis Boyer, Islanda Medievale, Vikingii mari civilizatii. S.136

Boyer Regis, Element de grammaire de l'islandais ancient, Götingen, 1981.

Boyer Regis, Yggdrasill, la religion des anciens Scandinaves, Paris, 1981.

Boyer Regis, Le monde du double, La magia chez les anciens Scandinaves, Paris 1986.

Empson, The Cult of the Peacock Angel, s. 85, aktaran Andrew Collins, Meleklerin Küllerinden, Avesta Yayınları, s. 218.

Misteriosi Etrusci, Jan Burian, Bohomila Mauchova, s. 122.

Cixerxwin, Tarixa Kurdistan, cilt 1, Mezopotamya Siyasal Tarihi, Suat Gökalp, Belge Uluslararası Yayıncılık, s.133.

S. Kramer, Tarih Sümer'le Başlar, s. 181.

The Early History of Babylonia, Henry H. Howorth, The English Historical Review, Vol. 16, No. 61, Jan. 1901, p.1-34.

Sabar, The Folk Literature of Kurdistani jews, Al. Antology. s. 15, Minorsky alıntısı s. 1134.

İzady, The Kurds, A Concise Handbook. s. 241.

Ieremia, IV, 11-13.

Herodot Tarihi, I:201.

Th. Hausma, et al, eds. Vol. IV, London, LUZAC & co. 1934, s. 456-461.

Vasile Parvan, DACIA, Editura Ştiinfica, Bucureşti, 1967,s. 61

Mallory & Mair, s. 138- 262.

Mehmed Emzin Zeki, Diroka Kurd û Kurdistan, Avesta, s. 231.

Strabon, Coğrafya, XI.8.2.

Diod. II. 45, § C.

Szemerenyi, 40-41.

D.N. Mackenzie A Cocise Dictionary Pahlavi, Londra, Oxford University Press, 1971.

Avesta, Hom Yaşt, Yasna 10:13.

Vasile Parvan, Dacia, Editura Ştiintifica, Bucureşti, 1967, s.75,76

J.M. Dent & Sons, London 1950, p. 25.

Polyhist. ap. Eureseb. Prceb. Ev. IX. 39

Stephani Byz. v. Akt, Nikolea Densuşianu, Dacia Preistorica, Mentor, 2001, s. 482.

Sitzungsb. d.k. Akad, d. Wiss, Phil-Hist, CL., CXVI Band, s. 758, ak. N. Densuşianu, a.g.e., s. 482.

Prof. George Rawilson, Medya Krallığı, Doz, s. 168, 2006, İstanbul.

Diod, Sic. II. § 5, akt. George Rawlinson, Medya Krallığı, s. 168; Nicolas Damascus, Fr. 12.

Prof Dr. Fahrettin Kırzıoğlu, Tarih, Dil, Antropoloji, Etnografya, Etnoloji, Milli Destanlar, Gelenekler ve Folklor bakımından incelemeler 1995 İstanbul.

et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, Tarih er-Rusul ve el-Mulûk, Kahire 1358

Ebu'l Hasan El-Belazûrî, Futûh el Buldan, ak. F. Kırzıoğlu, 1995, İstanbul.

Magazin istoric, nr. 8/ august/ 1977

İstoria Poporului Român, sub redaktia Akad. Andrei Otetita, Editura Ştiintificâ, Bucureşti, 1970, s. 40.

Mircea Eliade, Jurnal II, s. 52.

Abdullah Öcalan, Weşanên Serxwebûn 85, Haziran 1997.

Plinus, 17, 191-50.

Mihai Koalniceanu, Historie de Valachie 1837.

Maria Crişan, Ubicuitate Geto-Dacilor, Sarmisagetuza 2000, primul Congres İnternational de Jat Dehiya 1979, s. 131, 132.

Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World, s. 101 ve 103, Ak. Gorghe Rawlinson, Med Krallığı, DOZ, s. 145, 146. Genesis, X. 2.

Gregory Abu'l Farac, Abu'l Farac Tarihi, c. I., s. 73, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

Berosus, Fr. 11, ak Georghe Rawlinson, a.g.e., s. 147.

Selahadd'n Mihotuli, Arya Uygarların'dan Kürtlere, Koral Yayınları İstanbul, 1992, Hurri-Mitanni maddesi.

G. Dumezil, Zeii Suverani Ai İndo-europenilor/Les dieux souverains indo-europeens, Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1997, 20, s. 8.

G. Rawlinson, Medya Krallığı, s. 149, Hecat, rs. 188-189, Xant. Fr. 3.

Pomponius Mela, Geografia II. 19; Lucian, Tox. Sindianoi 55 polyaen, VIII. 55.

Aelian, Hist. Anim. XV. 33, Gaius Plinus Secundus, Naturalis Historia Azar Goshnasp, The Scyths, The Country And Its Peoples, s. 190.

Manfred Opperman, Traci, Editura Militari, s. 160, Bucureşti, s. 160.

Vasile Parvan, Dacia, Editura Ştiintifica, Bucureş, 1967, s. 62, 63.

Romalo, placa 012.

Haug, Essays, s. 50-116, Bunsen, Egypt, C. III. s. 476, ak. Proof. Georghe Hamilton, Medya Krallığı, s. 87.

Aristot. Diog. Laert. Pre. 6, Plin. H. N. XXX. 1; Hermip. Fr. 79, Xan. Lyd. Fr. 29, ak. G. Rawlinson, a.g.e., s. 88.

Martin Haug Essays on the bSacred Language, Writings and Religion of the of the Paris, s. 255.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cild 10, sayı 2, s. 23-34, Elazığ-2000.

Mesudi, Merûcû'l Zehebê, 943, Ak. Memet Emin Zeki, Dîroka Kur u Kurdistan, Avesta, s. 226.

M. Emin Zeki, a.g.e., s. 279, İbni Hukal, Divanû'l Sedeqe s. 185-187.

William Hardy McNeill, A World History, çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, 2007, Ankara.

Gotlarla İlgili Kaynakça

Balard, M./Genet, J.P./Rouche, M., Des Barbatres â la Renaissance, Paris, 1973.

Berkty, Halil, Kabileden Feodalizme, Kaynak Yayınları, Ankara, 1983.

Historie de la civilisation: L'Age de la Foi, 4 tomes, Genéve, 1967.

Tanilli Servet, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası II, Say Yayınları İstanbul.

Üçüncü Bölüm İçin Kaynakça

Iordanes, Getica, Fundatıa Gândirea, 2001, Bucureşti.

Deschner, Die Kurden-Das Betrogene Volk, Ullstein Frankfurt/Main, Berlin 1991, s. 64.

Revue Archaelogique, 1893, s. 363, Brinton 1895, s. 94.

Iordanes, Getica, Fundatia Gandirea, 2001, Ter. Catalin Popescu, Studiu Introductiv.

Carolus Lindius, Zamolsiz, primus Getarium legislator, Uppsala, 1687, s. 3.

Dahiya 1980: "Jats: The Ancient Rulers," by BSDahiya, Ind. Revenue Service, Sterling Publishers Pvt. Ltd, New Delhi, India, 1980.

İncil, Matei, 6.9-13.

F. Cumont, Textes et Monumentes figures relatifs aux mysteres de Mithra. I. Bruxeles, 1899, p. 132.

Iordanes, Getica, De Origine actibusque Getarium, XII, 94

J.F. Neigeabur, Beschreibung Der Moldau Und Walachhei, Brasleu, Verlag John Urban Kern, 1859, ak. Iordanes, Getica,

Regis Boyer, Islanda Meievala, s. 64.

A. Vasiliev, The Goths in the Crimea. Monografy of the Medieval Academy of America, No: 11, Cambrige-Massachussets, 1936; G. Vernadsky, The Riddle of the Gothi Tetrasxitae, in Südostforschungen, XI (1946,1952), s. 281-283.

I. Nestor, Gotii in İstoria Romaniei, I, Bucureşti, 1960, s. 682-694.

Strabon, Geografia, VII. 3, 13.

V. Pirvan, Dacia Ed.Stiintifica 1958 pg. 60.

Vasile Parvan, Getica, Cultura Nationala, Bucureşti 1926, s. 147.

Vasile Parvan, Getica, cap. III., s. 133.

Tomaschek, o.c., II 2. s. 17.

Ptolemaeus, Geografia III 5, 10; Ammianus Marcellinus'un XXII 8, 38.

Norbert Jokl, Streitberg-Festgabe, Leipzig 1924, s.179, ak. Vasile Parvan, Getica s. 233.

Galenus I, s. 627.

Georgiev,Vl. Albanisch, Dakisch-Mysisch und Rumänisch Linguistique Balcanique, 2, Sofia, 1960.

AmlSipp Beševliev, Veselin Amlaidina und Sippe LB 3 (1961),2, pp.67-70.

Almanahul "Luceafărul" 1980, s. 162 'de Prof. Adrian Bucurescu.

Maria Crişan, Geta-Matcâ a Limbilor Euroasiatice, İanuarie 2008.

Iordanes, Getica, Fundatia Gandirea, Bucureşti 2001.

Balard, M./Genet, J. - P/Rouche, M., Des Barbatres â la Renaissance, Paris, 1973.

Berkty, Kabileden Feodalizme, Kaynak Yayınları, Ankara, 1983.

Historie de la civilisation: L'Age de la Foi, Tomes, Genéve, 1967.

Tanilli Servet, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası II, Say Yayınları, İstanbul.

Iordanes, Getica, Fundatıa Gândirea, 2001, Bucureşti.

Ostrogotsky Bizans Tarihi.

Kramer, Tarih Sümer'le Başlar, bk. Gılgameş Destanı.

F. Cumont, Textes et Monumentes figures relatifs aux mysteres de Mithra. I. Bruxeles, 1899 .

Alanlar için Kaynakça

Seneca, Tieste 630; Annaesus Lucan, Pharsalia 8.223, 10. 454. Lucian, toxaris 51, 54, 55, 60; Ptolemeu, Geografia 6.14.3,9,11.

Ptolemeu, 5.9.16.

Strabon, Geografia, 2.5.5, 7.2.4, 11.2.4.

Josephus, Jewish Wars 7.244-51, Moses Khoren, Antiquities, 18.97; Moses Khoren, History of the Armenians -Langlois, Historiens II, pp. 105-06, 125- ve Georgian Chronicle, Kartlis tskhovreba, in M. F. Brosset and D. I. Chubinov, Histoire de la Georgie I, St. Petersburg, 1849, Ammianus Marcellinus 31.2 describes the Alans' nomadic economy and warlike customs.

Sima Qian, Shiji, böl.123.

Edward Decline and Fall of the Roman Empire.

Flavius Arrianus'tur. "Ektaxis kata Alanoon.

Le motiv de l'spada jetee au Lac: La Mort d'Artur et la Mort de Batradz, Bucureşti, 90, 1969, ss.289-340.

Mesudi, Murucü'z-Zeheb, ak. V. Minorsky, A History de Sharvan and Derbend,, Cambridge, 1958, ss.156-160.

Hudud al Alem, ak. V. Minorsky, ss.83, 161, 318, 445.

İbnü'l Esir, Seyahatname, I, 401.

Abd al-Gaffar al Kirimi, Umdat el-ahbar, İstanbul, s.194

Cengiznâme, Berlin nüshası, Ms. Diez, A. Guart, 137, var. 12, s.377 ak. İslam Ansiklopedisi, Alan mad.

İbni Asam al-Kufi, ak. Zeki Velidi Togan, İbn Fadlans Reisebericht, 296.

W. Tomaschek, Kritik der alesten Nachrichter über den skythischen Norden, I, 281.

F. Wolf, Glossor zur Firdosi's Schahna me, mad. Alan, Alan-Diz.

İ El-Biruni, Tadid nihayet al-amakin.

İslam Ansiklopedisi, Aktaran Minorsky, A History of Sharvan and Darbend, s. 169.

Georges Dumezil, Zeii, Suverani Ai İndo-europenilor/Les dieux souverains indo-europeens, Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1997, 23, s. 9.

J.Kulakovsky, Hristiyanstvo u alanov; Vizantsky Vremennik, 1898, V, s.1-18.

Bretschneider, Medieval Researches, II, s. 84-90, Jivaya Starina, Petersburg, 1894, IV, s. 65-77.

J. Nemeth, Eine Wortliste der Jassen, der ungarlandischen Alanen, Berlin, 1959; P. P. Ritter, Acta Orientala Hungarica 30, 1976, ss.245-50.

T. Dumitrescu, Alanii, Migratiuni, Graiu, Credinta, Bucureşti, 1907, s. 21.

Momsen, C. I. L. IX, No: 5363, ak. T.Dumitrescu, a.g.e.

Dio Cassius, ed. Boissevain, LXXII, 382.

Memê Alan, derleyen Roger Lescot, 1942, Avesta, 1997, İstanbul.

M.E. Zeki Beg, Diroka Kurd u Kurdistan

M. İzady, Bir El Kitabı Kürtler.

Kumanlar için Kaynakça

İdel Segall, Gîndire Hitita în Texte, ter. Athannase Negoita, Editura Ştintifica şi Enciclopedica, Bucureşti, 1986.

Edvin Norris, Assyrian Dictionary, 1872, s. 761.

Bk. J. Garstang Garstang, John. "The Hittite Empire..." London, Constable and Company, Ltd., 1929.

İzady, Bir El Kitabı Kürtler, bk. Zelani Kürt Devleti bölümü.

Anadolu Dün, Bugün, Yarın Tarih ve Devrim, Deniz Adalı, Kaldıraç Yay. 1998 s. 36.

Strabon, Coğrafya XII, 3, 33.

Osman Karatay, İran ile Turan Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu, s. 87, Karam Yayınları 2003, Ankara.

Victor Spinei, Marile Migratii din Estul şi Sud-Estul Europei in secolele IX-XIII. İnstitutul European1999, s. 202.

Gy. Györffy, A kun és koman népnéev eredetének kérdéséhez, in Antiquitas Hungarica, II. 1948, 1-2, s. 158-176.

O. Pritsak, The Polovicans..., s. 321-335.

P.B. Golden, Cumanica IV; The Tribes...., s. 101, 102.

Abu'l Kasım Ubeydullah İbni Abdullah ibni Khhordadhbeeh, Kitab el mesalik we el memalik, J. D. Goeje yayınları, 1889, s. 23.

Tahir Merwazi, Şeref el Zeman, On China, Turks and İndia, V. Minorsky Yay. Londra, 1942, s. 30.

Doğan Avcıoğlu, Türklerin Tarihi, kitap II. Tekin Yayınevi 1978 İstanbul, s. 946-947.

Doğan Avcıoğlu, Türklerin Tarihi, ikinci kitap, Tekin Yayınevi 1978, s. 946.

Divânu Lügâti-t Türk Tercümesi, I, çev. Rasim Atalay, s. 444.

Georg Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 332-333.

Robert de Clari, s. 50, ak. Victor Spinei, Marile Migratii din Estul şi Sud-Estul Europei in secolele IX-XIII. İnstitutul European1999, s. 206.

Nicetae Choniate Orationes Oratıones... s.8; MMDESSEE s. 223.

Emonis Vakainamesi, L. Weiland Yayınları, Hannoverae, 1874, s. 920.

Otonis Episccopi Frisingensis et Rahewini Gesta Frederici seu rectius Cronica, F. Schmale, Darmstadt, 1965, s.192-193.

Herodot, Tarih IV. Kitap.

B. LEİB, Alexiade II,141,N.3, GONİ, L. Nom de Bizans dans l'alexiade d'Anne Comnéne, BZ. 44 1951, Dolger Fesschrift 243, n.1.

Kaşgarlı Mahmud, Divânu Lügâti-t Türk cilt 1, çeviren Besim Atalay, T.T.K. Basımevi Ankara, 1985.

Kusad Mayer, Mesalîkû-l Ebsar, s. 228, ak. İslam Ansiklopedisi Şerezor maddesi.

Institute of Genetics, Biological Research Center of Hungarian Academy of Sciences, PO Box 521, H-6701 Szeged, Hungary.- PMID: 16596944, PubMed-ındexed for MEDLİNE) "Volume 47(1-4):87, 2003, Acta Biologica Szegediensis http// www.sci.u-szeged.hu/ABS.

Doğan Avcıoğlu, Türklerin Tarihi cilt 3, s. 2177. (Tolstov, Qurartou, Neapolis des Scytes, Kharezm) Rusçadan çeviri, Paris 1964, s. 136.

Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, 1946, s. 11.

Vernadsky, Essai sur les origines russes, I, s. 155.

Barthold, Orta Asya Türk Tarihi, s. 102-103, ak. D. Avcıoğlu, Türklerin Tarihi s. 2182.

Neagu Djuvara, Thocomerius-Negru Voda, Un voivod de origine cumana la inceputurile tarii romaneşt.,Humanitis 2007.

Kürt-Gyarmatlar İçin Kaynakça

Constantin Porphyrogenitur, De Administrando İmperio DAİ:174: 1-7.

Hungarians and Europe in the Early Middle Ages, Andras Rona-Tas, English edition 199 by Central European University Press, Budapest, s. 350.

Dr. Martin Haug, Essasy, s. 224.

Georghe Rawlinson, Medya Krallığı, s. 114.

Cronica Pictata de la Viena, s. 19-22, 133-137; Cronicii Hungariei.., s. 287-292; ak. Viktor Spinei, a.g.e., s. 32.

Herodot, Tarih, 3, 67.

M. Emin Zeki Beg, Dîroka Kurd û Kurdistan, s. 235.

Victor Spinei, Marile Migratii Din Estul Şi Sud-Estul Europei, İn Secolele IX-XIII, İstitutul European 1999, s. 15.

İbn Rusta, Aisvestija o khazarakh, bolgarakh, mad'jarakh, slavjankh i russakh, ed. D. A. Khvolson, S.-Petersburg, 1869, s. 25

J. Nemeth, Eine Wörterliste der Jasen, der Ungarlönddischen Alanen, Abhandlungen der Deutschen der Wissenchaften zu Berlin, Klase für Sprachen, Literatur und Kunst, 1958, 4- Berlin, 1959, s. 5-7.

I. Gyarfas, III, Szolnok, 1883, s. 463-465.

İonn Dlugossi, Annales seu Cronicea incliti regni Poloniae, 'I,' ed. I. Dabrowski, Varsoviae 1964, s. 64.

Prof. Dr. Fahrettin Kırzıoğlu, *Tarih, Dil, Antropoloji, Etnografya, Etnoloji, Milli Destanlar, Gelenekler ve Folklor* bakımından incelemeler, 1995 İstanbul.

Bizans Dönemi için Kaynakça

R. Haardt, Sacramenta Mundi. Theol. Lexikon für die Praxis, Freiburg/Breisgau (Herder), c. III, 1969, sütun 328; English Translation London 1969, 373; A. Böhlig, Die Gnosis III, Der Manichäismus, s. 27.

Kurt Rudolph, Gnosis, The Nature and History of an Ancient Religion, Ed. Robert McLachlan Wilson, Edinburgh, 1983, ss. 326-342, ak. ak. Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2001/1.

A. Adam, Texte zum Manichäismus 111.

P.Alfarik, Les Ecritures Manicheenes, Paris 1918, 32-53- Manici ideolojinin tartışması

S. AurellusAugustınusö De Moribus Ecclesie catolicae et de moribus Manicheorum. 10. Migne, P.L. 32, 1353.

Acta disputations S. Archelai, X, 6.

Codeks Justinianos I, 4, 5.

Masaicarum et Romanarum legum collatio cura, F. Blume, Corpus Iurus Romani Anteiustinani, Bonn 1841, s. 375.

Ethem Xemgin, Kürdistan'da Mitoloji ve Dini İnançlar-İslamiyet Öncesi, Doz Yayınları, s. 165.

Mircea Eliade, İstoria Credinteler şi İdeilor Relicioase cilt II. s. 354, Editura ştinftifica, Bükreş 1991.

Kephelia, CLIV, ter. Ch. Puech, s. 69, ak. Mircea Eliade İstoria Credintelor şi ideilor Religioase cilt 2, s. 353.

F.C. Andreas, Mitteliranische Manichaica aus Chinesisch Turkestan, III. s. 863H. Ch. Puech, op. Cit, s. 54; ak. F. Decret, s. 68. Ak. Mircea Eliade a.g.e. 353.

The Martyrdom of St. Andrew the Apostle, the Brother of St. Paul - William Hanna, The Lamp that Light the Darkness In Clarifying the Service, p.68.

Papa III. Eugeniusw'un Fransa kralı VIII. Luis'e gönderdiği 1 Aralık 1145 tarihli mektup.

Procopius, History Of The Wars H. B. Dewing çevirisi, 1905-13 baskısı.

H.J.W. Drijvers,The Book of the Laws of the Countries, Assen, 1964; A. Merx, Bardesanes von Edessa, Halle 1863, ss. 25-55; H. Wiesmann'in 75'de Jahre Stella Matutina, Feldkirch 1931, ss. 553-572.

B. Aland, Zeitschrift für Kirchengeschichte 81,1970, ss. 334-351; Dietrich'te Synkretismus, ss. 123-143.

Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002/I.

Geneza x. 3; Genesis Rabba xxxvii. 3; Geneza Rabba XXXVII

Brinkmann, C., et al. "Human Y-chromosomal STR haplotypes in a Kurdish population sample." International Journal of Legal Medicine 112 (1999): 181-183.

Graetz Heinrich, în Monatsschrift, 1877, XXVI. s. 241, 289.

Mingana A, Surse Syriaques, ak. Moffett, Istoria creştinismului în Asia, 88.

Bury's edition of Gibbon's Decline ..... Vol. VI. s. 543.

Tanilli Servet, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, cilt II. Say Yayınları 1986, İstanbul, s. 155.

J. Labourt, Le Christianisme dans l'Empire Peres sous la dynastie Sassanide, Paris, 1904.

İslam Ansiklopedisi, Nesturiler maddesi.

Georghe David Malech, History of Syrian Nation and old Evangelical-Apostolic

Church of the Est, ak. İslam Ansiklopedisi, Nest Mad.

Mesudi, Merûcû'l Zehebe, ak. memed Emin Zeki Beg, Dîroka Kurd û Kurdistan, s. 226.

M. Emin Zeki Beg, Diroka Kurd u Kurdistan, s. 256-257.

İncil, Matta: V/17.

Michel Clevenot, la chrtient à l'heure de Mahomet, Poitiers, 1983, s. 171.

Prof. Dr. Mehmet Aydın, Bizans Kilisesinde İkonoklast Hareketin Kökenleri.

Ana Britanika, 6. cilt, s, 24.

E.W. Brooks, The Emperor Zenonand the Isaurians.

Georg Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, TTK, VI. baskı, Ankara, 2006, s.144.

Theophanes, 422, 16, ak. G. Ostrogorsky, s. 155.

Theophanes, 422, 16, ak. G. Ostrogorsky, s. 155.

M. İzady, Bir El Kitabı Kürtler, DOZ, 2004, s. 307-308.

Schaff-Herzog Enciclopedia, III, 1777.

Edward Gibbon's The History of the Decline and Fall of the Roman EmpireV., s. 398.

Mark Sykes, *İnternational Journal of Kurdish Studies, Jan, 2006.*

Urfalı Mateos Vaka'inamesi. XV. s. 23.

Theophannes 429, Nikephoros 66. Bizans Devlet Tarihi, Georg Ostrogosky s.221 TTK, Ankara 2006.

Sencer Divitçioğlu, Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu, Eren Yay. S.18, yararlanan eser, Anadolu Dün, Bugün, Yarın Tarih ve Devrim, Deniz Adalı, Kaldıraç Yay. 1998 s. 244.

Urfalı Mateos Vekayinâmesi 952-1136, notlar, Edouward Dulaurer, TTK basımevi, 1987, önsöz s. XVII.

John T. Christian, Bisericile Paulician, examinare & Expositor 7.3 iulie 1910, 414-433 Armenia, Oxford 1898.

The Key of Truth Frederick Cornwallis Conybeare, Clarendon press, Oxford 1898.

John Bagnell Bury, History of the Later Roman Empire.

E. Lipsits, Pavliklanskoye Vizanty Vlis pervoi polovine I. Vizantisky Vremennik V, 1952 s. 66.

Theophanes Continiatus, IV. 16, Bonn, s. 165.

Ch. Diek, Cambridge Medieval History. C. IV. The Eastern Roman Empire Cambridge 1923, s. 42.

G.L. Seidler Byzantine Political Thought, Annales Unıversıtatis Marıe Curie-

Sclodosca Lublin, Polonia, vol VII, 5 /1960, Sectio G, s. 157-217.

Manea Anton, Breştea 150 de Ani Monografie, Timişoara, 1997, s. 207.

Fotie Adv. recentiores Manichaeos, Ed. De Cap. Wolf, Hamburg, 1772.

Petros Sikeliotes, Historia Manichaeorum qui Pauliciani dicunter Gr. et Hamburg.

Encyclopedia Britannica, The Catholic Encyclopedia Burhan Oğuz, Türk Halk Düşüncesi ve Hareketlerinin İdeolojik Kökenleri II, Simurg Yayıncılık, 1997.

John Bagnell Bury J.B. Bury - History of the Later Roman Empire.

A.a. Vasiliev, History of the Byzantine Empire.

Osmanlı Dönemi Kaynakça

W. Bang, und J. Marquardt, Osttürkische Dialectstudien, sBerlin, 1914, s. 187-194, ak. Fuad Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, s. 70, TTK, 1984, Ankara.

Prof. Fuat Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, s. 70, 71, 72, TTK, 1984 Ankara.

Adnan Işık, Malatya, 1830-1919, s. 153,154, 181,185, 231, 381.

Prof. P. Wittek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu, İstanbul, 1947.

Hasan Nedim Şahhüseyinoğlu, Anadolu Kültür Mozaiğinden Bir Kesit-Balıyan, s. 31.

M. İzady, Bir El Kitabı Kürtler.

Mehmet Emin Zeki Beg, Diroka Kurd û Kurdistan, s. 243.

Cevdet Türkay, Başbakanlık Arşiv Belgelerine göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, s. 56.

Neşri Tarihi, yp. 249.

İslam Ansiklopedisi, Cilt III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. Çandarlı maddesi.

Herodot, Birinci Kitap: Klio, 107.

Ömer Lütfü Berkan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizator Türk Dervişleri.

Giese, Tarihi Al-i Osman, s. 11.

P. Witek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu, Pencere Yayınları, İstanbul 1995, s. 29.

Georg Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, s. 460.

Charanis, Short Cronicle 341, 1391 tarihli anonim kroniğe göre: Lampros-Amantos, No.52, 5. Ak. G. Ostrogorsky, a.g.e., s. 463.

Halil İnalcık, BAL-TAM Türklük Bilgisi 3., Türkler ve Balkanlar s. 27, Prizen 2005.

هەولێر کتێبخانەی

Ducas, İstoria Turco-Bizantina, '1341-1462' Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1958, akt. Florica Lorint, a.g.e., s. 31.

M.A. Guboglu, A propos de la monographie du professeur Franz Babinger. Studia et acta orientala II. 1959, s. 217-237.

Ernst Werner, Büyük Bir Devletin Kuruluşu II, s.6, Alan Yayıncılık, İstanbul 1988.

Miklosich, F./Müller, J., Acta et diplomata greaca medii aevi. Bd. III. Wien 1869, s. 291.

Cvetkova, B.A., Prinos, V. s.116, İnfluence I, Sofya, 1962.

Ömer Lütfü Berkan, Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler, İktisat Fakültesi Mecmuası, XI, İstanbul, 1949-50, s. 544.

Eremeev, D.E., Proyshojdenye Yürükov i Türkmen, Moskova-Leningrad, 1963, s. 24-70.

Ztnogonez turok AHCCP, s. 139, Moskova, 1971.

F. Demirtaş, Osmanlı Devrinde Anadolu'da Oğuz Boyları, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. VII, 1949, s. 321-385.

Dimitrov, Str. İn EB VIII/3, s. 105, ak. Ernst Werner, Büyük Bir Devletin Doğuşu II, Alan Yayıncılık, 1988, s. 23, İstanbul.

M. Tayyib Gökbilgin, Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan, İstanbul 1957, s. 20, 21,29.

Ö. Lütfü Berkan, İktisat Fakültesi Mecmuası, "Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük nüfus ve arazi tahrir defterleri ve hakana mahsus istatistik defterleri, cild II.

The Teates of Ibn Jubayr, de Goeje tab'ı, Leyden 1907, s. 280.

Tabari, de Goeje, 3, II., s. 886.

P. Kahle, Die Futuwwa-Bündnisse des Kalifen en-Nasir 622/1225.

El Avamir'ül Alaiyye fi'l Evamir'ül Alaiyye, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, 1996, s. 176.

İbn-i al Bibi, a.g.e., s. 248, 251.

İslam Ansiklopedisi, Kürtler mad. Hüseyin Husameddin, Amasya Tarihi, II. s. 369.

İbn Bibi, Selçuklular Tarihi, ak. Doğan Avcıoğlu, Türklerin Tarihi V, s. 1993.

C. Cahen, Pre Otoman, s.259, ak. Doğan Avcıoğlu, Türklerin Tarihi V, s. 1994.

Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, Tahsin Yazıcı çevrisi I, s. 370, ak. Doğan Avcıoğlu, a.g.e. s. 1995.

Hüsameddin, Amasya Tarihi II. s. 354-395.

İslam Medeniyeti Tarihi, Çev. Prof. Dr. Fuat Köprülü, 2. baskı, Ankara, Diyanet

İşleri Başkanlığı Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1963. s. 89, 242.

N. Marr, Zapiski XX, 99 v.d.

Prof. Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 425.

Claude Cahen, Germiyanoğulları Men'şei, 1951, İsmet Parmaksızoğlu, İbn Batuta Seyahatnâmesinden Seçmeler, s. 14, MEB, 1971 İstanbul.

Bernard Lewis, Tarihte Araplar, çev. H.D. Yıldız, İstanbul 1979, ss. 55-75.

J. Arberry, Le Soufisme, Paris 1952, ss. 32-47.

A. Yaşar Ocak, Sarı Saltık, TTK Yay. Ankara 2002, s. 22.

Cahen, Gagavuzların kökeni ile ilgili tartışmalı hususlar, çev. H. Güngör, Türk Kültürü, sayı 457, Mayıs 2001, s. 299-301, ak. A. Yaşar Ocak, a.g.e., s. 29.

Baybars Mansuri, Zübdetü'l-Fikre, Oxford nüshası v. 187, ak. Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, Turan Neşriyat Yurdu, İsanbul, 1971.

Paul Wittek, Les Gagauzes, s. 22. Ak. Z. Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş I, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1971, s. 270.

Geo Widengren, Les Religion de l'İran, Payot, Paris 1968, s. 40, 62.

P. Ricaut, Etat Présen de L'Empire Otoman, Paris 1668, Londra 1688.

Mehmet Ali Ekrem, Bülbül Sesi, Dobruca Türkleri Folklorundan Seçmeler, Kriterion Kitabevi, Bükreş 1981, s. 16.

Mehmet Naci Önal, Romanya Dobruca'sında Yedi Türbe, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları 1994.

M. Defterleri, KBE, tasnif nr. 6565, s.108; Kanunlar, s. 114, ak. Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı, Eren, İstanbul-1987, s. 18-19.

Kanunlar, 144; R. Pococke, A Description of the East and Some Other Countries, cild II. s. 207, Londra 1743-1745.

Ahmed Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri, 966-1200, Enderun Kitabevi, 1989 İstanbul, s. 99.

Maliye Defterleri tasnif nr. 3439, Kuyudu Berevât ahkâm-ı Şikâyet Defteri, s. 58; Mühümme Defteri nr. 132, s. 250.

Cevdet Türkay, Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İşaret Yayınları, İstanbul 2005.

Laszlofalvi Velics Antal-Kammerer Ernö, Magyarorsyagi török kincstari defterek, I-II, Budapeşta 1890-1896.

Ioan Heţegan, Vilayetul Timişoara, Editura Banatul Timişoarea, 2005. s. 86-87.

Ahmet Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri 966-1200, Enderun Kitabevi, 1989, İstanbul, s. 106-107.

Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, 3. cilt, İstanbul 1914-1915.

İsmail Sezgin, Devletlû Eşkıyalar-Osmanlı Tarihinde Zorbalar, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005, Karayazıcı Abdülhalim Bey ile Deli Hasan Paşa madl.

İbrahim Peçevi, Peçevi Tarihi, c.I-II, ak. M, Uraz, İstanbul 1969.

F. Perrier, L. Syrie sous le Gouverneman de Mehmed Ali, s. 203-204, ak. Aso Zaxrosi, Canpoladlar -Kilis'ten Lübnan'a, 2. Selim Hassan Hichi Rus Ansiklopedisi, cild 19, La Famille Djoumblatt.

Şeyh Tanus bin Yusuf al-Şadyak Ahbar al-a'yan fi Cabal-i Lubnan 1859- s. 130-136.

Cronici turceşti, III. P.42.

Doç. Dr. Delco Balabanov, Bulgaristan Kürdistan'la Dayanışma Komitesi Başkanı, Sofya.

Sonuç Bölümü İçin Kaynakça

Mesûdî, Merûcû-l Zehebe, ak. Memet Emin Zeki Beg, Diroka Kurd û Kurdistan, Avesta, İstanbul, s. 230.

Kurdistantime.com/kürt aşiretleri

Vasile Parvan, Dacia, Editura Ştiintifica, Bucureşti, 1967, 387 nolu dipnot, s.214.

Andrei Oţetea, İstoria Poporului Roman, Editura Ştiinfica, Bucureşti, 1970, s. 32.

Herodot Tarih, İskitler mad.

İslam Ansiklopedisi, Kürtler maddesi.

Mehmed Emin Zeki Beg, Dîroka Kurd û Kurdistanê, Avesta, 2002, İstanbul, s. 275-276.

Cardin, Kürt ve Türk Sorunu, s. 24.

Originea Numelui Sarbilor, Articol Nasa Rek,Goran Mrakic.

Arrian, Exp. Alex. VII. 13, Sicilyalı Diodor, XVII, 110, s. 6.

Strabon, Coğrafia, XI. 7.

Codex Cumanicus. Edited by Count Guun. With the Pralegomena to the Codex Cumanicus by Louis Ligeti. Budapest 1981, 90.

Y. Hamzaoğlu, Op. cit., 16, 413; Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, cilt: II, Ankara. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları 1991, 328.

Săineanu, 1900, p XII, ak. Lect. dr. AİDA TODİ aspecte ale relatiilor interculturale romno-turce: influenta limbii turce asupra limbii romne, Universitatea "Ovidius" Constanta.

Yeni Şafak - 23 Ocak 1999 Muammer Ketencioğlu, röportaj.

Genel Bibliografia

Chatterjee, Bankim Chandra, Krisna Charita, 1886

Gamkrelidze TV and Ivanov, VV, Indoevropejskil Yazak I Indo-evropejci, Tbilisi & Mouton de Gruyter-Berlin, 1984 (in Russian) Gamkrelidze TV şi Ivanov, VV, Indoevropejskil Yazak I indo-evropejci, Tbilisi & Mouton de Gruyter-Berlin, 1984

Gening, V. F, The Cemetery at Sintashta and the EarlyIndo-Iranian Peoples. Journal of Indo- EarlyIndo-popoarelor iranian. Oficial al indo-Studii Europene 7, 1-30, 1979.

Griffith,Raplh, The Rig Veda (translation from Sanskrit), Motilal Banarsidass, 1992 Grigoryev, SA, The Sintashta Culture and Some Questions of Indo-European Origins, Proceedings of the Chelyabinsk Scientific Center, Vol 2, pp 82-85, 1998.

Grigoryev, SA, 'Sintashta I Ariyaskiye Migracii'in Novoye v Arkkheologii Yuzhnogo Urala, Chelyabinsk State University, 1996 (in Russian) Grigoryev, SA, "Sintashta am Ariyaskiye Jha, DN, The Myth of the Holy Cow, Verso, 2002 JAI, DN, Mitul Vaca Sfânt, Verso, 2002

Kimura, M, "Mu Tairiku wa Ryukyu ni Atta" (The legendary sunken continent was in the Ryukyus), Ryukyus University Press, 1997 (in Japanese).

Nathan Vaidehi, 'Search on Krishna's Dwarka comes to a standstill', 20 June, Organiser, 2004 incredible technological progress 40 centuries ago', 16 July 2005 Pravda, "Ancient civilizaţie ariană realizat progrese incredibile tehnologic 40 secole în urmă", 16 iulie 2005

Trifonov, VA 1997. Trifonov, VA 1997. K absolyutnoy khronologii evro-aziatskikhkulturnykh kontaktov v epokhu bronzy. K absolyutnoy khronologii Evro-aziatskikhkulturnykh kontaktov v bronzy epokhu. Radiouglerod I Arkheologiya 2, 94-7 (in Russian) Radiouglerod I.

One of the Great Plains of Sourthen Europe and Asia, having few tees.

The world's last Mysteries, Michael Ainswort, p.221.

Encyclopedia of Religion and Etihics. Cilt. 11, s.693.

Encylopedia Britanica Vol. 5, s. 382, Vol. 10, p. 573-76.

The people of ancient district near the Don river occupied by the İndo-İranian languge, and were nomadic relatives of the Scyhians (The Colombia Encyclopedia, s.750).

Origigin and History of Scythians and other allied Nomadic Tribes of İndia.

The Scythian Oueen, Encyclopedia Religion and Ethics, cilt XI. S.88 of Religion and Ethics Cild XI. s. 277.

Scythian Art, New York, 1925 G.I. Borocova, s. 20.2

Qr. Tirgated, the skythian Queen, Enciclopedia.

A circular, domed tent used by the nomadic Mongols of Siberia, Turkish yurt, home.

The Colombia Lippinoott Gazetteer of the world.

Hasting, James. Enciclopedia of Religionof and Ethics, cilt I, II, XI, (1909) M.A.D.D.

The New Enciclopedia of Britanica cilt. 6. 2003 Chicago, 1936

Aslanov, G.M., Vaidov, R.M. and Ione, G.I. Drevniy Mingecbaur, Bacu 1959.

Bucowski, Z. Studies on the South-Eastern Borderline of the Lusatian Culture, Wroclaw, 1969.

Cameron G. G. History of Early İran.

Sulumirski, T. Scythians in West Padolia, Lwow, 1936.

Badawy 1963: "The Semites in Ancient History," review, Alexander Badawy, J. of Near Eastern Studies, Vol.22, No.3 (Jul. 1963), p.200-202.

Brinton 1895: "The Protohistoric Ethnography of Western Asia," by Daniel G. Brinton, Proceedings of the American Philosophical Society, Vol. 34, No. 147 (Jan. 1895), p.71-102.

Closson 1899: "The Races of Europe," by Carlos C. Closson, The Journal of Political Economy, Vol.8, No.1 (Dec.1899), p.58-88.

Derakhshani 1999: "Die Arier in den nahoestlichen Quellen des 3. Und 2. Jahrtausends v.Chr." by Jahanshah Derakhshani, International Publications of Iranian Studies.

Derakhshani 2001: "Some Earliest Traces of the Aryan: Evidence from the 4th and 3rd Millennium BC," by Jahanshah Derakhshani, Iran & the Caucasus, vol. V, 2001, p.7-26; Softback ISSN 1609-8498.

Dhillon 1994: "History & Study of the Jats with reference to Sikhs, Scythians, Alans, Sarmatians, Goths & Jutes," by BSDhillon, Beta Publishers Inc. 1994, PO Box 46027, 2339 Ogilvie Rd., Gloucestor, Ontario, Canada K1J 9M7.

Easton 1897: "The Illustrated Bible Dictionary", by MG Easton, Thomas Nelson, publisher, 1897.

Edmonds 1971: "Kurdish Nationalism," by CJEdmonds, Journal of Contemporary History, Vol.6, No.1 Nationalism and Separatism (1971), p.87-97,99-107.

Elphinstone 1946: "The Kurdish Question," WGElphinston, International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol.22, No.1 (Jan. 1946), p.91-103.

Gelb 1944: "Hurrians and Subarians," Ignace J. Gelb, The Oriental Institute of the Univ. of Chicago: Studies in Ancient Oriental Cvilizations, No.22. The

Univ. Univ. of Chicago Press, 1944, 128 pp.

Gordon 1962: "Before the Bible: the Common Background of Greek and Hebrew Civilisations," by Cyrus H. Gordon, Collins, London 1962, extracts at.

Hallo 1971: "Gutium", William W. Hallo, Reallexikon der Assyriologie, Bd. iii (1957-72) p.708b-720a, Berlin/New York. Proposes the link between the names "Guti" and "Kurd".

Hennerbichler 2004: "Die Kurden," by Ferdinand Hennerbichler, ISBN 963 214 575 5, pubd by the author, Dr. Ferdinand Hennerbichler, Edition fhe, Albert es Hennerbichler Bt., H-9200 Mosonmagyarovar, Slovakia, 2004.

Henning 1978: "The First Indo-Europeans in History", by Walter B. Henning, in "Society and History, Essays in Honour of Karl August Wittfogel," by GL Ulmen (ed.), The Hague/Paris/New York, 1978, p.215-230.

Hewitt 1894: "The Ruling Races of Prehistoric Times in India, South-Western Asia and Southern Europe" by JFHewitt, Archibald Constable & Co., London 1894; reprint Oriental Publishers, 1488 Pataudi House, Daryaganj, Delhi-6, 1972, Rs. 50. 50.

Howorth 1901: "The Early History of Babylonia", Henry H. Howorth, The English Historical Review, Vol. 16, No. 61 (Jan. 1901), p.1-34.

Izady 1995: "In Guti We Trust," by M. Izady, Nov. 1995, self-published, an anti-Gutian pamphlet.

Jensen 1996: "History Of Turkish Occupation Of Northern Kurdistan," Eric Jensen, Poli. Sci. Sci. (Third World Politics

Kemp 1999: "March of the Titans - A History of the White Race", Arthur Kemp, Ostara Publications, 1999.

Kramer 1963: "The Sumerians," by Samuel Noah Kramer, Univ. of Chicago Press, 1963.

Luckenbill 1923: "Akkadian Origins," DDLuckenbill, The American Journal of Semitic Languages and Literatures, Vol. 40, No.1 (Oct. 1923), p.1-13.

Mazouri 2002: "The Sum of All Fears," Eamad Mazouri, Kurdistan Observer, May 29, 2002.

Sayce 1895: "Patriarchal Palestine," Archibald Henry Sayce, London 1895; Society for Promoting Christian Knowledge, Northumberland Ave., Charing Cross, WC.; 43, Queen

Speiser 1930: "Mesopotamian Origins, The Basic Population of the Near East," by EASpeiser, Philadelphia/ London. p.101 f.: Elucidates the Indo-European origin of Gutians.

Nazif Telek 2003: "Das Volk Ohne Anwalt: Geschichte, Kultur, Literatur und Religion in Kurdistan - eine Einfuehrung,"

Waddell 1927: "The Aryan Origin of the Alphabet," by Waddell 1929: "The Makers of.

Woolley 1929: "The Sumerians," by Charles Leonard Woolley. WW Norton, New York, 1929, 1965 reprint; Barnes & Noble 1995 reprint, isbn 1-56619-666-3 hc.

Historic Kurdistan as ancient Gutium, March 24, 2005.

Gjerset K. History of İseland, New York, 1924Johannesson Jon, A history of the Old Iselandic Commonwealth: İslandinga Saga, Winnipeg, 1974.

Magnuson Magnus, Iceland Saga, Londra, 1987.

Yu. Kulakovskiĭ, Alany po svedeniyam klassicheskikh i vizantiĭskikh pisateleĭ, Kiev, 1899.

Vs. Miller, Osetinskiye etudy III, Moscow, 1887, pp. 39-116.

W. Tomaschek, "Alani," Pauly-Wissowa I/2 (1893), col. 1282-85.

E. Täubler, "Zur Geschichte der Alanen," Klio 9, 1909, pp. 14-28.

Bleichsteiner, Das Volk der Alanen (Berichte des Instituts für Osten und Orient 2), Vienna, 1918.

G. Vernadsky, "Sur l'origine des Alains," Byzantion 16, 1942-43, pp. 81-86. Idem, "Der sarmatische Hintergrund der germanischen Völkerwanderung," Saeculum 2, 1951, pp. 340-92.

V. I. Abaev, Osetinskiĭ yazyk i fol'klor I, Moscow and Leningrad, 1948, pp. 248-70.

D. Gerhardt, "Alanen und Osseten," ZDMG 93, 1939, pp. 33-51. Vaneyev, Srednevekovaya Alania, Stalinir, 1959.

Z. D. Gagloĭti, Alany i voprosy etnogeneza osetin, Tbilisi, 1966.

V. Kuznetsov, Alania v X-XIII vv., Ordzhonikidze, 1971.

W. Barthold and V. Minorsky, "Alan," EI² I, p. 354.

B. S. Bachrach, The History of the Alans in the West, Minnesota, 1973.

B. S. Bachrach, The History of the Alans in the West, Minnesota, 1973.

Franz Altheim, Geschichte Der Hunnen, I, Berlin 1959, s. 3.

Lajos Ligeti, Attila ve Hunları, Attila Hunlarının Menşei, Ankara 1982, s. 9.

Lajos Ligeti, Attila Hunlarının Menşei, s. 23; İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İstanbul 1984, s. 67.

Zeki Velidi Togan, "Allân" maddesi, İ.A., c.I, İstanbul 1993, s.376-378.

Akdes Nimet Kurat, Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 6.

Marcel Brıon, La Vie Des Huns, s. 87.

J. Kulakovsky, Alani Po Kalssiçeskim i vizantiyskim istosniçkam, Kiev, 899; Bleichsteiner, Das Volk DER Alanen (Berichte des Forschungsinstitutes f.

Osten und Orient, II, Vien, 1918) Hannes Sköld, Die ossetischen lehnwörter im ungarischen, Lund, 1925; Hudud al-alem (İngilizceden tercüme: V. Minorsky, s.444) Zeki Velidi Togan, İbni Asam el-Küfi).

A. Adam, Texte zum Manichäismus, ss. 1-35, 111-128; Köln Mani C dex; Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik'de A. Henrich/ L. Koenen; A. Böhlig and J.P. Asmussen, Die Gnosis III, ss. 221-239

A.v.Le Coq'un Auf Hellas Spuren in Ostturkestan, Leipzig 1926 grafik rapor. C. Schmidt, Neue Originalquellen des Manichäismus aus Ägypten, Stuttgart 1933; C. Schmidt/H.J. Polotsky, Ein Mani-Fund in Ägypten.

"Gnosis und Manichäismus nach den koptischen Quellen", "Die Bedeutung des Kölner Mani-Codex für die Manichäismusforschung" adlı çalışmalarımla ve K.W. Tröger, Gnosis und Neues Testament 149-182'de P. Nagel, "Die apokryphen Apostelakten des 2. und 3. Jahrhunderts in der manichäischen Literatur" A. Henrichs/L. Koenen, Zeitschrift für Pa yr logie und Epigraphik 5 (1970) 108; 19 (1975) 65

Bibliography Adibiane

Brinkmann, C., et al. "Human Y-chromosomal STR haplotypes in a Kurdish population sample." International Journal of Legal Medicine 112 (1999): 181-183.

Brook, Kevin A. The Jews of Khazaria. Northvale, NJ: Jason Aronson, 1999.

Hammer, Michael F., et al. "Y Chromosomes of Jewish Priests." Nature 385 (January 2, 1997): 32.

Hammer, Michael F., et al. "Jewish and Middle Eastern non-Jewish Populations Share a Common Pool of Y-chromosome Biallelic Haplotypes." Proceedings of the National Academy of Sciences USA (PNAS) 97:12 (June 6, 2000): 6769-6774.

Oppenheim, Ariella, et al. "High-resolution Y chromosome haplotypes of Israeli and Palestinian Arabs reveal geographic substructure and substantial overlap with haplotypes of Jews." Human Genetics 107(6) (December 2000): 630-641.

Oppenheim, Ariella, et al. "The Y Chromosome Pool of Jews as Part of the Genetic Landscape of the Middle East." The American Journal of Human Genetics 69:5 (November 2001): 1095-1112.

Rubin, Michael. "The Other Iraq." Jerusalem Report (December 31, 2001).

Siegel, Judy. "Genetic evidence links Jews to their ancient tribe." Jerusalem Post (November 20, 2001).

Thomas, Mark G., et al. "Y Chromosomes Traveling South: the Cohen Modal Haplotype and the Origins of the Lemba -- the 'Black Jews of Southern Africa'." American Journal of Human Genetics 66:2 (February 2000): 674-686.

Traubman, Tamara. "Study finds close genetic connection between Jews, Kurds." Ha'aretz (November 21, 2001).

Travis, J. "The Priests' Chromosome? DNA analysis supports the biblical story of the Jewish priesthood." Science News 154:14 (October 3, 1998): 218.

Zoossmann-Diskin, Avshalom. "Are today's Jewish priests descended from the old ones?" HOMO: Journal of Comparative Human Biology 51:2-3 (2000): 156-162.

Yararlanılan İnternet Siteleri

http/www.ivarta.com/columns/OL 051212.htm
www.kurdıstantime.com/kurtasıretleri
www.dacia.org
http://www.oe.eclipse.co.uk/nom/egdhome.html,
http://en.wiktionary.org/wiki/Appendix:List_of_Proto-Indo-European_roots
http://www.kurdistanica.com
http://en.wikipedia.org/wiki/Alans
http://yenisafak.com.tr,
http://www.iranchamber.com/history/articles
http://www.int-pub-iran.com
http://www.white-history.com
http://www.zazaki.org

Sözlükler

Malmisanij, Zazaca-Türkçe Sözlük, Deng Yayınları, İstanbul, 1992.

Zana Ferqînî, Türkçe-Kürtçe Sözlük, İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2000.

Appendix: List_of_Proto-Indo-European_roots, İngilizce-Gotça sözlük.

Gh. Bulgăr, Dictionar de Sinonime, editura Palmyra, Bucureşti-1994.

Ansiklopediler

Encyclopedia Britannica.

İslam Ansiklopedisi

The Catholic Encyclopedia

Kürtlerin 'resmi tarih tezi' oluşturma şansları bile olmamıştır. Çünkü tarih bilincinin oluşmasını sağlayacak tüm birikim ve verilerden mahrum bırakılmışlardır. Ancak Kürtler, çok eski bir tarihe sahip oldukları ve tarihi olayların merkezinde yer aldıkları için, onları bundan uzaklaştırma çabaları esas amaçlarına ulaşamamıştır. Çünkü dünyanın birçok yerinde ve tüm zamanlarda Kürtler hakkındaki tarihi belgeler ve detaylar fazlasıyla yer tutmaktadır. Bunları bir gün derleyip insanlığa sunmak elbette kaçınılmaz olacaktır.

Yayınevimizin hazırlayıp okurun ve araştırmacıların ilgisine sunduğu Balkan Yarımadasında Kürtler kitabı bu yönlü çalışmalara önemli bir dayanak oluşturacağı gibi, Kürt tarihi üzerine yeni tartışmaların da kapısını aralayacaktır.

EVRENSEL
BASIM
YAYIN